

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ - SUUDİ ARABİSTAN KRALLIĞI
İLİŞKİLERİ (1979-2011)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
İsmail AKDOĞAN

Danışman
Prof. Dr. Muhittin ATAMAN

BOLU-2013

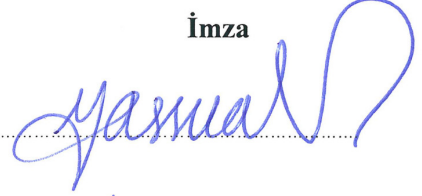
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

İsmail AKDOĞAN'a ait "İran İslam Cumhuriyeti-Suudi Arabistan Krallığı İlişkileri (1979-2011)" adlı çalışma, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS YETERLİLİK TEZİ olarak kabul edilmiştir. 01/08/2013

Akademik Unvan, Ad ve Soyad

İmza

Üye (Tez Danışmanı): Prof. Dr. Muhittin ATAMAN

Üye : Doç. Dr. Mehmet DALAR

Üye : Yrd. Doç. Dr. Fatih KONUR

Sosyal Bilimler Enstitüsünün Onayı

Prof. Dr. Yahya Mustafa KESKİN

Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYULDUĞUNA İLİŞKİN METİN

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum, “**İran İslam Cumhuriyeti - Suudi Arabistan Krallığı İlişkileri (1979-2011)**” başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda aitta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim. 01/08/2013

İsmail AKDOĞAN

ABSTRACT

THE RELATIONS OF THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN - THE KINGDOM OF SAUDI ARABIA (1979-2011)

İsmail AKDOĞAN

Master Thesis

Department of The International Relations

Thesis Advisor: Prof. Dr. Muhittin ATAMAN

August, 2013, xi + 292 Pages

The main involvement of this study is to investigate and describe bilateral relations between Islamic Republic of Iran and the Kingdom of Saudi Arabia from the 1979 Iranian Islamic Revolution to the 2011 Arab Spring. Both prominent states, Iran and Saudi Arabia, have occupied crucial status in the Muslim World, the Middle East, particularly the Persian Gulf. Therefore, political dimension of Tehran-Riyadh relations are harboring content that can shed a light on our understanding of critical developments in aforementioned regions.

In this context, during the three decades between the Iranian Islamic Revolution and Arab Spring, fundamental characteristic of Iran-Saudi Arabia relations has been seen as a multi-dimensional competition. In some periods, enhancement of this rivalry has resulted in tension and confrontation bilateral relations. In this thesis, principal elements shaping Tehran-Riyadh relations have been examined in two groups: continuity factors and rupture factors. Continuity elements which have directing feature in two countrys' relations have stem from structural features and maintain their effects until the present time. Therefore, there exists a tough and continous competition between the Persian identity, the Shia consideration, the Republic system that generates Iran and the Arab identity, the Sunni understanding and the Monarchy rule that creates Saudi Arabia.

On the other hand, rupture elements have important national, regional and international developments which largely affect attitudes and behaviors of these two states. Hence, the Tehran-Riyadh relations after 1979 have been investigated in three eras. First period begins with the 1979 Iranian Islamic Revolution and finishes with the death of Ayatollah Ruhollah Khomeini in 1989. The main dynamic that determined this period is the regional policy of Iran that has potential which to destroy pillars of the current system. With the 1979 Iranian Islamic Revolution, domestic variables effecting the foreign policy of Iran have deeply changed. After 1979, due to Iran's revisionist foreign policy and endeavor to export its revolution, Saudi regime have pursued balancing and containment policy. As a result of this, 1979-89 era of these states' mutual relations is defined as the direct competition and confrontation.

The second period in relations of Tehran and Riyadh includes time session between 1989-2001. Essential variables in this period are the end of I. Gulf War in 1988, the death of the revolution leader Ayatollah Khomeini in 1989, outbreak of II. Gulf War in 1990 and coming to leadership of Hashimi Rafsanjani who opened the new chapter foreign policy of Iran and Iran's relations with neighbouring states. With the significant developments in their internal and external politics in the 1990s, both Iran and Saudis have brought positive implications on each other. As a natural result of these, the detente era has began in Tehran-Riyadh relations. In two states' relations' the third period covers the time 2001-2011. This period's essential independent variable, the September 11, 2001 attacks, have caused this era and deeply reflected itself on these states' relations. Important developments that took place in the new Middle East after 2001, have generated results in favour of Iran. Moreover The September 11, 2001 has placed Iran and Saudis opposite position again and enhanced an intensive of competition as a result of deep concerns of Saudis.

Key Words: Iran, Saudi Arabia, Iranian Islamic Revolution, Arab Spring, Gulf Wars.

ÖZET

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ - SUUDİ ARABİSTAN KRALLIĞI İLİŞKİLERİ (1979-2011)

İsmail AKDOĞAN

Yüksek Lisans Tezi

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Muhittin ATAMAN

Ağustos, 2013, xi + 292 Sayfa

Bu çalışmanın temel ilgi alanı, 1979 İran İslam Devrimi'nden 2011 Arap Baharı'na kadar olan süreçte İran İslam Cumhuriyeti ve Suudi Arabistan Krallığı ikili ilişkilerini incelemek ve tanımlamaktır. İran ve Suudi Arabistan, İslam dünyası, Ortadoğu ve bilhassa Basra Körfezi'nde önemi haiz iki devleti temsil etmektedirler. Böylece, mezkûr alanlarda meydana gelen önemli gelişmeleri sağlıklı bir şekilde anlayabilme konusunda Tahran-Riyad ilişkilerinin seyri bize ışık tutabilecek muhtevayı içerisinde barındırmaktadır.

Bu bağlamda, İslam Devrimi ile Arap Baharı arasındaki yaklaşık otuz yıllık dönemde İran-Suudi Arabistan ilişkilerinin temel karakteristiği çok boyutlu rekabet olarak kendini göstermektedir. Söz konusu rekabetin yoğunluğunun bazı dönemlerde tırmanması, iki ülke ilişkilerinde gerilim ve çatışmayı beraberinde getirmiştir. Bu nedenle bölgesel rekabetin iyice derinleştiği bazı dönemlerde Tahran-Riyad ikili ilişkileri ya kopmuş ya da kopma noktasına gelmiştir. Bu çalışmada Tahran-Riyad ilişkilerini belirleyen temel unsurlar süreklilik ve değişiklik unsurları olarak iki grupta incelenmiştir. İki ülke ilişkilerinde yönlendirici özelliğe sahip süreklilik unsurları, her iki ülkenin yapısal unsurlarından kaynağını almakta ve günümüze kadar etkisini sürdürmektedir. Bu anlamda İran'ı meydana getiren Fars kimliği, Şii düşüncesi ve cumhuriyet yönetimi ile Suudi Arabistan'ı meydana getiren Arap kimliği, Sünni inancı ve monarşi yönetimi şeklindeki yapısal unsurlar, İslam Devrimi sonrasında yoğun bir rekabete tutuşmuş ve bu rekabete süreklilik boyutu kazandırmıştır.

Değişiklik unsurları ise konjonktürel olarak söz konusu devletlerin birbirlerine yönelik tutum ve davranışlarında büyük oranda etkili olan ulusal, bölgesel ve uluslararası alanda meydana gelen önemli gelişmelerdir. Değişiklik unsurlarına ilişkin olarak 1979 sonrası Tahran-Riyad ikili ilişkileri üç dönem halinde incelenmiştir. Birinci dönem, İslam Devrimi ile başlayıp, 1979 Ayetullah Humeyni'nin vefatı ile sona ermektedir. Bu dönemi belirgin kılan temel dinamik İran'ın ortaya koyduğu bölgesel siyasetin cari sistemin temellerini yıkacak potansiyeli taşımış olması ve Suudi rejiminin güvenliğine hayati bir tehlike oluşturmuş olmasıdır. İslam Devrimi ile İran'ın dış politikası üzerinde şekillendirici özelliği olan iç dinamikler köklü bir şekilde değişmiştir. 1979 akabinde İran'ın anti-statükocu dış politikası ve devrim ihracı politikasına en yoğun şekilde maruz kalan Suudi rejimi, Tahran'ın bu minvalde ilerleyen politikalarına ilişkin endişelerinden hareketle onu dengeleme politikası izleyerek dizginlemeye çalışmıştır. Bu nedenle ikili ilişkilerde 1979-89 dönemi doğrudan rekabet ve çatışma olarak adlandırılmıştır.

Tahran-Riyad ilişkilerinde ikinci bir dönem, 1989-2001 arasındaki zaman dilimini kapsamaktadır. Bu dönemi belirgin kılan ana değişkenler 1988'de I. Körfez Savaşı'nın sona ermesi, 1989'da devrim lideri Ayetullah Humeyni'nin vefat etmesi, 1990'da II. Körfez Savaşı'nın patlak vermesi ve İran'ın dış politikasında ve bölge devletleri ile ilişkilerinde yeni bir sayfa açan Haşimi Rafsancani ve daha sonra Muhammed Hatemi'nin liderliğe geçmeleridir. Ulusal ve bölgesel anlamda meydana gelen bu denli önemli gelişmeler İran ve Suudi Arabistan'ın birbirlerine bakışları üzerinde olumlu yansımaları olmuştur. Bunun doğal sonucu olarak Tahran-Riyad ilişkilerinde yumuşama evresi başlamıştır. İki ülke ilişkilerinde üçüncü dönem, 2001-2011 arasındaki zaman zarfını içermektedir. Bu dönemi meydana getiren ve iki ülke ilişkilerinde yoğun bir düzeyde yansımaları olan ana değişken 11 Eylül 2001 saldırılarıdır. 11 Eylül 2001 sonrasında şekillenmeye başlayan yeni Ortadoğu'da meydana gelen gelişmeler İran lehine sonuçlar doğurmuştur. 2001 sonrası ortaya çıkan bölgesel konjonktür Suudileri büyük oranda endişelendirmiş, Tahran ve Riyad'ı tekrar zıt pozisyonlara yerleştirerek aralarındaki rekabeti yeniden tırmandırmıştır.

Anahtar Kelimeler: İran, Suudi Arabistan, İran İslam Devrimi, Arap Baharı, Körfez Savaşları.

TEŞEKKÜR

Gerek lisans, gerekse yüksek lisans öğrenimim esnasında “İLKELİ” duruşuyla kişiliğimin şekillenmesi üzerinde derin etkileri bulunan, alanındaki engin donanımı ile akademik çalışmalarımda yol gösterici olan ve en önemlisi görev ve şehir değişikliğine rağmen şahsıma sunduğu danışmanlık hizmetini büyük bir sabır ve titizlikle devam ettiren değerli danışmanın Prof. Dr. Muhittin ATAMAN’a en samimi duygularıyla müteşekkirim.

İÇİNDEKİLER

ABSTRACT.....	iv
ÖZET	vi
TEŞEKKÜR	viii
İÇİNDEKİLER	ix

BÖLÜM I.....1

1. GİRİŞ	1
1.1. Tezin Amacı	2
1.2. Tezin Kapsamı	3
1.3. Tezin Planı	4
1.4. Suudi Arabistan Krallığı: Jeo-Stratejik Konumu	5
1.5. İran İslam Cumhuriyeti: Jeo-Stratejik Konumu	9

BÖLÜM II 14

2. İRAN-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİNİ BELİRLEYEN SÜREKLİLİK UNSURLARI	14
2.1. Mezhepsel Rekabet.....	17
2.1.1. Devrim öncesi.....	18
2.1.2. Devrim sonrası.....	26
<i>Aşure ayaklanması (1979)</i>	<i>34</i>
<i>El-Hasa ayaklanması (1980)</i>	<i>36</i>
<i>Hac ayaklanması (1987)</i>	<i>37</i>
<i>Baas rejiminin düşüşü (2003)</i>	<i>40</i>
2.2. Etnik Rekabet	45
2.2.1. Devrim öncesi.....	48
2.2.2. Devrim sonrası.....	56
2.3. Rejim Rekabeti	66
2.3.1. Devrim öncesi.....	68

2.3.2. Devrim sonrası.....	70

BÖLÜM III.....76

3. İRAN-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİNİ BELİRLEYEN

DEĞİŞİKLİK UNSURLARI 76

3.1. 1979-89 Dönemi: Doğrudan Rekabet ve Çatışma.....	78
3.1.1. Devrim ihracı politikası.....	80
3.1.2. I. Körfez Savaşı (1980-88) ve Suudilerin rolü	88
3.1.3. Körfez İşbirliği Konseyi'nin kurulması (1981).....	96
3.2. 1989-2001 Dönemi: Yumuşama.....	102
3.2.1. Liderlik değişimi	105
<i>Haşimi Rafsancani liderliği (1989-97)</i>	108
<i>Muhammed Hatemi liderliği (1997-2001).....</i>	122
3.2.2. II Körfez Savaşı (1990-91).....	140
<i>II. Körfez Savaşı ve Suudi Arabistan'ın pozisyonu.....</i>	141
<i>Tahran-Riyad yakınlaşması</i>	154
3.3. 2001-2011 Dönemi: Yeniden Gerilim ve Rekabet.....	163
3.3.1. Soğuk Savaş sonrası ABD'nin Basra Körfezi politikası	166
<i>Çifte çevreleme politikası (1993-2001).....</i>	167
3.3.2. 11 Eylül saldırılarının Tahran-Riyad ilişkilerine etkisi	174
<i>Askeri müdahaleler ile rejim değiştirme.....</i>	176
<i>Afganistan işgali (2001).....</i>	178
<i>Irak işgali (2003)</i>	187
<i>Suudi Rejimi (Vahhabi ve Monarşi)'nin Batı tarafından</i>	
<i>ötekileştirilmesi</i>	205
<i>İran'ın nükleer programı ve Suudi Arabistan.....</i>	214
3.3.3. Yakın çevrede rekabet: Lübnan ve Filistin.....	229

BÖLÜM IV 241

4. ARAP BAHARI'NIN İRAN-SUUDİ İLİŞKİLERİNE ETKİSİ, SONUÇ

VE DEĞERLENDİRME..... 241

4.1. Suudi Arabistan Kralığı'nın Arap Baharı Algısı	242

4.2. İran İslam Cumhuriyeti'nin Arap Baharı Algısı.....	246
4.3. Arap Baharı'nda İran-Suudi Arabistan Rekabet Alanları: Mısır, Suriye ve Bahreyn	249
4.4 Sonuç	264
KAYNAKÇA	272

BÖLÜM I

1. GİRİŞ

2003'te Irak'ta Baas rejiminin yıkılmasından sonra umumiyetle Ortadoğu'da, hususiyetle Basra Körfezi'nde askeri, ekonomik ve siyasal açıdan en önemli iki devlet, Suudi Arabistan Krallığı ve İran İslam Cumhuriyeti'dir. Suudi Arabistan ve İran; askeri kapasiteleri, ekonomik büyüklükleri, nüfus miktarları, coğrafi genişlikleri ve bunlara ek olarak tarihi-kültürel derinlikleri bağlamında değerlendirildiğinde Basra Körfezi'nin iki hakim gücü ve Ortadoğu'nun iki önemli aktörü olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Ancak ulusal karakterlerinin farklı olması, birbirine muhalif mezhepsel/ideolojik bir anlayışa sahip olmaları, yönetsel manada birbirine rakip düzenleri bulunması ve dış politikada hedef ve önceliklerinin değişiklik göstermesi, doğal olarak Tahran ve Riyad'ın ikili ilişkilerinde rekabeti beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, iki ülke ilişkileri bazı alanlarda ve bazı dönemlerde işbirliği eğilimi göstermiş olsa da dönemsel olarak değişen gizli veya açık rekabet eğilimi göstermiştir. Diğer bir anlatımla, Tahran-Riyad ikili münasebetlerini belirleyen temel husus, aynı coğrafya üzerinde hâkimiyet kurmak veya en azından nüfuz alanı oluşturmak niyetinde bulunan iki bölgesel gücün birçok alanda beliren rekabetidir. Söz konusu rekabet İran İslam Devrimi'nden günümüze kadar yoğunluğunu artırarak devam etmiştir.

Basra Körfezi'nin iki potansiyel hâkim gücü olan İran ve Suudi Arabistan'ın birbirlerine yönelik tutum ve davranışlarında rekabetçi bir hususiyeti ortaya çıkaran temel değişkenler bu çalışmanın en önemli tanımlama, açıklama ve tahlil alanlarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda öncelikli olarak Suudi Arabistan ve İran'ı yerel, bölgesel ve küresel siyaset sahnesinde değerli kılan ve ikili ilişkilerinde husumet, gerilim ve rekabete neden olan jeo-politik, jeo-kültürel ve jeo-ekonomik özelliklerinin incelenmesi önem arz etmektedir. İran-Suudi jeo-stratejik rekabeti, her iki ülkenin ihtiva ettiği

coğrafi, demografik, ekonomik, askeri ve kültürel unsurların bileşimi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın temel araştırma sorusu şudur: Tahran-Riyad ilişkilerinin doğası niçin rekabet merkezli bir seyir izlemektedir ve ilişkilerin böyle bir doğal görünüm kazanmasında etkili olan ana değişkenler nelerdir?

1.1. Tezin Amacı

Tezin amacı, en genel ifade ile 1979 İran İslam Devrimi ile 2011 Arap Baharı arasındaki dönemde Suudi Arabistan ve İran ikili ilişkilerinin tanımlanması, açıklanması ve tahlilidir. Daha dar bir ifade ile Tahran-Riyad karşılıklı münasebetlerinin doğasının ne olduğu, bunu belirleyen temel muharrik güçlerin neler olduğu ve bu unsurların söz konusu ülkelerin dış politika hedef ve önceliklerinde ne gibi bir rol oynamakta olduğudur. Bu bağlamda, Tahran ve Riyad rejimleri tarihi kökleri çok eskilere dayanan özgül durumlarından hareketle pek çok hassas alanda birbirlerini ötekileştirmekte ve çetin bir rekabet içerisine girmektedirler. Bu tespitten hareketle, iki ülkenin birbirlerine yönelik tavır ve davranışlarında yerel, bölgesel ve küresel düzeyde; rekabet, husumet ve şüpheyi ortaya çıkaran temel parametrelerin ne olduğu ve bunların dış politika yapım sürecinde ne düzeyde etkili olduğu sorusu çalışmanın en temel sorusunu oluşturmaktadır. Başka bir soru ile anılan iki bölgesel devletin hali hazırda ulusal menfaatlerine birbirlerinden algıladıkları tehdit ve meydan okumaların neler olduğu ve ikili münasebetlerde ne tür bir tepki doğurduğu temel bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu noktada, Tahran ve Riyad'ın İslam Devrimi'nden başlayarak Arap Bahar'ına kadar son derece hassas bir şekilde ilişkilerinin seyrini belirleyen temel parametreler süreklilik ve değişiklik göstermiştir. İkili ilişkileri belirleyen süreklilik ve değişiklik unsurları olarak tanımlanan bu parametreler yüzyıllara dayanan tarihi kökleri de göz önüne alınarak, mevcut şartlar altında İran ve Suudi Arabistan rejimlerinin dış politika hedef ve önceliklerine yansımaları söz konusu tezin özünü oluşturmaktadır. Yerel, bölgesel ve küresel seviyelerde Tahran ve Riyad'ı birbirine rakip hale getiren süreklilik ve değişiklik unsurlarının temel itici gücü olan bağımsız değişkenlerin neler

olduğu ve hangi toplumsal, siyasal ve ekonomik şartlar altında oluştuğu çalışmanın alt problemlerini oluşturmaktadır. Sonuç olarak bu araştırmayla amaçlanan, kendi yapısal faktörleriyle sahneye çıkan İran ve Suudi Arabistan'ın Basra Körfezi'nde üstünlük mücadelesi ve Ortadoğu'da nüfuz rekabetini doğuran ana parametrelerin saptanmasıdır.

1.2. Tezin Kapsamı

Tez, analiz birimi olarak İran ve Suudi Arabistan'ın ikili ilişkilerini, analiz dönemi olarak ise İslam Devrimi ile Arap Baharı arasındaki zaman dilimini ele almaktadır. Diğer bir ifade ile çalışmanın üzerine odaklandığı dönem, bölgesel ve küresel etkileri olan ve İran ve Suudi Arabistan'ın birbirlerine dönük dış politika davranışlarında önemli bir kırılma noktası olarak ortaya çıkan İslam Devrimi'nden; yine yerel, bölgesel ve küresel düzeyde ekonomik, toplumsal ve siyasal açılardan son derece büyük sonuçları olan Arap Baharı'na kadarki dönemi kapsamaktadır.

Çalışma, özel olarak İran ve Suudi yönetimlerinin dış politika davranışlarını ve bunun ikili ilişkileri yönlendirmedeki rolünü yukarıda bahsedilen zaman diliminde analize tabi tutmaktadır. İran ve Suudi Arabistan analiz birimi olarak ele alınıp dış politika tahlili yapılırken iç siyasal, toplumsal ve dini yapının dış politika yapım süreci üzerindeki etkisi, bunun yanında tarihi kültürel miras ve dini inancın süreç üzerinde rolü göz önünde bulundurulmuştur. Her ne kadar yaklaşık otuz yıllık bir münasebet evresi üzerinde hususiyetle durulmuşsa da asırlar öncesine giden tarihi münasebetlerin döneme taşıdığı önemli faktörler üzerinde de durulmuştur. Diğer taraftan, bahse konu olan ülkelerin mukayeseli siyasetleri yerel, bölgesel ve sistemik düzeyde meydana gelen gelişmelerin tahlili de yapılmıştır. Başka bir anlatımla, İran-Suudi Arabistan ikili ilişkileri, spesifik olarak bölgesel düzeyde ele alınmış olsa da buna ek olarak bir alt analiz düzeyi olan yerel ve bir üst analiz düzeyi olan sistemik seviyelerdeki yansımalar ve bu düzeylerden etkilenmesi de dikkate alınmıştır.

1.3. Tezin Planı

Tez ana hatları ile dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, genel bir giriş yapılarak İran ve Suudi Arabistan'ın bölgesel konumları üzerinde durulmuş ve her iki ülkeyi meydana getiren yapısal unsurlar belirlenmiştir. İki ülkenin karşılıklı ilişkilerinin hangi değişkenle ve nasıl açıklanacağı üzerinde durulmuştur. Yine bu bölümde, tezin temel probleminin ve alt problemlerinin neler olduğu tanımlanmaya çalışılmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Tahran ve Riyad arasında ikili ilişkileri belirleyen süreklilik unsurları incelenmiştir. Şöyle ki, anılan iki ülke münasebetleri süreklilik ve değişiklik gösteren yapısal ve konjonktürel özellikler göstermektedir.

Karşılıklı münasebetleri belirleyen temel süreklilik unsurları iki ülke arasında tarihi kökleri de bulunan şiddetli bir rekabeti beraberinde getirmektedir. Bu hususta, süreklilik arz eden rekabeti ortaya çıkaran temel bağımsız değişkenler dinsel olarak Şii-Vahhabi, etnik olarak Fars-Arap ve son olarak rejimsel olarak Cumhuriyet-Monarşi yapısal faktörleridir. Söz konusu itici güçler İran ve Suudi Arabistan'ın birbirlerine yönelik siyasetlerinde ana belirleyici unsurlar olarak karşımıza çıkmakta ve tarihten beri var olan husumet ve şüphe algılaması hali hazırda rekabet ve çatışmayı doğurmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümü ikili ilişkileri belirleyen değişiklik unsurlarını ele almakta ve konjonktürel bir değerlendirmeye tabi tutmaktadır. İkili ilişkileri belirleyen değişiklik unsurları dönem itibarıyla önemli kırılmalar neticesinde 1979-89 dönemi, 1989-2001 dönemi ve 2001-2011 dönemi olmak üzere üç dönemsel ayrıma gidilerek incelenmiştir. Söz konusu dönemleri belirgin kılan yerel bölgesel ve küresel düzeydeki önemli kırılma noktalarıdır. Bu bölüm, konjonktürel olarak ortaya çıkmış ve İran ve Suudi yönetimlerinin birbirlerine dönük politikalarında azımsanmayacak derecede değişiklikleri meydana getirmiş önemli gelişmelerdir. Birinci dönem olarak adlandırılan 1979-89 dönemini belirgin kılan bağımsız değişkenler İran'ın devrim ihracı söylemi, İran-Irak savaşı ve Körfez İşbirliği Teşkilatı'nın kurulmasıdır. Bu dönem İran'ın bölgesel dengelere yönelik değişimci bir siyaset izlemesi, Suudi yönetimini İran'ı dengeleme siyaseti izlemesine itmiştir. İkili ilişkilerin en gergin hali dengeleme siyaseti döneminde meydana gelmiştir.

İkinci olarak, 1989-2001 dönemini belirleyen temel değişiklik unsurları/bağımsız değişkenler; liderlik değişimi ve Irak'ın Kuveyt'i işgali olarak saptanmıştır. Meydana gelen bu önemli hadiseler Tahran ve Riyad yönetimlerinin birbirlerine dönük tavır ve davranışlarında köklü bir değişikliği getirerek ilişkilerde yeni bir dönemi başlatmıştır. Söz konusu dönem ise yumuşama dönemi olarak adlandırılmıştır. İkili ilişkilerde değişiklik unsurlarını doğuran üçüncü bölüm olan 2001-2011 dönemini ortaya çıkaran bağımsız değişkenler 11 Eylül 2001 saldırıları ve Afganistan'ın işgali, 2003 Irak'ın işgal edilmesi, Vahhabiliğin Batı tarafından ötekileştirilmesi ve İran'ın nükleer programıdır. Tüm bu değişkenler, her iki ülkede geçmişten beri var olan husumet, şüphe ve rekabeti tekrar gün yüzüne çıkararak ilişkilerin seyrini kökünden değiştirmiştir. Bu dönem, İran'ın bölgede yükselişe geçişinden rahatsız olan Suudi yönetiminin İran'ı yeniden dengelemeye çalıştığı ve iki ülke ilişkilerine yeniden rekabet ve gerilimin hakim olmaya başladığı bir dönem olarak adlandırılmıştır. Son olarak dördüncü bölüm de ise Arap Baharı'nın iki ülke ilişkileri üzerindeki etkileri üzerinde durulmuş ve genel olarak çalışmanın sonucundan bahsedilmiştir.

1.4. Suudi Arabistan Krallığı: Geo-Stratejik Konumu

Suudi Arabistan'ın jeo-politik, jeo-ekonomik ve jeo-kültürel konumu; yerel, bölgesel ve küresel dengeler açısından son derece büyük önem arz etmektedir. Esasen, jeo-stratejik, jeo-kültürel ve jeo-ekonomik özellikleriyle Suudi Arabistan, Ortadoğu ve İslam dünyasının en önemli devletlerinden bir olarak görülmektedir (Ataman, 2012). Arap Yarımadası ve Basra Körfezi'nin en geniş topraklarına sahip olan Suudi Arabistan, bu geniş toprakları dikkate alındığında Arap Yarımadası'nda rahatlıkla liderlik iddiasında bulunabilmekte ve bölgenin diğer güçlü devletleri ile üstünlük mücadelesine girebilmektedir. Buna ek olarak, Suudi Arabistan İran hariç tüm Körfez Ülkeleri ile sınırı bulunmaktadır. İran ile kara bağlantısı olmamasına karşın, Basra Körfezi'ne ikisinin de sınırı olması dolayısıyla deniz bağlantıları bulunmaktadır.

Suudi Arabistan devletine stratejik önem kazandıran diğer bir unsur ise

dünyanın önemli su yollarından olan Kızıl Deniz (1840 km) ve Basra Körfezi'ne (700km) sınırı bulunmasıdır. Söz konusu su güzergâhları üzerinde bulunan Hürmüz Boğazı, Babil Mende Boğazı, Hint Okyanusu, Süveyş Kanalı Riyad'ın ürettiği petrolün uluslararası piyasalara kesintisiz ve düşük fiyatlarla ulaşması hususunda önemli bir rol oynamaktadırlar. Bu geçiş güzergâhları küresel ekonominin istikrar ve güvenliği bağlamında hayati derecede önemlidir. Hem petrol üreticisi ve ihracatçısı olması hem de yukarıda değinilen geçiş güzergâhlarına sınırı bulunması veya yakın bir coğrafyada bulunması Suudi devletinin bölgesel ve küresel stratejik önemini artırmakta ve Riyad'ı uluslararası politika ve küresel ekonominin kilit oyuncularından biri haline getirmektedir.

Suudi Arabistan sahip olduğu yeraltı kaynakları açısından dünyanın en zengin ülkelerinden biridir. Suudi Arabistan dünyanın en büyük petrol üreticisi ve ihracatçısıdır. 2011 yılı verilerine göre 265 milyar varil kanıtlanmış ham petrol rezervi ile dünya sıralamasında ilk sırada yer almaktadır (OPEC Annual Statistical Bulletin 2012). Bu oran dünyanın kanıtlanmış ham petrol rezervlerinin yaklaşık %20'sine tekabül etmektedir. 2011 yılında 9,3 milyon varil (OPEC Annual Statistical Bulletin 2012) günlük petrol üretimi ile Suudi Arabistan'ın petrol üretimi dünyanın üretiminin yaklaşık %13'ünü oluşturmaktadır (BP Statistical Review of World Energy, 2011). Yukarıdaki veriler dikkate alındığında Dünya petrol rezervlerinin yaklaşık 1/5'i ve Ortadoğu'da bulunan petrol rezervlerinin 1/3'ü Suudi Arabistan topraklarında bulunmaktadır. Çünkü dünya genelinde 1,3 trilyon varil, Ortadoğu bölgesinde 752 milyar varil ispatlanmış petrol rezervi bulunmaktadır ve bu miktarların 265 milyar varili Suudi topraklarında bulunmaktadır. Diğer taraftan, dünya genelinde günlük ham petrol üretimi 82 milyon civarındadır ve bu miktarın yaklaşık 9,3'ü Suudi devleti tarafından üretilmektedir (BP Statistical Review of World Energy, 2011).

Bu verilerden de anlaşıldığı üzere Suudi Arabistan, petrol üretim ve ihraç kapasitesi açısından dünya genelinde diğer ülkelerle karşılaştırıldığında ilk sırada bulunmakta ve üretim ile ihraç kapasitesi açısından OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği) içerisinde merkezi bir rol oynamaktadır. Suudi Arabistan tarafından tedarik edilen günlük arz miktarı göz önüne alındığında OPEC içerisinde Suudi Arabistan'ın

payı yaklaşık %26'dır. Riyad yönetimi, OPEC içerisinde üretim kapasitesi diğer üye ülkelerle mukayese edildiğinde çok yüksek olması hasebiyle dünya petrol fiyatlarının seyrinde tek başına hayati derecede etkili olabilecek potansiyele sahiptir. Şöyle ki, Suudi Arabistan yönetiminin petrol arz miktarını kısıması veya artırması küresel petrol fiyatlarında köklü değişikliğe neden olabilecek potansiyeli taşımaktadır. Kısacası sahip olunan petrol rezervlerinin miktarı ve günlük üretim ve ihracat kapasitesi açısından Suudi Arabistan, dünya petrol piyasasının en önemli oyuncularından biridir (Gause III, 2002).

Petrol rezervleri, üretim ve ihracat alanlarında etkin aktör olmasının yanında Suudi Arabistan, hidrokarbon yatakları bağlamında uluslararası ekonomi politik alanında da hatırı sayılır seviyede önemi haizdir. 8. trilyon metre küp doğal gaz rezervi ile Suudi Arabistan, dünya sıralamasında 4. sırada, Basra Körfezi'nde İran ve Katar'dan sonra 3. sırada yer almaktadır. Dünya genelinde kanıtlanmış toplam doğal gaz rezervlerinin %4,3'ü Suudi Arabistan'da bulunmaktadır (BP Statistical Review of World Energy, 2011). Dünya genelinde bulunan doğal gaz rezervlerinin yaklaşık %40'ı (75,8 trilyon metreküp) Ortadoğu'da bulunmaktadır ve yaklaşık %10'u Suudi Arabistan topraklarında tespit edilmiştir. Sonuç olarak Suudi Devleti zengin petrol kaynakları ile dünya genelinde birinci sırada iken, petrol kadar zengin olmasa da doğal gaz rezervleri ile dünya genelinde dördüncü sırayı işgal etmektedir. Uluslararası ekonomi politik perspektiften değerlendirildiğinde Suudi Arabistan, son derece önemli bir rol üstlenmekte ve küresel ekonominin istikrar ve güvenliğinin temininde rol oynayan temel oyuncularından biri olarak görülmektedir.

Son olarak, Suudi Arabistan'ın bölgesel ve küresel mahiyetini artıran diğer bir temel unsur ise ülkenin sahip olduğu jeo-kültürel özelliğidir. Suudi Arabistan söz konusu olduğunda ülkeye jeo-kültürel açıdan katkıda bulunan iki esas unsur, devletin dini ve dilsel kimliğidir. Daha açık bir ifadeyle, Suudi Arabistan devletinin bölgesel ve küresel statüsü jeo-kültürel bağlamında değerlendirildiğinde, tarihsel olarak İslam dini ve Arap kimliği ön plana çıkmaktadır. Suudi Arabistan, Osmanlı Devleti'ne karşı verdiği uzun bir mücadelenin ardından Suudi hanedanlığı tarafından kurulmuştur. Verilen bu mücadelede Suudi hanedanlığı kadar Vahhabi ulema da önemli bir rol oynadı. Dolayısıyla Suudi rejimi meşruiyetini Suudi hanedanlığı ve dini ulamadan

almaktadır. Bu bağlamda Riyad yönetiminin dış politikası ve bölge siyaseti üzerinde Arap milliyetçiliği ve Vahhabi düşüncesi bir hayli etkili olmakta ve yönlendirmektedir.

İlk olarak dinsel açıdan bakıldığında, dünya genelinde bulunan yaklaşık olarak 1,5 milyar Müslümanın kutsal kitabı Kuran-ı Kerim'i Suudi Arabistan anayasal düzeyde tanımakta ve İslami inanç ve esaslar siyasal karar verme mekanizmasında etkili olmaktadır (Ataman, 2005). Üstelik Suudi Arabistan'ın İslam dünyası nezdinde kutsal kabul edilen Mekke-i Mükerrreme (Mescid-i Haram) ve Medine-i Münevvere'ye (Mescid-i Nebevi'ye) ev sahipliği yapması, söz konusu devlete bir anlamda saygınlık kazandırırken, İslam âlemine liderlik etme vasfı ve/ya imkânı da vermektedir. Her yıl dünyanın farklı coğrafyalarından milyonlarca Müslüman'ın Hac vazifelerini ifa etmek üzere söz konusu kutsal şehirleri ziyaret etmeleri, Riyad yönetiminin Müslüman devletler ve halkları nezdinde itibarını artırmaktadır. Bunlara ek olarak, Müslüman ülkelerin temsil edildiği, Birleşmiş Milletler'den sonra en büyük uluslararası örgüt olan ve 1969 tarihinde kurulan 57 üyeli İslam Konferansı Örgütü(İKT)'nin merkezi Suudi Arabistan'ın Cidde şehrinde bulunmaktadır. Suudi Arabistan söz konusu örgütün kuruluşunda etkili olmuş bir devlettir. 57 Müslüman ülkenin temsil edildiği İKT'de Riyad yönetimi, kararların alınması ve icra edilmesi hususunda anahtar rol oynamaktadır. Bu anlamda, Suudi Arabistan dış politikası ve bölgesel siyasetinin şekillenmesinde İslam ülkeleri arasında liderlik faktörü rol oynamaktadır.

İkinci olarak, Suudi Arabistan geçmişten beri tarihi-kültürel olarak Arap dünyasında önemi haiz bir ülke olmuştur. Suudi Arabistan halkı %90'ı yerli Arap, %10'u Afro-Asya menşeli yabancılardan oluşmaktadır (Maisel,2011). Hususiyetle, Cemal Abdül Nasır önderliğindeki Arap milliyetçiliğinin son bulması, Mısır'ın 1979 Camp David Anlaşması sonrası Arap devletleri arasında liderlik rolünün ortadan kalkması ve İsrail ile kurulan yakın diplomatik ilişkiler neticesinde Arap halkları nezdinde ki saygın konumun buharlaşması, Riyad yönetimini Arap dünyasında liderlik etme düşüncesine etmiştir.

Suudi Arabistan'ın Arap devletleri arasında ekonomik açıdan en güçlü devlet olması, demografik ve coğrafik açıdan Arap devletleri arasında hatırı sayılır derecede

büyük olması Riyad yönetiminin Arap dünyasına yönelik liderlik konumunu pekiştirmiştir. Öte yandan, 6 Arap devletinin bir araya gelerek 1945'te oluşturdukları Arap Ligi/Arap Birliği örgütünde kurucu üyeler arasında yerini almıştır. Merkezi Kahire'de bulunan söz konusu örgütte Suudi Arabistan, ekonomik ve askeri kapasitesi bağlamında örgüt içerisinde ağırlığını arttırmaktadır.

Suudi Arabistan'ın etkin olduğu diğer bir uluslararası kuruluş Körfez İşbirliği Konseyi (KİK)'dir. Siyasal bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne bölgede hâkim güç olmaya çalışan devletlerden tehdit algılayan ve münferiden algılanan tehdidi bertaraf edemeyeceğinin farkında olan Basra Körfezi'nin askeri, coğrafik ve demografik açıdan küçük ülkeleri, Suudi Arabistan ile işbirliğine giderek 1981'de KİK'i teşkil etmişlerdir. Suudi Arabistan'ın diğer küçük üye ülkelerle mukayese edildiğinde örgütün merkezinin Riyad'da olması ile beraber düşünüldüğünde Suudi yönetiminin örgüt politikasının tesis edilmesinde ağırlığını artırmaktadır. KİK üzerinden Basra Körfezi güvenliğin tesis edilmesi ve başka bir bölgesel gücün hâkimiyet alanına girmesinin engellenmesine anahtar rol oynamaktadır.

Sonuç olarak, devasa petrol ve hidrokarbon yatakları sayesinde uluslararası ekonominin güvenlik ve istikrarında kilit rolü, Müslümanlar açısından en kutsal mekanları topraklarında barındırması, İslam Konferansı Örgütü'nün merkezinin Suudi Arabistan'da bulunması ile İslam âleminde sahip olduğu saygın konumu ve Arap Yarımadası'nın coğrafi anlamda en geniş ülkesi olması, Arap Ligi ve Körfez İşbirliği Örgütü ve OPEC gibi uluslararası örgütlerde hâkim konumunun olması nedenleriyle Arap dünyasında işgal ettiği itibarlı konumu, Suudi Arabistan devletine uluslararası politikada ve Ortadoğu siyasetinde jeo-stratejik önem sağlamaktadır.

1.5. İran İslam Cumhuriyeti: Jeo-Stratejik Konumu

Coğrafi konumu, demografik yapısı, askeri kapasitesi, yeraltı kaynakları ve tarihi-kültürel geçmişi bağlamında değerlendirildiğinde İran önemli ve etkili bir bölgesel güçtür. Bu özellikler İran'a bölgesel ve küresel askeri, siyasi ve ekonomik

dengelerde hatırı sayılır derecede önem kazandırmaktadır. Jeo-politik açıdan değerlendirecek olursak İran, Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Suudi Arabistan'dan sonra ikinci en büyük toprak parçasına sahiptir. İran, bu büyüklükteki coğrafi alanı ile dünyanın en stratejik ve küresel ve bölgesel dengeler açısından en önemli bölgesinde yer almaktadır.

İran, petrol ve hidrokarbon yatakları açısından zengin, stratejik açıdan hayati önemi haiz Basra Körfezi ile Hazar Denizi arasındaki bölgede konumlanmaktadır. Dünya genelinde en stratejik birkaç boğazdan biri olan Hürmüz Boğazı İran tarafından kontrol edilmektedir. Dünya petrol rezervlerinin en zengin olduğu, üretim kapasitesi ve ihraç miktarının küresel anlamda oransal dağılımı göz önüne alındığında stratejik Hürmüz Boğazı'nın İran'ın stratejik önemine katkısı en üst seviyededir. Bunlara ek olarak, Basra Körfezi ülkeleri arasında 1700 km uzunluğunda deniz kıyısı ile İran, Basra Körfezi'ne en uzun sınırı bulunan ülkedir. İran'ın körfeze olan sınır uzunluğu Suudi Arabistan'ın sınırının yaklaşık iki katıdır. Bu noktada, İran'ı stratejik aktör olarak sahnede yer almasına sağlayan en temel faktörlerden birisi yukarıda bahsedilen coğrafyada bulunması hasebiyle enerji yollarını denetleme potansiyeline sahip olmasıdır (İzzeti, 2006).

Diğer taraftan İran, 2012 yılı verilerine göre 78.868.711 milyon nüfusu (Çakmak, 2012) ile Basra Körfezi'nin en kalabalık ülkesidir. Hatta İran hariç Basra Körfezi ülkelerinin toplam nüfusu (KİK üyesi altı devlet ve Irak) İran'ın nüfusundan daha azdır. Yine, genel olarak Ortadoğu bölgesi düşünüldüğünde İran, Mısırdan sonra nüfusu en fazla olan ülkedir. Tüm bunlar bir arada düşünüldüğünde İran, genel olarak Ortadoğu ve özel olarak Basra Körfezi ve Hazar Denizi'nde demografik yapısıyla ağırlığı olan bir ülkedir.

Jeo-ekonomik perspektiften değerlendirildiğinde, İran'ın zengin yeraltı kaynakları küresel ve bölgesel siyaset sahnesinde stratejik önemini artıran önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. İran, 2011 yılı itibariyle 154 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervi ile dünyada dördüncü sırayı işgal etmektedir (OPEC Annual Statistical Bulletin 2012). Günlük üretim kapasitesi bağlamında ise 3,5 milyon varil

üretimi ile dünya günlük ham petrol üretimi sıralamasında 5. sırada bulunmaktadır (BP Statistical Review of World Energy, 2011). Yine İran, ürettiği petrolün 2.523 milyon varillik miktarını ihraç etmesi ile dünyanın 3. büyük petrol ihraç eden ülkesidir (Word Fact Book). Bu anlamda, Suudi Arabistan kadar olmasa da İran'da zengin petrol kaynakları ve üretim kapasitesiyle uluslararası ekonominin dikkate alması gereken merkezlerden biridir.

Öte yandan İran, 29,6 trilyon metre küp kanıtlanmış doğal gaz rezervi ile dünya genelinde ikinci sırada bulunmaktadır. Bu miktar dünya genelinde kanıtlanmış doğalgaz rezervlerinin yaklaşık %16'sına tekabül etmektedir. Günlük üretim kapasitesi 138,5 milyar metre küp seviyesinde olan İran, 7.87 milyar metre küple dünyanın dördüncü büyük ihracatçısıdır (BP Statistical Review of World Energy, 2011). İran, OPEC'in Suudi Arabistan'dan sonra ikinci en büyük petrol üreticisidir. Verilen bu miktar ve oranlar ışığında genel olarak Ortadoğu, özel olarak Basra Körfezi'nde doğal gaz rezervleri ve günlük üretim kapasitesi bağlamında ilk sırada yer almaktadır.

Son olarak jeo-kültürel önemi üzerinde duracak olursak İran, yaklaşık 2500 yıllık devlet geleneği bulunan ve kadim İran (Pers, Fars, Acem) medeniyeti içerisinde uzun yıllar boyunca varlığını sürdüren köklü bir devlettir. Tarih boyunca Orta Asya, Ortadoğu ve Akdeniz coğrafyası şeridi boyunca hâkimiyetini kurmuş, bu coğrafyalardaki menfaatleri nedeniyle birçok imparatorluk ile çetin bir rekabet içerisinde girmiş imparatorluk mirasına sahip olan devlettir. Bunun yanında, İran coğrafyası Orta Asya medeniyet ve kültürleri ile Ortadoğu medeniyetleri arasında kavşak noktasını oluşturmaktadır. Bilhasa, enerji yollarının denetimi söz konusu olduğunda doğu-batı ve kuzey-güney eksenlerinde merkezi rol oynaması İran'a stratejik avantaj sağlamaktadır.

Dört Halife devrinde Hz. Ömer'in Sasani Devleti'ni ortadan kaldırıp İranlıları hakimiyeti altına almasıyla bu halkın İslamiyet'i kabul etmesi, İran kimliğinin tarihsel süreç içerisinde oluşmasında önemli rol oynamış ve günümüzde de en hassas seviyede etkisini sürdürmektedir. Diğer taraftan, İran'da ilk defa Safevi Devleti kurulması ile Şii devletinin resmi mezhebi halini almıştır. Daha sonra, İslam Devrimi ile İran'da Şii mezhebinin anayasal seviyede tanınması, Sünni rejimlerin bulunduğu Ortadoğu

bölgesinde İran'ı en kritik ülkelerden biri haline getirmiştir. Dahası, İslam Devrimi'nden sonraki dönemde İran'ın siyasal sisteminin Cumhuriyet olarak belirlenmesi ve bunun önüne İslam'ın sıfat olarak eklenmesi, onu monarşi ile idare edilen devletlerin bulunduğu bölge siyasetinde daha önemli kılmıştır

Tüm bu yapısal faktörler birlikte masaya yatırıldığında kolaylıkla görülebilmektedir ki, değinilen farklı unsurlar İran-Suudi Arabistan ilişkilerinde rekabeti doğuracak potansiyel gücü ihtiva etmektedirler. Diğer bir anlatımla, söz konusu iki ülkeye ait yukarıda anılan kendilerine özgü temel yapıcı faktörler, Tahran ve Riyad'ın birbirlerine yönelik tavır ve davranışlarını rekabetvari bir mecraya taşıyabilecek muharrik gücü içerisinde barındırmaktadır. Şöyle ki, yukarıda da değinildiği gibi Basra Körfezi'nin en kalabalık iki ülkesi Suudi Arabistan ve İran'dır. Buna ek olarak, Basra Körfezi seviyesinde mukayese yaptığımızda, coğrafi alan olarak da en büyük iki ülkeyi temsil etmektedirler. İspatlanmış dünya petrol rezervleri bakımından Suudi Arabistan birinci sırada bulunurken, İran dördüncü sırada bulunmaktadır. Daha doğrusu, en fazla kanıtlanmış petrol rezervine sahip olan ülkeler üstten aşağı sıralandığında ilk dörtte bulunan ülkelerden ikisi İran ve Suudi Arabistan'dır. Ayrıca, dünya genelinde 2011 yılı günlük petrol üretiminde Suudi Arabistan ilk sırada yer almakta iken, İran beşinci sırada bulunmaktadır. OPEC içerisinde günlük petrol üretiminde en büyük iki ülke sırasıyla Suudi Arabistan ve İran'dır.

İspatlanmış hidrokarbon rezervleri bakımından İran ve Suudi Arabistan ülkelerinin mukayesesi yapılacak olursa, İran barındırdığı kanıtlanmış rezervler bakımından dünya sıralamasında ikinci sırada bulunurken, Suudi Arabistan dördüncü sırada bulunmaktadır. Dünya sıralamasının ilk dört ülkesi içerisinde aynen petrol rezervlerinde olduğu gibi İran ve Suudi Arabistan yer almaktadır. Genel olarak Ortadoğu'da ve özel olarak Basra Körfezi'nde mezkûr iki ülkenin nüfus miktarlarının çokluğu, kapladıkları coğrafyanın genişliği ve zengin petrol ve hidrokarbon rezervlerine ev sahipliği yapmaları bu iki devleti nüfuz alanı kurmaya meylettirmekte ve tabiatıyla Tahran-Riyad ikili ilişkilerinde rekabeti doğurmaktadır.

İki ülke ilişkilerinde rekabeti gün yüzüne çıkaran diğer bir önemli husus ise her iki ülkeyi özgün kılan, tarihten günümüze tevarüs eden ve dışa dönük tavır ve davranışlarında süreklilik arz eden kimliktir. Her iki grup, tarihsel süreç içerisinde pek çok rekabet ve çatışma içerisine girmişlerdir. Ortadoğu ve Basra Körfezi'ni etki sahası olarak görmeleri hasebiyle her iki taraf da bölgesel hakimiyet mücadelesi içerisinde bulunmuş ve bunu günümüzde de devam ettirmektedirler. Öte yandan, bahsedilen Farslılık ve Araplılık endeksli medeniyet anlayışının tamamlayıcı unsuru ise İslam dinidir. Her iki etnik grubun toplumsal, siyasal ve ekonomik yaşam şekli İslamiyet'ten son derece önemli bir şekilde etkilenmiştir.

Bu noktada altı çizilmesi gereken önemli bir konu, ülkelerin farklı ve birbirini ötekileştiren mezhepleri kabul etmeleri ve bunu anayasal düzeyde tanımlamalarıdır. İran, özellikle İslam Devrimi'nden sonra, Şii mezhep anlayışını toplumsal ve siyasal alanda tatbik etmeye çalışırken, Suudi Arabistan ise Vahhabi mezhebinin temel ilkelerini toplumsal ve siyasal alanda tatbik etmeye çalışmaktadır. Bu hususta, tarihsel olarak her iki mezhep anlayışının birbirlerine yönelik suçlama, inkâr ve reddiye eğilimli davranışlar günümüze kadar varlığını sürdürmüştür ve bugün İran-Suudi Arabistan ilişkilerinin yukarıda bahsedildiği gibi rekabet ve çatışma kertesine gelmesinde rol oynayan etkili faktörlerden birini oluşturmaktadır. Kendi mezhepsel anlayış şekilleri ile Tahran ve Riyad halkının ezici çoğunluğu Müslüman olan Ortadoğu ve İslam alemine liderlik etmek istemektedirler. Sonuç olarak, jeo-kültürel, jeo-ekonomik ve jeo-politik özellikleri ile İran ve Suudi Arabistan gerek Basra Körfezi gerekse Ortadoğu bölgesinde uluslararası politikayı şekillendirecek güce sahiptirler.

BÖLÜM II

2. İRAN-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİNİ BELİRLEYEN SÜREKLİLİK UNSURLARI

İran ile Suudi Arabistan ikili münasebetlerine önemli ölçüde yön veren ve süreklilik boyutu sergileyen ana dinamikler, Tahran ve Riyad'ın yapısal unsurlarının farklılık arz etmesinden kaynaklanmaktadır. İran ve Suudi Arabistan arasında yoğun bir rekabet ve çatışmayı ortaya çıkaran ve ona süreklilik boyutu kazandıran temel faktör, söz konusu iki ülkenin geçmişten beri var olan farklı ve birbirine rakip bir doğası olmasıdır. Bu bağlamda, Şii-Sünni mezhep ayrılığı, Fars-Arap etnik farklılığı ve Cumhuriyet-Monarşi yönetim farklılığı Tahran ve Riyad yönetimlerinin birbirlerine dönük siyasetlerinde ve tehdit algılamalarında önemli bağımsız değişkenler olarak meydana çıkmaktadırlar. Buradan hareketle bu bölümde, İran ve Suudi Arabistan arasında dinsel, etnik ve yönetsel olmak üzere üç düzlemde rekabet edildiği ve bunun İslam Devrimi'nden buyana süreklilik arz ettiği ileri sürülmektedir. Aynı zamanda bahse konu olan süreklilik unsurları her iki rejimi meydana getiren temel sütunlar/yapısal faktörler olarak nitelendirilmektedir.

Bu anlamda, yukarıda sayılan yapısal unsurlar söz konusu olduğunda gerek İran yönetimi, gerekse Suudi yönetimi olsun ciddi bir şekilde hassasiyetlerini ortaya koymaktadırlar. Esasen her iki devlet liderliği, bu yapısal unsurlara karşı meydana gelen tehdit algılamalarını en hayati tehlikeler olarak görmektedirler. İşte tam da bu noktada, İran İslam Cumhuriyeti'nin tesis edilmesi ile ortaya çıkan yapısal unsurlar ve izlenmeye başlanan dış politika çizgisi ve bölgeye dair siyaset tarzı, Suudi Arabistan Krallığı'nı meydana getiren temel yapı taşlarına karşı bir meydan okumaktaydı. Özellikle 1979'un ardından, Suudi rejimini ayakta tutan ana sütunlar olan Arap kimliği (etnik), Sünni mezhebi (dinsel) ve Suudi hanedanlığı'na (yönetsel) karşı devrimci İran'ın meydana

getirdiği tehditlerin bertaraf edilmesi ve tehlikelerden sakınılması Riyad yönetiminin temel dış politika önceliği halini almış ve İran ile çetin bir rekabete girilmiştir. Ancak, yönetsel ve dinsel rekabet iki ülke arasında doğrudan bir anlaşmazlık doğursa da etnik rekabet dolaylı bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Bu minvalde İran, Şia'yı idealize ederek bölgeye yeni bir düzen getirmeye çabalamakta, diğer taraftan Suudi Arabistan Vahhabi ve daha geniş anlamda Sünni düşüncesini bölgeye doğru bir İslam anlayışı olarak sunmakta ve bunu ideal haline getirmektedir. Böylece, birbirine rakip ve birbirini ta öteden beri düşmanlaştıran Şii ve Sünni mezhep anlayışları, İslam dünyası ve Ortadoğu'da derin bir rekabet içerisine girmektedirler. İkinci olarak, İran Fars asıllı olması nedeniyle Fars milliyetçiliği yapmakta ve bu ekseninde bölgedeki tarihi iddialarını gündeme getirerek, dış politika çizgisi ortaya koymaktadır. İran milliyetçiliği Basra Körfezi'ni Fars Körfezi olarak addetmekte ve kendilerinin hâkimiyetinde olması gereken bir bölge olarak değerlendirmektedirler. Öte yandan Suudi Arabistan ise Arap kimliğini araçsallaştırmakta ve Basra Körfezi'ni Arapların hâkimiyet sahası, Ortadoğu'yu ise etkinlik alanı olarak görmektedir. Suudi Arabistan, çevre ülkeler üzerinde liderlik iddiasında bulunabilmektedir. İran'ın Arap topraklarına yönelik herhangi bir genişlemesi veya nüfuzunu artırma hamlesi, Suudiler tarafından endişe kaynağı olarak değerlendirilmekte ve son tahlilde Riyad'ı Arap milliyetçiliği çizgisine kaydırmaktadır.

Son olarak İslam Devrimi, İran'da otoriter Şah rejimini alaşağı ederek, onu cumhuriyet yönetimi ile ikame etmiştir. Devrimle gelen yeni yönetici elit, cumhuriyet yönetimini bir ideal şeklinde düşünerek komşu devletlere ihraç etmeye azami düzeyde çabalamıştır. Bu, başarıya ulaştığı takdirde İran dış politikasının stratejik çıkarlarına da hizmet edecek potansiyeli barındırmaktaydı. İran'dan yayılan cumhuriyet düşüncesi, Suudi Arabistan'ı son derece derin bir korku içerisine sokmuş, bundan dolayı da bu dinamik karşısında Riyad yönetimi derhal tedbirler almaya başlamıştır. Suudi monarşisi, İran'ın tüm Arap dünyasındaki halkları kendi zalim monarşilerini yıkmaya telkin etmesi neticesinde hayati bir tehlike ile karşı karşıya gelmiştir.

Sonuç olarak, İran dış politika yapım sürecinde, Şiilik önemli ölçüde

belirleyici ve yönlendirici bir değişken olarak ortaya çıkmaktadır. İran'ın genel olarak Ortadoğu ve Arap komşularına, özel olarak Suudi Arabistan'a yönelik siyasetinde Şii mezhep anlayışı son derece önemli bir faktördür. Öte yandan İran, Fars kökenli nüfusun çoğunlukta olduğu bir demografik yapıya sahiptir. Tahran siyaset yapımcılarının ulusal ve bölgesel stratejik hesaplarında Fars milliyetçiliği de önemli bir rol oynamaktadır. Tarihi Fars milliyetçiliği, geçmiş İran devletlerinde olduğu gibi, kurulan İran İslam Cumhuriyeti'nde de iç ve dış siyaseti yönlendirici bir etkiye sahip olmuştur.

Öte yandan, Suudi Arabistan'ı İran'dan büyük oranda farklı kılan ve rejimi ayakta tutan temel yapı taşlarına değinecek olursak, 18. yüzyıldan beri Suudi devletinin/devletlerinin kuruluş ve genişlemesinde etkili olan grup Şeyh ailesidir. Bu aile, Vahhabi mezhep anlayışının mimarı Muhammed ibni Abdülvahhab'ın soyundan gelmektedir (Ataman, 2005). Suudi Arabistan, 18. yüzyılda Muhammed ibni Abdülvahhab tarafından ortaya atılan Vahhabilik/Selefilik düşüncesini devletin resmi mezhep şekli olarak kabul etmektedir. Tıpkı İran'da olduğu gibi, Riyad yönetimi de toplumsal, siyasal ve dini hayatı bu ideolojiyi esas alarak tesis etmeye çalışmaktadır. Ülke nüfusunun kahir ekseriyeti Sünni/Vahhabidir. Hal böyle iken, ülke dış politikasının hedef ve önceliklerinin belirlenmesinde ve tehdit algılamalarında Vahhabi anlayışı etkin bir rol oynamaktadır.

Suudi rejiminin üzerine kurulduğu ana sütunlardan bir diğeri ise Muhammed ibni Suud'un soyundan gelenlerden müteşekkil Suudi hanedanlığıdır (Ataman, 2005). Devleti yönetme hakkını kendisinde gören Suudi hanedanlığı, meşruiyetini 1744'de Muhammed ibni Abdülvahhab ile Muhammed ibni Suud arasında imzalanan ittifak anlaşmasından almaktadır. Anılan ittifak ilişkisi Suudi rejiminin varlık sebebini oluşturmaktadır (Ochsenwald, 1981). Bahsedilen ittifak ile dini/ulema ve siyasi/ümerâ otorite işbirliğine giderek, birbirlerinin varlıklarını ve çıkar alanlarını koruyacaklarını karşılıklı olarak teati etmişlerdir. Bu durum, Suudi Arabistan rejiminin siyasal anlamda monarşi, dinsel anlamda Vahhabi olmasının temel meşruiyet kaynağını oluşturmaktadır. Son olarak, Suudi Arabistan Krallığı adından da açık bir şekilde anlaşıldığı gibi Arap kökenli bir devlettir ve ülke nüfusunun %90'ı Araplardan oluşmaktadır. Arap dünyasına liderlik etme, Arap Yarımadası ve hatta doğu kıyıları Arap devletlerden oluşan Basra

Körfezi'nde üstünlük kurmaya çalışmasında, Suudi Arabistan'ın genel olarak Ortadoğu ve özel olarak İran'a yönelik politikasında Arap kimliği etkin bir araçtır.

İran'ın kendi yapısal itici güçlerinden hareketle bölgesel siyaset yürütmesi, bölgede Suudi yönetiminin meşruiyet kaynaklarını tehdit altına almakta ve bunun doğal sonucu olarak, Suudi rejimini bölgede İran'ı dengelemek ve tecrit etmek gibi aktif bir dış politika ve bölgesel siyaset çizgisine itmektedir. Söz konusu tehdidin yapısal faktörlere karşı yöneltilmiş olması, Suudi Arabistan'ın ulusal güvenliği bağlamında yaşamsal bir tehdit algılamasına neden olmaktadır. Buradan hareketle, altı çizilen sürekli rekabet ortamını doğuran temel bağımsız değişkenler Ortadoğu ve İslam dünyasında birbirinin ötekisi olan ve söz konusu iki ülkenin hali hazırda bu alanlarda bölgesel düzeyde liderliğe soyunduğu Şii-Vahhabi, Fars-Arap ve Cumhuriyet-Monarşi farklı boyutlarıdır. İşte bu yapısal faktörlerden dinamiğini alan ve süreklilik gösteren rekabet ve çatışma ideolojik boyut kazanmakta ve Basra Körfezi'nin iki önemli güç merkezi İran ve Suudi Arabistan'ın karşılıklı olarak birbirlerini düşmanlaştırmalarına ve birbirlerinden tehdit algılamalarına neden olmaktadır.

2.1. Mezhepsel Rekabet

Şii-Sünni mezhep farklılığı ve anlayışı, İslam Devrimi'nin gerçekleşmesinden bu yana geniş ölçekte Ortadoğu, İslam âlemi ve Arap dünyasında devletlerin, daha dar bir ölçekte İran ve Suudi Arabistan'ın karşılıklı münasebetlerini ve bölgesel politikalarını önemli ölçüde etkileyen ve dış politika beklenti, hedef ve önceliklerini, tavır ve davranışlarını yönlendiren etkin bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Böyle bir konjonktürün ortaya çıkması, 1979 sonrasında İran'da Şii düşüncesinin hem iç hem de dış politika üzerinde derin yansımaları olmasından kaynaklanmıştır. Bu bölümde farklı mezhepler üzerinden ortaya konulan dış politika çizgisi mezhepsel rekabet olarak tanımlanmaktadır. İran ve Suudi Arabistan ikili ilişkilerinde önemli bir belirleyici ve yönlendirici unsur olan mezhepsel farklılık, İslam Devrimi ile gün yüzüne çıkmış olsa da söz konusu rekabet ve çatışma 7. yüzyıla kadar geri götürülebilir. Dolayısıyla, anılan anlaşmazlık Dört Halife Devri'nin son bulduğu zaman diliminden günümüze kadar Şii

ve Sünni toplum veya devletler arasında, yüksek veya düşük yoğunluklu bir seviyede, dinsel ve siyasal anlamda gerilime neden olmuştur.

Burada altı çizilmesi gereken husus, Şii-Sünni rekabet ve çatışmasına 18. yüzyılda bir de Vahhabilik boyutunun eklenmiş olması ve günümüzde kısmen Şii-Vahhabi çatışmasına dönüşmüş olmasıdır. Bilhassa, İslam Devrimi ile İran'da Şii ideolojinin iç ve dış politikaya hâkim olmasıyla beraber, Tahran ve Riyad arasında ideolojik rekabetin yapıldığı arenalardan biri haline gelen Şii-Sünni mezhep tartışması, Vahhabilik boyutuyla birlikte daha çetrefilli bir mücadele sahasına dönüşmüştür. Mevcut şartlar altında manzarayı doğru okuyabilmek ve sağlıklı tespitler yapabilmek için bu alanda devam eden husumet ve rekabetin tarihi kökenleri rasyonel bir şekilde ortaya konulmalı ve tarihsel süreç içerisinde bu anlaşmazlığı besleyerek günümüze intikal etmesini sağlayan temel faktörler belirlenmelidir.

2.1.1. Devrim öncesi

Daha önce de ifade edildiği gibi Suudi Arabistan'ın kurulması, genişlemesi ve bağımsızlığını deklare etmesinde hayati rol oynayan iki etmenden biri Şeyh ailesi (diğeri Suudi ailesi) ve onun ortaya attığı Vahhabi mezhep anlayışıdır. Kaynağını Sünni İslam'ın Hanbeli okulundan alan Vahhabi düşüncesi, 18. yüzyılın ilk yarısında Arap Yarımadası'nın merkezi olan Necid bölgesinde Muhammed ibni Abdülvahhab (1703-1792) tarafından ortaya atılmıştır (Ebu Zehra, 2009). Muhammed ibni Abdülvahhab, İslam dini içerisindeki modern uygulamaları ve tasavvuf anlayışını bir tür dinden çıkmak olarak niteleyerek bu tür bozulmalara karşı savaş açmış reformcu ama aynı zamanda muhafazakâr bir kişiliği oluşturmuştur. Bulunduğu dönemin Sünni mezhep anlayışına farklı bir bakış açısı getirmesi ile reformcu, İslam'ın ilk ortaya çıktığı dönemdeki saflığının korunması düşüncesi ile ise muhafazakârdı. Esasen Abdülvahhab, Şii mezhep anlayışı ve geleneksel Sünni inanç ve uygulamalarına meydan okuyan, yaşadığı dönemde İslam dini altında yapılan pek çok pratiğin dini hükümlere aykırı olduğunu iddia eden Selefî bir düşündü. Bu nedenle Abdülvahhab tarafından 18. yüzyılda ileri sürülen İslam anlayışı, bir anlamda 13. yüzyılda ibni Teymiye'nin ileri sürdüğü selefilik düşüncesinin devamıdır. Sonuç olarak, Ahmed bin Hanbel, ibni

Teymiye ve ibni Abdülvahhab; bugün başta Suudi Arabistan olmak üzere bazı Arap ülkelerinde inanılan Selefilik'in temel üç kaynağını oluşturmaktadırlar.

Daha sonra Muhammed ibni Abdülvahhab'ın babasının adıyla anılmaya başlanmış olan Vahhabi hareketinin temel amacı, şahıslara aşırı şekilde bağlanması, onları ziyaret ederek Allah'a daha fazla yaklaşılabileceği, onlardan fayda umulması ve İslam dini içerisinde bid'atların artarak Müslümanlar arasında yayılması gibi doğru olmayan dini uygulamalardan İslam dininin arındırılmasıdır. Bu anlayışa göre Hz. Peygamber döneminden sonra ortaya çıkan ve herhangi bir şer'i hükmeye dayanmayan inanç, ibadet ve davranışlar bid'at olarak tanımlanmıştır. Diğer bir ifadeyle, Allah ve Hz. Peygamber'in emir ve yasakları dışında başka hiçbir şey tanımayarak, Hz. Peygamber devrinde olmayan her şeyi bid'at olarak kabul edilmektedir (İşcan, 2012). Vahhabi düşüncesi, Allah'tan başkasına dua ve niyaz edilemeyeceği, peygamberler ve nebiler için bile kurban kesilemeyeceği, yalnızca Allah için kurban kesileceği ve kendilerine fayda sağlayacağı düşüncesiyle kabirlerin ziyaret edilemeyeceğini ileri sürmüş ve bu tür uygulamaların batıl inançlar olduğunu ilan ederek Müslümanları küfür ve dalaletten uzaklaştırmaya çalışmıştır (Öz, 2011).

Diğer bir anlatımla, Necidli bir vaiz olan Abdülvahhab'ın yapmaya çalıştığı İslam'ın modern düşünce ve uygulamalarını ayıklayarak İslam dinini, İslam Peygamberi Hz. Muhammed zamanındaki ilk ve saf haline geri döndürmektir (Gause III, 2002). Bu anlayış şekli, diğer İslam dini yorumlama şekillerini kabul etmemekte ve hatta daha ileri giderek onları tekfir ederek, sapıtmış olarak görmektedir. Onlara göre Allah'ın emir ve yasakları, Hz. Peygamberi'nin uygulamaları dışında İslam anlayış ve yaşam şekilleri bid'at olduğu gerekçesiyle böyle düşünenler şirk düşmüş kâfirlerdir. Dolayısıyla bunlar kendilerini Müslüman olarak tanımlasalar da öyle değildirler, onların kanları ve malları helaldir (İşcan, 2012). Mesela Vahhabiler, önemli dini günlerde sakal-ı şerif ve hırka-ı şerif ziyaretlerinin bir tür şirk olduğunu söylerler. Hz. Muhammed'e gereğinden fazla sevgi gösterilmesini bile bid'at olarak değerlendirmişlerdir. Kabir ziyaretlerinin yanlış olduğu gerekçesiyle egemen oldukları coğrafyada bulunan çoğu sahabenin kabrini yıkmışlardır. Hanbeli ekolü ve ibni Teymiye çizgisinde yetişen ve tevhid konusuna ağırlık veren Abdülvahhab'ın ortaya koyduğu mezhep özellikle ibni

Teymiye'den derin bir şekilde etkilemiştir. Hatta denilebilir ki Abdülvahhab, Hanbeli geleneğinden gelen ibni Teymiye'nin Müslümanların dinsel yaşantılarına ilişkin teorik bakış açısını uygulamaya geçirmiştir.

Vahhabi ideolojisinin varlığını sürdürmesi ve kitlelere ulaşması için devlete; devletin varlığını sürdürmesi ve meşruiyetini kaybetmemesi için Vahhabi düşüncesine ihtiyaç duyması rasyonel düşüncesinden hareketle, Abdülvahhab ve Muhammed ibni Suud (1932'de modern Suudi Arabistan Krallığı'nın kurucusu Abdulaziz ibni Suud'un dedesi) işbirliğine giderek, 1744 tarihinde dini ve siyasi otoriteyi aynı çatı altında toplamışlardır. Suudi hanedanlığı ile Şeyh ailesi arasında 18. yüzyılda imzalanan siyasi ve dini boyutları bulunan ittifak ile Arap Yarımadası'nın Necid bölgesinde ilk Suudi devleti kurulmuştur (Al Mani, 1996). İlk Suudi devletinin kurulmasında, Vahhabi düşüncesinin ileri sürdüğü Osmanlı Devleti ve Hilafet gerçek dini temsil etmemektedir, dolayısıyla Osmanlı'ya karşı ayaklanmak vaciptir (İşcan, 2012) anlayışının son derece önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. 1744 ittifak anlaşması çerçevesinde verilen karşılıklı taahhütler sonucunda tesis edilen dini, toplumsal ve siyasal hayat mümkün mertebe günümüze kadar devam etmiş ve Suudi devletini meydana getiren temel unsur/meşruiyet kaynağı olarak varlığını korumuştur (Bahgat, 2007).

Verilen karşılıklı taahhütler neticesinde tesis edilen siyasal ve dini otoritenin ortaklığı ile Suudi hanedanlığı Arap Yarımadası'ndaki hâkimiyetini genişletirken, öte yandan Şeyh hanedanlığı Vahhabi ideolojisini bölgeye yaymaya başlamıştır (Peterson, 2001). Vahhabi hareketi, Suudi hanedanlığının himayesinde kısa sürede Arap Yarımadası'nın hâkim İslam anlayışı haline gelmiştir. Ülkede etkisini artıran Vahhabi ulema, ülkenin yasal sisteminin şekillenmesinde rol almış ve ülke halkının İslam'ı nasıl yaşayacağı ve uygulayacağı konusunda belirleyici olmuştur. Bu tarihten günümüze kadar devam eden Suudi ailesi ve Şeyh ailesi ittifak ilişkisine göre siyasal güç Suudi hanedanlığının, dinsel otorite ise Şeyh ailesinin uhdesinde olmuştur.

Dolayısıyla Vahhabiliğin kurucusu Abdülvahhab'ın soyundan gelen ulema sınıfı, Suudi Arabistan'da dini hiyerarşi içerisinde önemli bir yer tutmuş ve bu durum hâlihazırda da devam etmektedir. Vahhabi ulema sınıfı Suudi rejimine dinsel ve

toplumsal meşruiyet kaynağı sağlayarak içeride toplumsal, sosyal, kültürel, siyasal ve dini uygulamalarda merkezi rol oynamış, dışarıda da devletin dış politikasını Vahhabi ideolojisi ve bölgesel menfaatleri çerçevesinde yönlendirmiştir (Ataman, 2005). Mesela, Kral Abdullah'ın 2002'de Veliht Prens iken Filistin-İsrail anlaşmazlığının çözümüne yönelik başlattığı barış inisiyatifinde ulema önemli rol oynamıştır. Bu dönemde Suudi Arabistan Başmüftüsü, Müslüman devletlerin İsrail devleti ile geçici veya sürekli anlaşmalar imzalayabileceği fetvasını vererek İsrail'i anlaşma yapılabilir devletler arasında saymıştır (Korany ve Fattab, 2008). Irak'ın Kuveyt'i işgali ile patlak veren II Körfez Savaşı (1990-91)'nda ABD askerlerinin Suudi topraklarına konuşlanması hususunda da Başmüftü bin Baz, siyasal otoritenin kararını destekler mahiyette fetva yayınlamıştır. Dini ve siyasi kanat arasında tesis edilen ittifak ile Suudi hanedanlığı Vahhabi ulemaya askeri güç, finansal destek ve siyasal liderlik sağlarken, Vahhabi ulema da Suudi hanedanlığına siyasal yönetimi kontrolünde tutması konusunda dinsel meşruiyet sağlamaktadır (Ochsenwald, 1981).

Vahhabi düşünce sisteminin Şiiliğe dair görüşlerinin İran-Suudi ilişkileri özelinde ayrı bir yeri bulunmaktadır. Vahhabi öğretisi kendi ideal ve prensiplerini merkeze alırken, diğer inanç şekillerine karşı dışlayıcı ve reddiyeci bir davranış sergilemektedir. Vahhabi algılamasında, Şia inanç şekli ve uygulamaları sürekli bir şekilde tamamıyla reddedilmiştir. Şiilerin türbe, mezarlık ve kutsal mekânlara yönelik tutum ve davranışları Vahhabilik tarafından yanlış olarak görülmekte, tevhid inancına aykırı olduğu vurgulanmaktadır. Vahhabilik, Allah ile kul arasına başka kanalların giremeyeceği inancından hareketle böyle bir davranış içerisinde bulunan Şiilerin şirke düştüğünü iddia etmiştir. Söz konusu Şii uygulamaları nedeniyle Şii Müslümanlar şirke düşmüş müşrikler olarak addedilmiş ve mürted (dinden çıkmış) olabilecekleri ileri sürülmüştür. Bu nedenle Suudi Vahhabi ulema, Şia'yı sapkınlık ve dalaletle suçlarken, Şiileri ise tekfir etmiştir. Bu anlamda Vahhabi ulema, Suudi Arabistan'ın doğu bölgesinde bulunan el-Hasa Şiilerini kendi İslam anlayışı ve Suudi rejimine tehdit olarak değerlendirmekte ve onları gayrimüslimlerden daha tehlikeli olarak görmektedir (Abir, 1993).

Vahhabi ideolojisinin Şii mezhebine yönelik aşağılayıcı bakış açısı ve dışlayıcı

uygulamaları daha ilk baştan Şiiler ile Sünnileri çatışma temelinde karşı karşıya getirmiştir. Şüphesiz ki, kurulan ilk Suudi devletinin 18. yüzyılın sonlarına doğru Şii çoğunluğun yaşadığı el-Hasa bölgesini egemenliği altına alması, söylem düzeyinde ortaya çıkan anlaşmazlığın çatışmaya dönmesinde en önemli etken olmuştur. El-Hasa bölgesinin hâkimiyet altına alınması ile birlikte Suudi-Vahhabi güvenlik güçleri Şiilere ait bölgedeki ibadet yerleri, türbeleri ve diğer kutsal mekânları tahrip etmişlerdir. Şii-Sünni düşmanlığı üzerinde gerilimi iyice tırmandıran bir diğer tarihi gelişme 1801'de Suudi güvenlik güçlerinin Şia açısından ayrı bir önemi haiz Kerbela bölgesine baskın düzenlemeleridir. Vahhabi ideolojisi ile mobilize olmuş militanların Kerbela baskını neticesinde aralarında Hz. Hüseyin'in türbesinin de bulunduğu birçok mezarlık tahrip edilmiştir (Bahgat, 1999). Bu türden ayrımcılık ve saldırılar Şia düşüncesinde ayrı bir travma olan Kerbela hadisesini tekrar akıllara getirmiş ve Şiilerin Sünnilere karşı düşmanlığını güçlendirmiştir.

Vahhabi düşüncesinin Ortadoğu ve bilhassa Suudi Arabistan'daki Şiiler üzerindeki sindirme politikaları daha sonraki dönemlerde de bu minvalde ilerlemiştir. Örneğin, 1927'de Riyad'da Suudi hanedanlık üyeleri ve Vahhabi ulemanın geniş katılımı ile gerçekleştirilen toplantı sonrasında fetva yayınlanarak, ülkedeki Şii grupların kendi mezhepsel uygulamaları ve Aşure Günü kutlamaları yasaklanmıştır. Daha sonra benzer bir fetva 1991'de Suudi Başmüftüsü Şeyh bin Baz tarafından yayınlanmıştır. Ona göre Şii Müslümanlar Hariciler içerisinde sayılmaktadır (Al-Rasheed ve Al-Rasheed, 1996). Hatta 20. yüzyılın ilk yarısında Suudi Arabistan'da bulunan Şiiler, Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlere uygulanan cizye vergisi ödemek zorunda bırakılmışlardır. Bunların yanında bahsedilen dönemde Vahhabi ulema, bölgedeki Şii halkın Vahhabi mezhebinin benimsemeleri amacıyla birçok faaliyet başlatmıştır. Bu hedef doğrultusunda bölgeye birçok cami ve okul inşa edilmiş ve din adamları görevlendirilmiştir (Goldberg, 1986).

19. yüzyılın başında Vahhabi-Şii gerginliğinin had safhaya ulaştığının farkına varan ve bölgede gittikçe güçlenen Vahhabi akımını kendi otoritesine halel getireceği üzerine Osmanlı Devleti, dönemin Mısır Valisi Mehmet Ali'yi Vahhabi ayaklanmasını bastırmakla görevlendirmiştir. Osmanlı Devleti'nin müdahalesi ile 1744'te kurulmuş

olan ilk Suudi Devleti 1818'de yıkılmıştır. Mısır ordusunun Necid'den çekilmesiyle birlikte ilk Suudi devletinin kurucusu Muhammed ibni Suud'un torunu Türki bin Abdullah, bu kez 1824'te Riyad merkezli ikinci Suudi Devleti'ni (1824-1891) kurmuştur (Safran, 1985). Fakat önceki Suudi Devleti'nin Şiilere yönelik uyguladığı katı tutum ve davranışları kısmen terk edilmiş ve Şiilere daha müsamahakâr davranılmıştır (Goldberg, 1986). İkinci Vahhabi-Suudi Devleti, çıkan iç karışıklıklar nedeniyle 1891'de sona ermiştir. Daha sonra Abdulaziz ibni Abdurrahman el-Suud veya uluslararası literatürde bilinen yaygın ismiyle ibni Suud (1879-1953) liderliğinde 1902'de üçüncü Suudi Devleti kurulmuştur (Al-Rashed, 2012). 20. asrın başında kurulan bu devlet modern anlamda Suudi devletinin temelini oluşturmuştur. İbni Suud liderliğinde tesis edilen bu devlet, 1932'de Suudi Arabistan Krallığı adını alarak bugünkü Suudi Devleti haline gelmiştir.

Şiiler ile Vahhabiler arasında yaşanan elim olaylar Şii-Sünni ayrımını daha ileri seviyeye götürmüş ve bugün itibariyle de sürmekte olan husumet ve anlaşmazlıkların temellerini oluşturmuştur. Şia etimolojik olarak değerlendirildiğinde Arapçada genel olarak “tarafdar”, “yardımcı”, “fırka” anlamlarına gelmektedir. Teorik altyapı açısından Şiilik, Hz. Muhammed'in vefatından sonra Ali bin Ebu Talib ve onun soyundan gelenleri halifelik/imamet için en layık kişiler olarak gören ve onu meşru kabul eden, ondan sonraki halifelerin/imamların de/da onun soyundan gelmesi gerektiğine inananları temsil etmektedir (Fırlı, 2007). Diğer bir anlatımla Şiilik, İslam toplumunun dini ve siyasi liderliği imamet veya halifeliğin Allah ve Hz. Peygamber tarafından belirlenmiş olup, bu görevin Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve damadı Hz. Ali ve neslinden gelen imamlar eliyle yürütülmesi gerektiğini iddia etmektedir (Öz, 2011).

Şiiliğin zamanla farklı kolları meydana gelmiştir. Bunlardan en önemlisi İmamiye Şiiliğidir. İmamiye Hz. Muhammed'in vefatından sonra Hz. Ali ve sırasıyla onun iki oğlu ve torunlarını Allah'ın emri ve Peygamber'in tayini ile meşru imam kabul eden ve böylece on iki imama inanmayı dinin aslı rüknü kabul edenlerin mezhebidir (Salamay ve Othman, 2011). Hz. Muhammed'den sonra halife olarak on iki imamı meşru halife olarak kabul ettikleri için on iki imamcılar olarak adlandırılmaktadırlar.

Şiiler, bu imamlar dışında belirlenmiş olan halifeleri meşru olarak kabul etmemelerinin yanında, kendilerinin haksızlığa uğradıklarını ileri sürerek Sünni gruplarla dini-siyasi bir mücadele içerisine girmişlerdir.

Emeviler döneminde dini ve siyasi otoritenin birbirinden ayrılması ve devlet yönetim şekli olarak halifelikten monarşiye doğru bir geçiş yaşanması, Şii nüfusun tepkisini çekmiştir. Şiiler, bu şartlar altında ne Hz. Ali dışındaki halifeleri ne de Emevi hanedanlığı siyasal otoritesini meşru kabul etmişlerdir. Bahsedilen dönemde, Şia'nın hem Sünni mezhep anlayışına muhalefet etmesi, hem de siyasal otoriteyi meşru kabul etmemesi, Şii mezhebinin Sünni devletler tarafından dini, toplumsal ve siyasal düzene tehdit olarak algılanmalarına neden olmuştur. Şii anlayışının reddiyeci ve direnişçi yönünün diğer bir sonucu ise, Şii nüfusun toplumdan ve devlet idaresinden tecrit edilmesidir. Siyasal sisteme Sünni anlayışın hâkim olduğu Emeviler ve Abbasilerden bu tarafa Osmanlı Devleti ve modern Sünni Arap devletleri daima Şii ideolojisini tehdit olarak algılamışlardır. Şiilerin siyasal, toplumsal ve sosyal yaşamda tecrit edilmeleri onların Safevi Devleti'nin kuruluşuna kadar gerçek manada devlet otoritesine sahip olmalarını engellemiştir.

Vahhabi dini otorite/ulema ile Suudi hanedanlığı arasında 18. yüzyılda gerçekleştirilen ittifak ve işbirliğine benzer bir şekilde, 15. yüzyılın ikinci yarısında Türkmen kabilelerin Şii uleması ile Safevi hanedanları arasında dini ve siyasal boyutu olan bir ittifak anlaşması imzalanmıştır (Al-Mani, 1996). İmzalanan bu ittifakın neticesinde, 1501 yılında ilk kez devlet yönetimine Şiilerin hakim olduğu bir dönemi başlatan Safevi Devleti kurulmuştur. Kendisi de Şii olan İsmail, 1501'de kendini Şah ilan etmiş ve Şii mezhebinin devletin resmi dini haline getirmiştir. Şah İsmail 7. İmamın soyundan geldiğini ve kendinin kayıp 12. imamın yeryüzündeki temsilcisi olduğunu iddia etmiştir (Cleveland, 2008). Safevi Devleti'nin kurucusu Şah İsmail, hakim olduğu topraklarda ve hakimiyetini genişletmeyi düşündüğü bölgede Şii kartını menfaatleri doğrultusunda oynayabileceğinin farkına varması Şiiliği devletin resmi mezhep anlayışı haline getirmesinde önemli rol oynamıştır. Şiilik düşüncesi, Safeviler devrinde, 1501 yılından 1736 yılına kadar önemli bir oranda etkisini artırmış ve Safevi Devleti'nin iç ve dış politikasında temel belirleyici unsur haline gelmiştir (Fırlı, 2007).

Burada vurgulanması gereken, çalışma açısından önemli olan yüzyıllardır Şii ve Sünni mezhep anlayışları arasında sürmekte olan husumet ve gerilimin tarihi kökenlerinin neler olduğu, nasıl teşekkül ettiği ve günümüzde İran ve Suudi yönetimleri arasında ne tür sorunları doğurduğudur. Buradan hareketle şu bir gerçek ki, hem Şii hem de Vahhabi mezhep anlayışları teşekkül ettikleri dönemde dini açıdan muhalefet hareketi olarak ortaya çıkmışlar ve kurulu düzene meydan okumuşlardır. Her iki mezhep anlayışı da zaman içerisinde kendilerine hatırı sayılır derecede taraftar toplamışlardır. Söz konusu mezhepler sadece birbirlerini katı bir dil ve üslup ile ötekileştirmemişler, bununla birlikte Sünni İslam anlayışının geleneksel uygulamalarını da eleştirmişlerdir.

Bugün ki, İran ve Suudi Arabistan arasındaki mevcut mezhepsel gerilim ve husumetin en önemli köşe taşları 7. yüzyıldaki kербela hadisesi ile atılmış olsa da anılan mezhepsel ayrımcılık ve düşmanlık 16. yüzyılın hemen başında kurulan Safevi Devleti ile tarihi bir kırılma geçirmiştir. Şah İsmail 1508’de Irak’ı işgal etmiş ve Şiiliği bölge halkına zorunlu din haline getirmiştir. Irak’taki Sünni ibadet yerleri (Mescid, Cami) ya yıkılmış ya da Şii ibadet yerlerine çevrilmiştir (Cleveland, 2008). Şah İsmail’in Sünni halka yönelik mezhepsel baskısı ve Ortadoğu’daki genişlemesi Sünni Osmanlılar ile Şii Safeviler arasında üstünlük mücadelesine neden olmuş ve Şii-Sünni antagonizmasına katkı sağlamıştır. Daha sonra 18. yüzyılda Vahhabi akımının ortaya çıkması, Şiiilere yönelik reddiyeci ve saldırgan bir tutum ve davranış takınması üzerine bu iki mezhep arasındaki düşmanlık iyice pekişmiştir. Zaten, Hz Hüseyin’in şehit edilişinden beri var olan mezhepsel ve siyasal düşmanlık Vahhabi akımının Sünni İslam içerisinde daha katı bir mezhep anlayışı ile belirmesi her iki mezhep mensuplarının birbirlerine dönük reddiyeci, tecrit edici ve ötekileştirici zihinsel alt yapılarını iyice sağlamlaştırmıştır. Hal böyle iken, Şii-Sünni tarihi anlaşmazlığı İran ve Suudi Arabistan devletlerinin anılan mezhepleri kendi resmi mezhep anlayışları olarak tanımaları, iç ve dış politika yapım sürecinde mezhep anlayışlarının önemli bir etkisinin olması aynı din (İslam) ve aynı bölge (Basra Körfezi veya daha geniş anlamda Ortadoğu) üzerinde liderliğe soyunan Tahran ve Riyad’ı çetin bir rekabet içerisine sürüklemiştir.

İran-Suudi ilişkilerinin dinsel boyutunun İslam Devrimi öncesi dönemine genel

olarak bakıldığında, söz konusu mezhepsel rekabet ve husumetin temellerinin bu dönemde atıldığı açık bir şekilde görülebilmektedir. Ancak bununla birlikte Pehlevi hanedanlığı altında İran'ın seküler siyaset anlayışı, dine iç ve dış politikada her hangi bir etki imkanı tanımaması ve Şii ulemayı sistem dışına kaydırması gibi nedenlerle 1926-1979 (Pehlevi Hanedanlığı) dönemde İran'ın bölgesel duruşu ve dış politikasında mezhepsel bir eğilim olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Şah dönemi İran'ında Şii düşüncesinin resmi devlet politikaları üzerindeki etkisinin minimum düzeyde olmasından dolayıdır ki, meşruiyetinin bir kısmını Sünni düşünce geleneğinden alan ve Sünni İslam anlayışının merkezi olarak kabul edilen Suudi Arabistan ile İran arasında Pehleviler döneminde mezhepsel bakış açısı her hangi bir anlaşmazlığa mahal vermemiştir. Daha doğru bir şekilde ifade edilirse, 20. yüzyılın başında modern anlamda teşkil edilen İran ve Suudi Arabistan'ın ikili ilişkilerinde, Pehlevi hanedanlığının katı seküler yönetim anlayışının etkisiyle İslam Devrimi'ne kadar Şii-Sünni ayrımı sorun teşkil etmemiş, ancak her iki dinsel düşünce arasındaki anlaşmazlık ve çatışmalar 1979 sonrasında etkisini gösteren mezhepsel husumetin altyapısını oluşturmuştur.

2.1.2. Devrim sonrası

İslam Devrimi, modern İran tarihinde ve 20. yüzyıl dünya siyasetinde, hususiyetle Ortadoğu'da, radikal değişiklikleri beraberinde getiren son derece önemli bir gelişmedir. 18. yüzyılın ilk yarısında Şii Safevi Devleti'nin son bulması ile kaybedilen Şiiilerin devlet otoritesindeki hakimiyeti, İslam Devrimi ile tekrar tesis edilmiştir. 1979'da kurulan İran İslam Cumhuriyeti modern dönemdeki ilk Şii devlet olma özelliğine haizdir. Muhammed Rıza Şah'ın içeride; katı laik, otoriter ve yozlaşmış yönetimi dışarıda; dış güçlere aşırı bağımlı ve Batı eksenli dış politikası; Liberal, Marksist, Milliyetçi ve İslamcı kesimleri aynı hedef doğrultusunda bir araya getirmiştir. Farklı ideolojik eğilimleri olan liderlerin halkı harekete geçirmesi ile daha fazla iktidarı elinde tutamayacağının farkına varan Şah, 1941'den beri (1951-53 ara dönemi sayılmazsa) anayasal monarşi ile yönettiği ülkeyi 16 Ocak 1979'da terk etmek zorunda kalmıştır. Bunu takiben Fransa'da sürgün hayatı yaşayan Ayetullah Ruhlullah Humeyni 1 Şubat 1979'da büyük halk kitlesinin karşılaması ile İran'a geri dönmüştür (Cleveland,

2008). Böylece, yaklaşık 2500 yıldan buyana İran'da hakim olan monarşi ve 1926'dan beri İran'ı yöneten Pehlevi hanedanlığı, İslam Devrimi ile son bulmuş ve Şii ulema devlet otoritesini kendi uhdesine almıştır.

Burada çalışma açısından asıl önemli olan nokta, 1979 akabinde yeni kurulan İran İslam Cumhuriyeti'nin Şii mezhebi ile ilişkisi ne düzeyde teşekkül ettiği, Şiiliğin İslam Cumhuriyeti'nin iç ve dış siyasetindeki ağırlığının ne olduğu ve bunların doğal sonucu olarak İran'ın Sünni Arap komşuları ve özellikle Suudi Arabistan ile münasebetlerine etkisi ne olduğu ve bölgesel bağlamda ne tür sonuçlar doğurduğudur. Diğer bir anlatımla bu kısım, yüzyıllardır karşılıklı olarak birbirlerini husumet ve şüphe ile besleyen Şii ve Sünni mezhepleri, İslam Devrimi ile Şii ulemanın İran'da yönetime gelmesi, İran-Suudi Arabistan ikili ilişkilerini nasıl yönlendirmiş olduğu ve Şii-Sünni rekabetinin iki ülke ilişkilerinde süreklilik gösteren bir özellik kazanması üzerine odaklanmaktadır.

Şurası bir gerçek ki, İran ve Suudi Arabistan arasında mezhep endeksli ideolojik rekabet İslam Devrimi ile ortaya çıkmıştır. Şah dönemi seküler uygulamaları neticesinde dini gruplar siyasal ve toplumsal hayattan dışlanmış ve İslam dini ve Şii mezhebi İran'ın dış politikasında herhangi bir kimliği teşkil etmemiştir. Hatta denilebilir ki, 1979 öncesi dönemde İran'ın dış politikası ve bölgesel siyasetinde dini boyutun bir faktör olarak ortaya çıkmaması İran-Suudi münasebetlerinde yapıcı bir rol oynamıştır. Ne var ki, 1979'da İran'da meydana gelen devrim her şeyi köklü bir şekilde değiştirmiş, bölgesel güvenlik ve istikrarı derinden sarsmış ve Tahran ve Riyad'ın bölgesel algılamaları ve pozisyonlarını radikal bir şekilde değiştirmiştir. İran'ın devrimci dış politika eğilimi, İslam dini içerisinde liderlik etme arzusu ve Şii mezhebini kendi bölge politikalarında bir enstrüman olarak kullanması onu Suudi Arabistan ile doğrudan çatışma içerisine sürüklemiştir.

Yukarıda da değinildiği gibi Suudi hanedanlığı, Vahhabi ideolojisinin yumuşak gücünü arkasına alarak Arap Yarımadası'nda egemenliğini kurmuş ve Ortadoğu'da nüfuzunu genişletmiştir. Suudiler, Kuran-ı Kerim'e, Şeriata ve Vahhabi mezhebine bağlı kaldıkları sürece devleti idare etme hususunda meşruiyet kazanmışlardır. Suudi

rejimi İslamiyet'in ve kutsal topraklarının koruyucusu rolüne girerek, iktidar tekeline meşru bir temele dayandırmıştır (Cleveland 2008). Bundan dolayıdır ki Suudi Kral'ı Faysal, "Suudi Arabistan'ın anayasaya ihtiyacı yok, çünkü onun dünyanın en eski ve en etkili anayasası olan Kuran'ı var," diye bir beyanda bulunmuştur (Abir, 1988). Bu açıklamadan da açıkça görüldüğü gibi Suudi rejimini ayakta tutan en sağlam sütun hanedanlığın İslam dinine olan sadakatıdır. İşte bu noktada İran'da devrimle gelen liderlik, Suudi Arabistan rejiminin en hayati derecedeki dayanağını dinsel bir meydan okumayla tehlikeye düşürmekteydi. İran'ın iç ve dış siyasetinin Şii düşüncesi çerçevesinde yeniden düzenlenmesi ve bu düzenin İslam dünyasına ve bölgeye ihraç edilmeye gayret sarf edilmesi geleneksel Şii-Sünni anlaşmazlığını İran-Suudi ilişkileri özelinde tekrar gün yüzüne çıkarmış ve mezhepsel rekabeti Tahran-Riyad ilişkilerinde süreklilik arz eden bir değişken haline getirmiştir.

Şüphesiz ki, İslam Devrimi ve onun Şii ideolojisi ile olan ilintisi Suudi Arabistan'da bulunan Şii azınlık üzerinde yansımaları olmuştur. 1979'dan sonra İran ve Suudi Arabistan'ın din merkezli ilişkileri bozulmaya başlamıştır. İslam Devrimi sonrasında İran'ın "İslam Cumhuriyeti" olarak adlandırılması Suudi Arabistan ile olan dinsel ilişkilerinde İran'a yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu yeni boyut İran açısından İslam dünyasında Suudi Arabistan karşıtı bir duruşu beraberinde getirmiştir. İran'da kurulan yeni rejim, Suudi hükümetini düşmanlaştırmış ve Suudi rejimine karşı ayaklanmaları için Şii azınlığa farkındalık kazandırmıştır (Badeeb, 1993). Ayetullah Humeyni önderliğinde gerçekleştirilen İslam Devrimi ile müteşekkil hale getirilen İran İslam Cumhuriyeti yapısal unsurları (Şia düşüncesi, Fars milliyetçiliği ve Cumhuriyet yönetimi) ve rejimin hedefleri, Suudi rejiminin temel yapıcı unsurlarının (Vahhabi düşüncesi, Arap kimliği ve Monarşi yönetimi) altını oyabilecek kapasiteye sahipti. Bu unsurlardan Şiilik ve Vahhabilik bu kısmın konusu olması nedeniyle burada üzerinde durulacaktır.

Her şeyden önce İran ve Suudi Arabistan, İslam dini içerisinde farklı mezhep anlayışlarına sahiptirler ve farklı mezhep anlayışları her iki ülkenin karşılıklı olarak birbirleri hakkındaki algılamalarını ve bölgesel politikalarını derinden etkilemektedir. Suudi Arabistan halkının %90'ı Sünnilerden (%78 Selefi Sünni, %12 diğer Sünni)

oluşmakta ve bunun yanında %10 civarında Şii nüfus bulunmaktadır (Ataman, 2009). Haliyle ülkede ağırlığı oluşturan Sünni gruptur ve Şiiler azınlıkta kalmaktadır. Sünni/Vahhabi ulema devletin iç ve dış politikası üzerinde yönlendirici etkiye sahiptir. Özellikle Suudi yargı sistemi üzerinde Vahhabi ulemanın tartışmasız kontrolü söz konusudur. Hatta yargı sisteminin bütün hakim ve yargıçları Vahhabilerden oluşmakta ve Adalet Bakanı genel olarak Vahhabi ulema arasından seçilmektedir (Yamani, 2008). Öte yandan, İran nüfusunun %89'u Şii mezhebine mensuptur ve ülkede %9 civarında Sünni bulunmaktadır (Yeşiltaş, 2009). İran'da iç ve dış yönetime hakim olan grup Şii ulemadır. Devlet kurumlarında Şii ulemanın etkinliği üst düzeydedir ve hiyerarşik olarak Şii ulemanın en üst otoritesi aynı zamanda devletin en üst otoritesinin (Velayet-i Fakihlik Makamı) başında bulunmaktadır.

Farklı ve çatışan mezhep anlayışlarının Tahran ve Riyad yönetimlerinde etkili olması anılan ülkelerin birbirlerini ötekileştirmesini doğurmaktadır. Diğer bir deyişle Suudi Arabistan halkının ezici çoğunluğunun Sünni mezhebine bağlı olması, devlet yönetiminde bulunan kadronun Sünni mezhebine mensup kişilerden müteşekkil olması ve ülke dış politikasının oluşturulması esnasında Sünnü mezhep anlayışının etkili olması; diğer taraftan İran halkının kahir ekseriyetinin Şii olması, devlet yönetiminde bulunan kadronun Şii gruplardan oluşması ve ülkenin dış politikası ve bölge siyaseti üzerinde Şii mezhebinin ağırlığının olması Ortadoğu bölgesinde ve İslam dünyasında Tahran ve Riyad yönetimlerini dinsel bir rekabet ve çekişme içerisine sürüklemektedir.

Şöyle ki, devrim sonrası yönetici elitin bakış açısına göre İran İslam Cumhuriyeti, modern dönemde ve hatta İslam Peygamberi Hz. Muhammed'den sonra kurulan ilk doğru İslam devleti olarak görülmektedir. Bu yönüyle İran, tüm İslam toplumu (ümme) açısından özel bir evrensel görev üstlenmiştir. Bunun doğal sonucu olarak İranlı yöneticiler perspektifinden İran'a İslam dünyasında liderlik vasfı ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan, Suudi yöneticilerin bakış açısından, tamamen farklı bir manzara karşımıza çıkmaktadır. İslamın kalesi olarak Suudi Arabistan, Mekke ve Medine gibi İslam dünyası açısından en kutsal iki şehire ev sahipliği yapmakta ve dolayısıyla kendini İslam'ın kalbi olarak görmektedir. Bu yönüyle, hem İslam dünyasında hem de Müslüman Arap dünyasında liderliğe oynamaktadır. Dolayısıyla

1979 sonrası revizyonist İran liderliği, Suudilerin İslam dünyası üzerindeki liderlik iddialarının meşruiyetini zayıflatmaya yönelik birçok faaliyet içerisinde bulunmuşlardır.

Suudilere göre, devrimci Şii ideolojisi ile birlikte İran ve bölgedeki Şii müttefikleri ile bölgesel statüko ve Basra Körfezi, Arap Yarımadası, Arap dünyası ve İslam dünyasında Suudi nüfuzuna meydan okumaktadır. Devrimci Şii İran devlet erkanına göre İslam Cumhuriyeti, gerçek ve saf bir İslam'ı uygulamaya çalışmakta, ancak Suudi İslamında ise Batı yanlısı monarşi altında Amerikan İslam anlayışı uygulanmaya çalışıldığı ileri sürülmektedir. Diğer taraftan Suudi devleti ise, kendi İslam anlayışı ve Vahhabi ideolojisi ile asr-ı saadet dönemi benzeri bir İslam anlayışı ve uygulamasına sahip olduğunu iddia etmekte ve İslam Cumhuriyeti'nin benimsediği Şii ideolojisini İslam dininden sapmakla itham etmektedir.

İslam Cumhuriyeti'nin anayasasının 12. maddesine göre devletin resmi dini İslam, mezhebi ise on iki imam Şiiliği (Caferi)'dir (Ramazani, 1980a). Bu madde aynı madde içerisinde değinilerek hiç bir şekilde anayasada değiştirilemez hükümler içerisinde sayılmıştır. Bu anayasal kaynak İslam Cumhuriyeti'nin siyaset ve uygulamalarında Şiiliği kaçınılmaz faktör kılmıştır. Devrim sonrası tesis edilen anayasal düzenle artık şu açıktı ki, İran'ın iç ve dış siyasetinde genel olarak İslam dini ve özel olarak Şii mezhebi hayati derecede rol oynayacak bir statü kazanmıştı. Bölgesel hedeflerine ulaşma düzleminde Şii kartı, İran siyaset yapıcılarını için mahiyet arz etmekteydi. Dolayısıyla özellikle İslam Devrimi'nin meydana gelmesinden sonraki ilk on yıl boyunca ulusal menfaatler ve stratejik hedefler, ideolojik hedeflerle eş güdümlü bir şekilde yürütülmeye çalışılmıştır. Ancak aynı dönemde ideolojik bakış açısı jeopolitik zorunluluklardan daha baskın çıkmış ve İran'ın dış politikasını şekillendirmiştir. Ortaya konulan bu tarzda bir politika zaten geçmişte de var olan Şii-Sünni düşmanlığının fitilini devletler seviyesinde tekrar ateşlemiştir.

Şiiilerin İran'da yönetime gelmesi tüm Ortadoğu ve İslam aleminde siyasal, idari, ekonomik ve toplumsal yaşamdan tecrit edilmiş bulunan Şii Müslümanlara emsal teşkil etmiş ve onlara özgüven ve cesaret kazandırmıştır. Abrahamian (2008: 5) bu durumu şöyle tasvir etmektedir:

Eskiden Şiilik genelde muhafazakâr, sessiz, siyaset dışı öğretileri

desteklerdi. Bu dünyadan çok diğer dünya işleriyle, ruhla, kişisel davranış ve ahlak konuları ile ilgilenirdi. Safevilerin Şiiliği İran'ın resmi dini yaptıkları 1501 yılından beri hem onlar hem de halefleri ki buna Kaçar hanedanlığı da dahil kendileri ile tebaa arasındaki uçurumu ve dışarıdaki Sünni dünyaya, batıda Osmanlılara, kuzeyde Özbeklere ve doğuda Peştunlara, karşı kendi tebaaları arasındaki bağları güçlendirmek için Muharremi kullanmışlardı. Ancak, 1979 devriminin patlak vermesiyle birlikte Şiilik saygılı ve muhafazakâr bir din olmaktan çıkıp köktenci bir ideoloji haline gelebilecek kadar çok değişim geçirerek büyük ölçüde siyasallaşmış bir öğretiyeye dönüştü. Muharrem'in ana mesajı, artık sosyal adalet ve siyasal devrim uğruna dövüşmek diye yorumlanıyordu. Slogan şöyleydi: Her Ay Muharrem, Her gün Aşura, Her Yer Kербela.

İslam Devrimi'ne kadar toplumsal ve dini ayrımcılığa karşı sessiz kalan Şiiler, artık bu tarihten itibaren daha fazla mobilize olabilmekte ve haksızlıklara karşı seslerini afiş, broşür ve radyo yayınları ile yükseltebilir seviyeye gelmişlerdir. Yukarıda değinildiği gibi, İmamlığın Hz Ali ve onun soyundan gelenlerin meşru hakkı olduğu iddiası hasebiyle yüz yıllardır Şiilerin hâkim olmadığı diğer yönetimlerin meşruiyetine Şiiler karşı çıkmışlardır ve dolayısıyla potansiyel olarak devrimci oldukları veya en azından muhalefet ettikleri söylenebilir (Zubaida, 1994). İşte bu potansiyeli taşıyan Şii nüfus, İslam Devrimi ile söz konusu potansiyelin uygulamaya konulabileceğinin farkına varmıştır. Bundan sonra İran'a komşu Arap ülkelerindeki Şiiler için önemli olan devrimci, revizyonist ve muhalif zihni alt yapının kuvveden fiile geçirilmesi idi.

İran'ın Ortadoğu ve daha dar ölçekte Basra Körfezi'nde azımsanmayacak seviyede Şii nüfus bulunmaktadır. Irak ve Bahreyn'de nüfusun çoğunluğunu oluştururken Suudi Arabistan ve diğer küçük emirliklerde azınlıktadırlar. İran ve Sünni Arap komşularının birbirlerine yönelik tavır değişikliğine neden olan ve bu ülkelerde derin bir tedirginlik doğuran husus, devrim lideri Humeyni'nin bütün Müslümanlara kendi İslami Devrim'lerini gerçekleştirmeleri yönünde yaptığı çağrı ve telkinlerden en fazla etkilenenlerin Sünni monarşi ile yönetilen ülkelerdeki Şii gruplar olmasıdır.

Ayetullah Humeyni mezhepler üstü bir söylem kullanmaya ve tüm İslam alemini etkilemeye çalışmasına rağmen uygulamada durum dönüp dolaşıp Şii-Sünni mezhep çatışmasına gelmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında Suudi yönetimin Vahhabi mezhep anlayışının önemli bir payı vardır. Suudi Arabistan'ı ayakta tutan sütunları derin bir tehdit altında gören Suudi hanedanlığı ve Vahhabi ulema sınıfı, İran'dan bölgeye yayılan devrim hareketin gücünü kırmak için mezhep farklılığının bir araç olarak kullanılmaya çalışılması manidardır.

Humeyni'nin vizyonu daha İran'da Şah rejimi yıkılmadan önce bölge Şiileri üzerinde tesir etmeye başlamıştır. İslam Devrimi, adil bir ulusal, bölgesel ve nihayetinde uluslararası bir düzen kurulmasının ilk adımı olarak görülüyordu. Devrim lideri Humeyni dünyayı ezenler (mustekber) ve ezilenler (mustazaf) diye ikiye ayırıyor ve bütün ezilen ve mahrum bırakılan halkların ezenlere ve gücü elinde bulunduranlara karşı ayaklanmasını ve mücadele vermesini telkin ediyordu. Bu noktada son derece önemli olan, Suudi Arabistan'da bulunan Şii azınlığın İslam Devrimi ve Humeyni'nin çağrıları neticesinde harekete geçmesi ve bu hareketin İran ve Suudi Arabistan özelinde mezhepsel rekabete dönüşmesi ve süreklilik gösteren ideolojik bir rekabetin itici gücü haline gelmesidir.

Humeyni'nin çerçevesini çizdiği Şii ideolojisi sadece dini bir boyut içermiyor ayrıca sosyo-politik bir muhalefet hareketini bünyesinde barındırıyordu. Bu çerçevede Şii ideolojisini oluşturan tarihi parametreler şöyle sıralanabilir (Ramazani, 1986). Birincisi ve en önemlisi, tarih boyunca Şiiler dini, toplumsal, siyasal ve ekonomik alanlarda ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmüşler ve hayatta pek çok fırsattan mahrum bırakılmışlardır. Böyle bir tarihi geçmiş Şiiler arasında var olan kin ve nefretin temel kaynağını oluşturmuştur. Şii ideolojisinin müesses nizam karşısı bir pozisyon almasının temelinde yatan ikinci unsur, dinsel açıdan bir gün kurtuluşa erişilecek olması nihai hedefidir. İslam Devrimi, bölgede bulunan Şiiler açısından kurtuluşun zamanının geldiği inancını pekiştirerek, artık harekete geçilmesi heyecanını uyandırmaktaydı.

Üçüncü olarak, İslam dininde var olan Mehdi'nin kıyametten önce inerek adaleti tesis edecek olması inancıdır. Bu unsur şu noktada önemli olmaktadır. Şii

ideolojisine göre, yüz yıllardır dünyada adalet tecelli etmemekte ve güçlüler güçsüzleri sürekli olarak ezmektedirler. İslam Devrimi ile ortaya çıkan ideolojik anlayış açısından ulusal, bölgesel ve uluslararası siyasette adil bir düzen sağlanmalıydı. Bu, ancak mazlumların zalimlere karşı korkusuz direnişi ile elde edilebilirdi. Humeyni'nin ileri sürdüğü dini ve siyasi dünya görüşü ile kendine böyle bir hedef çizmiş olan Şii ideolojisi; muhafazakâr, mevcut düzen yanlısı ve Şii azınlık nüfusu ile Sünni Suudi rejimini, toprak bütünlüğü ve siyasal bağımsızlığı açısından büyük tehlike altına sokmuştur. Tüm bunlar birlikte göz önüne alındığında ortaya çıkan temel iddia, Şiilik statükonun reddi ile ilinti iken; Sünnilik ise statükonun sürdürülmesi ile bağlantılı olduğudur (Lewis, 1987).

Devrimin toplumsal, siyasal ve ekonomik alanlarda dışlanmış olan halklara yönelik ayağa kalkma mesajları Suudi Arabistan'ın el-Hasa bölgesinde bulunan Şiileri harekete geçirmekte gecikmemiştir. Suudi Arabistan'ın el Hasa bölgesinin çoğunluğu Şii mezhebine mensup halktan oluşmaktadır ve bunlar Suudi rejimine karşı husumet beslemektedir. İran'da meydana gelen devrim, Arabistan Şiileri üzerinde farkındalık etkisi yapmış ve onlar için bir emsal teşkil etmiştir (Goldberg, 1986). O zamana kadar sosyal ve siyasal muhalefet, güç ve özgüven eksikliği nedeniyle pasif kalırken, İran örneği ile birlikte tarihten beri var olan düşmanlıkla beraber Suudi yönetimine karşı radikal bir devrimci harekete dönüşmüştür. Böylece, El-Hasa Şiileri sokaklara dökülerek Suudi rejimine yönelik direniş çağrısı yapmaya başlamışlardır. Devrimin başarıya ulaştığı ilk yıl içerisinde Suudi Arabistan Şiileri büyük bir propaganda faaliyeti yürüterek afiş, broşür ve bildirilerle bölge halkının haklarının korunmasını ve Suudi rejimi ile işbirliği yapılmamasını telkin etmişlerdir (Gündoğan, 2010).

Tüm bunlar olurken, radyo aracılığıyla Suudi yönetimi karşıtı programlar yapılıyor, Humeyni'nin dini içerikli ve monarşi karşıtı kasetleri halka dağıtılıyor ve daha da önemlisi İran'da Halhali ve Ruhani gibi Şii ulema tarafından Suudi Arabistan'ın el-Hasa bölgesindeki Şii kardeşlerinin mazlumlar tarafından zulme uğratıldığı dile getiriliyordu (Goldberg, 1986). Bunlara ek olarak Tahran yönetimi, İslam'ın merkezinde kurulan Suudi Arabistan'ın bu bölgeyi yönetme hakkının meşruiyetini zedeleme amacıyla Suudi Arabistan'ı eski adı olan Hicaz ile anmaya

başlamışlardır (Amirahmadi, 1993). Artık cin şişeden çıkmış, Suudi Arabistan rejimini kökünden yıkacak bir hal almıştır. Şiiler bölge genelinde birçok ayaklanmayı gerçekleştirerek bulundukları ülkelerin Sünni rejimlerinde deprem etkisi meydana getirmişlerdir.

Netice olarak mezhepsel rekabet bağlamında İran-Suudi Arabistan karşılıklı münasebetlerinde önemli gelişmeler olarak 1979 Hz. Hüseyin'in şehit edilmesini anma törenlerinde meydana gelen Şii ayaklanması, 1980 İslam Devrimi'nin yıldönümü münasebetiyle yapılan Şii ayaklanması, 1987 Hac vazifesini yerine getirmekte olan Şiilerin kitlesel gösterileri ve 2003'te Baas rejiminin yıkılması ile Irak'ta Şii grupların iktidarı ele geçirmesi sayılabilir. Söz konusu hadiseler, İslam Devrimi'nden 2011 Arap Baharı'na kadar olan süreçte İran-Suudi Arabistan ikili ilişkilerini mezhepsel farklılık üzerinden etkileyen ve süreklilik arz eden en önemli gelişmelerdir. Meydana gelen bu olaylar Tahran ve Riyad siyaset yapıcılarının birbirlerine bakış açılarını hat safhada değiştirmiş ve ikili ilişkilerin gerilmesine veya kopmasına neden olmuştur.

Aşure ayaklanması (1979)

Şüphesiz ki, İslam Devrimi'nin başarıya ulaşması Suudi Arabistan'da bulunan Şiileri cesaretlendirmiş ve harekete geçirmiştir. Bununla birlikte, Tahran yönetimi, sıklıkla Şiilere çürümüş Suudi rejimine karşı ayaklanmaları için çağrı yapmaktaydı (Abir, 1993). İslam Devrimi'nin meydana geldiği yılın Muharrem ayı öncesinde Arabistanlı Şii liderler, rejimin önceki yıllarda yasaklamış olmasına rağmen Aşure törenlerinin birlikte ve açıkça yapılacağını duyurmaya başlamışlardır (Fürtig, 2006). 20 Kasım 1979'da Kâbe'yi işgal ederek Suudi rejimini yıkmaya çalışan radikal selefi gruptan da etkilenen Şiiler, 28 Kasım 1979 tarihinde, Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinin yıl dönümü anma törenleri çerçevesinde, Suudi Arabistan'ın doğu vilayetinde katif kasabasında yaklaşık 90 bin kişilik bir gösteri gerçekleştirmişlerdir (Ramazani, 1986). Bu gösterileri önemli kılan temel husus Suudi yönetiminin 1913'te el-Hasa bölgesini ikinci defa kontrolü altına alması ve 1927 yılında yayınlanan fetva ile bölge halkının Aşure törenlerini yasaklanmış olmasıdır. Yasağa rağmen göstericiler Aşure gününü (Muharrem ayının 10. günü) kutlamaya çalışmışlardır. Bu gösteride, göstericiler devrim

lideri Humeyni'nin posterini taşımakla birlikte Amerika ve Suudi rejimi aleyhine sloganlar atmışlardır.

Anılan gösteriyi gerçekleştiren grubun Suudi Krallığı'ndan isteklerine göz attığımızda, İslam Devrimi'nin etkisini açıkça görebiliriz. Göstericiler Suudi yönetiminden; ABD'ye petrol tedarik etmeyi bırakmasını, Şii nüfusa yönelik ayrımcılığa son vermesini ve İran'da meydana gelen İslam Devrimi'ni desteklemesi gibi taleplerde bulunmuşlardır (Marschal, 2003). Suudi rejimi açısından söz konusu Şii ayaklanmasını hayati tehlike haline getiren faktör Suudi petrollerinin ezici çoğunluğunun Şiilerin yoğunlukta olduğu doğu bölgesinde bulunması ve bölgede petrol çıkaran ARAMCO şirketi içerisinde çalışan işçilerin çoğunluğu bölgedeki Şii halktan oluşmaktaydı. Bu yönüyle Suudi Arabistan, İran'ın saldırılarına karşı daha etkilenir vaziyete gelmektedir (Ramazani, 1988). Suudi rejimini petrol gelirleri ile besleyen bölgenin kontrolünün tehlikeye düşmesi sonucunda Riyad yönetimi, yaklaşık yirmi bin güvenlik gücünü göndererek bölgeyi kontrol altına almış ve gösterileri orantısız bir şekilde bastırmıştır (Kostiner, 1987).

Gösteriler Suudi yönetimi askeri birlikleri tarafından ağır bir şekilde bastırılmış, 17 kişi hayatını kaybederken, yüzlercesi yaralanmıştır (Goldberg, 1986). Meydana gelen hadiseler neticesinde artık Suudi Arabistan anlamıştı ki, İslam Devrimi'nin meydana getirdiği dalga, Suudi topraklarına ulaşmış ve devletin toprak bütünlüğüne ve siyasal bağımsızlığına hanel getirmekteydi. Hal böyle iken, Suudi rejimi devrimin ilk günlerinde gösterdiği İran'la bağları koparmama ve işbirliğine gitme eğilimli siyasetinde köklü bir değişikliğe gitmiştir. Bundan sonra içeride ve dışarıda İran tehdidine karşı çeşitli yollardan önlemler alınmalı ve daha aktif bir politika izlenmeliydi.

Suudi yönetiminin bu yeni inisiyatifleri çerçevesinde Katif'e ivedi bir şekilde ziyaret gerçekleştiren dönemin Suudi Prensi Ahmed bin Abdulaziz, bölge halkına bölgenin ekonomik alt yapı çalışmalarına yatırımlar yapılacağı ve eğitim sisteminin daha iyi bir seviyeye getirileceği vaadinde bulunmuştur (Kechichian, 2001). Suudi yönetimi çok iyi biliyordu ki, ülkenin doğu bölgesinde istikrarsız ve güvensiz bir

dönemi başlatan hadiselerin temelinde yatan etken sadece dini ayrımcılıktan kaynaklanmıyor bunun yanında sosyo-politik nedenler de büyük rol oynuyordu. Dolayısıyla, dış güçlerin Suudi rejiminin içişlerine karışmasına meydan veren bu durum bölgede yapılacak sosyo-politik iyileştirme yöntemleri ile pekâlâ ortadan kaldırılabilirdi. Ne var ki, Suudi rejiminin Şiilerin ezici çoğunluğunu oluşturduğu el-Hasa bölgesinde yaptıkları düzenlemeler yüzeysel düzeyde kalmış ve bölge halkının rejime yönelik husumetini bertaraf etmemiştir. Bunu daha sonraki rejime karşı meydana gelen gösterilerde rahatlıkla görebilmekteyiz.

El-Hasa ayaklanması (1980)

İslam Devrimi'nin birinci yıldönümü olan 1 Şubat 1980'de (Ayetullah Humeyni'nin Fransa'dan İran'a dönüş tarihi) Suudi Arabistan Şiileri, günün sembolik öneminden hareketle tekrar gösteriler yapmaya koyulmuşlardır. Katif kasabasında bir camide toplanan Şii gruplar, burada Suudi yönetimine karşı ayaklanmışlardır (Kostiner, 1987). Humeyni'nin posterlerini taşıyan göstericiler, Kasım 1979 Aşure ayaklanmasında tutuklanan Şiilerin serbest bırakılmasını ve kendilerine yönelik yapılan ayrımcılığa son verilmesini talep etmişlerdir. El-Hasa bölgesinde sokaklara dökülen Şiiler, ülkedeki Sünni vatandaşlarla aynı yasal statü ve yaşam koşullarına sahip olmak istediklerini dile getirerek rejimin kendilerine yönelik ayrımcı politikalarına son vermesine istemişlerdir. Bunların yanından göstericiler, petrol endüstrisinde çalışanların ekonomik refah düzeyini iyileştirmediği gerekçesiyle bölgede çıkarılan petrolün artık çıkarılmaması gerektiğini talep etmişlerdir (Fürtig, 2006). Bu talep Suudiler açısından rejimi ayakta tutan finansal kaynağın tehlikeye düşmesi anlamına geliyordu. Bu nedenle Riyad yönetimi bu ve benzeri girişimleri kendi varlığına en hayati tehdit olarak değerlendirmiş ve bu minvalde mukabele etmiştir.

Gösteriler sırasında çevreye zarar veren göstericiler ülkenin en büyük bankasının da içerisinde bulunduğu birkaç bankaya maddi zarar vermiş, yolcu otobüs ve otomobilleri kundaklamışlardır. Aynı gösterilerde Suudi güvenlik güçleri ile çıkan çatışmalarda 5 kişi hayatını kaybetmiştir (Goldberg, 1986). Bu gösterilerden sonra Suudi Arabistan açısından İran'ın ayaklanmalardaki eli daha somut bir şekilde ortaya

çıkıştır. Şöyle ki, İran gösteriler esnasında Suudi rejimi karşıtı radyo yayınları yapıyor, Suudi ailesinin uygulamalarını eleştiriyor ve neticede İslam ve Monarşinin birlikte olamayacağı iddiası üzerinden rejimin temelini sarsıyor, gösterilere destek çıkmaktan imtina etmiyordu. Bunlara ek olarak İran, el-Hasa bölgesi Şii'lerini açık bir şekilde Suudi rejimine isyan etmeye çağırıyordu. İran'da yönetime geçen yeni liderlik Suudi Arabistan'da bulunan Şii halka karşı ayrı bir önem gösteriyor ve lojistik ve ideolojik desteğini çekinmeden Suudi muhalefetine sağlıyordu (Nibbloc, 2006).

İran'ın böyle bir politika izlediğinin farkında olan Suudi rejimi, bir kez daha ülkenin güvenlik ve istikrarının bozulmasına neden olan gösterileri ağır bir şekilde bastırma tercihinde bulunmuştur. Dolayısıyla ülkenin doğu bölgesinde çıkan iç karışıklıklarda Suudi güvenlik güçleri göstericiler üzerine ateş açmakta tereddüt etmemişlerdir. Diğer taraftan bölgede etkisini göstermeye başlayan İran'ın Şii İslam anlayışının rejimi ayakta tutan sütunlardan birini tehlikeye düşürdüğünün farkında olan Suudi yönetimi, Vahhabi ideolojisine daha fazla önem vermeye başlamıştır. İran'dan bölgeye yayılan Şii İslam tehlikesine karşı Suudi ailesi, Vahhabiliğin İslam dünyasında yayılması konusunda verdiği desteğini artırmış ve bunu yaparak Şii İran'ı dengelemeye çaba göstermiştir. Bu minvalde, Afrika, Asya, Avrupa ve Amerika'da birçok cami inşa edilmiştir. Üstelik Suudi rejimine muhalif olmayan İslami faaliyetlere, vaizlere ve örgütlere kaynak sağlanarak, medreselerin ve okulların masraflarını karşılanarak (Nasır, 2012), rejimin İslam dünyasındaki meşruiyeti tahkim edilmeye çalışılmıştır.

Hac ayaklanması (1987)

İran ile Suudi Arabistan'ı karşı karşıya getiren ve öncekilerden daha ağır sonuçlar doğuran diğer bir hadise Şii'lerin organize ettiği 1987 hac gösterileridir. Suudi rejiminin; İslam alemi, Arap dünyası ve bölge devletleri nezdinde itibarını zedelemeye çalışan İran, İslam dininin iki kutsal şehri Mekke ve Medine'ye ev sahipliği yapan ve bu nedenle her yıl milyonlarca Müslüman'ın hac ibadetini yerine getirmek amacıyla ziyaret ettiği Suudi Arabistan'ı en hassas noktadan zayıflatmayı denemiştir. Dolayısıyla İslam Devrimi sonrasında İranlı liderlerin üzerinde durması nedeniyle hac, sadece dini vazife ve ibadetlerin ifa edildiği bir yer değil, ayna zaman siyasal amaçlar için kullanılan bir

zaman ve mekan haline bürünmüştür. İran’a göre, hac vazifesini yerine getirmekte olan Müslümanların İslam dinine aykırı olan Suudi rejimine karşı sloganlar atması onların siyasi görevleri arasında sayılıyordu (Gündoğan, 2010). İran’ın bu tavrı karşısında Suudi Arabistan ise hac ibadetinin dini bir görev olduğu ve siyasal yönünün bulunmadığı üzerinde durmaya başlamıştır.

Bu paralelde, 1980’ler boyunca bu amaçla hac dönemlerinde bir dizi Suudi rejimi karşıtı gösteriler yapılmıştır. “Müşriklerden Arınma” adı altında yapılan hac gösterilerinde ABD, İsrail ve onların bölgesel müttefikleri Arap rejimleri aleyhtarı sloganlar atılarak, hac mevsimi bir anlamda siyasi muhalefet arenasına çevrilmiştir. İran’dan gelen hacı adaylarının sayısı dönem itibari ile dünya genelinde Müslüman ülkeler arasında ikinci en büyük miktarı oluşturması ve bu hacı adaylarının en fazla siyasallaşmış grup olması söz konusu durumu daha çetrefilli bir mecraya taşımıştır (Ramazani, 1986). 1980’ler boyunca, İran’ın hac vazifesi sırasındaki ideolojik faaliyetleri ve Suudi yönetiminin bu eylemlere karşı davranışı söz konusu iki ülkenin ilişkilerinde dikenli bir sorun haline gelmiştir. Suudi Arabistan yönetimi bu dönem boyunca bir taraftan birçok İranlı hacı adayını sınır dışı ederken, diğer taraftan İranlı hacı adaylarının sayısında sınırlamaya gitmiştir.

Nitekim 1987 yılında yapılan hac gösterileri bu minvalde gerçekleşmiş en somut örneği teşkil etmektedir. Söz konusu gösterilerde önceki Şii ayaklanmaları ve hac olaylarında olduğu gibi Dini lider Humeyni’nin posterleri taşınmış ve ABD, İsrail ve Suudi yönetimini eleştiren broşür ve bildiriler dağıtılmıştır. Suudi yönetimi güvenlik güçleri zorla göstericileri dağıtmaya çalışınca göstericiler ile güvenlik güçleri arasında çatışma çıkmıştır. Suudi güvenlik birimlerinin ağır bir şekilde bastırdığı gösterilerde 275’i İranlı, 84’ü Suudi vatandaşı ve 42’si diğer ülkelerden olmak üzere 401 kişi hayatını kaybetmiştir (Marschall, 2003). Yapılan kanlı baskına İran yönetimi ve vatandaşları kayıtsız kalmamışlardır. Tahran yönetimi Suudi Arabistan’ı ağır bir şekilde eleştirirken, İran şehirlerinde Suudilere yönelik kitlesel gösteriler düzenlenmiş ve Suudi elçiliği göstericiler tarafından baskına uğramıştır (Hunter, 2010).

Meydana gelen kanlı olaylardan her iki ülke karşılıklı birbirlerinin sorumlu

tutmuşlardır. Suudi Krallığı, İran'ı hacı adaylarını provoke ederek kutsal mekânları siyasal çekişme alanına çevirmekle ve Suudi rejimini yıkmaya çalışmakla suçlarken, İran ise Suudi rejimini masum insanlara yönelik silah kullanarak katletmekle ve barbarca davranmakla suçlamıştır. 1987'de Suudi Arabistan topraklarında meydana gelen rejim karşıtı kitlesel gösteriler ve arkasından meydana gelen çatışmalar, Tahran-Riyad ilişkilerinin gerilimli pozisyonunu en gergin noktaya taşımıştır. Bu olayla ilgili olarak dönemin Meclis Başkanı Haşimi Rafsancani şöyle bir açıklama yapmıştır: "...Mekke'de dökülen hacıların kutsal kanının intikamı, ancak kutsal bölgelerin bu kötülük dolu Vahhabi holiganlarının elinden kurtarılmasıyla alınacaktır. Doğru intikam, İslam dünyasına ait olan Arap Yarımadası'ndaki toprakların altında yatan muazzam kıymetteki zenginliğin bu canilerin ve emperyalizm ajanlarının kontrolünden kurtarılması olacaktır" (Fuller, 2010: 340). Haşimi Rafsancani'nin yukarıdaki açıklaması İran yönetiminin Suudi rejimine yönelik yıkıcı eğilimli en resmi açıklamalardan birini oluşturmaktadır.

İki ülkeyi doğrudan karşı karşıya getiren ve ilişkileri kopma noktasına ulaştıran bu hadisenin akabinde Arap Birliği Dışişleri Bakanları toplantısında Suudi Arabistan, İran'ı terörizm ve Suudi Arabistan'da yönetimi yıkma girişimi ile suçlamıştır. Bu gergin hava içerisinde Suudi Arabistan benzeri olayların tekrar meydana gelmemesi için bir dizi önlem almaya başlamıştır. Bunlardan en önemlisi Suudi devleti 1988 hac döneminden başlamak üzere, her 1 milyon ülke nüfusu karşılığında 1000 kişilik kontenjan kuralını getirmiştir. Bunun doğal sonucu olarak dönem itibariyle yaklaşık 45 milyon nüfusu olan İran'ın 150,000 olan hac kotası takip eden hac mevsiminde uygulanmak üzere 45,000'e düşmüştür. (Amiri, Samsu ve Fereidouni, 2011). Hac vazifesi sırasında siyasal gösterilerin yapılması ise Suudi yönetimi tarafından yasaklanmıştır. Böylece, İran'dan gelen hacı adaylarının sayısının sınırlandırılması ve siyasal gösterilerin yasaklanması ile Suudi rejiminin temelini oyacak muhtemel gösteri ve ayaklanmaların önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Ne var ki, İran tarafının gerek hac kotasının düşürülmesine karşı çıkması, gerekse hac vazifesi esnasında kitlesel gösterilerin yapılmasında ısrar etmesi Tahran-Riyad ilişkilerindeki gerginliği iyice artırmıştır. Neticede, İran-Suudi Arabistan

arasındaki karşılıklı ilişkilerin yukarıda anılan değişkenler nedeniyle çatışma seviyesine ulaşması sonucu, Riyad yönetimi 1988’de tek taraflı olarak Tahran ile diplomatik ilişkilerini kesmiş ve İran vatandaşlarının hac vazifelerini yerine getirmelerinin önü kapatılmıştır (Ahmedian ve Sadeghi, 2011). Diplomatik ilişkiler ancak üç yıl sonra karşılıklı olarak tekrar başlatılmıştır.

Söz konusu olaylarla birlikte İran ve Suudi Arabistan birbirlerine yönelik söylem ve davranışlarında daha sert bir tutum sergilemeye başlamışlardır. İranlı liderler Suudi rejiminin Mekke-i Mükerrreme ve Menine-i Münevvere gibi tüm İslam alemine ait olan kutsal yerlerin yönetimini elinde bulundurmasının meşru olmadığını ve buraların tüm İslam devletlerinin söz sahibi olduğu bir üst kurum tarafından konsensüs ile yönetilmesi gerektiğini iddia etmeye başlamışlardır. Dönemin Başbakanı Musavi, bunu şöyle dile getirmekteydi: “Mekke ve Medine bu şekilde ne olduğu belirsiz rejimler tarafından yönetilmemeli ve bütün Müslüman milletlere ait güçlerin denetimine verilmelidir” (FBIS/S, 22 Haziran 1983). Tahran yönetiminin böyle bir çıkışı İran-Suudi Arabistan arasındaki mezhepsel rekabete işaret etmekte ve İran tarafının Suudilerin İslam dünyası üzerindeki dinsel meşruiyetini zedelemeye çalıştıklarını göstermektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, İran ve Suudi Arabistan rejimlerinin farklı ve rakip mezhep anlayışlarına sahip olmaları ve bu anlayışın her iki ülke bölge siyasetinde ve dış politikasında da etkisini göstermesi ikili ilişkilerde gerilime neden olmuş ve nihayetinde diplomatik ilişkiler 1988’de son bulmuştur.

Baas rejiminin düşüşü (2003)

1989-1991 döneminde meydana gelen önemli gelişmeler, Tahran-Riyad ilişkilerinde yeni bir sayfa açmıştır. 1989’da devrim lideri Humeyni’nin vefatı, Pragmatist bir lider olan Haşimi Rafsancani’nin İran’da cumhurbaşkanı olması ve II. Körfez Savaşı (1990-91) gibi bağımsız değişkenler İran ve Suudi yönetimlerinin birbirlerine bakışını köklü bir şekilde değiştirmiş ve ilişkilerde yumuşamayı beraberinde getirmiştir. Ne var ki, 21. yüzyıla girerken, İran-Suudi Arabistan ilişkileri, değişen bölgesel ve uluslararası dinamiklerden derin bir şekilde etkilenecek, tekrar İslam Devrimi sonrası döneme benzer bir şekil almaya başlamıştır. Bölgesel dengelerin İran

lehine değişmesi ve İran'ın nüfuzunun bölgede yükselişe geçmesi, Suudi Arabistan yönetimini aktif bir siyaset izlemeye sevk etmiştir. Değişen bölge dengelerini fırsat bilen İran, Basra Körfezi'nde hâkim güç olmak ve Ortadoğu'da nüfuzunu artırmak için dış politikada Şii kartını tekrar oyuna sokmuştur. İran'ın bölgede yükselişe geçtiğini fark eden Suudi Arabistan ise, tekrar Sünni kartını bölgesel oyunda kullanarak, Ortadoğu'da İran'ı dengelemeye ve çevrelemeye çalışmıştır. Bunun sonucunda ise Ortadoğu bölgesinde, özellikle Irak'ta kanlı bir mezhep savaşı İran ve Suudi Arabistan vekâletinde başlamış oldu. Özetle, mezhepsel rekabet, 2003 Irak işgali ile tekrar Tahran-Riyad ilişkilerini belirleyen ana dinamiklerden biri olmuştur.

1990'ların başında meydana gelen bölgesel dinamikler ve İran liderliğinin yeniden tanzim edilmesi Tahran-Riyad ilişkilerinde yumuşama ve karşılıklı güven tazeleme dönemini başlatması nedeniyle ikili ilişkileri belirleyen mezhepsel/dinsel boyut kısmen de olsa saf dışı bırakılmıştır. Böylece, yaklaşık on yıl boyunca hem İran hem de Suudi yönetimi Şii-Sünni geriliminin ikili ilişkileri yönlendirmemesi için büyük gayret göstermişlerdir. Ancak Irak'ta Şiilerin yönetime geçmesi ve İran'ın bölgede etkisini olabildiğince artırması Suudileri derinden kaygılandırmış ve mezhepsel rekabeti ikili ilişkilerde tekrar gündeme taşımıştır.

İki ülke ilişkilerinde yumuşama dönemi olarak adlandırılan 1990'larda resmi düzeyde karşılıklı mezhepsel suçlamalardan bahsedilemese de resmi olmayan düzeylerde tehdit algılamalarının devam ettiği söylenebilir. Nitekim Suudi Arabistan'da katı Vahhabi ulema Saffar el-Havali 1991'de Irak'ın güney bölgesinde Şiilerin Saddam Hüseyin'e karşı ayaklanmalarını Suudi Arabistan ve diğer Sünni rejimler açısından önemli bir tehlike olarak değerlendirmiştir. El-Havali Irak'ta meydana gelen Şii ayaklanmasının başarıya ulaşması neticesinde Basra Körfezi ve bilhassa Suudi Arabistan'da bulunan Şiiler üzerinde etkili olabileceğini ve sonuç olarak bölgedeki Sünni egemenliğini zedeleyeceğine dikkat çekmiştir (Yamani, 2008). Öte yandan Suudi yönetimi, II. Körfez Savaşı'nın neden olduğu Sünni muhalefet hareketlerinin de etkisiyle Şii azınlığa yönelik bazı açılımlarda bulunmuştur. Bu çerçevede Şiilerin toplumsal, sosyal, siyasal ve ekonomik talepleri rejim tarafından daha fazla dikkate alınmaya başlanmış ve sürgündeki Şii liderler ülkeye davet edilmiştir (Al-Rasheed ve Al-Rasheed, 1996).

Tahran-Riyad ilişkilerinde süreklilik gösteren mezhepsel farklılık dönemsel ve konjonktürel faktör ve dinamiklerden önemli ölçüde etkilenerek iki ülke ilişkileri üzerindeki belirleyicilik boyutunu etkilemektedir. Değişen bölgesel jeopolitik dengeler ve küresel stratejik planlar Ortadoğu bölgesinin kendine has özelliği olan mezhepsel husumeti farklı mecraya sürüklemektedir. Bu çerçevede, 2003'te ABD öncülüğünde koalisyon güçlerinin Irak'ı işgal etmeleri bölgesel siyasal ve askeri dengeleri alt üst etmiş ve bölge devletlerinin dış politika hedef ve önceliklerini tekrar gözden geçirmelerine yol açmıştır. Burada sorulması gereken soru, söz konusu dinamiklerin iki ülke ilişkilerinde önemli bir yer teşkil eden mezhepsel husumet ve rekabeti ne düzeyde etkilediğidir?

Irak'ta Baas rejiminin yıkılması ülkede toplumsal, siyasal ve ekonomik sistemden tecrit edilmiş olan Şiilerin iktidara gelmelerine yol açmıştır. Saddam Hüseyin rejiminin devrilmesi, ülkeyi uzun bir zamandır yöneten Sünni azınlık rejimini sona erdirerek, tarihte ilk defa Irak Arap Şii hükümetinin kurulmasına yol açmıştır (El-Marashi, 2007). Irak'ta meydana gelen gelişmeler, farklı ülkelerde bulunan ve geçmişten beri siyasal sistemden izole edilen Şiilerin Irak örneğine teveccüh göstermeleri ile bölgesel bir dinamiğe dönüşme ihtimalini ortaya çıkarmıştır (Nasır, 2007). 2003 işgaliyle birlikte Modern tarihte Irak, ilk Arap Şii devleti olarak ortaya çıkmıştır. Bu dramatik değişim, Basra Körfezi ve Ortadoğu bölgesinde bulunan Sünni Arap devletlerinde mahiyet arz eden miktarlarda Şii nüfusun bulunması mezhepsel dengeleri yerle bir etmiştir.

Söz konusu Sünni Baas rejimi, Irak'ta yönetime geldiğinden beri İran'ın en büyük bölgesel rakibi olmuştur. İran'ın bölgesel hedef ve önceliklerine ulaşmasında en büyük engeli Irak'ta bulunan Baas rejimi teşkil etmiştir. Irak, İran'ın Arap dünyası ve Basra Körfezi'ne yönelik yayılmasında uzun yıllar boyunca bir tampon bölge vazifesi görmüştür. İran devletinin Basra Körfezi'nde hakim güç olma ve Ortadoğu'da nüfuz alanı oluşturmada askeri, ekonomik, demografik ve mezhepsel açıdan engel teşkil eden Baas rejiminin ABD tarafından devrilmesi bölgede güvenlik ve güç boşluğu doğurmuş, değişen bölgesel ve mezhepsel dinamikler İran lehine bir durum ortaya çıkarmıştır.

Özetle 2003 Irak işgali, İran lehine, Suudi Arabistan aleyhine sonuçlanacak iki önemli gelişmeye yol açmıştır. Bunlardan ilki ve en önemlisi, Irak'ta çoğunlukta bulunan Şiilerin yönetime gelmesi ile Irak hükümetinin İran ile yakın ilişki içerisine girmesi ve İran'a mezhepsel yakınlık duymasıştır. Bu durum İran'ın bölgesel emellerine ulaşmasında en büyük engel teşkil eden rejimin yok olmasına neden olmuş ve İran'ın bölgedeki yükselişine zemin hazırlamıştır. İkinci olarak, Irak'ta Şiilerin yönetime gelmeleri Ortadoğu coğrafyasında farklı bölgelere dağılmış olan Arap Şiilerinin Irak'ın kendilerine emsal teşkil ettiğini düşünmeleri ve mobilize olma ihtimalleridir. İşte bu iki faktör, Suudi yönetiminin bölgede aktif bir dış politika yürüterek bölgede yükselişe geçen İran'ı dengelemek ve çevrelemek için mezhepsel farklılığı bir araç olarak kullanmaya iten ana dinamiklerdir. Özellikle 2006 sonrası dönemde İran'ın Şii eksenini oluşturduğuna yönelik açıklama ve haberler Arap dünyasında ağırlığını artırmıştır.

Şiiler yaşadıkları ülkede ister çoğunlukta ister azınlıkta olsunlar, siyasal sitemden itilerek, önemsiz bir topluluk olarak köşeye sıkıştırılmıştır. Şii nüfus, Müslüman nüfus içerisinde hatırı sayılır seviyede varlığını korumasına rağmen İslam tarihinin büyük bir bölümünde muhalefette kalmışlardır. İslam dünyasında Sünni nüfus yöneten ve statüko yanlısı iken, Şii nüfus yönetilen ve statüko karşıtı bir duruş sergilemiştir. Bunlara ek olarak, dünyanın petrol rezervlerinin yaklaşık %50'si Şii nüfusun yerleşik bulunduğu bölgede bulunmaktadır. Şii çoğunluğun yönetimde bulunduğu ülkeler olan İran, Irak ve Azerbaycan dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %30'unu elinde bulundurmaktadır (Barzegar, 2007-8). Buradan hareketle, Şii ideolojisi genel olarak Ortadoğu'nun, özel olarak Basra Körfezi'nin kaderini değiştirebilecek potansiyeli ihtiva eden jeo-politik, jeo-stratejik ve jeo-kültürel özellikleri sahiptir.

Bu noktada, iki ülkenin bir diğerine yönelik dış politikalarında devamlı olarak etkili bir faktör olarak varlığını sürdüren mezhepsel farklılık önem kazanmaktadır. İran'ın yükselen bölgesel gücünü, kendi ulusal menfaatlerine ve Sünni rejimlerin güvenlik ve istikrarına tehdit olarak gören muhafazakâr Sünni devletler, Tahran'ın bölgede izole olması için aktif siyaset ortaya koymuşlar ve mezhepsel farklılığı dış politikada araç olarak kullanmışlardır. Suudi Arabistan burada, Sünni rejimler içerisinde başat faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede, söz konusu muhafazakâr

Sünni Arap rejimleri İran'ın başı çektiği “Şii Hilali”nden bahsetmeye başlamışlardır. İran'dan başlayarak Şiilerin hâkim olduğu Irak'a, oradan Nusayri-Şii kontrolündeki Suriye'ye ve neticede Hizbullah'ın özellikle 2006 sonrasında varlığını güçlendirdiği Lübnan'a kadar olan güzergâhta “Şii Hilali”nin (El-Marashi, 2007) teşekkül ettiğini ileri sürmüşlerdir.

Irak'ta Şiilerin yönetime gelmesi ile değişen bölgesel stratejik dengeler içerisinde, bölgede bulunan Sünni yönetimlerin iç ve dış siyasetlerini derinden etkileyecek muharrik güce sahip bazı durumlar bulunmaktadır. Anılan faktörler şöyle sıralanabilir (Barzegar, 2008). Birincisi, yukarıda bahsedilen Şiilerin azınlıkta veya çoğunlukta bulunduğu Sünni rejimlerin zayıflamış olan güçleri, ikincisi, Şii nüfusun artan siyasal talepleri. Üçüncüsü, İran'ın bölgede artan rolüdür. Sünni rejimlerin bakış açısından, Şiilerin Irak'ta uyanışı Ortadoğu'daki güç ve siyaset dengelerini yerle bir etmiştir. Bu durumun neticesinde, Sünni rejimlerin hakim olduğu bölgede, Şiilerin siyasal, ekonomik ve toplumsal taleplerinin artmasıyla bölgesel güç dağılımını Şiilerin lehine değiştirecek bir dinamiğin ortaya çıkacak olmasıdır. Muhafazakar Arap devletlerde Şiilerin iktidara gelme ihtimali, Sünni rejimlerin hem bölgede tecrit edilmiş ve baskı altında yaşayan Şii nüfusun sosyo-politik taleplerinin artmasından, hem de Sünni rejimlerin yönetimden düşürülmesinden kaygı duyacakları bir konjonktür tezahür etmiştir. Neticede bu durum, Tahran yönetiminin elini güçlendirmekte ve hatta Sünni rejimlerin iç işlerine Şiiler üzerinden müdahale etme kapasitesini artırmaktadır.

Son dönemde meydana gelen siyasal gelişmeler ve Saddam Hüseyin'in Baas rejiminin yıkılması, tartışılmaz bir şekilde İran'ın Ortadoğu'daki ve Basra Körfezi'ndeki göreceli olarak gücünü artırmıştır. Bu durum, Arap Sünni dünyasında, özellikle Suudi Arabistan'da kaygı ile izlenmektedir. Bu çerçevede, “Şii Hilali” terimi ilk kez Ürdün Kralı Abdullah tarafından kullanılmıştır, kurgusu İran'ın artan bölgesel rolü ve nüfuzunu kırmaya amaçlayan bir stratejik zihniyetin ürünüdür. Söz konusu terim daha çok Sünni, muhafazakâr ve Batı yanlısı rejimler olan Ürdün, Mısır ve Suudi Arabistan'da yoğun bir şekilde tedavüle sokulmuş ve İran Sünni dünyada ötekileştirilmeye çalışılmıştır. Buna paralel olarak, bölgedeki Sünni liderlerden Hüsnü Mübarek, bölgedeki Şiilerin kendi ülkelerinden çok İran'a yakınlık duyduklarını dile

getirmiştir. Diğer taraftan, Suudi Dışışleri Bakanı Suud el-Faysal, İran'ın bölgede nüfuzunun artmasından bahsederek, geçmişte Irak'ın İran tarafından işgal edilmesini engellemeye çalıştıklarını ama şimdi nedensiz bir şekilde Irak'ı İran'a verdiklerini dile getirmiştir (Barzegar, 2007-8). Irak'ın İran tarafından işgal edilmesine engel oldukları ifadesi ile 1980-88 I. Körfez Savaşı'nda Irak tarafına verdikleri askeri, ekonomik ve diplomatik desteği kastetmiştir.

Tüm bunlar göz önüne alınarak bir analiz yapılacak olursa, Tahran-Riyad ikili ilişkilerinde mezhepsel rekabete zemin hazırlayan mezhepsel farklılık, 2003 Irak işgali ile tezahür eden yeni bölgesel jeo-politik düzende tekrar belirginlik kazanmıştır. Şüphe ve güvensizlik iki ülke siyaset yapıcılarının zihninde önemli bir husus haline gelirken, ikili ilişkiler gergin bir döneme girmiştir. 2003 Irak işgali, Suudi Arabistan ile İran arasında süreklilik gösteren ideolojik rekabete mezhepsel farklılık üzerinden kayda değer ölçüde etki etmiştir.

Sonuç olarak, Basra Körfezi'nin iki önemli ülkesi İran ve Suudi Arabistan birbirlerine yönelik dış politikalarını şekillendiren yapısal unsurlardan mezhepsel farklılık, İslam Devrimi ile önemli bir değişken halini almış ve günümüze kadar düşük veya yüksek yoğunluklu bir şekilde etkisini göstermiştir. Özellikle 1979 sonrasında İran'da liderliğe din adamlarının geçmesi ve ülkenin dış politikasında Şiiliğin temel belirleyici unsurlardan biri haline gelmesi, Vahhabi anlayışının ülke dış politikasında etkili olduğu Suudi Arabistan ile dönemsel olarak açık veya gizli bir şekilde çetin bir mezhepsel rekabeti doğurmuştur. Bahse konu olan mezhep rekabeti ise İslam Devrimi'nden buyana iki ülke ilişkilerinde tansiyonu artıran temel dinamiklerden biri haline gelmiştir.

2.2. Etnik Rekabet

İran ile Suudi Arabistan ikili ilişkilerinde süreklilik boyutunu gösteren diğer bir ana dinamik veya bağımsız değişken ise tarihten beri varlığını sürdüren Fars-Arap rekabetidir. 20. yüzyılın başlarında uluslararası siyaset sahnesine modern anlamda bir

devlet şeklinde giren Tahran ve Riyad'ın dış politika yapım aşamasında Arap ve Fars kimliği ve tarihi mirası mühim bir belirleyici faktör olarak ortaya çıkmıştır. Basra Körfezi'nin iki yakasında bulunan ve bölgede en uzun sahil şeridine sahip İran ve Suudi Arabistan etnik kimlik üzerinden yapılan bölge siyasetlerini tehdit olarak görmekteler. Arap ve Fars unsurları asırlar boyunca Ortadoğu bölgesinde en yaygın etnik unsur olarak birbirleri ile yakın bir bağlantı içerisinde bulunan iki farklı ve birbirine rakip milletleri oluşturmaktadırlar (Ahmadi, 2011). Söz konusu değişken her iki ülkenin dış politika hedef ve önceliklerinde göz ardı edilemeyecek derecede etkili olmuştur. Ortadoğu ve Basra Körfezi'nin hâkim iki unsuru olan Araplar ve Farsların tarihi süreç içerisinde meydana gelen karşılıklı şüphe ve tehdit algılamalarında hayati derecede etkin bir rol oynayan tarihi miras bugün de Tahran ve Riyad'ın birbirlerine bakış açılarının şekillenmesinde belirleyici ve yönlendirici bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Geçmişten beri Farslar ile Arapların kurdukları devletlerin birbirlerine mücavir olmaları ve bölgesel çıkar alanlarının benzer olması hasebiyle Fars ve Arap etnik ayrımı üzerinden sürekli bir çatışmanın teşekkül ettiği görülmektedir. Diğer bir anlatımla, uzun yıllar boyunca İran ve Arap devletleri umumiyetle Ortadoğu bölgesini, hususiyetle Basra Körfezi'ni kendi hâkimiyet sahaları olarak addetmeleri ve dış politika öncelik ve hedeflerini mezkûr bölgeler üzerinden sağlamaya çalışmaları bu iki etnik grup arasında çetin bir rekabeti ortaya çıkartmış ve anılan rekabette etnik ayrım ise tarafların dış politika enstrümanı olarak kullanılmıştır.

Tarihi Arap-Fars rekabeti bölgede birçok savaşın meydana gelmesinde ve ittifak sistemlerinin teşkil edilmesinde itici rol oynamıştır. Fars ve Arap gibi farklı boyutlara sahip olan İran ve Suudi Arabistan, tarihten beri birbirlerine yönelik politikalarında ihtiyatlı davranmış ve birbirlerinden tehdit algılamışlardır. Geçmişten beri jeo-politik, jeo-stratejik ve jeo-kültürel özelliklerin tümünü birlikte ihtiva eden Basra Körfezi'nin doğu yakasının Fars, batı yakasının Arap devletlerden oluşması rekabet ve çatışmayı ortaya çıkarmada hızlandırıcı ve yoğunlaştırıcı bir etki yapmaktadır. Bunun doğal sonucu olarak Basra Körfezi, her iki grubun potansiyel hakimiyet sahası şekline dönüşürken, mevcut devletler arasındaki hakimiyet

mücadelesini olabildiğince tırmandırmıştır. Daha geniş ölçekte ise, Ortadoğu bölgesinin Fars ve Arap etki sahası olarak görülmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Bu noktada altı çizilmesi gereken diğer bir husus, uluslararası sistemde meydana gelen köklü değişikliklerin etkisiyle orta çıkan milliyetçilik ideolojisi ve ulus-devlet mantığı, etnik unsurlar üzerinden dış politika hedeflerinin belirlenmesinde önemli ölçüde etkili olmuştur. 18. ve 19. yüzyıllarda kristalleşmeye başlayan ideolojilerden birisi ve en önemlisi milliyetçilik/ulusçuluk idi. Birinci Dünya Savaşı'na giden dönemde imparatorluklar içerisinde milliyetçilik ataşenin yaygınlaşması ile devletler peyderpey kendi ulus-devlet'lerini kuruyorlardı. Birinci Dünya Savaşı ile imparatorluklar çağı tamamen kapanmış ulus-devlet'ler çağı başlamıştı. Bu dönemde Ortadoğu bölgesi, Osmanlı egemenliğinden çıkarak Batı kolonyal sistemi içerisinde kendi ulus-devlet modellerini oluşturan devletlerin sahnesi haline gelmiştir.

20. yüzyıl ile birlikte, Batı vesayet sisteminin kabul edilemez uygulamalarının da tetiklemesiyle Ortadoğu bölgesinde Arap ve Fars milliyetçiliği daha belirgin hale gelmiştir. İran'da Musaddık yönetiminin milliyetçi temayülü, 1951'de petrolün millileştirilmesi, öte yandan Mısır'da Nasır liderliğinde Arap milliyetçiliği, Suriye menşeli Baas Sosyalist-Arap milliyetçiliği ve Irak'ta iktidarı eline geçiren Baas hareketi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bölge dengelerine meydan okuyan milliyetçi yönelimler olarak ortaya çıkmışlardır. Bu milliyetçilik hareketleri cari uluslararası ve bölgesel sisteme yönelik bir meydan okuma şeklinde tezahür etmiş ve müesses nizam içerisinde konumunu muhkemleştiren ve Batı güvenlik sistemi ile yakın işbirliği içerisinde bulunan rejimleri tedirgin etmiştir. Şah rejimi ile yönetilen İran ile Suudi rejimi anılan revizyonist milliyetçi hareketleri müşterek tehdit olarak değerlendirmiş ve onlara karşı statükocu cepheyi temsil etmişlerdir. Buradan hareketle cevabı aranması gereken temel soru; tarihi Fars-Arap rekabeti İslam Devrimi ile köklü bir değişiklik geçiren bölgesel denklemde İran-Suudi Arabistan ilişkilerinde nasıl bir rol oynamıştır/oynamaktadır? Bu cevabın sağlıklı analizinin yapılabilmesi İslam Devrimi öncesi dönemde farklı etnik yapının münasebetleri belirlemedeki ağırlığı masaya yatırılmalıdır.

2.2.1. Devrim öncesi

İran ve Arap dünyası uzun ve çalkantılı bir etkileşim tarihine sahiptirler; Arap ve İran halkları birbirlerinin kültürel evrimlerini derin bir şekilde etkilemişler ve İslam medeniyetinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Tarihsel perspektiften Arap-Fars ilişkileri rekabet, karşılıklı şüphe, karşılıklı yanlış anlama, işbirliği ve uzlaşa ile karakterize edilebilir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha da belirginleşen Fars ve Araplar arasındaki gerginlik ve husumete dayalı ilişki, günümüze kadar Ortadoğu'da uluslararası ilişkileri yönlendiren ve stratejik hesaplamalarda hesaba dahil edilme hususunda süreklilik kazanan önemli bir dinamik halini almıştır. Fars ve Arapların birbirlerine davranış şekillerinde ihtiyatlı davranmaları ve tehdit algılamaları tarihin sayfalarında aranmalıdır

20. yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaşarak devam eden Arap ve Fars rekabetinin, diplomatik kopuklukların, anlaşmazlıklarının, tehdit algılamalarının ve gerilimlerinin temel dinamiği, farklı etnik unsurlar ve farklı medeniyet geçmişi üzerinden açıklanabilir. İran ve Arap dünyası bölgedeki bütün denklem ve hesaplamalarda vazgeçilemez unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Ahmadi, 2011). Burada karışıklığa mahal vermemek için şu serdedilmeli ki, bu iki devlet; Birinci Dünya Savaşı akabinde sırasıyla 1926 ve 1932 tarihlerinde modern anlamda oluşumlarını tamamlamış olan İran ve Suudi Arabistan, kendi hanedanlık devletlerini kurmuş olmaları nedeniyle Fars-Arap rekabetinin temel değişkenleri geçmiş yüzyıllarda kurulmuş olan devletlerin incelenmesi ile aydınlığa kavuşturulabilir.

Tarihin sayfalarına göz attığımızda, Büyük Kiros tarafından kurulmuş olan Ahameniş İmparatorluğundan (MÖ 550-331) Sasanilere (204-637); Safevilerden (1501-1722) Kaçarlara (1796-1926) ve oradan da modern İran devletine kadar Fars ve Arap milliyetçiliği genel olarak Kuzey Afrika ve Doğu Asya'da, özel olarak Ortadoğu'da yüz yüze gelmişler ve karşılıklı olarak husumet ve güvenlik algılamalarında belirleyici bir rol oynamışlardır. Arap Yarımadası üzerinde kontrol sahibi olma düşüncesi Sasaniler ile Roma ve Bizans arasında rekabet konusu olmuştur. Ticaret yollarını güvence altına alma düşüncesinin yanında stratejik sebepler de Arabistan'ı önemli kılmaktaydı. Sasani

imparatorluğu, başlangıcından beri Arap Yarımadası, Basra Körfezi ve bu bölgedeki deniz ticaret yollarını egemenliği altına alma hususunda büyük çaba göstermiştir (Garthwaite, 2011).

Müslüman Araplar ve Zerdüşt Sasaniler arasında teşekkül eden husumet ve savaşlar 7. yüzyılda gerçekleşmiştir. Müslüman Araplar, Sasanileri 637 yılında Kadisiye’de yenip egemenlikleri altına alarak yaklaşık 400 yıllık Sasani imparatorluğuna son vermişlerdir. Bu çerçevede Kadisiye Savaşı, Fars ve Arap halkları arasında yapılan ilk büyük savaş olarak görülmektedir. Kadisiye Savaşı’nın diğer bir önemi, Farslıların Zerdüştlük inancını bırakarak İslam dinini kabul etmelerinde anahtar rol oynaması olmuştur (Ramazani, 2008). Sasani İmparatorluğuna son veren Kadisiye Savaşı, hem Araplar hem de Farslılar açısından bir milat olarak değerlendirilmekte ve günümüze kadar varlığını sürdüren Araplar ve Farsların karşılıklı güvenlik tehdidi algılamasında oynadığı rol yadsınamaz. Öyle ki, İran’ı işgal ederek I. Körfez Savaşı’nı başlatan Saddam Hüseyin, Arap halkları nezdinde İran’a karşı verdiği savaşa meşruiyet kazandırmak düşüncesiyle ikinci bir Kadisiye Savaşı’na referans yapmıştır.

Uzun bir süre Emevi (661-750) ve Abbasi (750-1258) devletleri egemenliği altında varlıklarını sürdüren Farslılar (Panahi, 2004), Emevilerin ayrımcı politikaları ve uygulamaları sonucu toplumsal, siyasal ve askeri sistemden dışlanmış, Abbasiler devrinde ise devletin önemli kurumlarında görev almış ve önemli hizmetlerde bulunmuşlardır (Ahmadi, 2011). Hz Ali’nin Hariciler tarafından şehit edilışinin ardından İslam halifeliğine geçen Muaviye ile birlikte halifelik makamı İslam âleminde milliyetçi düşünceler etrafında bir yönetim uygulamaya başlamıştır. Bu dönemde Emevi hanedanlığına karşı Farslar tarafından muhalefet hareketleri baş göstermiş, İslam devleti içerisinde Arapların ayrıcalıklı hale gelmeleri sonucu farklı etnik unsurları bünyesinde barındıran devletin egemenlik alanlarında hoşnutsuzluklar belirmiştir. Hanedanlığın bu minvalde sergilediği siyaset tarzı İran topraklarında hanedanlığa yönelik muhalefeti güçlendirmiştir (Arı, 2008).

Uyguladığı ayrımcı politikalar ile yaklaşık yüzyıl varlığını sürdüren Emevi hanedanlığı 7. yüzyılının ortasında son bulmuştur. Emevi hanedanının ayrımcı ve

otoriter yönetim anlayışı ve diğer grupların siyasal sitemden dışlanmaları İslam dünyasında Fars asıllı topluluğun tepkisine neden olmuş ve Araplar ile Farslılar arasında günümüze kadar sürecek olan husumet, tehdit algılamaları, rekabet ve aşağı görme düşüncelerinin tohumlarını atmıştır. Diğer taraftan, Emevi devletinin son bulması ile halifelik makamı Hz.Peygamger(sav)’ın amcası Abbas’ın soyuna geçmiş ve İslam tarihinde Abbasiler dönemi (750-1258) başlamıştır. Abbasi hanedanlığı, Emevilerin yönetim anlayışının tersine, devlet yönetiminde Arap unsurlar dışındaki gruplara da yer vermiştir.

Bahsedilen dönemde devletin farklı Müslüman unsurlara karşı kucaklayıcı tavrı sayesinde, Abbasi devleti askeri ve siyasi kurumlarda ve devlet yönetiminde Fars asıllı nüfus etkili olmaya başlamıştır. Türklerle birlikte İranlılarda devlet yönetiminde merkezi bir rol oynamaya başlamışlardır (Arı, 2008). Sasani hanedanlığına Araplar tarafından son verilmesi ile Farslar 16. yüzyıla kadar güçlü bir devlet teşkil edememişlerdir. Ancak Farslar Müslüman Arap devletleri içerisinde önemli görevlerde bulunarak, hem kendileri İslam ve Arap kültüründen etkilenmişler hem de Araplar ve İslamiyet üzerinde kültürel anlamda etkili olmuşlardır.

Fars milliyetçiliği 1500’lü yıllara kadar önemli bir gelişme kaydedememiş ve Arap devletlerin güvenlik ve istikrarına meydan okuyabilir seviyeye ulaşamamıştır. 1501 yılında Şah İsmail tarafından kurulan Safevi Devleti, doğuda Osmanlı Devleti için kayda alınması gereken ciddi bir tehdit kaynağı haline gelmiştir. Safevi Devleti’nin Fars milliyetçiliği ve Şii ideolojisi Sünni Osmanlı Devleti’ne ve onun hinterlandına yönelik genişlemeci bir dış politika izlemesi iki devleti savaş meydanlarında karşı karşıya getirmiştir. Şah İsmail’in Osmanlı toprak bütünlüğünü tehlikeye atması ve Şiiliğin bölgede yaygınlaşması 1514 Çaldıran Zaferi ile kısmen önlenmiştir (Arı, 2008). Uzun yıllar boyunca Osmanlı ve Safevi devletleri arasında vuku bulan rekabet bölgenin temel siyasal yapısını oluşturmuştur.

Bu dönem boyunca güçlü ve İhtirastlı Şah ve Sultanlar nüfuz alanlarını genişletmek amacıyla birbirlerine yönelik askeri operasyonlar başlatmışlardır (Ahmadi, 2011).Osmanlılar ve Safevilerin Ortadoğu bölgesini stratejik hesapları

açısından elde tutulması gereken bir bölge olarak görmeleri mezkûr iki devleti Irak toprakları üzerinde nüfuz mücadelesine sürüklemiştir. Safevi Devleti Şahları Basra Körfezi'ne güçlerini uzatmak için çaba sarf etmişlerdir (Ahmadi, 2011). 1516 Mercidabık Savaşı ve 1517 Ridaniye Savaşı ile Ortadoğu'da hakimiyet sağlayan Osmanlı Devleti, Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1534'te Bağdat'ı egemenliği altına almıştır. Daha sonra İran Şah'ı Abbas tarafından 1624'te işgal edilen Bağdat, 1638'de Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam eden Osmanlı egemenliğine girmiştir(Arı, 2008).

Safevi Devletinin 1722'de yıkılmasından sonra, 1796'da ülke toprakları üzerinde Kaçar hanedanlığı hâkimiyet kurmuştur. Fakat 19. yüzyıl boyunca, Kaçar hanedanlığının kuruluşu ile birlikte İran, güneyden İngiltere, kuzeyden Rusya'nın askeri, ekonomik ve diplomatik baskılarına maruz kalmış ve bölgedeki hakimiyeti zayıflamıştır. Diğer bir anlatımla, Kaçar hanedanlığının kurulması Avrupa'da sanayi devrimi ile birlikte emperyalizmin yayılmaya başladığı döneme denk gelmesi, tüm 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk yarısı İran'ı Çarlık Rusya ile yayılmacı Britanya arasındaki nüfuz rekabetinde arena haline getirmiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Ulus-devlet şeklinin ve milliyetçilik ideolojisinin Osmanlı bakiyesi topraklarda ve tüm Ortadoğu'da canlanmaya başlaması Fars-Arap ilişkilerinde yeni bir dönemi beraberinde getirmiştir. İran'da 1926 tarihinde Batı eğilimli Şah rejimi kurulmuş, Diğer taraftan Arap Yarımadası'nda topraklarını genişleten ve dinsel, siyasal ve askeri hakimiyetini sağlamlaştıran Hicaz Krallığı (1926), Abdülaziz ibni Suud (1881-1953) tarafından 1932'de kabile devletinden modern tarzda örgütlenmiş bir şekilde Suudi Arabistan Krallığı şeklini almıştır (Cleveland, 2008). Ancak 20. yüzyıla gelindiğinde modern anlamda devletler olarak kurulan İran ve Suudi Arabistan, Batı ile yakın işbirliğinde bulunmaktaydılar ve bulundukları bölgede yayılmacı değil, statükocu bir dış politika çizgisi izlemişlerdir. Bu dönemde Tahran ve Riyad'ı endişelendiren husus bazı Arap devletlerinin Arap milliyetçiliği yapmalarıydı.

İran ve Suudi Arabistan, İslam Devrimi'ne kadar geçen süre zarfında gerek uluslararası siyasette aynı safta yer almaları olsun, gerek bölgesel tehdit algılamalarının

örtüşmesi nedeniyle olsun farklı etnik unsurlar üzerinden münasebetler önemli bir gerilim sürecine girmemiştir. Üstelik Tahran ve Riyad; Mısır, Irak ve Suriye öncülüğündeki Sosyalizm, Pan-Arabizm, Pan-İslamizm ve Baas ideolojilerini kendi bölgesel hedef ve isteklerinin hilafına olması nedeniyle bölgede birlikte hareket ederek Arap milliyetçiliğini sınırlamaya çalışmışlardır. Dolayısıyla, II. Dünya Savaşı ardından Ortadoğu bölgesinde güçlenen Arap milliyetçiliği, paradoksal bir şekilde İran ve Suudi Arabistan'ı aynı pozisyonu almaya itmiştir.

Bu bağlamda, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından oluşan bölgesel ve küresel denklemden Mısır'da 1952'de gerçekleşen darbe ile iktidarı İngiliz eksenli dış politika yöneliminden farklı bir eksene kaydıran Cemal Abdül Nasır(1918-1970) liderliğindeki Arap milliyetçiliği Ortadoğu'da önemli bir kırılmayı beraberinde getirmiştir. Bölgede Batı ve emperyalizm karşıtı bloğun başını çeken ve uluslararası platformlarda bu devletlerin ve milletlerin hislerine tercüman olan Nasır, sahip olduğu kutsal mekânlar, Arap nüfusu ve ekonomik gücü ile Arap dünyasında liderlik tahayyülü içerisinde olan Suudi yönetimin tepki ve endişelerine neden olmuştur. Nasır yönetimindeki Mısır'ın Batı karşıtı bölgesel siyaseti ve dış politika çizgisi, Arap milliyetçiliği yapması ve anti-statükocu olması gibi nedenler Suudi Arabistan'ı tedirginliğe sevk etmiş ve Şah rejimi İran'ına yakınlaştırmıştır. Nasır, 1960'lara gelindiğinde Mısır dış politikasına İdeolojik bir boyut kazandırmıştır. Darbeden hemen sonra Kral Faruk tahttan çekilmiş ve krallık ilga edilerek, yerine cumhuriyet yönetimi getirilmiştir (Cleveland, 2008). Dönem itibarıyla Suudi Arabistan'ı endişelendiren yalnızca Nasır'ın sosyalist Arap milliyetçiliği değil, bunun yanında Nasır'ın cumhuriyetçiliğiydi. Nasır yönetimi bölgesel ölçekte cumhuriyetçi yönetimleri desteklemiştir. Mesela 1962 yılında Yemen'de kralcılar ile cumhuriyetçiler arasında meydana gelen iç savaşta Mısır ve Suudi Arabistan destekledikleri gruplara askeri yardımda bulunmuşlardır. Mısır askerleri 1965 yılına kadar Yemen'de cumhuriyetçileri desteklemek üzere varlığını sürdürmüştür.

Suriye ile 1958 (1961'de Suriye birlikten ayrıldı) yılında birleşme kararı alan Mısır, Arap milliyetçiliği konusundaki samimiyetini ortaya koymuştur. Bu şartlar altında değişimci Mısır'ı bölgede dizginleyebilecek kapasiteye sahip olan iki devlet,

Mısır'ın revizyonist ve ideolojik davranış kalıplarını kendi siyasal yapıları ve bölgesel çıkarlarına tehdit olarak gören Pehlevi ve Suudi hanedanlıklarıydı. Bu iki ülke dönem itibariyle monarşi ile yönetilmekte ve Batı ile yakın askeri, ekonomik ve siyasal işbirliğinde bulunmaktaydılar. Bölgedeki Batı yanlısı olan monarşilere yönelik, hususiyetle İran ve Suudi Arabistan, eleştirel söylem getiren ve bölge halklarını totaliter rejimlere karşı ayaklanmaya teşvik eden Nasır (Parveen, 2006), Tahran ve Riyad'ın dış politika stratejileri bağlamında ortak tehdit olarak görülmeye başlanmış ve söz konusu ülkeleri yakın işbirliğine itmiştir (Uygur, 2012). Bu noktada Muhammed Rıza Pehlevi, Arap-İçer güç ve nüfuz mücadelesinde ülkesinin sahip olduğu tarihi ve kültürel geçmişi, ekonomik ve demografik yapısıyla dengeleyici vazife üstlenmiştir.

Mısır öncülüğündeki sosyalist Arap milliyetçiliğini, Irak ve Suriye'deki Baas rejimlerini tek başına dengeleyebilecek ve dizginleyebilecek potansiyele sahip olmayan Suudi rejimi, aynı ideolojileri bölgesel emellerine aykırı gören seküler Şah rejimi ile askeri, siyasal ve ekonomik alanlarda yakın işbirliğine gitmiştir. Bu bağlamda, 1968'de İngiltere'nin bölgeden çekileceğini deklare etmesi ile birlikte Batı bloğunun bölgedeki menfaatlerinin korunmasında kendisini sorumlu hisseden ABD'nin 1969 yılında ortaya attığı Nixon Doktrini ve bu doktrin kapsamında oluşturulan "çifte sütun" politikası ile İran ve Suudi Arabistan bölgesel statükonun muhafızları haline gelmiş ve bu ekseninde askeri ve siyasi işbirliğine gitmişlerdir. 1970'lerde Sovyetler Birliği'nin sosyalist milliyetçi Arap rejimleriyle Basra Körfezi'nde nüfuz elde etmesini engellemek amacıyla Körfezin iki güçlü devleti İran ve Suudi Arabistan "çifte sütun" politikası çerçevesinde ABD tarafında modern silahlarla donatılmışlardır. Buna ek olarak, 1960'ta kurulan OPEC içerisinde iki ülkenin de Batı siyasal ve askeri güvenlik sistemi içerisinde bulunmaları nedeniyle benzer ekonomi politikaları izlemişlerdir.

Şah yönetimi altındaki İran, değişimci Arap milliyetçiliğini bölgesel denkleme tehdit olarak görmesi nedeniyle bölgede ivedilikle Mısır'ı izole etmeye ve dizginlemeye çalışmıştır. Ortaya konulan dış politika davranışında ana hedef, değişimci Arap rejimlerinin üstü örtülü veya açık bir şekilde İran rejimini yıkma çabalarına karşı rejimin güvenliğini sağlamak ve bölgenin stratejik dengesinin, mevcut statüsünün varlığını sürdürmesini sağlamaktır. Bunlara ek olarak, 1979 öncesi dönemde İran, Nasır

yönetimi altındaki Mısır ve Baas ideolojisi altındaki Irak'tan toprak bütünlüğüne yakın bir tehdit içerisinde bulunmaktaydı. Nitekim Mısır lideri Nasır, İran'ın Arap çoğunluğun yaşadığı Huzistan bölgesi üzerinde iddialarda bulunmuş ve bölge halkını mevcut yönetime karşı ayaklanmaları hususunda telkinde bulunmuştur.

1979 öncesi dönemde Arap devletlerinin İran tarafından etnik merkezli güvenlik tehdidi algılamaları noktasında onun Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri üzerindeki genişlemeci bir eğilim çizgisi izlemesi dikkate alınması gereken bir husustur. 1971'in sonunda İngiltere'nin Basra Körfezi'nden çekilmesini tamamlamasıyla birlikte meydana gelen güç boşluğundan istifade ederek bölgede hakimiyetini tesis etmeye koyulan Şah İran'ı bir taraftan Bahreyn'in kendi topraklarına katılması için büyük çaba göstermiş, diğer taraftan Hürmüz Boğazı'nın dibindeki Abu Musa, Büyük ve Küçük Tumb adalarını işgal etmiştir. İran yönetiminin Basra Körfezi üzerinde bu minvaldeki tutum ve davranışları kendilerinin doğrudan ilgilendiren Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri yanında diğer bir Körfez ülkesi Suudi Arabistan'da rahatsız etmiştir. İran'ın bu politikası 1979 öncesinde Körfezin Arap monarşileri nezdindeki Fars tehdidini canlı tutmaya yol açmıştır. Suudi Arabistan'ın endişelerinin farkında olan İran, onu daha fazla tedirginliğe itmemek amacıyla bazı açıklamalarda bulunmuştur. Bu paralelde, İngiltere'nin çekilmesinin meydana getirdiği güç boşluğunda Riyad'ın Basra Körfezi'nde Fars yayılcılığı tehdit algılamasını gidermek amacıyla Tahran yönetimi Bahreyn'i kendi topraklarına dâhil etme noktasında güce başvurmayacağı teminatında bulunmuştur (Entessar, 1984).

Fakat Basra Körfezi'ndeki nüfus miktarı, askeri kapasitesi ve tarihi iddiaları ile İran, Körfez ülkeleri tarafından şüphe ile karşılanmaktaydı. İslam Devrimi'ne kadar Sovyetler Birliği'ne karşı Batı bloğu içerisinde bulunmasına rağmen İran, Körfez Arap monarşileri nezdinde yayılcı bir Fars milliyetçiliği tehdidi algılamasına sahip olmuştur. Bu nedenledir ki, İran ve Suudi Arabistan arasında 1979 öncesinde Arap milliyetçisi ve sosyalist Nasır yönetimindeki Mısır, Baasçı Irak ve Suriye rejimlerinden ortak bölgesel tehdit algılanmalarına rağmen bu tehditlere yönelik kolektif güvenlik sistemi oluşturamamışlardır (Bahgat, 1997)

1979 öncesi dönemde teşekkül eden Arap-Fars bölgesel nüfus mücadelesinde İran tarafı statükocu, Batı yanlısı ve anti-sosyalist iken, Arap tarafı (Irak, Suriye ve 1970'lere kadar Mısır) ise anti-statükocu, revizyonist, Batı karşıtı ve sosyalist bir çizgi izlemiştir. Dolayısıyla 1979 öncesi İran yönetimi statükocu Körfez Arap monarşileri nezdinde revizyonist Arap devletlerine karşı dengeleyici güç olarak görülmekteydi. Bu alanda en somut gelişme 1970'lerin başında Umman'ın Dofar bölgesinde meydana gelen Sosyalist ayaklanma Sultan Kâbus'un daveti üzerine İran Şahı tarafından bastırılmıştır (Entessar, 1984). Bölgenin temel siyasal denklemini özetleyen bu durum 1970'lerin sonuna doğru köklü bir şekilde değişmiştir. Tüm Ortadoğu bölgesinin genel siyasi ve askeri statüsünü derin bir şekilde dönüştürmesinde 1978 Camp David/1979 İsrail-Mısır Barış Anlaşması ve İslam Devrimi etkili olmuştur. Meydana gelen hayati derecedeki gelişmeler Arap-Fars rekabet ve çatışmasını farklı bir mecraya taşıyarak, Suudi Arabistan devleti dış politikasını İran karşıtlığına götürürken, anti-statükocu ve Batı karşıtı bölgesel siyaset takip eden Mısır'ı statükocu yapmıştır. Mısır'ın böyle ciddi düzeyde değişim geçirmesinde Arap milliyetçisi ve sosyalist Nasır'ın 1970'te ölmesi de etkili olmuştur. İran ise Batı yanlısı, anti-sosyalist ve statükocu pozisyonunu terk etmiş ve Batı karşıtı ve anti-statükocu bir duruş sergilemeye başlamıştır.

Bu çerçevede, 1979 sonrasında günümüz İran ve Suudi Arabistan'ın birbirlerine karşı aldıkları tavırlarda ve ortaya koydukları politikalarda her iki ülkenin yapısal unsurlarını oluşturan ve her iki ülke düzleminde kimliksel bir boyut kazanan Farslık ve Araplık kimliği kendini hissettirmeye başlamıştır. Buradan hareketle, İslam Devrimi ile farklı bir boyut kazanan İran'ın, Fars-Arap etnik rekabeti bağlamında Arap dünyası ile ilişkilerini belirleyen değişkenler İran'ın Arap çoğunluklu Huzistan bölgesi sorunu, İran'ın Körfez ülkesi Bahreyn üzerindeki hak iddiaları, Körfez'de bulunan ve İran'ın egemenlik kurmaya çalıştığı irili ufaklı adalar sorunu, Basra Körfezi'nin adlandırılmasında ortaya çıkan sembolik adlandırma gerginliği ve son olarak İran-Irak savaşıdır.

Bunlar tarihsel süreç içerisinde Arap ve Fars devletlerinin dar ölçekte Basra Körfezi'nde, geniş ölçekte Ortadoğu'da hakimiyet mücadelesi dolayısıyla teşekkül etmiş olan gerilim, husumet ve çatışma sahalarıdır. Yukarıda serdedilen faktörler, Suudi

Arabistan'ın doğrudan müdahil olmadığı İran'ın Arap komşuları ile yaşadığı gerilim ve husumeti doğuran önemli faktörlerdir. Ancak, Suudi Krallığı'nın söz konusu ihtilaf alanlarında Arap devletleri safında yer alması ve Arap tezlerini savunması Tahran-Riyad hattında düşük yoğunluklu da olsa Fars-Arap çekişmesine neden olmaktadır.

2.2.2. Devrim sonrası

Bugün itibariyle İran'ın Arap dünyası algısı ve Suudi Arabistan'ın Fars algısı, her iki tarafın birbirlerine yönelik tutum ve davranışlarında husumet ve endişeler barındıracak potansiyeli ihtiva etmektedir. Bahse konu bu psikolojik ve zihinsel altyapı, tarihi süreç içerisinde birbirleri ile etkileşim halinde olan toplulukların Ortadoğu ve bilhassa Basra Körfezi bölgesi uluslararası ilişkilerine tarihi miras olarak girmiş son derece önemli bir sorundur. İran ve Suudi Arabistan liderliklerinin karşılıklı husumet algılaması yanında, bu devletlerin kendi kimlikleri (Arap ve Fars kimliği) veya milliyetçilik düşünceleri aynı coğrafya üzerinde hâkim bir statü kazanma tahayyülü içerisi sürüklemektedir. Tarihi husumet, kültürel farklılık ve stratejik hesaplar İran ve Arap liderliğinin yakın işbirliği içerisine girmelerine ve müşterek bölgesel siyaset izlemelerinde engel teşkil etmektedir. Karşılıklı güven ve yakın işbirliğinin oluşmaması ve geçmişin olumsuz mirası her iki ülke nezdinde tehdit algılamalarını doğurmuştur.

Bugün itibariyle İran nüfusunun %60'ı Farslardan, yaklaşık %25 ise Azeri ve diğer Türklerden müteşekkildir (Yeşiltaş, 2009). İran nüfusunun çoğunluğunu Farsların oluşturması, bu etnik grubun İran'ın iç ve dış siyasetine hâkim olmasını beraberinde getirmiştir. Farslar geçmiş yüzyıllarda Ortadoğu'da ihtişamlı imparatorluklar kurmuş olmaları ve köklü bir medeniyet mirasına sahip olmaları bu günkü İran'ın dış politika hedef ve önceliklerini şekillendirmekte, bölge siyasetini ve Basra Körfezi'ne ilişkin politika yaklaşımını etkilemektedir. Bu anlamda, Fars milliyetçiliğinin modern İran'a sağladığı tarihi miras, komşu Arap devletleri ile münasebetlerin temel belirleyici unsurlardan biri olmaktadır.

Diğer taraftan, Suudi Arabistan nüfusunun %95'i Arap kökenlidir (Ataman, 2009). İran'da olduğu gibi Araplar da tarihi ve kültürel mirasları ile gurur

duymaktadırlar. Arap coğrafyası İslamın ilk ortaya çıktığı ve oradan dünyaya yayıldığı bir coğrafya olma şanına sahiptir. Öte yandan, Emeviler ve Abbasiler gibi yeryüzünde İslamın bayraktarlığını yapmış devlet geleneğine sahiptirler. Suudi Arabistan’da tahta geçen hanedan üyesi kendisini kutsal mekânların koruyucusu ve hizmetçisi olarak görmekte ve Suudi hanedanlığının siyasal meşruiyetini dinsel verilere referans yaparak sağlamaya çalışmaktadır. Bunun en canlı örneği, 1980’lerde İran’ın politikaları Suudi rejiminin meşruiyetini zayıflatınca Suudi Kral Fahd, 1986’da yayınladığı ferman ile kendisinin resmi unvanının artık “Majesteleri” değil, “İki Kutsal Mekânın Hizmetçisi” (Hadim-ül Haremeyniş Şerifeyn) olduğunu ilan etmiştir (Chubin ve Tripp, 1996).

Bunların dışında Suudi Arabistan, sahip olduğu yaklaşık 28 milyon nüfusu ile Arap Yarımadası’nın en kalabalık ülkesidir. II. Dünya Savaşı akabinde yeşermeye başlayan Arap milliyetçiliğini devletin güvenlik ve istikrarına tehlike olarak değerlendiren Suudi Arabistan, Nasır’ın ölmesi ve Mısır-İsrail Barış Anlaşması’nın imzalanması ile Arap dünyasında Mısır’ın öncü rolünün ortadan kaybolması sonucunda Arap dünyasına liderlik etmeye başlamıştır. Burada dikkate değer olan bu düşüncenin ortaya çıkması ile İslam Devrimi’nin aynı zamana denk gelmiş olmasıdır. Sonuç olarak, Suudi Arabistan’ın dış politikada beklenti ve öncelikleri üzerinde Arap milliyetçiliğinin etkisi olduğu gibi, İran’ın da dış politika yapımında Fars milliyetçiliği etkili olmaktadır. Bu iki yapısal faktör süreklilik göstermekte ve günümüze kadar etkini hissettirmektedir.

Bu minvalde, geçmişten beri Farsların kurdukları devletlerde olduğu gibi günümüz İran’ın da Fars milliyetçiliği ülkenin dış politika öncelik ve hedeflerinde temel bir parametreyi teşkil etmekte ve Arap komşularını tarihte olduğu gibi potansiyel tehdit olarak addetmektedir. Bunun yanında Fars milliyetçiliği stratejik hesaplarında Ortadoğu bölgesini nüfuz alanı ve Basra Körfezi’ni ise hakimiyet sahası ve yayılma alanı olarak değerlendirmektedir. Çünkü Farslar asırlardır medeniyetlerinin büyüklüğü ve tarihlerinin ihtişamına inanmakta ve böyle bir mirasın bakiyesi olduklarını düşünmektedirler. Milattan önce kurulmuş olan Ahameniş İmparatorluğunun bu günkü Yunanistan’dan Hindistan’a kadar uzanan coğrafya üzerinde hakimiyet kurmuş olması ve daha sonraki asırlarda Sasani ve Safevi devletlerinin geniş bir coğrafya üzerinde güçlü bir devlet tesis etmeleri modern Fars milliyetçiliğinin şekillenmesinde son derece

önemli etkisi olmuştur (Keneş, 2012). Bunlara ek olarak, Farsçanın geniş bir coğrafyaya hakim olması, bir medeniyet dili haline gelmesi ve Arapçayı etkileyebilecek güce ulaşması Fars milliyetçiliği üzerinde hatırı sayılır derecede etkisi mevcuttur.

Fars milliyetçiliğinin ihtişamlı geçmişi aynı coğrafya üzerinde yaşayan ve hâkimiyet kurmaya çalışan Arap halklarına yönelik küçümseyici ve aşağılayıcı bir tutum içerisine girmelerine mahal vermiştir. Bunun en tipik örneği İran medeniyetinde önemli bir yer işgal eden Firdevs'in Şehname adlı eserinde görülmektedir. Söz konusu eserde Araplar aşağılık halklar olarak tanımlanmakta ve Farsların Araplardan üstün oldukları vurgulanmaktadır. Kendini “cahil” Araplardan üstün görme psikolojisi modern İran milliyetçilik düşüncesi ve İran kültürünün üstünlüğü algılamasını oluşturmuştur.

Diğer taraftan, Suudi Arabistan'ın dış politika yapım sürecinde en önemli parametrelerinden birisi de Arap kimliğidir. Tarihsel süreç içerisinde oluşan Arap algılaması, Arap devletlerinden müteşekkil Arap Ligi'ne üye devlet statüsüne sahip olması ve Arap halklarının değerleri ev sorunlarına sahip çıkması nedeniyle Riyad yönetimi Ortadoğu ve daha dar ölçekte Arap Yarımadası'nda üstün bir konuma sahiptir. Suudi liderliği Basra Körfezi'nde ve Arap Yarımadası'nda dengeleyici ve hakim bir statüye sahip olduğunu düşünmektedir.

Bu doğrultuda küçük Körfez ülkeleri üzerinde etkin bir vasfı olan Suudi yönetimi, bölgesel düzeyde etkinliği artırmaya çalışmaktadır (Gause III, 2002). Camp David sürecinin başlaması ile Mısır'ın Arap dünyasındaki liderliğinin ortadan kalkması ve 1990-91 Körfez Savaşı ve Irak işgali sonucunda Baas ideolojisinin Arap dünyasına liderlik tahayyülün son bulması Suudi liderliğini ortaya çıkan güç boşluğunu doldurma hususunda motive etmiş ve bölgeye ve Arap dünyasına liderlik politikası izlemesinin uygun zeminini hazırlamıştır. Fars milliyetçiliğinde olduğu gibi Arap milliyetçiliği de özgün bir tarihi geçmişi olduğuna inanmakta ve bölgenin hakim gücünün Arap olduğunu ileri sürmektedirler. Benzer şekilde, Arap milliyetçiliği Farsları küçük görmekte ve bölge siyasetinde “öteki” üzerinden siyaset ortaya koymaktadır..

İslam Devrimi'nin küresel ve hususiyetle bölgesel statükoya meydan okuyan değişimci ve hoşnutsuz doğası mevcut müesses nizam içerisinde konumlanmış olan muhafazakâr ve ılımlı (Batı eksenli) Arap devletlerini tedirginliğe sürüklemiştir. Temeli uzun bir geçmişe dayanan Ortadoğu'daki Fars-Arap rekabeti, İslam Devrimi sonrasında İran'ın Arap dünyası ile ilişkilerinde daha belirleyici bir değişken haline gelmiştir. Zira Şii İslam ideolojisi ve devrimcilik ruhuyla yeniden yoğurulan ve tanzim edilen İran milliyetçiliği bölgede hem revizyonist hem de statükocu Arap devletlerini derin bir endişeye sevk etmiştir. Bölgesel dengelerin mevcudiyetinin sürdürülmesini ulusal menfaatlerine ve stratejik çıkarlarına hizmet ettiğinin farkında olan Arap dünyasının, 1979'da meydana gelen devrim ile İran'da iktidara gelen anti-statükocu liderliğe ve izlediği dış politika seyrine karşı ortak bir tavır sergilemesi, öteden beri Arap dünyasında ve Basra Körfezi'nde etkin bir güç olmayı yeğleyen Irak Baas rejimini Arap devletlerini de arkasına alarak 22 Eylül 1980'de İran'a karşı yıpratıcı bir savaş açmasına neden olmuştur.

Irak lideri Saddam Hüseyin, stratejik ve taktik düzeyde yaptığı hesaplamalar neticesinde 1980'de İran'a karşı başlattığı savaşı, Arap dünyasına bilhassa siyaseten muhafazakâr monarşi, askeri kapasiteleri düşük, coğrafi açıdan küçük ve nüfus potansiyeli bağlamında etkin olamayan Körfez ülkelerine Arap halklarının haklarını savunduğu bir müdahale olarak lanse etmeyi başarmıştır. Bu doğrultuda, Fars olan İran'ın Basra Körfezi'nde askeri ve siyasal nüfuzunu artırmasından derin endişeler duyan Suudi Arabistan, Baas ideolojisine ve revizyonist dış politika çizgisi takip etmesine rağmen Irak'ı daha uzak bir tehlike olarak değerlendirerek, onunla askeri işbirliğine gitmiştir. Bu çerçevede Bağdat ve Riyad arasında İslam Devrimi'nin ardından güvenlik anlaşması imzalanmıştır (Keskin, 2008).

Bu noktada, Tahran-Riyad ilişkilerinde gerilimi artıran etken Suudi Arabistan devletinin Irak topraklarını Fars yayılmacılığının ön cephesi olarak değerlendirmesi ve Irak'ta yönetimde bulunan Baas rejimine askeri, ekonomik, diplomatik ve lojistik destek çıkmasından kaynaklanmıştır. Suudilerin, sayılan bu alanlar içerisinde dönem itibarıyla en fazla göze çarpan desteği finansal alanda yaptıkları yardımlar oluşturmaktadır. 1980-88 döneminde Suudi yönetiminin Irak'a yaptığı ekonomik yardım yaklaşık 27,5 milyar

dolar seviyesinde olmuştur (İzzeti, 2006). Bunun yanında savaş içerisinde Irak'ın ihtiyaç hissettiği besin maddeleri ve diğer materyaller Suudi limanları üzerinden temin edilmiştir (Eiltes, 2004).

Dolayısıyla Irak'ın İran'ı işgali ile başlayan yıpratıcı savaş, Suudi Krallığı tarafından bir Arap-Fars savaşı olarak da değerlendirilmiştir ve Arap devleti olan Irak tarafında yer alınmıştır. Irak'ın saldırgan tutumuna rağmen Suudilerin İran'a karşı bölgesel hegemonya ve liderlik peşinde olan Baas rejimini desteklemeleri, Tahran-Riyad hattında derin bir yara açmış ve nihayetinde gerilimi artırmıştır. 1979 sonrası dönemde geçmiş deneyimlerini de göz önüne alarak Arap devletlerin İran rejimine karşı topyekûn (Suriye istisna) tepki göstermeleri ve Irak'ın Huzistan üzerinden saldırıya geçmesi ve bu bölgeyi işgal altına almasıyla İran nezdinde öteden beri varlığını sürdüren Arap yayılcılığı algılaması tekrar pekişmiştir. Bölgesel hakimiyet iddiasında olan Nasır yönetimindeki Mısır ve Baas rejimi altındaki Irak devletlerinin İran'ın Arap çoğunluğun yaşadığı ve petrol açısından zengin Huzistan bölgesi (Ramazani, 1980) üzerindeki hak iddiaları ve işgalin bu bölgeden gerçekleştirilmesi İran tarafında kadim Arap-Fars hakimiyet mücadelesini hatırlatmıştır.

İran'ın güney eyaleti, Huzistan üzerinde hak iddialarında bulunan milliyetçi Nasır, daha da ileri giderek Arap dünyasının İran işgali altında bulunan bir bölümü olduğunu ileri sürerek bölgeyi “Arabistan” olarak adlandırmıştır (Al-Suud, 2004). Söz konusu bölge Arap algılamasında “işgal altında” bir bölge olarak yer almaktadır (Moghaddam, 2006). Bir dönem itibarıyla Arap dünyasına liderlik etmiş olan Mısır, Nasır sonrası yönetime gelmiş olan Enver Sedat liderliğinde İran-Irak Savaşı'nda Arap dayanışması çerçevesinde Baas rejimine desteğini esirgememiş, savaş içerisinde İran'la savaşmak üzere bir grup Mısır askeri Irak'a gönderilmiştir. Irak; İran'a karşı başlattığı savaşla Ahvaz, Hürremşehir, Abadan ve Bender Humeyni petrol ve doğalgaz rafinerilerinin bulunduğu (Arı, 2008) ve bunların yanında çoğunlukta Arapların yaşadığı Huzistan bölgesini ele geçirerek İran'ı ekonomik olarak zayıflatmak ve Arap çoğunluğun bulunduğu bölgeyi topraklarına katmak istiyordu.

Nitekim İran'da devrimin ardından, Şeyh Muhammed Tahir Hakani

liderliğinde Huzistan bölgesi Arapları merkezi yönetimden muhtariyet talebinde bulunmuşlardır. Bununla birlikte bölgenin petrol açısından zengin olması nedeniyle petrol gelirlerinden pay ve merkezi yönetimden ise temsilcilik istemişlerdir (Armaoğlu, 2005). Merkezi yönetimin talepleri geri çevirmesi ile İran Devrim Muhafızları ile Huzistan Bağımsızlık Cephesi 1979'da çatışmaya girmişlerdir (Ataman, 2007). Sonuç olarak İran, Irak ve Mısır gibi revizyonist Arap devletlerinin Huzistan üzerinde hak iddialarında bulunmaları ve en önemlisi I. Körfez Savaşı'nı başlatan Irak'ın Arap çoğunluğun yaşadığı Huzistan bölgesini işgal etmesi gibi nedenlerle toprak bütünlüğünü tehlike altında görmektedir.

Suudi Arabistan perspektifinden bakıldığında, Körfez bölgesinde tarihi Fars yayılcılığı korkusuna neden olan gelişmeler ise İran'ın gerek Şah döneminde olsun gerek İslam Devrimi sonrasında olsun Basra Körfezi'nde adalardan müteşekkil Bahreyn üzerinde hak iddia etmesi ve yine Basra Körfezi'nde bulunan statüsü ve aidiyeti tartışmalı Büyük ve Küçük Tunb ve Abu Musa adalarını egemenliğine almasıdır. Daha genel bir ifadeyle, İran'ın kadim medeniyet geçmişi ile ilintili olarak bölgesel hegemon güç pozisyonunu tekrar kazanması niyetiyle Arap dünyası topraklarına doğru yayılcı hareketi bölgenin güçlü veya zayıf diğer tüm Arap ülkelerini rahatsız ettiği gibi Suudi devletini de endişeye sevk etmiştir.

1950'lerde Bahreyn'e yönelik tarihi iddialarını dile getiren Tahran, 1957'de ulusal meclisinde Bahreyn'e bir sandalye tahsis etmiş ve Bahreyn'i İran'ın 14. şehri olarak belirlemiştir (Al-Suud, 2004). Şah dönemi İran'ın Bahreyn'e yönelik "irredentist" siyasetinde ikinci bir kırılma noktası ise 1971'in sonunda İngiltere'nin bölgeden askeri olarak çekilmesi ile tezahür etmiştir. Britanya himayesi altından çıkarak bağımsızlığına kavuşması ile birlikte İran, bu ülke üzerindeki tarihi iddialarını ileri sürerek, adanın (Bahreyn) ana kara (İran) ile tekrar birleşmesi gerektiğini deklare etmiştir (Trill, 2011). Ancak Bahreyn'in başka bir Körfez ülkesi ile birleşmemesi şartıyla Şah bu ülke üzerindeki iddialarından vazgeçmiştir. Şah dönemi İran'ın Arap devletlerine yönelik genişlemeci siyaseti Şah'ın devrilmesinden sonra yönetimi ele geçiren gruplar tarafından da dönemsel olarak dile getirilmiştir (Allison, 2010).

Hususiyetle Bahreyn'e yönelik toprak bütünlüğünü ve siyasal bağımsızlığını ihlal eden açıklamalar İran resmi ağzların gelmiştir. Dini Lider Humeyni'nin 1979'da Şah'ın devrilmesinden sonra daha önceki İran dış politikasının temel gündem maddelerinden birini teşkil eden Bahreyn'e yönelik açıklamalarında Bahreyn'in toprak bütünlüğü ve siyasal bağımsızlığı ihlal edilmiştir. İran'dan gelen bu yönde açıklamalar Bahreyn devletinin askeri, ekonomik ve demografik açılardan değerlendirildiğinde kendi varlığını savunabilecek kapasitede olmaması onu, bölgesel veya bölge dışı bir devletle yakın işbirliğine sevk etmiştir. İran karşısında manevra alanını genişletecek olan bölgesel devlet Suudi Arabistan olurken, bölge dışı devlet ABD olmuştur. Manama, Tahran'ın saldırgan tutumu ve şüphe ve kaygı uyandıran dış politika uygulamaları neticesinde Riyad'ın askeri desteğini almasını gerekli görmüştür (Trill, 2011). 1979 sonrasında İran'da Şii ulemanın siyasal otoriteye egemen olması ve aynı ulemanın Arap dünyasındaki Şiilere yönelik uyanış çağrıları konusunda, ülkenin yaklaşık %70'inin Şiilerden oluştuğu Bahreyn'i Riyad'ın devrim ihracı politikalarının hedefine yerleştirmiş ve Manama rejimini en hayati tehlike ile baş başa getirmiştir. Bahreyn'de nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturan Şii gruplar günümüze kadar rejime karşı muhtelif ayaklanma ve darbe girişimlerinde bulunmuşlardır.

Bahreyn üzerinde egemenlik iddiaları yanında İngiltere'nin 1971'de bölgeden çekileceğini ilan etmesi üzerine meydana gelen güç boşluğu ve konjonktürel şartların elvermesi ile İran; Abu Musa, Büyük ve Küçük Tunb adalarını egemenliği altına almıştır. Söz konusu adaların Hürmüz Boğazı ağzında bulunmaları adalara stratejik önem kazandırmaktadır. Stratejik bir konumda bulunan adaları kontrol eden devlet, Körfeze giriş-çıkış hatlarını kontrol edebilir. Bölgesel anlamda süper bir devlet olma tahayyülüne sahip olan İran Şah'ı, adaları ele geçirmekle hedefine bir adım daha yaklaşmış olmaktaydı. 1971 müdahalesi ile birlikte Abu Musa adası, İran ile Birleşik Arap Emirlikleri'ni oluşturan yedi emirden biri olan Serjan arasında imzalanan Mutabakat Zaptı gereğince 1992'ye kadar ortak bir şekilde yönetilmiştir.

1992 yılına kadar aidiyeti tartışmalı adalar konusunda her hangi bir sorun çıkmamış, ancak Ağustos 1992 tarihinde İranlı yetkililerin adalar üzerindeki egemenliklerini tekrar dile getirmişler, kontrol ve gözlemlerini artırarak adalar

üzerindeki hakimiyetini sağlama almışlardır. İran, bahse konu adaların toprak bütünlüğünün bir parçası olduğunu ileri sürmüştür (Menashiri, 2001). Sorun, 11 Nisan 2012’de İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad’ın Abu Musa adasını ziyaret etmesi ile tekrar gün yüzüne çıkmış bulunmaktadır. İran’ın bu hamlesine tepki gösteren Birleşik Arap Emirlikleri ile İran’ın arası tekrar gerilmiştir. Her seferinde olduğu gibi İran adalar üzerindeki egemenliğinin mutlak olduğunu, bu konuda İngiltere ile centilmenlik anlaşması imzaladığını ve Bahreyn’den vazgeçmesi karşılığında adalarda egemenlik tesis ettiğini dile getirmiştir (Khorremi, 2012).

İran ile küçük Körfez ülkeleri olan Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri arasındaki sorunlarda Suudi yönetimi Manama ve Abu Dabi tezlerini destekler politika izlemektedir. Körfez İşbirliği Konseyi’nin aidiyeti tartışmalı adaların Serjan (Abu Musa) ve Ras el-Hayma’ya (Büyük ve Küçük Tunb) ait olduğunu ve bu yönetimlere bırakılması gerektiğini ileri süren kararını Suudi yönetimi desteklemiş ve Arap komşuları tarafında yer almıştır. Diğer taraftan, Suudi Arabistan’ın etkinliğinin yadsınamaz olduğu Körfez İşbirliği Konseyi’nin hemen hemen bütün zirvelerinde adaların İran tarafından işgal edildiği ve Tahran ve Manama’nın karşılıklı saygı ve anlayış içerisinde söz konusu sorunu çözüme kavuşturması gerektiği ifade edilmiştir. Bunun son örneği, Ahmedinecad’ın Abu Musa adasını ziyaret etmesi KİK tarafından şiddetle kınanmış ve söz konusu hadiseye ilişkin derhal toplanan KİK Dışişleri Bakanları İran’ın bu hareketinin Birleşik Arap Emirlikleri’nin egemenliğinin ihlali olduğunu ifade etmişlerdir (Ghazanfar, 2012).

Fars ve Arap taraflarının Basra Körfezi’ne yönelik egemenliği ve üstünlüğü temin edici fiili uygulamaları yanında bir de sembolik tartışmalar doğuran söylemsel inisiyatifleri de mevcuttur. Bu durum, hususiyetle Basra Körfezi’nin adlandırılmasında tezahür etmektedir. İran yönetimi tıpkı Şah döneminde olduğu gibi Basra Körfezi’ni kadim İran medeniyetinin doğal yayılma ve yaşam alanı olarak görmekte, bu bölgeyi asırlar boyu Farsların kurdukları devletlerin hâkimiyetinde bulunduğuna atıf yaparak Basra Körfezi’ni “Fars/Pers Körfezi”(Khalij-i Fars, Persian Gulf) olarak adlandırmaktadır. Bunun doğal sonucu olarak Körfez Arap devletlerinin, İran’ın bu ekseninde meydana getirdiği söylemleri, İran’ın bölge üzerindeki tarihi iddialarından

ibaret olduğunu düşünmelerine ve bölgeyi “İranlaştırma”ya matuf bir eylem olarak değerlendirmelerine yol açmaktadır (Moghaddam, 2006).

Diğer taraftan, Arap tarafı ise bölgeyi “Arap Körfezi” (el-Khalij el-Arabi) olarak tanımlamakta (Moghaddam, 2006) ve bölgedeki tarihi Arap hakimiyetine vurgu yapmaktadır. Ancak, uluslararası literatürde söz konusu Körfez ağırlıklı olarak “Fars/Pers Körfezi” (Persian Gulf) olarak adlandırılmaktadır. Bunda İslam Devrimi’ne kadar olan süreçte Pehlevi hanedanlığının Batı, bilhassa ABD ile yakın bağlarının olması önemli bir rol oynamış ve bölgenin Fars Körfezi olarak nitelendirilmesine neden olmuştur. Anılan etnik farklılık üzerinden sembolik rekabet İran ve Körfez ülkeleri arasında o kadar dikkate alınan bir durum olmuş ki, Tahran yönetimi Körfez İşbirliği Konseyi’nden bahsederken başına Fars kelimesini ekleyerek ifade etmektedir. Hatta İranlı bazı akademisyenlerin bölgeye ilişkin kitap ve makalelerinde KİK’in önüne Pers sıfatını eklemekten imtina etmemektedirler. Bunların dışında bu konuda dikkate alınması gereken diğer bir nokta ise Osmanlı Devleti ve onun en önemli bakiyesi Türkiye, bölgeyi ne Fars ne de Arap Körfezi olarak değil, Basra Körfezi olarak adlandırmaktadır. Bu da göstermektedir ki, Körfez üzerinde Osmanlı/Türk, İran ve Arapların siyasal rekabeti söz konusu olmuştur ve kendi tarihi referanslarına göre bölgeyi karakterize etmektedirler.

İran’ın Basra Körfezi Arap devletleri ile etnik merkezli anlaşmazlık alanlarından bir diğeri bu ülkelerde dikkate alınacak düzeyde Fars asıllı nüfusun bulunmasıdır. Küçük Körfez ülkelerinde, İran dış politikasında enstrüman olarak kullanılacak seviyede İran kökenli nüfus bulunmaktadır. Söz konusu nüfusun Tahran yönetiminin el altından yürüttüğü muhafazakâr Batı yanlısı monarşileri zayıflatma ve kendi yörüngesine alma tasavvurunda anahtar rolü oynayacak aktörlerden birisi olması hasebiyle komşu Arap monarşilerinin eleştiri ve tedirginliğine mahal vermiştir. Bunu önemli kılan ana dinamik yukarıda da açıkça ifade edildiği gibi kayda değer ölçekte Fars kökenlilerin bulunmasıdır. Şöyle ki, Birleşik Arap Emirlikleri’nde yaklaşık olarak %10-15, Katar’da %10, Bahreyn’de %8, Kuveyt’te %4 ve Umman’da %1 civarında Fars nüfusu bulunmaktadır. Ne ölçekte bulunduğu bilinmemekle birlikte Suudi Arabistan’da İran kökenli aileler vardır (Hunter, 2010)

Bu miktarlar göz önüne alındığında yapılan analizlerde Fars-Arap rekabeti veya mücadelesi bölgesel nüfuzu elde etmeye çalışan bölgede hâkimiyet siyaseti izleyen devletler açısından kayda alınması gereken bir durumdur. Üstelik Basra Körfezi Arap devletleri içerisinde İran nüfusunu dengeleyebilecek miktarda nüfusa sahip bir ülke yok. İran nüfusunu dengeleyebilecek nüfus miktarı ancak tüm Arap Yarımadası düşünüldüğünde mümkün olabilmektedir. 2011 verilerine göre Arap Yarımadası ülkelerinin (KİK ülkeleri ve Yemen) toplam nüfusu yaklaşık olarak 70 milyon iken İran'ın tek başına nüfusu 78 milyondan fazladır. Sadece Basra Körfezi'ndeki altı monarşi (KİK ülkeleri) düşünüldüğünde toplam nüfusları 44 milyon civarındadır. Bu veriler göz önüne alındığında, Ortadoğu ve Basra Körfezi'nde Fars nüfusu Arap nüfusunun karşıt ağırlığı olmadığı açıkça görülmektedir. Özellikle Basra Körfezi'nde Fars nüfusunun Arap nüfusunu ikiye katlaması Körfez monarşilerinde muhtemel bir İran yayılcılığı karşısında mukabele edemeyecekleri korkusuna neden olmaktadır.

Suudi Arabistan yönetiminin İran'a yönelik dış politikasında rekabet temayülünü ortaya çıkaran diğer bir husus Tahran'ın bölgede Arap devletlerinin sorunlarına müdahil olması ve muzdarip durumda olanların haklarını savunmasıdır. Daha açık bir ifade ile İran'ın bölgesel sorunlarda müspet veya menfi olsun, taraf veya aktör olarak sahnede bulunması Tahran'ı sözü dinlenir hale getirmekte ve Arap dünyasında liderlik mülahazası içerisinde bulunan Riyad'dan rol çalar seviyeye getirmektedir. Böylece Suudi rejimi, İran'ın bu aktif dış politikasını dengelemek ve bölgesel rolünün artmasını engellemek amacıyla izlediği metot iki başken arasında rekabeti doğurmakta ve tüm Arap dünyasını ise arenaya çevirmektedir.

İran'ın müspet veya menfi yönde müdahil olduğu bölgesel sorunlara gelince, Filistin sorunu en önemli mücadele sahası olarak sahneye çıkmaktadır. Filistin sorununda taraflardan birinin İsrail olması Tahran'ı kaçınılmaz kılarken diğer taraftan, Filistinlilerin Arap Müslüman olması ve Suudi Arabistan'ın sahip olduğu tarihi kültürel mirası üzerinden Arap ve İslam dünyasına liderlik yapma muhayyilesi Riyad'ı kaçınılmaz kılmaktadır. Bunlara ek olarak, iki ülkenin Ortadoğu halkları nezdindeki yerlerinin mahiyeti Filistin sorununu ihtiva etmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Ortadoğu bölgesinde, İslam ve Arap aleminin kanayan yarası olan Filistin

sorununda Filistin halkının savunucusu olmak bölgesel liderlik peşinde olan İran ve Suudi Arabistan için kaçırılmaması ve ihmal edilmemesi gereken dış politika gündemidir.

Sonuç olarak, İslam Devrimi'nden Arap Baharı'na kadar olan zaman zarfında İran-Suudi ikili ilişkilerinde tarihi referanslarıyla yeniden gündeme gelen etnik rekabet, ilişkilerin seyri üzerinde son derece önemli yansımaları olmuş bir değişkendir. Basra Körfezi'nin iki önemli ülkesi İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinde Fars ve Arap kimliği önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Tahran ve Riyad'ın karşılıklı olarak birbirlerine ilişkin tutum ve davranışları üzerinde etkili olan etnik rekabet, İslam Devrimi ile teşekkül etmiş bir değişken değil, temelini tarihsel süreç içerisinde Fars ve Arap kimliklerinin birbirleriyle etkileşimlerinden alarak varlığını devrim sonrasında da devam ettiren önemli bir dinamiktir. Ancak İran'ın Arap komşuları ile olan ilişkilerinde Fars-Arap rekabeti İslam Devrimi ile birlikte yoğunluğunu artırmıştır. Farklı etnik unsurlara sahip olan İran ve Suudi Arabistan devletleri birbirlerine karşı toprak bütünlüğü tehdit algılaması içerisinde bulunmaktadır. Bu ise tarafların bölgede şüphe ve korkuları yenemedikleri için kapsamlı bir bölgesel işbirliğini engellemektedir.

İran'ın yaklaşık 80 milyonluk nüfusu, devasa coğrafi genişliği, zengin petrol ve doğalgaz kaynakları, askeri kapasitesi, Körfez'de en uzun sahil şeridine sahip olması, Hürmüz Boğazı'nı kontrol etmesi ve tarihi-kültürel derinliği ile Basra Körfezi'nde diğer Arap ülkeleri ile karşılaştırıldığında müstesna bir konuma sahiptir. Bu stratejik konum İran'a bölgede liderlik pozisyonu sağlamak ve hatta bölgenin tek hâkim gücü olma potansiyelini taşımaktadır. Dolayısıyla 1971'de statükonun bekçisi olan İngiltere'nin bölgeden çekilmesinden beri Suudi Arabistan da dahil Körfez ülkelerinin İran'a yönelik ciddi şüpheleri bulunmakta ve söz konusu ülkeler bu tehditleri Batı ile ittifak ilişkisine giderek dengelemeye ve bertaraf etmeye çalışmaktadırlar.

2.3. Rejim Rekabeti

Tahran ve Riyad'ın birbirlerine yönelik politikalarında rekabeti doğuran ve

süreklilik arz eden diğer bir bağımsız değişken ise cumhuriyet-monarşi çatışmasıdır. Suudi Arabistan kurulduğu ilk günden beri monarşi ile yönetilmekte ve Suudi hanedanlığı bu yetkiyi elinde bulundurmaktadır. Bunun yanında İran'da 1979'da meydana gelen devrimle Pehlevi hanedanlığına son verilmiş ve tarihi kökeni binyıllar öncesine dayanan monarşi yıkılmış, cumhuriyet yönetimi getirilmiştir. Tarihi perspektiften bakıldığında, yeryüzünde devlet yönetim şekli olarak cumhuriyet ile monarşi yönetimleri arasında her zaman çatışma olmuştur. Diğer bir söylemle, küresel manada meydana gelen devrim veya darbelere baktığımızda ya cumhuriyet rejimleri ya da monarşi rejimleri yıkılmıştır. Cumhuriyet ve monarşi genellikle birbirinin yerine ikame edilen iki yönetim şeklidir. Mesela, 1789 Fransız İhtilali ile birlikte monarşi yıkılmıştır. Diğer taraftan, 1953'te İran'da meydana gelen darbe ile demokratik yollardan seçilmiş olan yönetim yıkılmış ve monarşi yönetimi desteklenmiştir. 1958'de Irak'ta General Kasım'ın yaptığı askeri darbe ile monarşi yönetimi yıkılıp yerine cumhuriyet deklare edilmiştir. 1952'de Mısır'da yapılan darbe ile ise monarşi alaşağı edilip cumhuriyet yönetim şekli benimsenmiştir. Son olarak, İslam Devrimi ile monarşi yıkılırken, cumhuriyet yönetimi tesis edilmiştir. Tarihin sayfaları bilhassa Osmanlı Devleti bakiyelerinden müteşekkil Ortadoğu coğrafyası bu gibi birbirinin yerine ikame edilen yönetim şekillerinin mücadelesi ile doludur.

Bu bağlamda, İran-Suudi ilişkilerinde son derece önemli bir değişken olarak teşekkül eden cumhuriyet-monarşi rekabeti mezkûr ülkelerin yönetim yapılarının birbirine zıt olması ve birbirinin yerine ikame edilebilirlik ihtimalinin ağır basması nedeniyle iki ülke siyaset yapıcılarının hesaplamalarında önemli bir yer işgal etmektedir. Burada altı çizilmesi gereken soru İran ile Suudi Arabistan ikili münasebetlerinde süreklilik gösteren ve ona ideolojik boyut kazandıran cumhuriyet-monarşi farklılığı niçin böyle bir rekabeti doğurmaktadır? Söz konusu devletlerin farklı yönetim anlayışları neden karşılıklı münasebetlerde sorun teşkil etmektedir? Burada bu soruların cevabı aranmaya çalışılacaktır. Bu alanda meydana gelen rekabeti çetrefilli ve sürekli kılan iki dinamikten bahsedilebilir. Birincisi, 1979'da Şah yönetiminin devrilmesi ile birlikte yönetime gelen siyasi karar mekanizması cumhuriyet yönetimini bir ideal haline getirmesi ve tüm bölgeye taşıma çabası içerisine girmesidir. İkincisi, Suudi hanedanlığı mevcut Suudi rejiminin iki kurucu unsurdan birini teşkil etmekte ve

bu statüsünü sürdürebilmesi için ülkenin monarşi ile yönetilmesinin olmazsa olmaz olarak görmekte ve daha da önemlisi ülkeyi yönetim imtiyazını kendisinde bilmektedir. Tahran-Riyad arasında meydana gelen rekabetti süreklilik özelliği gösteren rejim rekabeti, İslam Devrimi ile gündeme gelmiştir. 1979 öncesinde farklı yönetim şekillerine sahip olmayan Tahran ve Riyad arasında her hangi bir rejim rekabetinden söz edilemez.

2.3.1. Devrim öncesi

İki ülke siyasal yapılarının incelenmesi konunun daha anlaşılır kılınmasında yardımcı rol oynayacaktır. Bu bağlamda İran'ın İslam Devrimi akabinde, 1 Nisan 1979'da gerçekleştirilen referandum sonuçlarına bağlı olarak deklare edilen cumhuriyet rejimine kadar olan dönemi kısaca incelemek konumuz bağlamında önem arz etmektedir. 1979 yılında yıkılan monarşinin tarihi geçmişi yaklaşık 2500 yıl öncesine dayanmaktadır. Dolayısıyla İran'da meydana gelen rejim değişikliği asırlar boyunca İran halkının siyasal kültürü üzerinde radikal bir değişikliği beraberinde getirmiş, bununla da kalmamış komşu devletler üzerinde de derin yansımaları olmuştur. İran'da meydana gelen rejim değişikliğinden en fazla etkilenen Arap devletlerinden biri de monarşi ile yönetilen Suudi Arabistan olmuştur. Yukarıda da geniş bir şekilde altını çizdiğimiz gibi İran'da monarşiye muhalefet hareketleri 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başı itibarıyla yoğunluk kazanmış ve netice elde edilmeye başlanmıştır. Şunu da ifade etmekte fayda var, İran'da meydana gelen monarşinin teori ve pratiklerine yönelik muhalefet hareketlerinde ve anayasalı monarşi tesis etme çabalarında dini ulamanın rolü yadsınamaz bir gerçektir.

İran ile ilintili olarak Tarihi geçmişe bir göz attığımızda, 1889-90 Tütün Ayaklanması'nda, 1906-11 Meşrutiyet Devrimi'ni doğuran çalışmalarda, II Dünya Savaşı ardından Muhammed Musaddık önderliğindeki reform çabalarında, Şah'ın yetkilerinin kısıtlanması ve neticede anayasanın gücünü artırıcı girişimlerde ve monarşiyi yıkan İslam Devrimi'nde dini ulema kritik rol üstlenmiştir. Monarşi yönetimine yabancılaşma ve ülkede askeri, ekonomik ve siyasal alanlarda yabancı hakimiyetinin hissedilmesi halkın monarşi yönetimine karşı muhalefet tutumunu

pekiştirmiştir (Ramazani, 1980). İran'da güçlenmeye çalışan monarşi karşıtı düşünceler ve uygulamalar ekseriyetle monarşinin dış destek bularak içerideki muhalefeti susturmasıyla sonuçlanmıştır. Bu, 20. yüzyılın ilk yıllarında cereyan eden Meşrutî Monarşi girişimlerinde de böyle olmuş, Musaddık dönemindeki Şah'ı anayasa ile dizginleme girişimlerinde de böyle olmuştur. İlkinde Britanya önemli rol oynarken, ikincisinde Britanya ve Birleşik Devletler birlikte hayati derecede rol oynamışlardır.

Tarihi hadiseler açıkça göstermiştir ki, İran toplumsal yapısında baskıcı siyasal yapı ve yönetimlere karşı bir direnç, anayasal yönetime doğru bir eğilim hep olagelmıştır. İşte bu kerte, 1979'da monarşiye galebe çalan zihniyet ve bu zihniyet etrafında kenetlenmiş muhalefetin muharrik gücü, kadim geçmişte kazanılmış acı tecrübelerde aramak gerekir. Diğer bir perspektiften, İran da cumhuriyetin tesis edilmesinde anahtar rolü oynayan zihni alt yapı, geçmişte monarşinin halk üzerinde uyguladığı baskı ve sindirme politikaları ve toplumu oluşturan farklı kesimlerin siyasal ve ekonomik sitemden tecrit edilmesinde aranmalıdır.

Öte yandan Suudi Arabistan, 1744 tarihinde ulema (dini kanat) ve umera (Abir, 1993) (kabile reisleri) arasında karşılıklı olarak teati edilen işbirliği ışığında uzun bir süre geçirdiği evreler neticesinde 1932'de Suudi Arabistan Krallığı olarak kurulmuştur. Suudi Arabistan da monarşi karşıtı muhalefet hareketleri güçlü bir şekilde ortaya çık(a)mamış, ortaya çıkanlar ise rejim tarafından ağır bir şekilde bastırılmıştır. İhvan krallığın ilk tesis edildiği dönemde muhalefet hareketi olarak ortaya çıkmışsa da Suudi rejimini değiştirebilecek ölçeğe ulaşamamıştır. İhvan hareketi içerisindeki emir ve ulemanın sosyo-politik gücünü koruma çabası ile 20. yüzyılın ilk yarısında (1927-30) Suudi monarşisine karşı ayaklanmıştır (Abir, 1993).

II Dünya Savaşı akabinde milletlerin self-determinasyon ilkesi etrafında bir bir bağımsızlıklarına kavuşmaları bölgesel ve küresel hesapları, ittifak ilişkilerini ve tehdit algılamalarını değiştirmiştir. Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'nin desteği ile Ortadoğu'da sosyalist cumhuriyetlerin güçlenmesi ve iktidara sahip olmaları bölgeyi daha da çetrefilli bir güç yapısına dönüştürmüştür. Sosyalist ve cumhuriyetçi Arap ideolojilerinin bölgenin cari statüsüne meydan okumaları ve Batı ile işbirliği yapan

monarşilerin siyasal istikrarını ve toprak bütünlüğünü hedef almaları bölgede dengeleri alt üst etmiştir. 1950'ler ve 1960'lar da Suudi monarşisi yoğun bir şekilde sosyalist ve milliyetçi akımlar tarafından yıkılma tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır (Hegghammer, 2009). Anılan meydan okuma ile tehlikeye giren Suudi rejimi sosyalist ve Arap milliyetçisi devletlere mukabelede bulunabilmek için tehdit algılaması konusunda asgari müşteregi sağladığı Şah rejimi ile yakınlaşma siyaseti izlemiştir (Ochsenwald, 1981). Nasır öncülüğündeki Arap uyanışı ve Mısır'ın bir cumhuriyet ile yönetilmesi Suudi ve Pehlevi hanedanlıklarını bu cumhuriyetçi ve değişimci dalgaya karşı ortak politika izlemeye itmiştir.

Şimdiye kadar yapılan açıklamalardan görüne o ki, İslam Devrimi'ne kadarki periyotta Tahran ve Riyad'ın birbirlerine karşı siyasetlerinde siyasal sistemleri sorun teşkil etmemiş ve her hangi bir rekabete zemin hazırlamamıştır. Üstelik monarşi yönetimlerine yönelik meşruiyet zedeleyici ve istikrarsızlaştırıcı provokatif söylem ve eylemlere yönelik birlikte hareket etmişlerdir. Hâsılı, İran'da cumhuriyet ilan edilene ve ideal haline getirilene kadar iki ülke arasında yönetsel manada bir rekabetten söz edilemez.

2.3.2. Devrim sonrası

1979'da İran'da meydana gelen hadiseler ve bunların sonucunda tüm bölgede değişimi domino edecek potansiyeli ihtiva eden bir sürecin ortaya çıkması İran'ın Arap komşularının Tahran'a bakış açılarını kökünden değiştirmiştir. Daha önce de dile getirdiğimiz gibi, Şah'ın yıkılmasından sonra yönetime gelen güçler, İran dış politikasını "reelpolitik" gerekçeler çerçevesinde değil "moralpolitik" hedefler bağlamında tanzim etmeye çalışmışlardır. Veya en azından devrimin meydana geldiği ilk on yılda İran dış politikasında şekillenmesinde "moralpolitik", "reelpolitiğin" önüne geçmiştir. İran dış politikasının İdealize ettiği temel parametre yerel, bölgesel ve küresel nizamın değişimini öngören "İslami Dünya Düzeni" idi. Bu anlamda bir sistemin tesis edilmesi öncelikle yerelden başlayarak daha sonra bölge devletlerine sirayet edecek ve en nihayetinde küresel sistemi etkisi altına alarak sağlanacaktır.

Burada “İslami Dünya Düzeni”, iki farklı hususu ifade etmekteydi. Bölge devletlerinde kurulması planlanan yönetimler Tahran siyaset yapıcılarının göre “İslam” ve “Cumhuriyet” faktörünü aynı potaya koymalıydı. Böylece, tüm İslam âlemi “İslami Cumhuriyet”ler ile yönetilecek bir aşamaya ulaşacaktı. Belirlenen hususlardan İslam boyutu yukarıda kısmen Şii-Vahhabi rekabeti içerisinde analiz edildi. Bizi burada ilgilendiren rejim boyutudur. Bu çerçevede, İran’da meydana gelen gelişmeler yerel anlamda bir başlangıç olarak değerlendirilmiş ve bölgesel değişimi elzem kılan ikinci aşamaya geçilmesi İran devrim lideri tarafından arzu edilmiştir. İran’a komşu olan Arap devletlerinin otoriter monarşi ile yönetilmeleri onları, İslam Devrimi’nin idealize ettiği karakterlerinin hedef tahtasına oturtmuştur. Dolayısıyla İran-Suudi ilişkilerinin bozulmaya başlamasında rol oynayan diğer bir değişken rejim rekabeti olmuştur.

Rejime karşı kitlesel gösterileri kontrol altına alamayan Şah, 16 Ocak 1979’da ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. 11 Şubat 1979 tarihinde İran’da hükümet istifa edince Humeyni tarafından görevlendirilen Mehdi Bazergan yeni hükümeti kurmuş ve 1 Nisan 1979’da İran İslam Cumhuriyeti ilan edilmiştir (Öz, 2011). Böylece, İslam Devrimi ardından İran siyasal sistemi “İslami Cumhuriyet” olarak tesis edilmiştir. Dolayısıyla 1979’da köklü bir değişim geçiren İran siyasal sisteminin teokratik cumhuriyet olarak tanımlanması yerinde olacaktır. Burada yapılmak istenen İslam ile cumhuriyetin bir arada olabileceğini bölgeye ve dünyaya kanıtlama çabasıdır. Fakat İran’ın uygulamaya koyduğu cumhuriyet versiyonu diğerlerinden farklılık arz etmiştir. Şöyle ki, İran’da halkın oyları ile belirlenmiş olan yönetimin meşruiyetini İslami prensiplerin uygulanması ve bu prensiplerin neler olacağını, nasıl uygulanacağını belirleyen son merci olan Velayet-i Fakih makamından almaktadır (Hunter, 2010). Bu nedenle konunun daha anlaşılır olması ve sağlıklı analizin yapılması amacıyla Velayet-i Fakih Kurumu kısaca incelenecektir.

Velayet-i Fakih kuramı, Humeyni’nin 1960’lı yıllarda Necef’te verdiği din dersleri bağlamında oluşturulmuştur. Humeyni, 1969’da “Hükümet-i İslamiye Velayet-i Fakih” kitabını yazarak kendi yönetim anlayışını teorik perspektif ile ortaya koymuştur (Öz, 2011). Velayet-i Fakih kuramına göre Şii inancına göre kayıp olmuş olan imam, İslam toplumunun yönetilmesi ve devletin siyasal kanadının kurulması görevini

müçtehitlere vermiştir (Keskin, 2007). Şii inancına göre, 12. İmam olan Muhammed el-Mehdi el-Muntazar'ın kaybolmasından sonra yeryüzünde imamlığı yürütecek birisinin olamaması nedeniyle bu vazifenin ona vekâleten kayıp imamın naibi tarafından yürütülmesi anlayışı bulunmaktadır. Şiiilikte cari otoriteyi reddetme ve ulemanın siyasal sisteme müdahale anlayışı geçmişte kısmi olarak görülmüşse de Humeyni'nin geliştirdiği Velayet-i Fakih doktrini ile zirve noktasına ulaşmıştır (Fırlalı, 2007). Böylece Şii mezhep anlayışında bulunan İmamların bulunmadığı bir dünyada bütün siyasal otoritelerin gayri meşru olduğu düşüncesi, Humeyni'nin Velayet-i Fakih kuramı ile çözüme kavuşturulmuş ve siyasal otoriteye meşruiyet kazandırılmıştır.

Velayet-i Fakih sistemi İslam devletlerinde uygulanan siyasal sistemler içerisinde çok farklı bir yapıya sahip ve onlara alternatif bir düşünce şekli olarak ortaya çıkmıştır. İslam Devrimi ile Humeyni'nin teorik alt yapısını oluşturduğu Velayet-i Fakih anlayışı, yönetim sistemi olarak uygulanmaya konulmuş ve test edilmiştir. Humeyni'ye göre din adamları siyasetin dışında bulunmamalı, bizzat siyaseti ve onu idame eden hükümeti gözetmeli ve yönlendirmelidir (Nabavi, 2003). Diğer bir bakış açısı ile Şii mezhebinde bulunan “gaib” imamın dönüşünü beklemek yerine ulemanın siyasete aktif katılımı öngören Velayet-i Fakih doktrini ileri sürülmüştür (Öz, 2011). Böyle bir İslam anlayışına sahip liderliğin devrim ile yönetime gelmesi siyaset kuramını ve yönetim şeklini bu anlayışa doğru evirmiş, anayasal güvence altına almıştır. Nitekim İran'da 3 Aralık 1979 tarihinde yapılan referandumla İran halkı İslam Cumhuriyeti, Anayasa ve Velayet-i Fakih kuramını onaylamıştır. Bu referandum ile birlikte İran İslam Cumhuriyeti anayasal temelde tesis edilmiştir.

Burada cevabı aranması gereken soru, İran-Suudi Arabistan münasebetlerinde ve bu iki ülkenin birbirlerine yönelik tutum ve davranışlarında gerginlik ve tehdit algılamasının belirmesinde farklı siyasal sistem ile yönetilmelerinin etkisi nedir? Bu sorunun cevabı, Tahran siyaset yapıcıları ve dini ulemanın İslami Cumhuriyet yapısını ideal haline getirip bölgeye ihraç etme mülahazalarından aranmalıdır. Humeyni, İslam ile monarşinin uyumlu olmadığını ve İslam dünyasında meydana gelecek uyanışın ilk adımın monarşi ile yönetilen Müslüman devletlerin değişmesi ile atılacağını ileri sürmekteydi (Salamay, 2011). Başka deyişle, Humeyni monarşileri gayri İslami bir

yönetim şekli olarak tanımlamaktaydı (Öz, 2011). Böyle bir vizyonun İran tarafından uygulamaya konulacak olması bölgedeki muhafazakâr monarşi yönetimlerini tedirgin etmiş ve İran rejimine şüphe ve korku ile bakmalarına neden olmuştur. İran’a Irak ile birlikte bölgesel siyasette en büyük rakip olacak Suudi Arabistan, İran’ın bölgede “İslami Cumhuriyet” şeklini ihraç etme girişini kabul edilemez olarak görmüştür. İşte bu noktada, iki ülke arasında rekabete meydan veren bağımsız değişkenlerden biri olan cumhuriyet-monarşi faktörü görünür kılınmaktadır.

İslam Devrimi dünyanın en uzun monarşilerinden birini yıkarak yerine cumhuriyet yönetimini getirmiş ve bölgedeki diğer bir monarşi olan Suudi Arabistan ile ilişkilerine yeni bir boyut eklemiştir. Öyle ki, 1979 öncesi dönemde, Şah döneminde, bölgede monarşi karşıtı siyaset izleyen sosyalist rejimlere karşı Suudi monarşisi ile birlikte ortak tavır sergileyen İran, bu tarihten sonra tam zıttı bir pozisyon alarak bölgede monarşileri hedef tahtasına oturtmuş ve Batı yanlısı Arap rejimleri ile çatışmaya girmiştir. Dolayısıyla statükocu ve Batı yanlısı Arap monarşileri ve özellikle Suudi Arabistan bu yeni İran rejimini kendi rejimlerinin güvenlik ve istikrarına en hayati tehlike olarak görmeye başlamışlardır. Dahası, Ayetullah Humeyni’nin muhtelif beyanlarında monarşi ile İslam’ın bağdaşmadığını, Suudi monarşisinin çürümüş olduğunu ve ahlaken kutsal mekânların koruyuculuğunu üstlenmesinin mümkün olmadığını ve bu ülke halkını İran emsalinden hareketle Suudi monarşisini yıkmaya telkin etmesi iki ülke arasında tansiyonu iyice tırmandırmıştır (Entessar, 1984).

Suudi Arabistan, İran’ın bölgeye ihraç etmeye çalıştığı “İslami Cumhuriyet” modelini Suudi rejiminin meşruiyet kaynaklarından birini teşkil eden Suudi hanedanlığına meydan okuma olarak değerlendirmiştir. Anılan meydan okuma, Suudi rejimi bakış açısından hayati bir tehdit olarak görülmüş ve buradan hareketle Riyad, dış politikada Tahran’a yönelik yaklaşımında köklü bir değişimi gerekli görmüştür. Bu durum, bölge devletlerinin siyasal istikrarını bozması kuvvetle muhtemel görünmekte ve yönetimde bulunan hanedanlıkların siyasal gücünü kırabilecek potansiyeli taşımaktadır. Bölgede Riyad’ın, Tahran’dan kaynaklanan tehdit algılamalarını tek başına gideremeyecek seviyede olması bölgedeki diğer monarşik yönetimler ile işbirliğine giderek İran’ı dengelemeye çalışmıştır. 1981’de altı Körfez ülkesinin bir araya gelerek

oluşturdukları Körfez İşbirliği Konseyi'ni meydana getiren ana dinamiklerden birisi de cumhuriyet-monarşi rekabetidir. Üye devletler arasında ekonomik, kültürel ve siyasi alanlarda kolektif bir şuur ve tavır öngören KİK, Suudi Krallığı'nın ve diğer beş küçük Körfez monarşisinin İran'dan algıladıkları mevcut rejimlerine yönelik tehditleri bertaraf etme düşüncesinin de etkisiyle ortaya çıkmıştır.

Bölgenin iki önemli gücü olan İran ve Suudi Arabistan arasında İslam Devrimi ile yerelden küresele doğru bir ivme izleyen monarşilerin (İslami) cumhuriyetler ile ikame edilmesi tahayyülü tüm bölgeyi etkisi altına almış, bölgede taşların bir bir düşeceği ihtimali bölgedeki monarşileri endişeye sevk etmiştir. İran yetkili ağızlarının Suudi rejimi ile ilintili yaptıkları açıklamalar Suudi rejimini hedef tahtasına oturtmuştur. Böyle bir konjonktürde, Riyad, devrimin getirdiği monarşileri yıkma ateşini Suudi rejiminin kurucu unsuru olan Suudi hanedanlığının yıkılma tehlikesini gündeme taşımıştır. Yukarıda da dile getirildiği gibi Suudi rejimini var eden yapıcı unsurlara (Suudi hanedanlığı ve Vahhabi mezhebi) yönelik bütün saldırılara karşı güçlü bir tepki göstermiştir.

Bu bağlamda, İslam Devrimi'nin başarıya ulaşmasının ardından Ortadoğu'da monarşi yönetimine karşı ilk ayaklanma Suudi Arabistan'da meydana gelmiştir. Cüheyman el-Utaybi liderliğindeki 400-500 kişilik Sünni/Selefi grup 19 Kasım 1979 gecesi, o yılın hac döneminin son günü, Mescid-i Haram'ı kuşatmışlardır (Abir, 2002). Bir anlamda İran örneğinden etkilenen Müslüman Kardeşler Örgütü mensupları yaklaşık 3,500 kişilik bir grupla, Arap Yarımadası Müslüman Devrimcileri Hareketi adı altında Suudi Arabistan'ın Hicaz bölgesinde gösteriler düzenlemeye başlamışlardır. Suudi güvenlik güçleri ile çatışan grup Mekke ve Medine şehirlerine dağılmış ve Mekke'ye ayrılan grup yanlarına silah ve iâşelerini de alarak 19 Kasım gecesi Kâbe'ye girmişlerdir. Geceyi burada geçiren grup 20 Kasım 1979 sabahı Kâbe'yi işgal ettiğini ilan etmiştir (Wynbrandt, 2010). Mescid-i Haram'ı kuşatma altına alan grubun politik lideri Cüheyman el-Utaybi, dini lideri ise Muhammed bin Abdullah el-Kehtani'idi. Söz konusu grup Kâbe'nin hoparlörlerinden seslenerek beklenen Mehdinin geldiğini ve el-Kehtani'nin Mehdi olduğunu ilan etmiştir (Nasır, 2012).

Siyasi lider Cüheyman el-Utaybi ve dini lider Abdullah el-Kehtani, Suudi hanedanlığı ve onun destekçisi Vahhabi ulemayı bozulmuşlukla suçlamış ve Suudi rejiminin yıkılmasını talep etmişlerdir. Buna ek olarak, Suudi rejiminin Batıya petrol satışını durdurmasını istemişlerdir. Suudi yönetiminin kuşatmayı kaldırması kolay olmamış, İki hafta süren kuşatma ancak ulemadan fetva çıkarılıp ve Fransa'nın askeri desteği ile 3 Aralık 1979'da sona erdirilmiştir (Cleveland, 2008). Suudi güvenlik güçleri ile göstericiler arasında çıkan çatışmalarda yaklaşık 100 işgalci ve 27 Suudi güvenlik gücü hayatını kaybetmiş, dini lider el-Kehtani çatışmalarda öldürülürken, siyasi lider el-Utaybi yakalanarak idam edilmiştir (Wynbrandt, 2010). Suudi yönetimi açısından bu ayaklanma ayrı bir önem taşımaktadır. Her şeyden önemlisi İran halkının Muhammed Rıza Pehlevi yönetimindeki monarşiye karşı ayaklanması ile benzerlik göstermiş ve aynı yıl içerisinde gerçekleşmiştir. Suudi rejiminin çürümüşlüğüne dikkat çekmesi ve Batı karşıtı bir içerik göstermesi hasebiyle İslam Devrimi'nin doğrudan olmasa da dolaylı etkisinden bahsedilebilir. Bu ayaklanmayı önemli kılan ikinci husus, Mescid-i Haram'ı işgal ederek, Suudi rejimini hem de hac mevsiminde, tam kalbinden vurmuş olmasıdır.

Sonuç olarak, İran-Suudi ilişkilerinde husumet, tehdit algılamaları ve güvensizliğe neden olan rejim tartışması İslam Devrimi sonucunda İran'da kurulan cumhuriyet yönetim şekli ile ortaya çıkmıştır. Anılan rejim tartışması Tahran-Riyad arasında, cumhuriyet-monarşi şeklinde bir rejim rekabetine dönüşmüş ve özellikle devrimin meydana geldiği ilk on yılda ikili ilişkilerde tansiyonu artırmıştır. Esasen Suudi rejimini meydana getiren temel unsurlardan birinin de Suudi hanedanlığının olması ve hanedanlığın ülke yönetimindeki hakimiyetinin monarşi yönetimi üzerinden sağlanması, cumhuriyet-monarşi tartışmasını Suudiler açısından hayati bir tartışma haline getirmiştir. Dolayısıyla, 1979 yılı ile birlikte Suudi Arabistan'da rejim karşıtı gösterilerin yoğunluğunu artırması ve bunlar üzerinde doğrudan veya dolaylı bir şekilde İran'ın etkisinin olduğunun anlaşılması Riyad'ın Tahran ile ilişkileri üzerinde olumsuz etkileri olmuştur.

BÖLÜM III

3. İRAN-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİNİ BELİRLEYEN DEĞİŞİKLİK UNSURLARI

İran-Suudi ikili ilişkilerinde süreklilik özelliği gösteren yapısal unsurlar olan dinsel, etnik ve rejim rekabeti dışında, ikili ilişkileri dönemsel olarak önemli ölçüde belirleyen değişiklik unsurları da bulunmaktadır. Karşılıklı ilişkileri belirleyen değişiklik unsurları üç dönem halinde incelenebilir. İlk dönem, İslam Devrimi ile yönetimi ele geçiren devrimci ve ideolojik söylem etrafında odaklanan liderliğin, İran dış politikası üzerinde radikal etki bırakması ile teşekkül eden ve 1980'lerin sonuna kadar etkisini sürdüren yoğun bir rekabet ve çatışmanın hakim olduğu zaman dilimini kapsamaktadır. İran'ın devrim ihracı politikası izlemesi, I. Körfez Savaşı'nda Suudi Arabistan'ın Irak'ın yanında yer alması ve KİK'in kurulması bu dönem itibariyle Tahran-Riyad ilişkileri üzerinde etkili olan temel dinamiklerdir. İslam Devrimi ile başlayan ve uzun süre devam eden Tahran-Riyad karşılıklı düşmanlık ve tehdit algılamaları neticesinde 1988'de diplomatik ilişkiler kesilmiştir. Bu dönem boyunca Suudi Arabistan, Tahran'daki bu yeni liderliğin ortaya koyduğu bölgesel vizyonu kendi ulusal menfaatlerine halel getireceği algılamasından hareketle, İran ile doğrudan veya dolaylı çatışmaya girerek Tahran'ı bölgede dengelemeye çalışmıştır.

İkinci dönem, 1988'de İran-Irak Savaşı'nın son bulmasının hemen ardından Haziran 1989'da Dini Lider Humeyni'nin vefat etmesiyle Velayet- i Fakih olan Ayetullah Seyyid Ali Hamaney ve siyasal liderliğe geçen Ali Ekber Haşimi Rafsancani liderliği ile başlayıp Muhammed Hatemi liderliği ile devam eden ve 11 Eylül 2001 olayları ile son bulan zaman dilimini içermektedir. Bu dönemde İran'da meydana gelen liderlik değişimi ve bölgesel ölçekte İran-Suudi ilişkilerinde pozitif yönde etkili olan Irak'ın Kuveyt'i işgali ve küresel ölçekte Soğuk Savaş'ın son bulması İran'ın bölge

lkeleri ile ilişkilerinde yeni firsatlar doğurmuş ve yeni bir sayfa ağmıştır. İlk on yılın ideolojik eksenli dış politikasının getirdiği olumsuz sonuçlar ve 1990'ların başında meydana gelen bölgesel ve küresel değişim neticesinde İran dış politikasında ideolojik hedef, öncelik ve beklentilerden; reelpolitik ve jeopolitik zorunlulukların etkili olduğu bir sürece doğru kayış görülmüştür. Bu dönem itibariyle taraflar arasında normalleşmenin hâkim olduğu en somut gösterge 1991'de diplomatik ilişkilerin yeniden tesis edilmesidir. Böylece, Tahran ve Riyad'ın reelpolitik menfaatlardan hareketle karşılıklı yanlış anlama ve husumeti gidermeye yönelik tavır ve davranışları ikili ilişkilerde normalleşme ve yumuşama atmosferini berberinde getirmiştir.

Tahran-Riyad ilişkilerinde konjonktürel faktörleri ihtiva eden üçüncü dönem, 11 Eylül 2001 saldırıları ile değişen bölgesel ve küresel güç dengeleri ile başlayıp, 2011 "Arap Baharı" olarak adlandırılan Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da meydana gelen kitlesel özgürlük, eşitlik ve adalet ayaklanmalarına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu dönem İran-Suudi ilişkilerinde yeniden gerilim ve rekabet dönemi olarak nitelendirilmiştir. Bahsedilen dönemde Afganistan'da Taliban, te yandan Irak'ta Baas rejiminin yıkılması ile İran'ın bölgesel lęekte manevra alanı genişlemiş ve İran'ın bölgede hakim gç olabileceği bir konjonktürü doğurmuştur. Buna ilaveten 2005'te 1980'ler benzeri dış politika söylemi tutturana Mahmud Ahmedinecad liderliğinin eklenmesi ile Suudi Arabistan'ı iyice endişeye sevk etmiştir. 11 Eylül olaylarının ardından İran'ın nükleer programını tekrar faaliyete sokması ve Suudi rejiminin Batı ve bilhassa ABD tarafından hedef tahtasına konulması İran'ın bölgedeki saygınlığını artırmıştır. İran'da iç siyasi sisteme muhafazakâr kanadın egemen olması, İran dış politikasına kısmen tekrar ideolojik bir söylem kazandırmıştır. Bu durum, bölgede Hâkimiyet mücadelesi veren İran ve Suudi Arabistan'ı yeniden karşıt pozisyonlara yerleştirerek, rekabet ve gerilimi artırmıştır. Bu dönemin en temel karakteristiği Tahran ve Riyad yönetimlerinin 1980'lerde olduğu gibi açık bir rekabet ve çatışma içerisine girmeden, her iki tarafın da ihtiyatı elden bırakmadan ve çok dikkatli bir şekilde gizli bir rekabet içerisine girmiş olmalarıdır.

3.1. 1979-89 Dönemi: Doğrudan Rekabet ve Çatışma

İslam Devrimi'nin devasa bölgesel ve küresel etkileri olmuştur. 1979'da Muhammed Rıza Şah'ın düşüşü petrol fiyatlarında muazzam derecede yükselişi beraberinde getirmiştir. Bunun yanında iktidara gelen yönetici elit İran petrolünü millileştirerek petrol endüstrisinin yabancı kontrolüne son vermiştir (Ganjii, 2006). Batı güvenlik sistemi açısından son derece önemli bir gelişme, devrim ile yönetime geçen yeni liderliğin CENTO (Central Treaty Organization)'dan ayrılması ve bunun sonucunda örgütün dağılması ile olmuştur. Siyasal şiddet, insan kaybı ve maddi çöküntü açısından, İslam Devrimi ile 1988'de İran-Irak arasındaki savaşın son bulması arasında geçen süre, Basra Körfezi'nin modern tarihinde yıkıcı sonuçları muazzam derecede büyük olan bir dönemi ihtiva etmektedir (Moghaddam, 2006). İran ile Irak arasında sekiz yıl devam eden savaş, bölgesel düzeyde tahripkâr bir hal almış ve savaşın sona ermesinden sonra da ulusal ve bölgesel dengeler üzerinde yankıları devam etmiş bir bölgesel gelişme olmuştur.

İslam Devrimi'nden Kuveyt'in Irak tarafından işgaline kadar geçen sürede, Suudi Arabistan yönetimi bölgede anti-statükocu bir çizgi takip eden İran'ı dengelemeye çalışmıştır. Nitekim İslam Devrimi sonrası İran'ın bölgesel ve uluslararası sistemi eleştirmesi, bölgesel statükoyu değiştirmeye çalışması ve bölgedeki monarşilerin meşru olmadığını iddia etmesi, Suudi yönetiminin ortaya çıkan değişimci ve müdahaleci ideolojiden ciddi bir tehdit algılamasına neden olmuştur. Bölgesel dengelerin İran lehine değişmesinin kendi geleneksel çıkar ve menfaatlerine halel getireceğinin farkında olan Suudi Arabistan, bölgede İran'ı dengeleme siyaseti ortaya koymuştur. Askeri, siyasi ve demografik açıdan İran'ı tek başına kontrol altına alabilecek kapasiteye sahip olmayan Suudi Arabistan, öncelikle Irak'ın İran topraklarını işgal etmesine çanak tutmuş, 8 yıl süren savaşta Irak'a askeri, ekonomik, lojistik ve diplomatik destek vermiştir. İkinci olarak, mevcut düzenin değişmesi gerektiğine inanan İran'ı kolektif düzeyde dengeleyebilmek için 1981 tarihinde KİK'in kurulmasına önayak olmuştur.

Devrim öncesi monarşi yönetimi altındaki İran'da ABD'nin pek çok alanda

yakın işbirliğine gittiği müttefikti Şah, bölgesel ve küresel siyasette Batı ekseninde olmayı gurur verici bir davranış olarak görmekteydi. İran'ın ABD başta olmak üzere Batılı devletlerle yakın askeri, ekonomik ve siyasi işbirliğinde bulunması kuruluşundan beri dış politika çizgisi ile uyumlu olmakla birlikte, onu Arap dünyasındaki tecrit edilmiş durumundan çıkarmaya da yaramıştır. Soğuk Savaş döneminde bölgesel düzeyde ilişkilere göz atıldığında, devrim öncesinde İran; Ürdün, Mısır (Cemal Abdul Nasır sonrası) ve Suudi Arabistan gibi statükocu Arap devletleri ile Batı ekseninde bulunmaktaydı. Daha da önemlisi İran, diğer Arap devletlerinin aksine İsrail ile bölgesel düzeyde işbirliğine gitmekten çekinmemekteydi. Öte yandan, Batı çizgisinde olmayan, bölgesel sistemi eleştiren ve değişimci Arap devletleri olan Irak, Suriye ve Libya ile ilişkileri ise gergin geçmekteydi. Bölgesel statükonun muhafızlığına soyunan ve Batı çizgisinde bir dış politika izleyen Şah rejimi değişimci “radikal” Arap rejimlerini tehdit olarak görüyor ve ona göre politika icra ediyordu. Böyle bir konjonktür Tahran-Riyad hattında sorun teşkil eden bir durum değil, bilakis taraflar arasında bölgesel düzeyde işbirliğini doğuran atmosferi mümkün kılmıştır.

İslam Devrimi, İran-Suudi Arabistan münasebetlerinde devrim öncesinde meydana gelmiş olan işbirliği alanlarını kökünden değiştirmiş ve nihayetinde bu iki ülkeyi bütünüyle zıt kutuplar haline getirmiştir. Devrim sonrası İran, ABD'yi “büyük şeytan” olarak tanımlamış ve onu devletin ulusal, bölgesel ve küresel menfaatlerine zarar veren bir azınlı düşman olarak görmeye başlanmıştır. Bununla birlikte bölgesel düzeyde ise Batı çizgisinde siyaset izleyen devletleri ise “bölgesel şeytan” olarak tanımlamıştır (Bakhash, 2006). Dolayısıyla, Şah döneminde nispeten iyi bir ilişki seviyesine sahip olunan muhafazakâr Arap rejimleri ile ilişkiler bozulurken, aynı dönemde anti-statükocu rejimler olarak görülen devletler ile ilişkiler ise olumlu yönde köklü bir değişikliği getirmiştir. Nitekim Mısır, Fas, Ürdün ve Suudi Arabistan gibi devletler ile ilişkiler ya tam kopmuş ya da kopma aşamasına gelmiş, bunun tam tersi olarak Suriye, Libya ve Sudan gibi devletler ile yakınlaşma görülmüştür. Nitekim Tahran, devrimi takip eden yıllarda Mısır, Fas, Ürdün ve Umman ile diplomatik ilişkileri kesmiş “Üçüncü Dünya” ülkeleri olarak tanımlanan ülkelerde diplomatik temsilcilikler açmıştır (Ehteshami, 1992).

Şüphesiz İslam Devrimi, İran ve Suudi Arabistan arasında geçmişten gelen rekabetin ve bu rekabet nedeniyle ortaya çıkan anlaşmazlık alanlarının çeşitlenmesine neden olmuştur. Esasen, 1979 öncesi iki ülke de Batı müttefiki ve sosyalizm karşıtı bir dış politika yapısına sahiptiler. Daha doğrusu, her iki ülke Batı'dan elde ettikleri askeri, ekonomik ve diplomatik ayrıcalıklar karşılığında, bölgede Batı'nın çıkarlarına hizmet etmekteydiler. Bunun uygulamada örneği, ABD tarafından ilan edilen Nixon Doktrini çerçevesinde 1972'de uygulamaya konulan “çifte sütun” politikasıdır. Bu doktrin çerçevesinde İran ve Suudi Arabistan bölgede statükonun devamlılığını sağlamak amacıyla bölgenin jandarmalığını üstlenmişlerdir. 1979 sonrası dönemde tezahür eden dış politika yönelimine baktığımızda, Suudi Arabistan değişimci ve müdahaleci İran'ı dengelemeye çalışırken İran, Batı ve emperyalizm karşıtı bir dış politika söylemi ortaya koymuş ve buna ek olarak bölgedeki monarşilerinde benzer bir değişim geçirmeleri gerektiğini dile getirmiştir. İran-Suudi Arabistan ilişkilerinde dengeleme veya doğrudan rekabet ve çatışma dönemi olarak tanımlanan 1979-89 dönemini belirgin kılan bağımsız değişkenler İran'ın devrimin başarıya ulaşmasının ardından devrim ihracı politikası izlemeye başlaması, I.Körfez Savaşı (1980-88) ve Körfez İşbirliği Konseyi'nin kurulmasıdır.

3.1.1. Devrim ihracı politikası

İslam Devrimi ile İran'da İslami Cumhuriyet rejimi kurulmuş ve bunun sonucunda ülkenin siyasal sistemi kökünden değişmiştir. Yönetime gelen yeni liderlik, devletin iç siyasal sistemini ve yönetim anlayışını değiştirmekle kalmamış, onun dış politika eksenini, bölgesel düzen tasavvurunu ve bunların doğal sonucu olarak dış politika hedef ve önceliklerini son derece farklı bir mecraya taşımıştır. İran'da devrimin başarıya ulaşmasının hemen akabinde devrimci ideoloji, yalnızca bölgedeki monarşi yönetim şekillerine değil, bunun yanında Suudi Arabistan'ın başı çektiği Körfez ülkelerinin Amerikan güdümlü dış politika çizgilerine güçlü bir meydan okumayla ortaya çıkmıştır (Fuller, 1991). Bu çerçevede, İslam Cumhuriyeti'nin tesis edilmesi ile artık sıranın bölgesel düzeyde ve hatta küresel seviyede devrimin ihraç edilmesi etabına geldiği düşünülmüştür.

İran liderliği, İslam Cumhuriyeti'ni sadece bir ilk aşama olarak görüyor ve İslam dünyasında kapsamlı bir değişimi getirecek bir başlangıç olarak tanımlıyordu. Humeyni bunu şöyle ifade etmekteydi: “Bizim hareketimiz yalnızca İran için değil, aynı zamanda İslami hedefler içindir” (Menashri, 2007). Humeyni, İran'ın bir başlangıç noktası olduğunu, Müslümanların birbirlerinden uzak diyarlarda yaşasalar bile tek bir aile olduğunu ve mezhepsel farklılığın sorun teşkil etmediğini dile getirmiştir. Böyle bir dünya görüşünün İran dış politikasına hâkim olması, 1980'lerde devrim ihracı politikasını İran dış politikasını yönlendiren temel parametrelerden biri haline getirmiştir. Daha önce meydana gelmiş devrimler gibi İran liderliği de kendi devrimini sınırlarının dışına yaymaya çalışmıştır. Aslında böyle bir vizyon ulusal ölçekte başarıya ulaşmış olan devrimin varlığını sürdürmesi için bölgesel ve küresel ölçekte yayılabilmesi ile gerçek manada başarıya ulaşmış olacağı mantığından da kaynaklanmaktaydı.

Öte yandan, İran'ın 1979 sonrası ilk on yılda izlediği devrim ihracı politikası İran'ın ulusal menfaatlerine hizmet edeceği düşüncesinden kaynaklandığı da uzak bir ihtimal değildir. Bunu söylerken devrim ihracı politikasının dine/inanca bakan tarafını görmezlikten gelemeyiz. Çünkü Humeyni, bütün Müslümanların İslam ümmeti (Ümmet-i İslamiye) olduğunu ve bunların birlik ve beraberlik içerisinde yaşayabileceği bir dünya tasavvur etmekteydi. Hatta şu söylenebilir ki, devrim ihracı politikası ideolojik hedefler ile pragmatik düşüncenin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Milani, 2009). İran'da ki devrimci ruh, emperyalist sistem içerisinde sömürülen, mağdur edilen ve mahrum bırakılan halkların İran'ın gerçekleştirdiği gibi bir yol haritası izleyerek boyunduruk altından çıkabileceklerine inanıyordu. Bunun yanında bölgesel düzeyde yayılacak olan devrim, mevcut düzenden rahatsızlık duyan ve değişimi arzulayan bir İran için ulusal menfaatlerine de hizmet edeceği düşüncesi egemendi. Fakat ideolojik beklentilerin ağır basması ve bölge devletlerinden güçlü bir karşı tepki alması nedeniyle bu politika çizgisi başarısız olmuştur.

Humeyni'nin İslam anlayışı, dünya görüşü ve İslam Cumhuriyeti'ne uluslararası ilişkilerde biçilen görev devrim ihracı politikasında rol oynayan en önemli faktörler olmuştur. Daha önceki bölümde de değinildiği gibi Humeyni dünya halklarını ve hükümetlerini iki gruba ayırmıştır: zalimler ve mazlumlara/ezenler ve ezilenler

(mustekber ve mustazaf). İki süper güç olan ABD ve Sovyetler Birliği, ezenler ve zalimlerin grubunu temsil ederken, Müslüman ülkelerinde içerisinde bulunduğu Üçüncü Dünya ülkeleri ise ezilenler ve mazlumlar grubunu temsil etmektedirler (Hunter, 1998). Ancak, bu bakış açısına göre küresel güçler tarafından kullanılan yerel ve ikincil düzeyde zalim/ezen devletler de bulunmaktadır. Söz konusu devletler Üçüncü Dünya ve Müslüman ülkeler arasında bulunmalarına rağmen küresel zalimlere hizmet eden bölgesel veya yerel zalimler haline gelmişlerdir.

Bu bağlamda Şah, devrimciler açısından ikincil düzeyde zalimler kategorisinde sayılmıştır. Suudi Arabistan'da dahil Muhafazakâr Arap devletleri, küresel zalimlerin bölgesel hizmetçileri olmaları münasebetiyle İran liderliği tarafından onlarla aynı sınıfta sayılmışlardır. Devrim ihracı politikası çerçevesinde, bölgede ve İslam âleminde barış ve adaletin, istikrar ve güvenin tesis edilmesi için öncelikle bu “büyük şeytan”ların hizmetinde bulunan “küçük şeytan”ların İslam Devrimi'nin izlediği yöntem takip edilerek bu devletlerde yaşayan mahrum halklar tarafından yıkılmasının gerekli olduğu Tahran yönetimi tarafından düşünülmüştür. Bölgede, Batı ekseninde bulunan rejimler içerisinde yaşayan halkların İran örneğini emsal alarak, kendi zalim yönetimlerini yıkabilecekleri söylemi ifade edilmeye başlanmıştır.

İşte bu noktada, Basra Körfezi ülkeleri gerek İran'a komşu olmaları ve Batı ekseninde bulunmaları, gerekse siyasal sitem açısından monarşiyi benimsemeleri ve önemli ölçüde Şii nüfus barındırmaları nedeniyle İran'ın devrim ihracı siyasetinin başarıya ulaşabileceği ilk örnekler olma potansiyelini taşımaktaydılar. İçinden çıkılması son derece zor olan bu durum bölge ülkelerini muazzam derecede korkuya sevk etmiştir (Rakel, 2008). Tahran ve Riyad ilişkilerini önemli ölçüde etkileyen faktör Suudi Arabistan'ın İran tarafından hedef tahtasına konulmuş olmasıdır. İran liderliği Suudi rejimini, bölgede ABD'nin çıkarlarına hizmet eden, kendi halkının menfaatlerini gözetmeyen çürümüş ve zalim bir yönetim olarak görmekteydi. Üstelik Tahran yönetimi, Suudi Arabistan'ın kutsal topraklara ihanet ettiğini iddia ederek, Suudi halkını rejime karşı ayaklanmaya çağırıyordu (Bakhash, 2006). İran, Batı eksenli diğer Arap devletlerini de eleştirmekteydi. Humeyni, Ürdün Kralı Hüseyin'i suçlu işportacı, Fas Kralı Hasan ve Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'i Amerikan uşakları ve İsrail

işbirlikçileri olarak tanımlamaktaydı.

Suudi Arabistan ve diğer Basra Körfezi emirlikleri, İslam Devrimi'nin meydana getirdiği söylemsel veya pratiksel önemli gelişmeler nedeniyle bölgenin jeopolitik yapısının bütünüyle değişebileceği tehdidine kapılmaya başlamışlardır (Ganjii, 2006). Çünkü İslam Devrimi'nin cazibesi bölgede siyasal sistemden dışlanmış, refah seviyesi düşük ve kültürel değerlerini yaşayamayan halklar nezdinde artmaya başlamıştır. Dini Lider Humeyni'nin telkinleri, Arap dünyasındaki Batı yanlısı otoriter rejimler altında mağdur edilen, mahrum ve mazlum bırakılan yığınlar üzerinde etkili olmaya başlamıştır. İran'da meydana gelen devrim ve hükümetin devrim ihracı politikası izlemesiyle sadece bölgedeki Şii toplulukların dikkatini çekmemiş, Sünni hareketleri de harekete geçirmiştir. Mesela, 1979 Kasımında Suudi Arabistan'da Sünni bir grup Mescid-i Haram'ı kuşatarak Suudi rejiminin çürümüşlüğüne ileri sürmüş ve yıkılması gerektiğini talep etmiştir. Öte yandan, 1982'de Suriye'nin Hama bölgesinde Müslüman Kardeşler (İhvan) mensuplarının düzenlediği rejim karşıtı gösterilerde, İslam Devrimi'nin etkisinden bahsetmek abartı olmaz. Ne var ki İran, Suriye'deki Müslüman Kardeşler'in rejime karşı ayaklanmalarına siyasi nedenlerle destek vermemiştir.

Suudi Arabistan'da yaşayan ve ülkenin en stratejik bölgesinde bulunan Şii nüfusun da İran örneğine sempatiyle bakması, Suudi rejimi için en hayati tehdit olarak görülüyordu. Bunun yanında İran'ın söylem düzeyinde ve fiiliyatta bölgedeki monarşileri gayrimeşru, gayri İslami olarak ilan etmesi, bölgedeki Şii nüfus ile bağlantı kurması ve onları doğrudan Suudi hanedanlığına karşı ayaklanmaya çağırması iki ülke ilişkilerinde tansiyonu iyice yükseltmiştir. İslam Devrimi'nden hemen sonra Humeyni, açık bir şekilde kendi İslami Devrimi'ni bölgeye ihraç etme niyetinde olduğunu deklare etmiş ve mezhepsel açıdan Sünni ve yönetsel açıdan monarşi olan Körfez ülkelerinin halklarını rejimleri yıkmaya davet etmiştir. Humeyni'nin böyle bir hedefte kararlı olduğu yaptığı şu açıklamadan açıkça anlaşılmaktadır.

Bizim devrimimiz İran'ın toprak sınırları ile sınırlı değildir. Ekonomik ve siyasal zorluklar bizim devlet görevlilerimizi İslam Devrimi'nin ihraç edilmesi gibi temel bir görevden vazgeçirmemelidir. Devrimin ihraç edilmesinin gerçek anlamı, kendilerini değiştirmeleri ve yeraltı

kaynaklarının gayrimüslim yabancılar tarafından yağmalanmasına müsaade etmemeleri için Müslümanları ve onların yönetimlerini uyandırmaktır (Ahrari, 1996).

Dini Lider'in bu açıklaması devrim ihracının resmi devlet politikası olduğunu ve her ne pahasına olursa olsun kısa vadeli çıkarların ideolojik hedeflerin önüne geçmeyeceği açıkça görülmektedir. Bu minvalde, o dönem itibariyle Humeyni'ye halef olarak düşünülen Ayetullah Muntazari ise Suudi hanedanlığını zevk düşkünü ve çıkarıcı olmakla suçlamış, Allah'ın evinde daha ne kadar şeytani bir yönetimin devam edeceğini dile getirmiştir (Bakhash, 2006).

İran, devrim ihracını gerçekleştirmek, kitleleri mobilize etmek ve yönlendirmek için pek çok enstrümanı birlikte kullanmıştır. Bunlar siyasal propaganda materyallerinden finansal destek ve askeri eğitim alanlarına kadar uzanan geniş bir alanda yapılmaya çalışılmıştır. 1980'lerde Humeyni'nin konuşma kasetleri ve kitapları bölgede özellikle Şiiler arasında yayılmaya başlamıştır. Şii ulema bölgede kitleleri ayaklandırmak için çaba sarf ederken, öte yandan kendi monarşileri ile savaşıma niyetli gruplar İran tarafından eğitime başlanmıştır. Bu çerçevede Iraklı Şiiler, Baas rejimine muhalefet hareketi olarak örgütsel bir yapılanma içerisine girmişlerdir. Bu grup, Ayetullah Muhammed Bakır el-Hakim'in liderliğinde Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi'ni kurmuştur. Söz konusu hareketin üyeleri İran devrim muhafızlarından askeri eğitim alıyorlardı (Hunter, 1998). Saddam karşıtı muhalefet hareketlerinin şemsiye organizasyonu olarak düşünülen Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi 1982'de İran'daki sürgün hayatı yaşayan Şii Iraklı liderler tarafından kurulmuştur (Milani, 2009).

Suudi Arabistan'a geldiğimizde, İran'ın el-Hasa bölgesi Şiileri ile bağlantısı diğer Körfez ülkeleri kadar güçlü değildi. Ancak bölgede meydana gelen gelişmeler hemen hemen diğerleri kadar ses getirmekteydi. Dolayısıyla İslam Cumhuriyeti, ortaya koyduğu devrim ihracı politikası ile Suudi devletinin hem rejimini tehlike altına sokmakta hem de ülkenin toprak bütünlüğü ve ekonomik gücüne meydan okumaktaydı. Şöyle ki, el-Hasa bölgesi Şiileri 1979'da İran'ın etkisi ve telkinleriyle sokaklara dökülmüş, Suudi rejimi aleyhine sloganlar atmışlardır. Anılan bölgenin Suudi rejimi

açısından stratejik önemi büyüktür. El-Hasa bölgesi petrol kaynakları ile Suudi Arabistan rejimini ekonomik açıdan tahkim etmektedir. Petrol, Suudi devlet gelirlerinin yaklaşık %75'ini, Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH)'nın yaklaşık %45'ini ve son olarak ülke ihracatının %90'ını oluşturmaktadır. Buna ülkenin doğusunda bulunan dünya petrol ve doğal gaz kaynaklarının yaklaşık %25'ine tekabül etmektedir (Korany ve Fattab, 2008). Petrol kaynakları açısından zengin olan doğu bölgesinde bulunan Katif kasabasının %75'ini Şii mezhebine mensup nüfus oluşturmaktadır (Yamani, 2008). Tüm bunlar birlikte düşünüldüğünde, bölgenin Suudi rejimi açısından ne denli önemli olduğu açıkça görülmektedir. Suudi Arabistan'da bulunan Şii azınlık bölgenin diğer ülkelerinde olduğu gibi siyasal sistem dışına itilmişler ve devletin ekonomik gelirlerinde olması gereken oranda yararlanamamaktadırlar (Keskin, 2007). Şii Araplar Şah'ın devrilmesi ve Şii merkezli bir devletin kurulmasını kendilerine ilham kaynağı olarak görmüşlerdir. Bölgede bulunan Şii azınlıklar benzer bir devrim gerçekleştirebilmek ve haklarını kazanabilmek için örgütlenmeye ve ayaklanmaya gitmişlerdir.

Tahran'da yönetime geçen devrimci liderlik, Suudi Arabistan'ın doğu bölgesinde yerleşik bulunan ve ülke nüfusunun yaklaşık %10'una karşılık gelen Şiilere özel bir önem veriyor, bölgedeki muhalefet hareketlerine lojistik destek sağlıyor ve onları ideolojik olarak motive ediyordu. İran ile Körfez ülkeleri arasındaki çatışmacı bir yapı alan ilişkiler bölgedeki Şii-Sünni ayrımını belirginleştirmiştir. İran'ın 1979 sonrasında bölgedeki Şiileri desteklemesi ve kendi yönetimlerine karşı ayaklanmaları hususunda telkin etmesi, bölgede Şii ayaklanmalara yol açmış, Sünni ve monarşi olan rejimlerin meşruiyetini tehlikeye atmış ve yönetim ile halk arasındaki kopukluğu derinleştirmiştir (Paradhan, 2011). Nitekim Suudi Arabistan'da da gizli bir şekilde Şiiler tarafından İslam Devrimi Örgütü kurulmuştur. Tahran'da bir danışma merkezi açan bu örgüt, yaptığı yayınlarla Suudi Şiilerini mobilize ve koordine etmeye çalışmıştır (Nibbloc, 2006). Tahran yönetiminin bu yönde ortaya koyduğu tavır bölgede Şiileri örgütleyerek Batı yanlısı monarşileri alaşağı etme ve devrim ihraç etme siyaseti olarak değerlendirilmiştir.

Tahran'dan yayınlanan radyo programları; Suudi hanedanlığının bozukluğu, Suudi monarşisinin gayri İslami unsurları, doğu bölgesindeki Şiilerin mahrumiyeti,

Krallığın ABD ile yakın işbirliğinde bulunması ve petrol fiyatlarını Batı'nın menfaatleri doğrultusunda düşük seviyede tuttuğuna yönelik propaganda faaliyetleri yürütmüşlerdir (Nibbloc, 2006). İran tarafından Suudi Arabistan'a yönelik bu ekseninde devam eden davranış, Suudi hanedanlığını iyice kızdırmıştır. İran-Suudi Arabistan ilişkilerinde devrim ihracı çerçevesinde sorun teşkil eden diğer bir hadise 1979 Kasımında Cuheyman el-Utaybi öncülüğünde Şii olmayan radikal selefi grupların İran örneğinden hareketle Suudi monarşisini yıkmaya çalışmış olmalarıdır. Mescid'i Haram'ı işgal eden bu grup monarşi yönetimi ve onun ABD ile yakın ittifak ilişkisini eleştirmiştir.

Tahran-Riyad hattında gerilim ve tehdit algılamasına neden olan üçüncü bir hadise ise İslam Devrimi'nin birinci yıl dönümü olan 1980 Şubat'ında Suudi Arabistan'da İranlı hacıların Suudi hanedanlığı aleyhine yaptıkları gösterilerdir. Bunların dışında Suudi rejimini İslam Devrimi'nin kendi topraklarına ihraç edileceği korkusunu doğuran en önemli gelişme 1987 mevsiminde yaşanan hadiseler olmuştur. 1987 hac mevsiminde İranlı ve Arap Şii hacı adaylarının "Müşriklerden Aranma" adı altında Suudi hanedanlığı ve onun Batılı müttefikleri aleyhine kitlesel bir gösteri girişimleri, Suudi güvenlik güçlerinin sert müdahalesi ile karşılaşmış ve yüzlerce hacı hayatını kaybetmiş, yüzlercesi yaralanmıştır. Meydana gelen acı hadise neticesinde İran ve Suudi Arabistan birbirlerini çatışmalardan sorumlu tutmuş ve iyice gerilen ilişkiler 1988'de kopmuştur. Diplomatik ilişkilerine son veren Tahran ve Riyad ancak 1991'de ilişkileri yeniden tesis etmişlerdir.

Suudi yönetimi, aslında İran'da devrimle yönetime gelen yeni liderliği tanımama gibi bir tavır içerisine girmemiş, sadece ihtiyatlı iyimserlik ile karşılamıştır. Prens Abdullah, Tahran'da teşekkül eden yeni rejimin iki ülke arasındaki engeller ve sınırlamaları kaldırarak Müslümanların karşı karşıya kaldığı sorunları çözmeye yönelik bir işbirliğinin doğuracağını dile getirmiştir (Nibbloc, 2006) Ancak Suudi yönetiminin karşılıklı işbirliğine matuf iyi niyetli çıkışı, İran'ın Suudi Arabistan'ın siyasal istikrar ve rejimin güvenliğine hanel getirecek faaliyetler içerisine girmesi ile son bulmuştur. Yukarıda belirtildiği gibi İran'ın devrim ihracı siyaseti gütmesi Suudi monarşisini dönem itibariyle en yakın tehdit olarak devrimci İran'ı görmeye ikna etmiştir. Öyle ki, Veliht Prens Fahd, İran'ın tutum ve davranışlarını Müslümanların ve tüm İslam

aleminin çıkarlarına aykırı olduğunu ve Ortadoğu'nun istikrarına hâlel getireceğini dile getirmiştir (Okruhlik, 2003). Yine bu minvalde, İran'ın meydana getirdiği bölgedeki gelişmelerden kaygılanan Suudi Dışişleri Bakanı Prens Faysal, meydana çıkan istikrarsız ortamın tüm dünyaya yönelik tehlike oluşturduğunu ifade etmiştir. (Arı, 2008).

İslam Devrimi ile bölgesel siyasetinde ve komşularına bakış açısında büyük değişim geçiren, bölgede söylem ve uygulamaları ile devrim rüzgârı estiren İran'a karşı Suudi Arabistan, ulusal ve bölgesel düzeyde tedbirler alarak İran'ı dengelemeye çalışmışlardır. Meydana gelen olaylar ve devrim ihracı tehdidi bu ülkeleri siyasal sistemlerinde reform yapmaya itmiştir. Körfez ülkeleri bölgeden her hangi bir yabancı devletin iç işlerine müdahalesini engellemek için müdahale ettirecek mazeretleri ortadan kaldırma yoluna giderek, sorunun üstesinden gelmeye çalışmışlardır. Siyasal, ekonomik ve toplumsal sistemden dışlanmış hoşnutsuz grupların talepleri yerine getirilmeye başlanmıştır. Suudi liderler özellikle Şiiilerin yoğun olduğu bölgeyi ziyaret ederek ekonomi ve eğitim alanlarında da iyileştirilmelerin yapılacağı vaadinde bulunmuşlardır.

Sonuç olarak, İslam Devrimi'nin meydana gelmesini takip eden ilk on yılda İran'da yönetime geçen revizyonist liderlik, kendi devrimlerini bölgeye ihraç etmeye olağanüstü gayret göstermiştir. Sünni Arap çoğunluğun siyasal, ekonomik ve toplumsal düzene egemen olduğu Suudi Arabistan, İran'ın devrim ihracı politikasından en fazla rahatsızlık duyan Körfez monarşilerinden biri olmuştur. Esasen, ihraç edilmeye çabalanan devrimin ihtiva ettiği unsurlar olan monarşi karşıtlığı, İslamcı yönü ve Batı karşıtlığı Suudi rejimini en yakın hedeflerden biri haline getirmiş ve onun bu politikaya karşı sert bir tutum sergilemesine yol açmıştır. İran'da meydana gelen devrimin Suudi Arabistan'a ve diğer komşu Arap monarşilerine ihracı, Suudi hanedanlığı ve Vahhabi ulemanın devlet üzerindeki hakimiyetinin sona ermesi anlamına gelmekteydi. Bu durum ise Suudiler açısından, dönem itibarıyla devletin güvenlik ve istikrarına en hayati tehlike olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla I. Körfez Savaşı'nda Suudi Arabistan Irak'a çok boyutlu bir destek içerisine girmiş ve KİK'in kurulmasına önayak olmuştur.

Böylece İran, izlediği bu türden dış politika ve bölgesel siyaset tarzı ile başta

Suudi Arabistan olmak üzere Arap ülkeleri nezdinde 1979 sonrasında bölgede en yakın tehdit kaynağı olarak görülmeye başlanmış ve bölge devletleri tarafından bölgesel güvenlik ve istikrarı bozacak politikanın önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu politikanın İran açısından olumsuz sonucu, Ortadoğu bölgesinde yalnızlığa itilmiş ve günümüze kadar varlığını sürdüren güven bunalımı ve tehdit algılamalarının temelini atmıştır. Mesela, 1990’larda Suudi Arabistan, İran ile yakınlaşma politikası izlese de onun geçmiş on yılda meydana getirdiği güven eksikliğinden dolayı İran’a karşı hep temkinli yaklaşmıştır.

3.1.2. I. Körfez Savaşı (1980-88) ve Suudilerin rolü

İran-Suudi ilişkileri bağlamında, İslam Devrimi’nin ilk on yılında tarafların birbirlerine dönük tavır ve davranışlarında etkili olan, birbirlerine yönelik siyasetlerini derin bir şekilde şekillendiren diğer bir bağımsız değişken ise 1980’de Irak’ın İran topraklarının bir kısmını işgal ederek başlattığı I. Körfez Savaşı’dır. I. Körfez Savaşı, İslam Devrimi’nden sonra Tahran ve Riyad’ın birbirlerine ilişkin algılamaları ve davranışları üzerinde son derece büyük yansımaları beraberinde getirmiştir. Basra Körfezi’nde tarihi iddialarda bulunarak bilhassa İngiltere’nin bölgeyi terk etmesiyle hâkimiyet kurmaya çalışan birçok yönden iki güçlü devletin arasında yapılan savaşta, bunlar kadar güçlü olmamakla birlikte bölgede egemenlik emelleri olan Suudi Arabistan’ın aldığı pozisyon savaşın seyrini önemli ölçüde etkilemiştir. İran ve Irak’ın Basra Körfezi’nde hâkimiyet, Ortadoğu’da nüfuz mülahazaları öteden beri Suudi Arabistan’ı rahatsız etmiştir. Bu nedenle, İkinci Dünya Savaşı akabinde Ortadoğu’da artan revizyonist rejimlere karşı güç dengesi politikası izleyerek, bölgesel ve küresel güçlerle yakın işbirliğine gitmiş ve bölgesel statükonun kendi hilafına değişmesine engel olmaya gayret göstermiştir.

1979 öncesinde, bölgede değişimci bir dış politika çizgisi izleyen ve Suudi monarşisinin meşruiyetini tehdit eden Mısır, Suriye ve Irak gibi devletleri bölgesel düzeyde dengelemeye çalışan Suudi yönetimi, daha uzak bir tehdit olarak gördüğü Şah rejimi ile yakınlaşma siyaseti izlemiştir. Dolayısıyla 1979 öncesinde, anti-statükocu devletlere karşı İran’la aynı safta yer alan Suudi Arabistan “çifte sütun” politikası ile

bölgesel statükoyu İran ile sağlamaya çalışmıştır. Ancak İslam Devrimi'nin İran'ı iç ve dış siyasette bütünüyle farklı bir mecraya taşımasıyla ortaya çıkan yeni atmosferde Suudilerin dış politika ve bölgesel siyaseti üzerinde bazı sonuçları olmuştur. İran'da meydana gelen devrim, bölgesel statükonun jandarmalığını yürüten iki sütundan birini ortadan kaldırması ile “çifte sütun” politikası çökmüş ve İran, artık değişimci ve devrimci bir doğası ile Suudi Arabistan için yakın bir tehdit haline gelmiştir.

Buradan hareketle Suudi yönetiminin, İslam Devrimi ile bölgesel düzene meydan okuyan, bölge devletlerinin meşruiyet kaynaklarını zedeleyen devrimci bir rejimi mevcut konjonktür içerisinde kendi ulusal menfaatlerine en yakın tehdit olarak değerlendirmesi ve bu tehdidi bölgesel düzeyde bertaraf edebilecek veya mümkün mertebe sınırlayabilecek tek ülke olarak Irak'taki Baas rejimini görmesi, Riyad'ın Bağdat ile yakınlaşmasına yol açmıştır. Kısacası Suudi Arabistan, Irak'ın Basra Körfezi'ne hâkim olma ve Arap dünyasına liderlik etme niyetinde olduğunun farkında olmasına rağmen, İran'dan yayılan devrim dalgasını daha güçlü ve yıkıcı bir tehdit olarak görmesi nedeniyle mevcut şartlar altında uzak bir tehdit olan Irak ile yakınlaşma politikası izlemiştir.

Genel olarak bakıldığında, Irak'ın 1932'de İngiltere'den bağımsızlığını kazanmasından bu tarafa İran-Irak ilişkilerinin ya ittifak ve işbirliği ya da rekabet ve çatışma eğilimli bir seyir izlediği söylenebilir. Bölgesel güvenlik tehditleri her iki ülkeyi işbirliğine yönlendirmiş ve neticede iki ülke ilişkilerinde 1937 Sadabat Paktı ve 1955 Bağdat Paktı gibi ittifak ilişkilerini doğurmuştur. Öte yandan, İran-Irak sınır anlaşmazlıkları, hususiyetle Şattularap sorunu, rakip bölgesel niyet ve hedefler, farklı iç ve dış politika yönelimleri ve her iki ülke içerisinde istikrarsızlık ve güvensizlik kaynağı olarak görülen farklı etnik (Fars, Arap, Kürt) veya dini grupların (Sünni-Şii) siyasal tercihleri söz konusu iki ülkeyi rekabet, çatışma ve savaş ortamına sürüklemiştir (Bakhash, 2004).

Bu çerçevede, 1980'de başlayıp 1988'de sona eren I. Körfez Savaşı'nın nedenleri, savaşın seyri ve sonuçları üzerinde durulması Tahran-Riyad ilişkilerinin boyutunun anlaşılmasında yardımcı olacaktır. Irak'ı 1980'de İran'ı işgal etmeye itin

sebepler çok boyutlu ve karmaşık bir stratejik hesaplamanın sonucudur. Esasen Saddam Hüseyin; ulusal, bölgesel ve küresel dengelerin 1979 sonrasında kendi lehine bir konjonktür doğurduğunu ve başarıya ulaşacağını umut ediyordu. Yukarıda da değindiğimiz gibi İran ile Irak uzun zamandır hakimiyet mücadelesi içerisine girmişlerdi ve taraflar arasında pek çok anlaşmazlık bulunuyordu. Bölgesel üstünlük mücadelesi, Şattularap sorunu, Kürt milliyetçiliği, İran'ın Arap bölgesi Huzistan ve Irak'ın Şii nüfusu gibi anlaşmazlık ve çatışma alanları Tahran ve Bağdat'ın birbirlerine bakış açısını etkilemiştir (Ataman, 2007).

Bu anlaşmazlık alanlarından Şattularap ve Kürt milliyetçiliği İran ile Irak'ın imzaladığı 1975 Cezayir Anlaşması ile kısmen çözülmüştü. Ne var ki, bu anlaşma Bağdat yönetimi açısından İran'ın küresel güçler tarafından desteklendiği ve kendinin ise bölgesel yalnızlığa itildiği bir dönemde kerhen imzalandığı düşünülüyordu. Şöyle ki, petrol gelirleri ile güçlenen ekonomisi, Batı'dan elde ettiği silah teçhizatı ve Batı güvenlik siteminin içerisinde bulunması nedeniyle siyasal ve diplomatik üstünlüklerini iyi değerlendiren oğul Şah, 1969'da 1937 tarihli Şattularap suyunun iki tarafını da Irak'a bırakan sınır anlaşmasını değiştirmek amacıyla harekete geçmiş ve gemilerini bölgeye göndermiştir (Sander, 2005). 1969'da İran'ın tek taraflı olarak 1937 anlaşmasını feshetmesi ve askerlerini sınıra göndermesi ile çıkan çatışmalar sonucu iki ülke ilişkileri kopmuştur. 1975'te Cezayir'de OPEC toplantısı yapılırken Cezayir'in arabuluculuğu ile Muhammed Rıza Pehlevi ile Saddam Hüseyin (Devlet Başkanı Yardımcısı olarak) arasında Cezayir Anlaşması imzalanmıştır.

1975 Cezayir Anlaşması hükümleri iki ülke arasındaki sınırı Şattularap'ın en derin noktasını (Thalweg) İran ile Irak arasında sınır olarak kabul etmiş ve tarafların birbirleri ile iyi komşuluk ve dostluk ilişkileri kuracaklarını belirtilmiştir (Armaoğlu, 2005). Kısacası bu anlaşma ile Irak, Şattularap suyunun doğu kısmını İran'a bırakırken, buna karşılık İran'da Irak Kürtlerine verdiği desteği kesiyordu (Sander, 2005). Şüphesiz, 1975 Cezayir Anlaşması Şattularap'ın statüsünün İran lehine olacak şekilde yeniden tanzim edilmesi, küresel güç ABD ve bölge devleti İsrail'in desteği ile bölgede üstünlüğünü sağlamış olan İran'ın Irak'a baskıları neticesinde ortaya çıkmıştır (Moghaddam, 2006). Söz konusu bu anlaşma ile İran Şattularap'ta egemenlik sahibi

olurken, Irak'ın bölgesel saygınlığı zayıflamış ve bölgede nispeten tecrit edilmiştir. 1980'de başlayacak olan savaşın temeli aslında bu anlayışla atılmış oluyordu.

İran ile Irak arasındaki sorunları çözüme kavuşturulmuş gibi görünen geçici iyimserlik havası fazla sürmemiştir. 1979 yılı bölgesel dengeleri ve devletlerin cari statülerini alt üst edince bölgesel hakimiyet niyetinde olan İran ile Irak tekrar ve daha yıkıcı ve yıpratıcı bir şekilde karşı karşıya gelmişlerdir. 1979 yılında meydana gelen ve yerel, bölgesel ve küresel düzeyde yansımaları olan iki önemli gelişme Tahran ve Riyad'ın dış politika önceliklerini ve tercihlerini değiştirmiştir. 1979'da Batı/ABD'nin bölgedeki en sağlam müttefiki olan İran'da Şah rejimi düşmüş ve ikinci olarak Mısır ile İsrail arasında Amerika'da Camp David Anlaşması imzalanmıştır. Bu iki gelişme Bağdat yönetimi açısından bölgesel hegemonya kurma emellerine ulaşmak için elverişli bir konjonktür doğurmuştur.

Arap dünyasına liderlik eden ve İsrail'e karşı Arapların haklı mücadelesinin savunucusu olan Mısır'ın İsrail ile barış anlaşması imzalaması ve İsrail devletini tanınması, Mısır'ın Arap dünyasındaki lider konumunu bütünüyle ortadan kaldırmıştır. Irak ise geçmişten beri Arap dünyasına öncülük etme fikrini, Mısır'ın bu anlaşmayla kaybolan saygınlığını fırsat bilerek ortaya çıkan güç boşluğunda uygulamaya koyabileceği düşüncesine girmiştir (Arı, 2008). Irak'ı bölgesel liderliği iten diğer önemli gelişme İran'da meydana gelen devrim ve bu devrim ile teşekkül eden revizyonist rejimin bölgesel ve küresel düzeyde tecrit edilmiş olmasıdır. Bunun yanında Baas rejimi İran'da Şii bir rejimin kurulmasını Irak'ın çoğunluğunun Şii olması ve yönetimin Sünnilerden oluşması münasebetiyle rejimin güvenliğine tehdit olarak algılamaya başlamıştır.

İslam Devrimi ile liderliğe gelen Humeyni ilk günden itibaren siyasi sistemden dışlanmış bütün Şiileri yönetimlerine karşı ayaklanmaya teşvik etmiştir. Bu çağrı karşısında harekete geçen Şiiler ve beraberlerinde getirdikleri istikrarsızlıklardan Irak'ta kendine düşen payı almıştır. Irak'ta nüfusun çoğunluğunu oluşturan Şiiler, devrimin hemen ardından kıpırdanmaya başlamışlar ve Şiilerin ağırlıklı olarak yaşadığı bölgeler olan Necef ve Kerbela'da olaylar çıkmaya başlamıştır. Ayetullah Muhammed

Bakır el-Sadr'ın liderlik ettiği Irak Şiileri, İran'da meydana gelen İslam Devrimi'ne desteklerini beyan etmişler ve kendi İslami devrimlerini gerçekleştirme çabaları içerisine girmişlerdir. Bu minvalde, Haziran 1979'da Baas rejimi aleyhine gösteriler yapılmaya başlanmıştır (Armaoğlu, 2005). Irak güvenlik güçleri ile Şii göstericiler arasında çatışmalar meydana gelmiş ve Irak'ta Dava partisi öncülüğünde yapılan ayaklanmalar ve daha sonra 1980'de Tarık Aziz'e suikast girişimi Baas rejimini iyice kızdırmış, Bakır el-Sadr ve kız kardeşi Bitâl Hûda tutuklanarak idam edilmiştir (Tripp, 2000).

Sonuç olarak, İran'ın 1979-89 döneminde Ayetullah Humeyni liderliğinde devrim ihracı politikası izlemesi ve Irak Şiilerinin örgütlü bir yapı içerisinde Baas rejimini yıkmaya gayret göstermesi, 1975 Cezayir Anlaşması'nın Irak'ın istemediği bir şekilde imzalanması ve son olarak Huzistan bölgesi Araplarının Humeyni rejimine karşı ayaklanmaları iki ülke arasında 1980-88 yılları arasında meydana gelen savaşın temel itici güçleri olmuştur. Ne var ki, söz konusu anlaşmazlık, çatışma ve rekabet alanlarının taraflar arasında savaşa dönüşmesinde rol oynayan başka faktörler de bulunmaktadır. Bunlar, ulusal, bölgesel ve küresel düzeyde olmak üzere üç grupta sıralanabilir.

İlk olarak ulusal düzeyde, İran'da meydana gelen devrim içeride bir nebze de olsa bir kargaşa belirsizlik ortamı doğurmuştur. Bunun yanında Irak, yeni rejimin yüksek rütbeli subayları tasfiye etmesi nedeniyle askeri olarak güçsüz olduğunu düşünmekteydi. İkinci olarak bölgesel düzeyde ise mevcut bölgesel statükodan hoşnutsuz ve rahatsız olan İran'ın, bölge devletleri nezdinde ki algısı şüphe uyandırıyordu. Bölgede Şiiler üzerinden devletlerin iç işlerine müdahale etmesi ile kendi rejimlerinin güvenliğinin tehlikeye girdiğinin farkına varan komşu Arap devletleri, İran'a kaygı ve şüphe ile yaklaşarak, onu bölgede yalnızlığa itmeye başlamışlardır. Irak Baas rejimi böyle bir atmosferde yeni İran rejiminden tehdit algılayan Arap devletlerini yanına alarak, savaşı kendi lehine sonuçlandırma ümidi içerisindeydi. Nitekim Irak lideri Saddam Hüseyin, Suudi Kralı Fahd'a yaşadığı devrimin neticesinde iç karışıklıklar ve kırılgan bir siyasal yapı içerisinde olan İran'ı kontrol altına almanın en iyi zamanı olduğunu ve eğer bu yapılmazsa daha sonra İran'ın toparlanması ile bunun zor olacağını dile getirmiştir (Yetiv, 1999).

Üçüncü olarak küresel düzeyde 1970’lerde bir büyük gücün askeri, ekonomik ve teknolojik üstünlüğünden yararlanarak bölgesel hegemonyasını kurmaya çalışan bir İran ortadan kalkmıştır. Dahası, Amerikan elçiliğinin 1979’da devrimden sonra basılarak elçilik çalışanlarının 444 gün rehin alınması ile ABD-İran ilişkileri iyice bozulmuş ve diplomatik ilişkiler kopmuştur. Bu şartlar altında, İslam Devrimi gerçekleşeli birkaç ay olmuştu ki, Irak 3 Kasım 1979’da İran’dan üç anlaşmazlık alanında değişiklik talep etmiştir. Bunlardan ilki 1975 Cezayir Anlaşması’nda revizyon, ikincisi, İngiltere’nin 1971’de bölgeden çekilmesi ile İran’ın üzerinde egemenlik sağladığı stratejik önemdeki Büyük Tunb, Küçük Tunb ve Abu Musa adalarının Birleşik Arap Emirlikleri’ne bırakılması ve üçüncüsü, İran topraklarında yaşayan Arap, Beluci ve Kürtlere özerklik verilmesini talep etmiştir (Seifzadeh, 1997). Görüldüğü gibi Bağdat, Tahran tarafından kabul edilmesi imkânsız taleplerde bulunmuştur. Tüm bu faktörleri masaya yatıran Saddam Hüseyin, gerginlik ve krizle geçen bir dönemden istifade ederek 17 Eylül 1980’de kameraların karşısına geçerek, 1975 Cezayir Anlaşması’nı yırtmış ve söz konusu anlaşmayı tanımadığını ilan etmiştir. Bu olaydan 5 gün sonra 22 Eylül 1980’de ise Irak, İran topraklarını işgale başlamıştır (İzzeti, 2006).

Çalışma açısında manidar olan husus, Suudi Arabistan’ın I. Körfez Savaşı’nda takındıkları tavır ve ortaya koydukları politikalarıdır. İran ile Irak arasında savaş patlak verdiğinde Suudi Arabistan, tarafsızlığını deklare etmesine rağmen açık bir şekilde Irak tarafında yer almıştır (Moghaddam, 2006). Suudi Arabistan, Körfez ülkelerinin savaşta taraf olmalarında son derece önemli bir rol oynamıştır. Nitekim dönemin Suudi Arabistan İçişleri Bakanı Prens Naif, Krallığın Irak’ı desteklediğini telaffuz etmiş ve ayrıca diğer Körfez ülkelerine de Suudi Arabistan’ı takip etmeleri hususunda çağrıda bulunmuştur (Nonneman, 2004).

Aslında Suudi Arabistan seküler Baas rejiminin bölgesel hâkimiyet düşüncesi ve Arap dünyasında liderlik etme arzusunu bölgesel menfaatlerine tehdit olarak algılamaktaydı. Ne var ki, İran’da İslam Devrimi ile teşekkül eden Şii İslami bir rejimi ve onun bölgesel ölçekte yayılma ihtimali Suudi rejiminin güvenlik algılamasında daha büyük ve etkin bir tehlike olarak ortaya çıkmıştır (Wynbrandt, 2010). Dolayısıyla Suudi Arabistan, geleneksel dış politika refleksine paralel bir çizgide bölgede hegemon bir güç

olmak isteyen İslami İran ve seküler Irak rejimlerine yönelik güç dengesi siyaseti takip etmiş, yakın tehdidi uzak tehdit ile izale ve izole etmeye büyük gayret göstermiştir. İslam Devrimi sonrasında Suudiler açısından yakın ve etkin tehdit kaynağı olarak İran görülmeye başlanmış ve bu durum II. Körfez Savaşı'na (1990-1991) kadar sürmüştür.

Bunların yanında Fars olan İran ile Arap olan Irak'ın savaşı, Arap devletleri için bir anlamda tarihi kökleri çok eskilere dayanan Fars-Arap mücadelesi anlamına gelmekteydi. Nitekim Saddam Hüseyin İran'la yaptığı savaşı, Araplar ile Farsların savaşı olarak bölgeye yaymaya çalışmıştır. Saddam Hüseyin bunu şöyle açıklıyordu: “Bütün Arap ülkeleri İran'ın onları hedef aldığının farkında... Onlar Farsların topraklarında mahkûm edilebilirler... Biliyorum ki, bu ciddi bir problem” (Chubin ve Tripp, 1998). Irak Milli Meclisi'nde konuşma yapan Saddam Hüseyin, İran'ın din kisvesi altında Fars ırkçılığı yaptığını, Farsların din kisvesi altında Araplara karşı besledikleri tarihi husumetlerini gizlemeye çalışmakta olduklarını dile getirmiştir (Armaoğlu, 2005). Böylece, Irak yaptığı propaganda faaliyetleri ve tarihi husumet ve tehdit algılamalarına vurgu yaparak, İran'a karşı yürüttüğü savaşı Arap-Fars savaşı görüntüsü vererek Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkelerini kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Hatta daha ileri giderek I. Körfez Savaşı'nı, 7. yüzyılda Müslüman Arapların Zerdüşt Sasani İmparatorluğu'na karşı savaşılarak zafer kazandıkları ve Müslümanlara İran kapılarını açan Kadisiyye Savaşı'na benzetme çabası içerisine girmiştir (Moghaddam, 2006).

Başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez monarşilerinin İran'ın devrimci doğasını ortadan kaldırmak ve Humeyni rejimini dizginlemek için “geçici iyi” olarak gördükleri Baas rejimine askeri, ekonomik, lojistik ve diplomatik destek çıkmaları Tahran-Riyad ilişkilerini önemli ölçüde olumsuz yöne doğru kaydırmıştır. Bununla birlikte Arap dünyası, Irak'ı Fars yayılmacılığına karşı bir tampon bölge olarak değerlendirmekte ve Irak'ın yenilgiye uğraması demek, tarihi Fars genişlemesinin önündeki en büyük engelin ortadan kalması demektir. Suudi Arabistan Irak'ın tek başına İran'ı yenilgiye uğratacağını hesaplayarak ilk etapta fazla bir destek göstermemiştir. Ancak, 1982'de İran'ın toparlanıp savunmadan saldırıya geçmesi ve savaşı Irak topraklarına taşıması ile Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri Saddam Hüseyin'e

çeşitli düzeylerdeki yardımlarını yapmaya başlamışlardır.

Bu çerçevede, Suudi Arabistan ve Kuveyt iki ülke arasında tarafsız bir bölgede bulunan Hafji petrol sahasını işleme açarak Irak'a destek çıkma kararı almışlardır. Buna ek olarak, iki ülke Irak'a 50 milyar dolara kadar kredi imkânı sunmuşlardır. Irak'a büyük oranda maddi yardım yapan Körfez ülkeleri, sadece İran'ın karşı atağa geçtiği 1982 yılında 12 milyar Suudi Arabistan, 6 milyar Kuveyt, 4 milyar Birleşik Arap Emirlikleri ve 2 milyar Katar olmak üzere toplam 24 milyar dolar yardım gerçekleştirmişlerdir (İzzeti, 2006). Bu dönemde KİK Genel Sekreteri Abdullah Bishara, İran'ın Basra Körfezi'nde üstünlük arayışının KİK ülkelerinin istikrarına asıl tehdit olduğunu beyan etmiştir (Okruhlik, 2003). Suudi Arabistan ve Kuveyt, Irak adına petrol satışına başlamışlar ve Irak petrollerinin uluslararası piyasalara ulaşmasının önü Basra Körfezi'nde İran tarafından kapatılınca, Suudi Arabistan ile Irak arasında Irak petrollerini Kızıl Deniz'e ulaştıracak petrol boru hattı yapılmasına amacıyla bir anlaşma ve Irak ile Suudi Arabistan arasında sınır anlaşması imzalanmıştır (Nonneman, 2004). İran'ın Irak karşısında üstünlük sağlamaya başlaması ile Irak'ın Basra limanı kullanılamaz hale gelmiştir. Bunun üzerine, Irak'ı bu darboğazdan kurtarmak amacıyla Suudi Arabistan ve Kuveyt, savaş materyallerini de içeren malların sevkiyatının kendi toprakları üzerinden yapılması konusunda bir karara varmışlardır (Hooglund, 2002).

Öte yandan Suudi Arabistan, Kızıl Deniz'de üç limanını Irak'a tahsis etmiştir. ABD'den alınan erken uyarı ve kontrol sistemleri (AWACS) yardımı ile de istihbarat bilgileri Suudi Arabistan üzerinden Irak'a verilmiştir (Arı, 2008). Bununla kalmayıp, İran'ı ekonomik yönden zayıflatarak savaşma kapasitesini yıpratmak isteyen Suudi Arabistan, petrol arzını artırarak uluslararası petrol fiyatların düşmesini sağlamıştır. Son tahlilde, İran'ın 18 Temmuz 1988'de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) 598 sayılı ateşkes kararını kabul etmesiyle son bulan savaşta (Ataman, 2007) Suudi Arabistan, bir kısmı hibe şeklinde, bir kısmı kredi şeklinde olmak üzere Irak'a 27,5 milyar dolar yardımda bulunmuştur. Tarihsel süreç içerisinde üzerinde hak iddialarında bulunarak ülke bağımsızlığını tehlikeye atmasına rağmen Kuveyt, I. Körfez Savaşı boyunca Irak'a 13,2 milyar dolar yardım yapmıştır (Hashim ve Cordesman, 2007). Irak'ın savaş boyunca aldığı krediler toplamı ise 160 milyar dolar civarına

ulaşmıştır (Wynbrandt, 2010).

Hasılı, İslam Devrimi'nin ilk on yılında Basra Körfezi'nin karşılıklı iki yakasında konumlanmış bulunan İran ve Suudi Arabistan'ın ikili ilişkilerinin bozulmasında etkili olan dinamiklerden biri de I. Körfez Savaşı (1980-88) olmuştur. I. Körfez Savaşı'nda Suudi Arabistan doğrudan taraf olmasa da ve hatta tarafsızlığını deklare etmesine rağmen savaşı başlatan Irak'a ekonomik, askeri, diplomatik ve lojistik destek vermekten imtina etmemiştir. Suudi rejiminin böyle bir karar almasında etkili olan temel dinamik mevcut konjonktür altında yakın ve etkin tehdit olan İran'ı, uzak ve potansiyel tehdit olan Irak ile dengeleme stratejisidir. Riyad yönetimi İslam Devrimi ile kurulan İslam Cumhuriyeti'nin Fars milliyetçiliğini, Şii ideolojisini ve cumhuriyetçiliğini Suudi rejimini ayakta tutan temel unsurlarına en hayati tehlike olarak algılamış ve ona göre tedbirler almaya başlamıştır. Böylece, zaten İran tarafından düşmanlaştırılan Suudi rejimi, daha da büyük düşman haline getirilmiş ve Tahran-Riyad ilişkilerinde tansiyonu olabildiğine tırmandırmıştır.

3.1.3. Körfez İşbirliği Konseyi'nin kurulması (1981)

Tahran-Riyad ikili ilişkilerinin çatışmacı, gergin ve rekabetçi bir şekilde teşekkül etmesini belirleyen diğer bir önemli bölgesel gelişme ise 1981'de Körfez İşbirliği Konseyi(KİK)'nin, Körfeze diğer devletlerden daha fazla sınırı olan İran'ı dışarıda bırakarak kurulmasıdır. Burada altı çizilmesi gereken nokta ve sorulması gereken soru, Basra Körfezi ülkelerini Batı (ABD) desteği ve Suudi Arabistan öncülüğünde böyle bir kolektif düşünceye iten bölgesel ve içyapısal dinamikler nelerdir? İkinci olarak, Körfez monarşilerinin böyle bir oluşum içerisine girmeleri İran-Suudi Arabistan ilişkileri üzerindeki yansımaları ne düzeyde olmuştur? Körfez İşbirliği Konseyi'nin kurulduğu dönemin ulusal, bölgesel ve küresel konjonktürünü tahlil ettiğimizde kurulmasında dinamik rolü oynayan madalyonun diğer yüzünü görebiliriz.

KİK-İran ilişkileri kuruluşundan beri inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Suudi Arabistan'ın inisiyatifi ile bölgede meydana gelen önemli hadiselerin neden olduğu kaotik bir konjonktürde ortaya çıkmıştır. 1979'da İran'da ortaya çıkan devrimci

ideolojinin Şii ideolojisi üzerinden bölgeye nizam verme arzusu ve 1980’de Irak ile İran arasında meydana gelen ve savaşın seyrinin değişmesi ve bölgesel düzeyde etkilerinin öngörülememesi altı Körfez Arap monarşisinin safları sıkılaştırmasına yol açmıştır (Pradhan, 2009).

Bu çerçevede, 1979’da İran’da meydana gelen devrim ve akabinde İran’ın izlemeye çalıştığı Batı ve statüko karşıtı dış politika çizgisi ve bölgedeki monarşileri eleştiren resmi söylem, bölgede Batı yanlısı ve müesses nizamdan nemalan muhafazakar monarşileri rahatsız etmiştir. İran’ın böyle bir dış politika yaklaşımı ve devrim ihracı politikası (gerçek veya hayali) özellikle, gerek yüzölçüm, gerekse nüfus açısından küçük olan Basra Körfezi emirliklerini ya da şeyhliklerini tedirgin etmiş ve kolektif bir savunma mekanizması ile kendilerini muhafaza edebilecekleri müşterek savunma mekanizması içerisine girmelerine neden olmuştur (Hafizan, 2011). Nitekim altı Körfez ülkesi pek çok yönden benzerlik taşımaktadır ve bölgesel gelişmelerden etkilenme konusunda fazlasıyla hassas bir rejim yapısına sahiptirler. Onların hepsi hanedanlık üzerine kurulu monarşik bir siyasal sisteme sahiptirler. Yine bu monarşilerin hepsi petrole bağımlıdırlar ve askeri ve demografik kapasiteleri küçüktür (Peterson, 2002). Ayrıca, yönetimde bulunan aileler Sünnilerden oluşmakta, ülkelerde hatırı sayılır derecede Şii nüfus bulunmaktadır ve kendi rejimleri ile problemleri söz konusudur.

KİK; Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn ve Umman Dışişleri Bakanlarının 4 Şubat 1981’de Riyad’da gerçekleştirdikleri toplantıda anlaşma metni kabul edilmiş ve 25 Mayıs 1981’de de Devlet Başkanlarının Abu Dabi’de metni imzalamasıyla bölgesel işbirliğini artırmaya matuf bir örgütlenme olarak ortaya çıkmıştır (Çalış, Akgün ve Kutlu, 2006). Altı Körfez Arap ülkesi bir araya gelerek, Körfez bölgesinde cari bölgesel dengeleri değiştirerek nüfuz alanı oluşturmaya çalışan ve kendi rejimlerinin varlığını tehdit eden statüko karşıtı, değişimci devletlere karşı kolektif bir şekilde karşılık verebilmek için örgütsel yapılanmaya gitmişlerdir.

KİK’in kurulmasının arkasında yatan saik sadece bölgesel düzene muhalif hareket eden İran’ı dengelemek değil, Arap dünyasında lider ve Basra Körfezi’nde hâkim güç olamaya çabalayan Irak’ı da dengelemektir. Dikkat edilirse, örgütün

kuruluşu İslam Devrimi'nden hemen sonra değil, Irak'ın bölgesel nüfuz alanını genişletmeye çalıştığı ve bu çerçevede İran'ı İşgal etmesinden sonra gerçekleşmiştir. Dönem itibariyle, Körfez bölgesinin üç önemli ve büyük devletinden biri olan Suudi Arabistan (diğer ikisi İran ve Irak), 1970'lerden beri İslam ve Arap dünyasına liderlik etme ve Basra Körfezi'nde hâkimiyet kurma ve bu ikisi dışında rejimin güvenliğini teminat altına alma ve bölgesel statükoyu koruma düşüncesiyle dış politika izlemeye çalışmaktadır.

Diğer bir deyişle Suudi Arabistan, kendi dış politikasında potansiyel nüfuz alanı olarak gördüğü Basra Körfezi, İslam ve Arap dünyasında her hangi bir bölge devletinin hâkim bir pozisyona erişip çıkarlarını zedelemesini kabul edilemez görmektedir. Bu çerçevede, bölgede askeri, ekonomik ve nüfus kapasiteleriyle üstünlük kurabilecek muhtemel devletleri (İran ve Irak) tek başına caydıramayacağını ve dengeleyemeyeceğinin farkında olan Suudi yönetimi, bölge dışından bu revizyonist devletleri caydıracak bir süper güçle işbirliğine giderken, diğer taraftan bölgede diğer küçük Arap monarşileri ile ortak bir savunma örgütü kurarak söz konusu statüko karşıtı devletleri dengeleyebileceği düşüncesiyle hareket etmiştir.

Şüphesiz ki, KİK'in 1981'de ortaya çıkmasında doğrudan etkili olan Körfez ülkelerinin pek çok düzeyde algıladıkları tehditten kaynaklanmıştır. KİK'in temel hedefleri olarak üye devletler arasında ekonomik, sosyal, kültürel ve yönetsel alanlarda işbirliğini sağlamak olarak belirlenmiş olsa da bu durum pratikte dışarıdan ve içeriden gelen güvenlik ve istikrarı bozucu saldırılara karşı müşterek savunma mekanizması olarak tezahür etmiştir (Nibbloc, 2006). Basra Körfezi monarşileri, 1971'de İngiltere'nin bölgeden çekilişle beraber ortaya çıkan güç boşluğunda hakimiyet kurmaya çalışan bölgesel (İran ve Irak) veya büyük güçlerden (Sovyetler Birliği) çok boyutlu bir tehdit algılaması içerisine girmişlerdir. Çünkü bu devletler dünyanın yer altı kaynakları açısından en zengin ve uluslararası siyaset açısından önemli ölçüde stratejik bir bölgesinde bulunmaktadır. Bu nedenle bölgesel ve küresel güç odaklarının dikkati bu alanda yoğunlaşmaktadır.

Bu konuda söz konusu ülkeleri savunmasız kılan, manevra kapasitelerini

sınırlayan temel etmen bunların askeri kapasiteleri ve nüfus miktarlarının makul düzeyde olmamasıdır. Diğer taftan, bu ülkelerin siyasal sistemleri monarşidir ve ülke yönetiminde Sünni hanedanlıklar bulunmaktadır. Bu ülkelerin nüfuslarının azınlıkta veya çoğunlukta Şii barındırması ve bunların siyasal sistemden dışlanarak devletin imkânlarından mahrum bırakılmaları bu ülkelerin rejimlerini kırılgan bir yapı içerisine sokmaktadır. Genel olarak Basra Körfezi'nde tehdit algılamaları iki kategoride sınıflandırılabilir (Gause III, 2007). Birincisi, dış tehdit olarak tanımlanabilir. Bölgede ülkelerin güç kapasitelerinin arasında önemli ölçüde fark bulunmaktadır. Bölgede İran ve Irak'ın pek çok yönden diğer Körfez ülkelerine göre daha güçlü olmaları bölgede güvenlik tehdidi doğurmaktadır. İkincisi ise iç tehdit olarak tanımlanabilir. Körfez ülkelerinde yönetimi elinde bulunduran hanedanların kendi iktidarının güvenlik ve istikrarına yönelik algıladığı tehdit bu kategoriye oluşturmaktadır.

Bu çerçevede, KİK'in teşekkül ettiği evrede meydana gelen yerel, bölgesel ve küresel ölçekteki gelişmeler bölge devletlerinin böyle bir yapılanmaya doğru adım atmalarında motivasyon sağlamıştır. Bölge monarşilerini tedirginliğe iten ilk gelişme İslam Devrimi olmuştur. İkinci gelişme SSCB'nin bölgesel karışıklığı fırsata çevirerek, Aralık 1979'da Afganistan'ı işgal etmesi ve son olarak yine İran'ın iç karışıklık ve istikrarsızlığını bölgesel menfaatlerini gerçekleştirmek için fırsat olarak değerlendiren Irak'ın 1980'de İran'ı işgal etmesi ile ortaya çıkan savaşın Basra Körfezi'nin güvenlik ve istikrarına zarar vermesidir (Kechichian, 1985). KİK'i ortaya çıkaran ana itici güç yukarıda sayılan üç gelişmenin bilhassa Körfez ülkeleri üzerinde oluşturduğu tedirginliktir. İran'da Pehlevi hanedanlığının yıkılması ile beliren devrimci ideoloji, Körfez ülkelerinin iç siyasal bütünlüklerini tehlikeye atarken, öte yandan SSCB'nin Afganistan'ı işgali ve Irak'ın İran toprakları üzerinde işgal girişimi ise bölge devletlerinin toprak bütünlüklerine hanel getirebilecek bölgesel bir istikrarsızlığa yol açmıştır.

Körfez Arap ülkeleri, KİK'in tesisi ile üye ülkeler arasında güvenlik dahil bütün alanlarda koordinasyon, işbirliği ve entegrasyonu teşvik ve temin ederek iç ve dış tehditleri bertaraf etmeye çalışmışlardır. KİK'in müteşekkil hale getirilmesinde Suudi Arabistan'ın son derece önemli bir rol oynaması ve üye devletler içerisinde askeri

kapasitesi ve ekonomik gücünün önem arz etmesi ve bunlara ek olarak topraklarının genişliği ve nüfusunun büyüklüğü nedeniyle KİK'in izlediği politikalarda kilit rol oynamaktadır.

KİK'in kuruluş evresinde İran'ın bölgede en önemli ülke olmasına rağmen dışarıda bırakılması, KİK toplantıları sonrasında alınan kararlarda İran'a yönelik suçlamaların yer alması ve en önemlisi İran-Irak savaşında KİK ülkelerinin Irak tarafında yer almaları İran-Suudi ilişkilerinde gerginliği artırıcı, karşılıklı husumet ve şüpheleri iyice derinleştiren bir atmosferi doğurmuştur. Özellikle, İran-Irak Savaşı'nda İran lehine bir dönüm noktası olan ve Irak'ın işgal ettiği İran topraklarından geri çekilmeye başladığı 1982 yılında, KİK ülkelerinin ortak askeri güç oluşturma çabası içerisine girmeleri İran'ın karşı atağa geçerek bölgede egemenliğini genişleteceği ihtimalinden doğmuştur. Öyle ki, 22 Ekim 1982'de KİK üye devletleri Savunma Bakanları ikinci toplantısında İran, Körfez ülkelerinin güvenlik ve istikrarına öncelikli tehdit kaynağı olarak adlandırılmış ve ortak savunma politikasının oluşturulması ciddi bir şekilde tartışılmıştır (Kechichian, 1985).

1980'lerde Suudi Arabistan'da meydana gelen yönetim karşıtı muhalefet hareketlerinde, 1981'de Bahreyn'de mevcut yönetimi devirmeye yönelik darbe girişiminde, Kuveyt'te 1983'teki bombalı saldırıda İran'ın açık veya gizli eli olduğu düşüncesinin egemen olması ve üstelik İran'ın Irak karşısında üstünlük sağlayarak Irak topraklarına doğru genişlemeye başlaması, KİK ülkelerini iyiden iyiye tedirgin etmiş ortak savunma gücü oluşturulması fikrini doğurmuştur. Söz konusu durum ise KİK ile İran arasında tartışma konusu olmuş ve gerilimi artırmıştır. Suudi Arabistan liderliğindeki KİK, bölgesel cari düzene karşı değişimci bir dış politika duruşu sergileyen ve Körfez monarşilerinin yönetsel manada meşruiyetlerini tartışmalı hale getiren söylem ve eylemleri olan İran'ı dönem itibarıyla mevcut düzenin güvenlik ve istikrarına en temel kaygı verici bir kaynak olarak görmelerine neden olmuş (Ahrari, 1992) ve askeri, siyasal ve ekonomik alanlarda müşterek bir bölgesel politika ortaya koyarak değişimci ideolojinin tecrit edilmesi amaçlanmıştır.

19 Kasım 1983'te Bahreyn'de yapılan 3. KİK Zirvesinde askeri bir

örgütlenmeye gidilmesi ve savunma paktı imzalanması üzerinde durulmuştur. KİK üye devletleri Savunma Bakanlarının dışarıdan gelen tehditleri bertaraf etmeye yönelik ortak askeri gücün oluşturulması teklifi KİK Yüksek Konseyi tarafından masaya yatırılmış ancak herhangi bir anlaşma sağlanamamıştır (Kechichian, 1985). İran'ı dışarıda bırakan ve hatta İran gibi bölgesel tehdit oluşturan devletlere karşı askeri bir birlik oluşturulması hususunda bir ilerleme kaydedilememesinde Basra Körfezi'nde önemli bir güç olan İran'ın tavrı önemli ölçüde belirleyici olmuştur. İran'dan gelen tepkileri değerlendiren Yüksek Konsey, Basra Körfezi'nde müşterek bir savunma paktının imzalanmasını erteleme kararı almıştır. Ancak 1984'de gerçekleştirilen 4. KİK Zirvesinde üye devletler 10,000 kişiden müteşekkil Yarımada Kalkanı adında müşterek bir askeri paktın oluşturulması kararını almışlardır. Böylece, Basra Körfezi'nde güvenlik ve istikrarın tehlikeye altına girmesi veya her hangi bir KİK üyesinin yabancı bir güç tarafından saldırıya uğraması durumunda devreye girecek bir askeri ittifak kurulmuştur. Mart 2011'de Arap Baharı çerçevesinde ortaya çıkan ayaklanmayı bastırmak üzere Bahreyn'e yapılan askeri müdahale KİK'in bu ittifakı dahilinde gerçekleştirilmiştir.

KİK ülkelerinin böyle bir askeri ittifak içerisine girmeleri Tahran yönetimini büyük ölçüde rahatsız etmiştir. İran hükümeti, konuyla ilintili olarak Birleşik Arap Emirlikleri'ne gönderdiği mektupta, bölgenin güvenliğinin ancak ve yalnızca bölgeye sınırı olan tüm ülkelerin girişimi ile ve İslam kardeşliği temelinde yapılmasının altını çizmiştir. Basra Körfezi'nde en uzun sınıra sahip olan ve bölgenin en güçlü devleti olan İran'ın bölgede güvenlik ve istikrarın temininde ana kurucu unsur olması gerektiğini vurgulamıştır. KİK Ülkeleri Devlet Başkanları, İran'ın Irak karşında üstünlüğü sağladığı bir dönemde bölgede İran'ı daha fazla kızdıracak kararların alınmaması yönünde adım atmışlar, ancak bunun yanında KİK Savunma Bakanlarının ortak tatbikat yönünde aldığı daha önceki kararı onaylamışlardır. Böylece, 1983 yılında Birleşik Arap Emirlikleri'nde altı Körfez ülkesinin katılımı ile askeri tatbikat gerçekleştirilmiştir (Kechichian, 1985).

Ne kadar da KİK'in ana felsefesi siyasal, ekonomik ve toplumsal alanlarında altı Körfez ülkesi arasında bütünleşmeyi öngörse de ABD'den temin edilen askeri teknoloji ve modern silahlar nedeniyle revizyonist İran'ı dengelemeye gayret gösteren güvenlik örgütü görüntüsünü gizleyememiştir. ABD'nin üye ülkelerin güvenlik

personelini eğitmesi, bölgeye hava savunma sistemleri ve askeri teknoloji transferi yapması, bölgede ABD'ye ait büyük savaş gemilerinin bulunması ve ABD'nin bölgeye askeri olarak konuşlanması İran'ı, ABD'nin KİK üzerinden Basra Körfezi'ne yerleşmesi olarak düşünmeye itmiştir (Entessar, 1992). İran, geleneksel olarak Basra Körfezi'nde yabancı güçlerin müdahalesi olmadan güvenlik ve istikrarın bölge ülkeleri eliyle sağlanması taraftarı olmuş, Suudi Arabistan'ın liderlik ettiği KİK ülkelerinin bölgeye yabancı bir gücü (ABD) yerleştirmesi, 1989'da İran cumhurbaşkanı seçilen Haşimi Rafsancani tarafından eleştirilmiştir.

Sonuç olarak, İran'ın değişimci bir siyaset tarzını ortaya konması mevcut statüko içerisinde kalmayı ulusal ve bölgesel menfaatleri açısından gerekli gören Suudi Arabistan'ı İran'a karşı dengeleme siyaseti izlemesi hususunda motive etmiştir. İşte bu noktada, Riyad'ın Humeyni rejimini dengeleme enstrümanlarından bir diğeri ise Basra Körfezi monarşilerini yanına alarak potansiyel ve etkin tehditleri müşterek savunma mekanizması ile ortadan kaldırma düşüncesi olmuştur. Böyle bir stratejik hesaplama sonucunda KİK teşekkül etmiştir. Basra Körfezi'ne ilişkin olarak KİK'in kurulması, bölgenin diğer büyük aktörü olan İran'ı son derece ağır bir şekilde rahatsız etmiştir.

3.2. 1989-2001 Dönemi: Yumuşama

Küresel, bölgesel ve iç siyasal yapıda meydana gelen köklü değişiklikler uluslararası politikada mevcut devletlerin dış politika yönelimlerinde ve hedef ve önceliklerinde değişimi doğurduğu gibi, İran ve Suudi Arabistan ilişkileri de 1989-2001 arasında meydana gelen değişimlerden pozitif yönde etkilenmiş ve iki ülkenin birbirlerine bakış açıları ve davranış kalıpları büyük oranda dönüşmüştür. 1989 yılı İran'ın Arap komşuları ile olan ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarih ve takip eden yıllarda meydana gelen gelişmeler Tahran'ın Arap dünyası ile ilişkilerinde yeni bir sayfa açmıştır.

İki ülke ilişkilerinin ilk dönemi olarak adlandırılan 1979-89 doğrudan rekabet ve çatışma dönemi, tarihi geçmişi bulunan anlaşmazlık alanlarının da etkisiyle tarafların

birbirlerine dönük çatışma ve husumete dayalı siyasetleri ile geçmiştir. Devrimci ve çatışmacı retoriğin İran dış politikası ve bölge ile olan ilişkilerini rehin altına alması, bu devletin statükocu Arap devletleri ile ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur. Mezkur dönemde Tahran'ın Arap dünyasına veya bölgeye hususiyetle Riyad'a yönelik dış politikası reelpolitik ihtiyaçlardan çok ideolojik prensipler çerçevesinde teşekkül etmiştir. Söz konusu ideolojik prensiplerin ortaya koyduğu bölgesel vizyonun anti-statükocu bir vaziyet göstermesi, bölgesel dengeler üzerinde değişim yönünde baskı yapması ve Suudi Arabistan'ın iç ve dış güvenlik ve istikrarını tehlikeye atma potansiyelini ihtiva etmesi gibi nedenlerle Riyad'ın bölgede İran karşıtı bir dış politika çizgisi izlemesine yol açmıştır.

Ulusal menfaatlerin geri planda tutularak ideolojik prensiplerin hakim olduğu değişimci İran, Suudi Arabistan'ın da harcadığı fazla mesai neticesinde bölgede yalnızlığa itilmiştir. Bu, kısmen I. Körfez Savaşı'nda Irak lehine alınan tutumla, kısmen bölgesel işbirliği öngören örgütlenme girişimlerinde İran'ın dışarıda bırakılmasıyla ve kısmen de Suudi Arabistan'ın İran'a karşı doğrudan takındığı davranış şekilleri ile başarıya ulaşmıştır. İslam Devrimi ile müteşekkil hale getirilmiş İran'ın dış politikasının revizyonist doğası, Suudi Arabistan'ın bölgede güç dengesi siyaseti ile dengelenmeye çalışılmıştır. Suudiler, yakın ve etkin tehdit olarak gördükleri revizyonist İran'ı uzak ve potansiyel tehdit olarak gördükleri Irak ve Basra Körfezi monarşileri ile dengelemeye çalışmışlardır.

Ancak 1980'lerin sonuna gelindiğinde ortaya çıkan konjonktür İran ve Arap komşularının birbirlerine bakış açılarını ve davranış kalıplarını esaslı bir şekilde değiştirmiştir. Bu dönemde, 1979 öncesi dönemi andırır şekilde, bir önceki on yılda gergin ve çatışmacı ilişkilere rağmen Tahran ve Riyad karşılıklı siyasal, ekonomik ve güvenlik menfaatleri üzerine odaklanarak aralarındaki husumet ve düşmanlığı azaltmışlardır (Jahner, 2012). Rejimin güvenliğinin teminat altına alınmasının yanında 1980'ler boyunca İran dış politikasının temel iki hedefi; devrim ihracı gerçekleştirerek İslam dünyasında etkinlik kazanmak ve yayılcı ve hakimiyet siyaseti yürüten Irak'ı bozguna uğratarak Basra Körfezi'nde askeri, siyasal ve ekonomik güç olmaktır. 1990'lara gelindiğinde durum öncekinden önemli ölçüde değişiklik arz etmekteydi.

1988’de I. Körfez Savaşı’nın sona ermesinden sonra İran bölgesel duruşunu değişimci bir pozisyonundan bölgesel statükoya doğru radikal bir şekilde değiştirmiştir (Milani, 2005). Diğer bir anlatımla, 1980’lerde Tahran’ın müdahaleci ve değişimci bölgesel politikası devrimci duruşunun doğal bir uzantısı olarak görülürken, 1990’lara gelindiğinde Tahran’ın siyaset tavrı esas itibariyle güvenlik temini ve pazarlık gücü artırma üzerine kurulmuştur (Sariolghalam, 2003). Backhash (2001), 1990’lar boyunca hususiyetle İran’ın iç ve dış politikasında meydana gelen radikal dönüşümü açıklarken, dış politika temel prensiplerinin belirlenmesinde ve dış politika gündeminin oluşturulmasında “içeride güvenlik ve bölgede istikrar” stratejik hedefinin hâkim rol oynadığını ifade etmiştir. Aynı konuda paralel bir açıklama yapan Ramazani (1998) ise “içeride demokrasi ve dışarıda barış” şeklinde tanımlamıştır.

Bu çerçevede, İran dış politikası ve bölgeyi algılaması üzerinde meydana gelen büyük dönüşümü anlamaya ilişkin olarak her şeyden önce, İran’da devletin dış politikasına yön veren ve dış politika prensiplerini belirleyen liderlik değişim geçirmiştir. 1989 yılında, İslam Devrimi’nin lideri Velayet-i Fakih Ayetullah Humeyni vefat etmiştir. Yine aynı yıl içerisinde cumhurbaşkanlığı görevinde bulunan Hüccetül İslam Ali Hamaney, Ayetullahlık makamına tekamül ederek Velayet-i Fakihlik görevine getirilmiştir. Bununla beraber, 1979 cumhurbaşkanlığı seçiminde pragmatist bir dünya görüşüne sahip olan, Meclis Sözcülüğü yapmış ve İran ordusu Başkomutanlığında bulunmuş olan Ali Ekber Haşimi Rafsancani İran devlet başkanlığına seçilmiştir.

İran cumhurbaşkanı seçilen Haşimi Rafsancani, yetkilerinin genişliğini de kullanarak İran’ın bölgesel politikalarında reelpolitik zorunlulukları ideolojik prensip ve hedeflerin üzerine çıkarmıştır. Böyle bir siyaset tarzı ortaya koyan Rafsancani, İran’ın Arap dünyası ve özellikle Suudi Arabistan ile münasebetlerinde karşılıklı şüpheleri gidererek, taraflar arasında işbirliği olanakları sunan yeni bir sayfa açmıştır. Bunlara ek olarak bu çizgi, 1997’de yapılan seçimlerde oyların ezici çoğunluğunu alarak İran’da cumhurbaşkanı seçilen Muhammed Hatemi’nin bölgesel ve küresel siyasete dair diyalog ve işbirliğinden yana dış politika çizgisi ile birleşince İran’ın bölge devletleri ile ilişkileri pozitif yönlü köklü bir değişim geçirmiştir.

İkinci olarak, Irak'ın Kuveyt'i 1990'da işgal girişimi ve II. Körfez Savaşı, Suudi Arabistan liderliği nezdindeki İran ve Irak algısı üzerinde son derece önemli bir değişikliği beraberinde getirmiştir. Bu tarihe kadar bölgede Arap devletleri tarafından saldırgan tavırları ile bölgesel güvenlik ve istikrarı zedeleyen ülke olarak İran görülürken, artık bölgede yayılmacı bir siyaset izleyerek bölgesel hegemonya peşinde koşan devlet Irak olarak görülmeye başlanmıştır. Bu durum Arap devletlerinin İran ile yakınlaşmasına yol açmıştır. Son olarak, küresel sistemde meydana gelen köklü değişim bölge devletlerinin tehdit algılamaları ve dış politika hedefleri üzerinde önemli sonuçları olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın son bulması ile bölge devletleri arasında işbirliği olanağı artmış, dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi Ortadoğu'da da bölgeselleşme ivme kazanmıştır. Soğuk Savaş esnasında, devletin tam bağımsızlığı anlamında Ayetullah Humeyni'nin “Ne Doğu Ne Batı” doktrini bir anlam ifade ediyordu. Ancak, 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından beliren uluslararası konjonktürde anılan bu popülist slogan tabi olarak anlamını yitirmiştir (Ehteshami, 2004). Bu bağlamda, 1990'lara gelindiğinde meydana gelen bölgesel dinamiklerin de etkisiyle İran ve Suudi Arabistan, birbirlerine karşı besledikleri düşmanlık ve güvensizliği ikili ilişkilerin gündeminden çıkarmaya ve tabiatıyla yakınlaşmaya büyük çaba göstermişlerdir.

3.2.1. Liderlik değişimi

18 Temmuz 1988'de İran'ın BM Güvenlik Konseyi'nin 598 sayılı kararını şartsız kabul etmesi ile İran-Irak arsında uzun süredir devam eden I. Körfez Savaşı resmi olarak son bulmuştur (Hinnebuch ve Ehteshami, 1997). BM kararı çatışmayı durdurmuş ve taraflara iki ülke sınırlarını savaş öncesi durumuna döndürülmesi çağrısı yapmıştır. Irak ile ateşkes kararı alan Humeyni, aldığı kararın “zehir içmekten daha zor” olduğunu ifade ederek, bunu yalnızca İran İslam Cumhuriyeti'nin menfaatleri doğrultusunda yaptığını vurgulamıştır (Grotto, 2009). Bu doğrultuda, İran dış politikasına 1990'lar boyunca ağırlığını koyacak ulusal çıkarların ideolojik amaçlardan önce geldiği inancı daha 1988'de ateşkes kararının alınmasında kendisini hissettirmeye başlamıştır.

Ateşkes kararının alınmasının ardından dönemin Meclis Sözcüsü Haşimi Rafsancani, İran'ın diplomatik ilişkilerde sert ve devrimci söylem ve davranışları komşularını ve diğer ülkeleri düşman yaparak, I. Körfez Savaşı'nda saldıran taraf olmasına rağmen bu ülkelerin Irak'ın yanında yer aldıklarını dile getirmiştir. (Hunter, 2003). 1988 yazında I. Körfez Savaşı'nın sona ermesi ile İran ve Arap tarafı arasında tansiyon gittikçe düşmeye başlamış ve savaş yıllarında kopmuş veya bozulmuş olan diplomatik ilişkiler yeniden kurulmaya başlamıştır. Nitekim 1988 yılının sonuna gelindiğinde Tahran yönetimi Bağdat ve Riyad hariç diğer bütün Körfez ülkeleri ile diplomatik sorunlarını çözüme kavuşturmuştur (Ehteshami, 1995).

1990'lara gelindiğinde İran dış politikasında etkili olan sadece pragmatist siyasal kanat değil, aynı zamanda dini kanattan da normalleşme yanlısı sesler yükselmeye başlamıştır. 3 Haziran 1989'da Humeyni'nin vefat etmesi, İran'ın devrimci bir devletten bölgesel statükoyu savunan bir güce doğru değişim sürecini başlatmıştır. İran siyaset erbabı devrim ihracı politikası yerine, içeride çok boyutlu ve kapsamlı yeniden yapılanma ve dışarıda ise bölgesel istikrar ve güvenliğin temini üzerine yoğunlaşmıştır (Milani, 2009). İran'ın post-Humeyni dönemine geçişinde birçok değişken etkili olmuştur. Ulema, bölgesel siyasi statükoyu değiştiremeyeceği gerçeğini kabul etmiş bulunmaktaydı. Bu, İran'ın bölgesel ve uluslararası politikanın reelpolitik yapısını dikkate almasını ve buradan hareketle komşu Arap devletlerine yönelik diplomatik hamleler gerçekleştirmesi gerektiği düşüncesinin yerleşmesini sağlamıştır. Bu minvalde Tahran yönetimi, I. Körfez Savaşı'nda Irak'a verdiği cömert desteğine rağmen Kuveyt ile diplomatik ilişkilerini tekrar kurmuş, Suudi Krallığı ile diplomatik ilişkileri tesisi maksadıyla inisiyatifler almış ve Irak ile çatışmaya son vererek “soğuk barış” dönemi başlatılmıştır. İran dış politikasının bu çizgisi onun bölgesel istikrar ve ekonomik işbirliğini dış politika temel parametresi haline getirdiğinin somut göstergesiydi.

Esasen İran liderliğinde meydana gelen zihniyet değişimi, İslam Devrimi'nin başka devletlerin içişlerine karışarak veya zorla ihraç edilmesinden ziyade, bölge devletlerine başarılı bir emsal teşkil ederek ihraç edilmesi düşüncesinin hakim olması yönünde meydana gelmiştir. Dönem itibarıyla Humeyni'nin halefi olarak görülen

Ayetullah Muntazari'nin ifadeleri bu husus da fevkalade önemlidir. Muntazari'ye göre insanlar için ekonomik ve siyasal özgürlük temin edildiği takdirde, ülkenin diğerleri için emsal teşkil edeceğini ve böylece Üçüncü Dünya ve İslam devletlerini etkisi altına alarak kendilerinin de bu metodu takip edilebileceğini ifade etmiştir. Yine bu paralelde açıklama yapan Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani, yapmak zorunda oldukları şeyin İran'ı model haline getirerek devrim ihracını gerçekleştirmek olduğunun altını çizmiştir (Ehteshami, 1992). Rafsancani'nin bu beyanı, devrim ihracının şiddetle ve zorla bir başarı sağlayamayacağını bilakis; ilerlemenin, gelişmenin ve doğru İslami değerlerin münasip bir modelini bölgeye sunarak başarıya ulaşacağını göstermektedir.

Söz konusu yıpratıcı savaşın ateşkes imzalanarak son bulmasında Riyad yönetimi pozitif bir rol oynamış ve Saddam Hüseyin'in askeri operasyonları kesmesi ve ateşkes imzalaması konusunda yoğun bir mesai harcamıştır. İki ülke ilişkilerinin yumuşama evresine girmesinde Suudi Arabistan'ın bu seviyedeki tutumu etkili olmuştur. I. Körfez Savaşı esnasında Ayetullah Humeyni tarafından Genel Kurmay Başkanı olarak atanan Haşimi Rafsancani, yaptığı bir konuşmada, savaş sonrası bölgesel politikalarında yapacakları değişiklik sinyali vererek, Tahran ve Riyad ikili ilişkilerine dair sorunların çözülmesinde istekli olduklarını dile getirmiştir. Aynı konuşmada Rafsancani, KİK ülkelerinin bölgede tahayyül ettikleri düzen paralelinde İran'ın başlangıcından beri bölgeye yönelik genişlemeci bir dış politika niyeti olmadığını ve var olan sorunların çözümüne yönelik KİK ülkelerinden kendileri ile işbirliği yapmaları talebinde bulunmuştur (Ehteshami, 1992). İran yönetiminin I. Körfez Savaşı'na son veren ateşkes kararını kabul etmesi, Suudi yönetimin tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Öyle ki, Suudi Kralı Fahd, İran'ın Birleşmiş Milletler kararını kabul etmesinin ardından Suudi Arabistan'ın İran ile çözülemeyecek hiçbir problemi olmadığını dile getirmiştir (Sadeghi ve Ahmadian, 2011).

I. Körfez Savaşı'na son veren ateşkes kararının alınmasının bölgesel ve küresel yansımaları olmuştur. Bu yansımaları Hinnebusch ve Ehteshami şöyle ifade etmektedirler (Hinnebusch ve Ehteshami, 1997). Her şeyden önce alınan karar İran'ın Saddam Hüseyin rejimini yıkmaya yönelik temel dış politika niyetinde değişiklik meydana getirmiştir. İkinci olarak, savaşın son bulmasına yönelik alınan karar

vesilesiyle İran'ın Arap Körfez ülkeleriyle ilişkilerde normalleşmeyi getirecek kanallar ortaya çıkmıştır. Son olarak, BM'nin kararının kabul edilmesi göstermiştir ki İran, Arap komşuları ile irtibatlı olarak yaşayabilir bir bölgesel güvenlik mekanizması temini niyetindedir. Daha açık bir ifadeyle söylemek gerekirse, İranlı liderler ikna oldular ki, Körfez bölgesinde arzuladıkları güvenlik düzenlemesi Körfeze sınırı olan monarşileri dışlayarak veya yıkararak değil, tam tersine onlarla işbirliği yapılarak elde edilebilirdi (Taremi, 2003).

Haşimi Rafsancani liderliği (1989-97)

Genel olarak bakıldığında, 1990'larda İran dış politikasında pragmatizmi ortaya çıkaran muhtelif faktörler bulunmaktadır. 1989 yılında meydana gelen iki önemli gelişme İran dış politikasının menfaat ve emellerini ve dış politika öncelik ve hedeflerini değiştirmiş, netice itibarıyla Tahran-Riyad ilişkilerini yumuşama evresine sokmuştur. Bunlar, İslam Devrimi'nin lideri Ayetullah Humeyni'nin vefat etmesi ve ılımlı ve pragmatist bir felsefeye sahip olan Ali Ekber Haşimi Rafsancani'nin İran'da yönetime gelmesidir. Bu paralelde, İran'da Temmuz 1989'da anayasada yapılan değişiklikle başbakanlık kurumu kaldırılmış ve cumhurbaşkanlığı makamı güçlendirilmiştir (Rakel, 2007). 1979 sonrası ilk on yıl boyunca dış politika karar alma mekanizması üzerinde Humeyni'nin mutlak bir otoritesi söz konusuydu. Dış politika kararları, konjonktürün iyi değerlendirilmesi ve ulusal menfaatlerin ön planda tutulması neticesinde değil, bilakis ideolojik ve devrimci bir bakış açısıyla alınmaktaydı. Ancak Velayet-i Fakih'in vefatı iç politik sistemde değişimi getirdiği gibi dış politika karar alma mekanizması üzerinde de büyük etkisi olmuştur. 1990'lara gelindiğinde, Devletin karar mekanizması tek adam liderliğinden çıkıp, daha az karizmatik dini lider Ali Hamaney ile pragmatist Haşimi Rafsancani arasında bölünmüştür (Maloney, 2002).

İran'da yönetime gelen Rafsancani, yönetimde bulunduğu iki dönem boyunca savaş sonrası İran'ın pratik ihtiyaçlarının altını çizmek zorunda kalmıştır. Bu çerçevede, pragmatist liderlik köklü bir değişime giderek iki önemli öncelik ve hedef belirlemiştir: içeride ekonomik gelişme ve siyasal ve askeri olarak yeniden yapılanma (Ramazani, 2010), dışarıda ise reelpolitik ihtiyaçlardan hareketle bölge devletleri (İsrail hariç) ile

iyi komşuluk ilkesine dayalı bir dış politika tarzı belirleme. Diğer bir deyişle, esas itibariyle İran dış politika yönelimi önceki on yılda izleneni andırmakla birlikte pratikte, Rafsancani'nin yeniden yapılanma maksadıyla belirlediği öncelikler dış politikanın ideolojik perspektifini gölgelemiştir. Çünkü İran rejiminin ağır şartlar altında varlığını sürdürebilmesi için belirlenen hedeflerin elde edilmesi dış politikanın yeniden yapılandırılmasını gerekli kılmıştır (Ehteshami, 1995).

Humeyni'nin vefatının ardından gelen yeni dini liderlik ve Rafsancani'nin başında bulunduğu siyasi liderlik, geçmişin yanlış politikalarını bir kenara bırakarak, sekiz yıl süren savaşın zararlarını telafi etmek ve İran'ın bölgesel güç ve nüfuzunu tekrar kazanmak için ekonomik yeniden yapılanma ve askeri kapasitesini artırma konuları üzerine odaklanmışlardır (Dannreuther, 2003). Diğer bir deyişle, yeni yönetimin 1990'ların başında yapmaya çalıştığı şey İran dış politikasına yön veren radikal ve devrimci grupları devre dışı bırakarak İran'ın bölgesel ve uluslararası tecridini kırmak ve ekonomik yeniden yapılanma politikası izleyerek ekonomiyi güçlendirmektir. Nitekim "İlk Cumhuriyet" olarak adlandırılan 1979-89 dönemimde kırılğan bir yapıya sahip olan yeni devlet; düşen petrol fiyatları, ekonomik yaptırımlar, uluslararası yalnızlık ve I.Körfez Savaşı koşulları nedeniyle bir anlamda nefes alamaz duruma gelmişti (Wright, 2000). Devlet aklının ivedi bir şekilde yapması gereken İran'ı bu çetrefilli ve müşkül durumdan kurtarmak olmalıydı. Bu nedenle Rafsancani liderliği elde etmeyi düşündüğü hedeflerin gerçekleşmesi için bölgede ılımlı bir dış politika tarzı ortaya koyması gerektiğinin farkında olarak bölge devletleri ile yakınlaşma siyaseti izlemiştir.

Öte yandan Rafsancani, İslam Devrimi sonrası dış politika sloganı haline getirilen "Ne Doğu Ne Batı" yaklaşımının Sovyetler Birliğinin dağılmaya başlaması ile artık yanlış bir yönelim olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. İslam Devrimi'nin ilk on yılında izlenen dış politika temel prensiplerinden olan "Ne Doğu Ne Batı" siyaseti, pragmatist liderlik altında kısmen "Hem Kuzey Hem de Güney" politikasına dönüşmüştür (Ramazani, 1992). Kuzey ile Sovyetler Birliği'nin dağılması ile ortaya çıkan Kafkasya ve Orta Asya anlatılmak istenirken güney ile Basra Körfezi ve daha geniş ölçekte Ortadoğu kast edilmekteydi. Kafkaslar ve daha geniş ölçekte Orta Asya ve

Basra Körfezi ve daha geniş ölçekte Ortadoğu, 1989’da kurulan yeni yönetim tarafından ekonomik, toplumsal ve siyasi bağların yeniden kurulacağı potansiyel coğrafyalar olarak görülmeye başlanmıştır.

1988 yılında daha cumhurbaşkanı değilken Rafsancani, İran’ın izlediği çatışmacı ve izolasyonist dış politikayı açıkça eleştirmiştir (Dorraj, 2010). Bu konuyla alakalı olarak Rafsancani şöyle bir açıklamada bulunmuştur: “Devrim siyasetinin hâkim olduğu ilk on yılda yaptığımız hatalardan birisi, sürekli olarak düşmanlar inşa etmektir. Biz bu devletleri tarafsız tutabilirdik fakat düşmanlığa sürükledik ve onların dostluklarını kazanmak için her hangi bir çaba sarf etmedik” (Amiri, Samsu ve Fereidouni, 2010). Pragmatist Rafsancani bir önceki on yılda ortaya konulan ideolojik bakış açısını bir kenara bırakmış ve çıkardığı dersler sonucunda ulusal menfaatler doğrultusunda dış politika ortaya koymaya çalışmış ve bu çerçevede iyi komşuluk siyaseti izlemiştir (Ramazani, 2010).

Uluslararası siyaset sahnesinde önemli aktör olarak yerini koruyan devletlerin dışa dönük tutum ve davranışlarını belirleyen temel dinamik ulusal menfaatleridir. Dolayısıyla, iç siyaset ile dış politika arasında önemli ölçüde birbirine bağımlılık söz konusudur. Bu noktada 1980’lerin sonlarına doğru iç ve dış siyasette köklü değişim geçiren İran istisna teşkil etmemektedir. İdeolojik prensiplerin iç ve dış siyasete hakim olduğu İslam Devrimi sonrası ilk on yıl boyunca İran, içeride ve dışarıda bir çok sorunla karşılaştı. Irak ile yaptığı savaştan askeri, ekonomik ve toplumsal olarak ağır yaralar alarak çıkmıştır. Ortaya koyduğu devrimci ideoloji ve savaş atmosferi İran’ı bölgesel ve küresel sistemden tecrit etmiş ve onu marjinalleştirerek işbirliği kanallarını tıkamıştır (Taremi, 2003). Arap dünyası ülkelerinin yarından fazlası ile diplomatik ilişkiler koparılmıştı. Suudi Arabistan, Mısır, Kuveyt, Ürdün, Fas ve Tunus gibi önemli Arap devletleri ile irtibatlar kopmuş, Irak ile ise Savaş halindeydi.

Küresel düzeyde İngiltere, Almanya ve Fransa ile Irak’a destek vermeleri nedeniyle diplomatik bağlantılar zayıflamıştı. Süper güçler ABD ve SSCB ile ilişkilerde ise ideolojik bakış açısının getirdiği husumet nedeniyle sorunlar yaşanmaktaydı. Komşu Arap devletleri saldırgan taraf İran olmamasına rağmen sekiz yıl süren savaşta Irak’a

muhtelif düzeylerde destek çıkmışlardır. İran'ın yegâne dostları ise uluslararası sistemden tecrit edilmiş olan Kuzey Kore, Libya ve Suriye gibi devletler kalmıştır. Bölgede aşırı düzeyde küresel güçlerle çatışma siyaseti izlediği için ekonomik ve askeri yaptırımlarla karşılaşmıştır.

İşte bu noktada, 1989'da iktidara gelen Rafsancani liderliği konjonktürel değişim ve ulusal menfaatlerden hareketle bir dış politika çizgisi izlemeye koyulmuştur. Öncelikli olarak ekonomi ve güvenlikle ilintili soruların çözülmesi yeni liderliğin en önemli gündem maddesi haline gelmiştir. Bu alanlarda muhkem bir yapıya sahip olan İran'ın bölgesel ve küresel düzeyde manevra kabiliyetini artıracak düşünülüyordu. Bununla birlikte, içeride böyle bir hedefin başarıya ulaşması ancak bölge devletleri ile işbirliğine dayalı bir siyaset tarzının uygulamaya koyulması ile mümkün olabilirdi. “İkinci Cumhuriyet”in başlangıcı olarak adlandırılan savaş sonrası İran, içeride askeri, ekonomik ve siyasal alanlarda yeniden yapılanma ve dışarıda ise bu alanlarda başarı sağlanması maksadıyla iyi komşuluk siyaseti icra etmiştir.

Rafsancani'nin dış politika stratejisi içyapıdan kaynaklanan sorunların üstesinden gelinmesi bağlamında ortaya konulmuş bir vizyon idi. Temel amaç, yıkıcı ve yıpratıcı savaşta kaybedilen zeminin tekrar kazanılması ve bölgede nüfuzun tekrar temin edilmesi idi. Bu nedenle içeride ekonomik ve askeri yeniden yapılanma dışarıda bölgesel ve küresel izolasyonun ortadan kaldırılması ile mümkün olabilirdi (Ehteshami, 1995). İçyapının zorunlulukları İran dış politikasının şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır (Sick, 1987). Şöyle ki, dış politikada sorunları gidermeye ve bölge devletleri ile karşılıklı güveni sağlamaya yönelik dış politika anlayışının ortaya konulmasının ana dinamiği içeride yapısal sorunların üstesinden gelmektir. İçeride ekonomik yeniden yapılanma ve gelişmenin dışarıda pragmatist bir dış politikanın izlenmesini gerekli kılmıştır. Bu nedenle, İranlı yetkililer istikrarlı bir bölgede komşularla işbirliği içerisinde bulunduğu takdirde, içeride yeniden yapılanma sürecinin başarıya ulaşacağı kanısındaydılar. Bölgesel istikrarın temin edildiği bir dönemde iyi komşuluk siyaseti izleyen bir İran, yabancı yatırımları topraklarına çekeceği gibi kendi ürettiği ürünlerini bölge devletlerine ihraç edebilirdi (Ansari, 2003).

İlk olarak, siyasal alanda reformlar yapılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede, belirlenen hedeflerin elde edilmesinde yürütme erkinin güçlendirilmesi ve kararların hızlı ve etkin bir şekilde icra edilmesi amacıyla anayasal düzenlemeye gidilmiştir. 1989'da yapılan anayasal düzenleme ile başbakanlık kurumu ilga edilerek, yetkiler Cumhurbaşkanı'na devredilmiştir. Anayasal düzenleme ile Yüksek Ulusal Güvenlik Konseyi oluşturulmuş ve sorumluluğu Cumhurbaşkanı'na verilmiştir. Bu sayede az da olsa ideolojik siyasetin dış politikaya hakim olmasının önü kesilmiştir. Bu organ, ülkede siyaset üretme merkezi haline getirilerek dış politikanın tartışıldığı ve ulusal güvenlik stratejisinin belirlendiği ana organ şeklini almıştır (Ehteshami, 2009). Başbakanlık makamının ilga edilmesi ile 1979'dan beri ülke siyasetine yön veren radikal gruplar büyük oranda sistem dışında kalmıştır. Anayasal düzenlemenin getirdiği diğer olumlu değişiklik ise Dışişleri Bakanı'nın Bakanlar Kurulu Başkanı olan Cumhurbaşkanı'na rapor verecek olmasıydı. Anayasal yapıda meydana gelen değişiklikler ile Devlet Başkanlık Ofisi İran dış politika yapımında önemli ölçüde etkili hale gelmiş oldu. Lakin ülke iç ve dış siyasetinde cumhurbaşkanının yetkilerinin artırılmasına rağmen Rehberlik Makamı, Anayasayı Koruyucular Konseyi ve Meclis gibi diğer güç merkezleri de İran dış politika yapımında esaslı bir şekilde etkiliydiler. Bu gelişmelerin İran-Suudi ilişkileri açısından önemi, İran dış politika yapım sürecinde etkili olan devlet kurumlarının Rafsancani çizgisindeki devlet adamlarının eline geçmesi veya doğrudan onun tarafından kontrol edilmesi sayesinde Suudi Arabistan ile ilişkilerde yumuşamanın başlaması üzerinde etkili olmasıdır. Çünkü İran'daki muhafazakâr gruplar Suudi Arabistan ile yakınlaşmaya karşı çıkmaktaydılar.

İkinci olarak, Rafsancani liderliğinde ekonomik yeniden yapılanma süreci başlatılmıştır. Bu planın başarıya ulaşması ise bölge devletleri ile ekonomik bağların kurulması ve güçlendirilmesine bağlıydı. Bölgede ve uluslararası alanda tecrit edilmiş bir ülkenin içeride ekonomik anlamda bir başarı elde edemeyeceği yeni liderlik tarafından biliniyordu. Ekonomik yeniden yapılanma pragmatist liderliğin gündeminde merkezi bir rol oynamaya başlamıştır. Hükümetin temel amacı ekonomiyi ideolojik bakış açısının dışına çıkarmak, kapsamlı özelleştirme programları uygulamak, dış ticarete serbestliği hâkim kılmak ve yasal çerçeveyi uluslararası norm ve kurallarla uyumlu hale getirmek olmuştur (Aras, 2001). İran'ın içeride ekonomiyi düzeltmesi içi

bölge devletleri ile gerilim içerisinde girmemesini gerekiyordu. Bu konuyla ilgili olarak Rafsancani şöyle bir ifadeye bulunmuştur: “Basra Körfezi’nin güney sahillerinde bulunan ülkelerle anlaşmazlığa düşmek için bir neden olmadığını düşünüyoruz. Eğer İran anlaşmazlığa düşerse petrol fiyatları düşük seyredecek ve İran’ın yeniden inşasını engelleyecektir. Komşu Müslüman ülkelerle birlikte yaşamak ve bu problemlerden kaçınmak bizim için mümkündür” (Taremi, 2003: 389). Bu nedenle bölge devletleri ile sorunların halledilmesi, diplomatik ilişkilerin rayına oturması ve ilişkileri belirleyen temel etmenin düşmanlık siyaseti değil de işbirliği eğiliminin olması İran’ın Suudi Arabistan ile ilişkilerinde değişimi zorunlu kılmıştır. Komşularla ilişkileri geliştirerek OPEC içerisindeki nüfuzunu tekrar kazanabilir ve bunun doğal sonucu olarak yüksek petrol gelirleri ile ekonomiyi tahkim edebilirdi. Öte yandan Batı ile ilişkilerin normalleşmesi ise yabancı sermaye ve yatırımı ülkeye çekebilirdi (Marschall, 2003).

Üçüncü olarak, askeri/güvenlik bağlamında ise 1980’lerin sonu ve 1990’ların başı itibarıyla İran, ulusal güvenliği açısından kendini tehdit altında görmekteydi. Her şeyden önce, askeri mühimmat ve silah envanterini sekil yıl gibi uzun bir süre devam eden savaşta tüketmiş olan İran, 1990’lara yıpranmış bir şekilde girmiştir. Temmuz 1988’deki ateşkesin ardından temel öncelik askeri alanda yeniden yapılanmaydı. Dönemin Cumhurbaşkanı Hamaney (Daha henüz Rehberlik makamına gelmemişken) İran’ın yeniden yapılanma sürecinde karşılaştığı ana görevin İslam Cumhuriyeti’nin savunma kapasitesini güçlendirmek olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra Hamaney 1989’da Velayet-Fakih olduğunda ise İran’ın savunmasını güçlendirmesi ve askeri üretim kapasitesini artırması gerektiğine değinerek İslam Cumhuriyeti’nin en öncelikli hedefinin silah üretim endüstrisinin genişleme ve gelişmesi olması gerektiğini ifade etmiştir (Ehteshami, 1995).

1989 ile birlikte meydana gelen liderlik değişiminin de etkisiyle İran, dış politika temel yöneliminde ideolojik çatışmadan iyi komşuluk siyaseti ile işbirliğine doğru dramatik değişim geçirmiş ve Arap dünyası ile ilişkilerini geliştirmiştir (Ramazani, 1998). Tahran’ın komşuları ve uluslararası güçlerle ilişkilerinin evrimi İran’ın dış dünyaya bakışında önemli bir değişimi göstermekteydi (Bahgat, 1998). İran’ın ilk döneminde uluslararası yalnızlık, ekonomik, diplomatik ve askeri

yıpranmışlık devrimci ve statüko karşıtı politika izlemenin getirdiği son derece önemli sorunlardı (Moshaver, 2003). Artık Tahran'ın bölgesel ve bölge aşırı manevra kabiliyetini kısıtlayan bu sorunlardan kurtulmanın Pragmatist zihniyete sahip yeni liderliğin temel gündem maddesi haline gelmiştir. İran Basra Körfezi monarşileri ile ekonomik ve siyasal bağlarını geliştirmiştir. Ancak Rafsancani çok iyi biliyordu ki, Basra Körfezi ülkeleri ile yakınlaşmanın netice vermesi Suudi Arabistan ile 1988'de kopmuş olan diplomatik ilişkilerin tekrar başlatılmasından geçmekteydi. Dolayısıyla, Suudi Arabistan ile yakınlaşma politikası ayrı bir önem ifade ediyordu.

İran'ın temel ihtiyacı, savaşın neden olduğu büyük yıkımın üstesinden gelebilmek için yabancı yatırımı çekmek ve dış ekonomik yardım sağlamaktı (Aras, 2001). 1989'da Meclis Sözcüsü Rafsancani (Daha Cumhurbaşkanı olmadan) savaşın ekonomik zararlarını tamir etmek için Basra Körfezi monarşileri ile ilişkilerini normalleştirmeye hazır olduğunu beyan etmiştir (Marschall, 2003). Suudi Arabistan ile yakınlaşma isteği sinyalinin verilmesinden sonra, İran'ın Suudi hanedanlığına yönelik davranışında büyük ölçüde değişiklik görülmüş ve düşmanca söylem terk edilmeye başlanmıştır. 1989'da Rafsancani, İran'ın Suudi Arabistan ile ilişkileri yenilemeye hazır olduğunu ifade etmiş ve iki ülke birbirleri ile müzakerelere başlamışlardır. Tahran-Riyad diplomatik ilişkilerinin yumuşamasına yönelik müzakereler Umman'ın arabuluculuğu ile başlamıştır (Arjomand, 2009). Humeyni'nin vefatı ile hız kazanan müzakereler, 1989 Mayıs'ında İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti ile Suudi Dışişleri Bakanı Prens Suud el-Faysal'ın Umman'ın başkenti Muskat'ta gizli bir şekilde diplomatik müzakerelere başlamalarına imkân sağlamıştır (Marschall, 2003). 1987 Hac olaylarında yaklaşık 400 Şii hacı adayının Suudi güvenlik güçleri tarafından katledilmesinden sonra Humeyni, sekiz yıldan beri savaştığı Irak ile barışsalar bile Suudi Arabistan ile barışmamaları yönünde vasiyette bulunmasına rağmen, 1989'da Humeyni'nin vefatının hemen ardından Tahran-Riyad barış görüşmeleri başlatılmıştır.

Ancak, Rafsancani liderliğinin Suudilerle yakınlaşma siyaseti izlemesi, içeride bazı devrimci kanat tarafından muhalefetle karşılaşmıştır. Söz konusu grup İran-Irak Savaşı'nda Bağdat'a desteğini esirgemeyen ve 1987'de yüzlerce masum hacı adayını katleden Suudiler ile diyalogun kurulmasına şiddetle karşı çıkmışlardır. Bunun üzerine

Rafsancani, Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi toplantısında muhalefet kanadını şiddet eğilimli, çatışmacı ve tahrik edici söylem ve davranışlardan kaçınmaları gerektiğini vurgulamıştır. 1989'da başlayan İran-Suudi yakınlaşma politikası, Irak'ın Kuveyt'i işgali neticesinde başlayan II. Körfez Savaşı ile ivme kazanarak 1991 yılında diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

Bu olumlu atmosfer içerisinde Suudi hükümeti, İranlıların hac kotalarını artırma kararını alarak 45,000'den 100,000'e çıkartmıştır. Suudi Dışişleri Bakanı Prens Suudi el-Faysal, Haziran 1991'de İran'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir (Arjomand, 2009). Suudi Arabistan ile ikili ilişkilerin düzelmesi diğer Körfez monarşileri ile pozitif yönlü ilerlemeyi beraberinde getirmiştir. Ali Ekber Velayeti 1990'da Kuveyt'te temaslarda bulunmuştur. Ertesi yıl KİK ülkeleri, müşterek çıkarlar çerçevesinde İran ile ikili ilişkilere ivme kazandırma niyetinde olduklarını deklare etmişlerdir (Ramazani, 1998). İran ile Arap komşuları arasında gerçek manada irtibatın sağlandığı ve bölgesel sorunlarda görüş teatisinin yapıldığı, taraflar arasında gerçekleştirilen yüksek düzeyli ziyaretlerden anlaşılmaktaydı. Örneğin KİK Genel Sekreteri 1992'de İran'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiş ve diplomatik temaslarda bulunmuştur (Ramazani, 1992).

Bunların yanında İran, bölgedeki Şii nüfusun bulundukları devletlerin siyasal yapısına muhalefet etmeleri konusunda daha hassas ve ihtiyatlı davranmaya gayret göstermeye başlamıştır. II. Körfez Savaşı'nın getirdiği otorite boşluğundan yararlanan Irak Şiileri 1991'de Baas rejimine karşı ayaklanmışlardır. Söz konusu ayaklanmada iç siyasal güç dağılımındaki radikallerinin baskısına rağmen Pragmatist Rafsancani liderliği gerek Irak'ın etnik ve dinsel öğelerine ayrılmasının İran'ın ulusal ve toprak bütünlüğüne zarar vereceği korkusu, gerek Suudi Arabistan ile kurulmuş olan diplomatik ilişkilere bir hanel gelmemesi amacıyla Irak Şiilerini askeri olarak desteklememiştir. Tahran yönetiminin böyle bir pozisyon alması sonucunda Irak Şii muhalefetinin lideri Muhammed Bakır el-Hâkim İran'ı bu ayaklanmaya destek çıkmamasından ötürü eleştirmiştir (Ramazani, 1992).

Tahran ve Riyad yönetimlerinin karşılıklı ilişkilerde tansiyonu düşürmeye ve güven ve istikrarı sağlamaya yönelik inisiyatifleri taraflar arasında büyük oranda

normalleşme atmosferi doğurmuş ise de karşılıklı kaygı, şüphe ve güvensizliği tam olarak bertaraf edememiştir, İran'ın bakış açısından, ulusal güvenliğine ve Basra Körfezi'nin istikrarına tehdit olarak görülen ABD'nin 1979 sonrası ve bilhassa 1990-91 II. Körfez Savaşı ile bölgeye önemli ölçüde yerleşmesi ve Suudi Arabistan'ın bu durumu memnuniyetle karşılaması ilişkilerin ilerlemesinde sorun teşkil etmiştir. Öte yandan, Suudi Arabistan'ın da aralarında bulunduğu Arap devletlerinin 1990'ların başında İsrail-Filistin sorununu çözmeye yönelik çabaları İran tarafından eleştiriye maruz kalmıştır.

Suudi Arabistan bakış açısından ise İran'ın Basra Körfezi'nde statüsü tartışmalı adalar üzerinde 1992'de egemenliğini artırması, Suudilerin bunu öteden beri var olan İran'ın bölgede hâkimiyet kurma arzusuna ulaşma çabalarından biri olarak değerlendirmesine neden olmuştur. İran'ın KİK ülkeleri ile yakınlaşma politikasına negatif etki eden gelişme 1971'de İran ile BAE arasında imzalanan Mutabakat Zaptı ile taraflara müşterek egemenlik hakkı tanıyan anlaşmanın ihlali ile patlak vermiştir (Hooglund, 2002). İran, 1992 Nisanında üçüncü tarafların Sarjan Emirliği üzerinden Abu Musa adasına geçişini yasaklamıştır. İran'ın bu hamlesi bir anlamda Şah dönemi ile İslam Cumhuriyeti dönemi dış politikalarında sürekliliği göstermekteydi. Adalar üzerinde egemenlik iddiasının tahkim edilmesi İran'ın ideolojik ihtiraslarından çok geleneksel ulusal çıkarlarının teminine yönelik bir hareket olduğunu ortaya koyuyordu (Dannreuther, 2003). Buna tepki olarak Birleşik Arap Emirlikleri ise İran'ın Mutabakat Zaptı'nı tek taraflı olarak yürürlükten kaldırmaya çabalamakla ve adanın kontrolünü kendi himayesine alarak bölgede hâkimiyetini sağlamlaştırmaya çalışmakla suçlamıştır.

İran tarafı ise inisiyatifinin 1971 Mutabakat Zaptı'na uygun olduğunu ve amacının üçüncü taraflar olan Batılı güçlerin adayı ziyaretlerini engellemek olduğunu beyan etmiştir. İran, 1971 anlaşmasının kendisine adaların güvenliğini sağlama yetkisi tanıdığını ileri sürerek, adalar üzerindeki egemenliğine meşruiyet zemini hazırlamaya çalışmıştır. Adalar sorunu İran-Suudi ilişkilerinin pozitif yönde hızla ilerleyişinde kısmi yavaşlamaya neden olmuştur. Birleşik Arap Emirlikleri sorunu münferiden çözemeyince uluslararası platformlarda (KİK, Arap Birliği, Şam Deklarasyonu, Uluslararası Adalet Divanı) çözüm arayışına gitmiştir. İran tarafı, gerek muhafazakârlar

olsun gerek reformistler olsun, adaları Birleşik Arap Emirlikleri ile müzakere ve uzlaşma konusu olarak görmediklerini ve söz konusu tartışmanın iki ülke (İran, BAE) arasında ikili bir sorun teşkil ettiğini, dolayısıyla üçüncü tarafların soruna müdahil olmalarını İran'ı bölgede tecrit etmeye yönelik çaba olarak gördüğünü ifade etmiştir. Bu bağlamda İran, KİK, Arap Ligi ve Şam Deklarasyonu devletlerini bahse konu olan ikili tartışmaya müdahil olmamaları konusunda uyarmıştır (Alshayji, 2002).

Böyle bir strateji izleyen Birleşik Arap Emirlikleri, KİK zirvelerinde konuyu örgütün gündemine taşıyarak İran'ın elini zayıflatmaya çaba göstermiştir. Bu alanda en somut gelişme 1992'de yaşanmış, 15 Kasım 1992'de KİK Savunma Bakanları, İran'ın bölgeye yönelik egemenlik tesis edici çabalarını kınayarak, her hangi bir üye devlete yönelik tehdidin bütün üye devletlere karşı yapılmış bir tehdit sayılacağını deklare etmişlerdir (Marschall, 2003). Bu dönem zarfında çoğu KİK zirvesinde İran'a Büyük Tunb, Küçük Tunb ve Abu Musa adalarını terk etmesi çağrısı yapılmıştır. 21 Aralık 1992 KİK zirvesinde BAE'ne desteklerini tekrarlayan KİK ülkeleri, İran'ı BAE'ne ait olan adalardaki işgaline son vermesi hususunda uyarılmışlardır (Marschall, 2003). İran'da Hatemi liderliği ile dış politikada devam eden pragmatist eğilimin ve bu siyaset tarzının olumlu sonucunda Tahran ve Riyad'ın iyice yakınlaşması, BAE'nin sorunun çözülmesi hususunda yalnız bırakılması ihtimalinin güçlenmesi Abu Dabi yönetimini KİK'ten çekilme yönünde niyet belirtmesine neden olmuştur (Alshayji, 2002). KİK bünyesinde çatlak oluşturacak bu niyet beyanı KİK ülkelerini adalar sorununun çözümünde daha fazla inisiyatif almaya sevk etti. Özellikle Suudi yönetimi, gerek İran ile kısmen yumuşamış ilişkilerine, gerek müttefikleri BAE ile ilişkilerine hanel getirmemek için çok hassas davrandı ve sorunun barışçıl çözümünde aktif rol aldı.

Bunun en somut göstergesi, Tahran-Abu Dabi arasındaki statüsü ihtilaflı adalar sorununun barışçıl bir şekilde neticelendirilmesi amacıyla Temmuz 1999'da Suudi Arabistan, Katar ve Umman'dan müteşekkil üçlü bir komite oluşturulmuştur. Öte yandan, KİK zirvesi için Umman'da toplanan Körfez ülkeleri, İran'dan acil bir şekilde BAE ile yaşadığı adalar üzerinde egemenlik sorununun barışçıl bir şekilde çözülmesine yönelik çaba sarf etmesini istemişlerdir. Buna ek olarak, Körfez ülkeleri; Riyad, Doha ve Mename yönetimlerinden meydana gelen üçlü komitenin barışçıl çabalarına pozitif

yönde karşılık vermesinin önemine değinerek Tahran yönetimi ile karşılıklı saygı ve iyi komşuluk politikası çerçevesinde ilişkileri daha da güçlendirme hususunun altını çizdiler (Alshayji, 2002). Taraflar arasında sorunu çözmeye yönelik müzakereler yapıldıysa da her hangi bir sonuç alınamadı.

Suudi Arabistan yönetiminin İran ile ilintili kaygılarını gerçek manada ortadan kaldırmasına engel teşkil eden diğer bir gelişme 1993 hac sezonunda meydana gelen gösterilerdir. Bu gösteriler Tahran-Riyad hattında karşılıklı suçlamalara neden olarak tansiyonu yükseltmiştir. Suudi Arabistan'ın, İran'ın Hac vazifesini siyasal manevra alanı olarak değerlendirilmesinden büyük rahatsızlık duymaları, 1994 Hac sezonunda gösterilerin tamamen yasaklanmasına neden olmuş ve İran'ın 1991'de diplomatik ilişkilerin kurulması ile artırılan Hac kotası tekrar 55,000 seviyesine indirilmiştir (Chubin ve Tripp, 1996).

İyi komşuluk siyaseti ile teşekkül eden olumlu iklim içerisinde İran, bölgesel güvenlik düzenlemelerindeki rolüne vurgu yapmaya başlamıştır. Tahran'ın bölgesel güvenliğin temini hususunda resmi duruşu, Basra Körfezi ülkelerinin ortak işbirliği ile yabancı bir gücün müdahalesi olmadan sağlanması yönündedir (Marschall, 2003). İran'ın bu konuda temel kaygısı ABD'nin bölgedeki askeri varlığıdır. İran, ABD'nin bölgede varlığını ulusal güvenliğine tehdit olarak algılamakta ve onun varlığı Tahran'ın bölgedeki manevra alanını kısıtlamaktadır. Bu anlamda İran hükümeti, KİK ülkelerini bölgenin güvenliğinin kendisiyle koordineli bir şekilde sağlanması ve onu dengelemeye matuf bir girişim içerisine girmemeleri konusunda uyarmıştır.

Öte yandan, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile devletler arasında işbirliği kanallarının açılmasıyla Ortadoğu'da çatışma ve anlaşmazlıklara İran'ı dışarıda bırakarak Arap devletlerinin kendi aralarında çözüm arayışları Rafsancani liderliğini rahatsız etmiştir. 1991 yılının Mart ayında Mısır, Suriye ve KİK üyeleri (2+6) arasında Şam Deklarasyonu imzalanmıştır. (Gause III, 1994). Arap devletlerinin bu girişimi İran'ı dışarıda bırakarak onun bölgesel tecridini artırması nedeniyle Tahran tarafından hoş karşılanmamıştır. İran'ın rahatsızlığının farkında olan KİK, Arap devletleri arasında imzalanan anlaşmanın bölgede İran'ı tecrit etmeye yönelik bir girişim olmadığını

açıklamıştır. Irak'ın Kuveyt'i işgali ile Şam-Kahire ilişkilerinde yakınlaşmayı beraberinde getirmiştir. Bunun yanında Suriye ve Suudi Arabistan'ın ortak işbirliği ile Lübnan'da iç savaşına (1975-90) son veren Taif Anlaşması'nın 22 Ekim 1989'da Suudi Arabistan'ın Taif şehrinde imzalanmış olması, Arap devletleri arasında bir ittifakı muhtemel kılıyordu (Ehteshami, 2009). Gerek Suriye ve Suudi Arabistan devletlerinin inisiyatifi ile Taif Anlaşması'nın imzalanması gerekse Şam Deklarasyonu ile Mısır ve Suriye'nin Basra Körfezi'nin güvenliğine müdahil olmaları; Riyad, Şam ve Kahire'den müteşekkil güçlü bir Arap ittifakını gündeme taşımıştır. Tahran'ın ulusal güvenlik perspektifinden böyle bir Arap ittifakı Ortadoğu'da İran'ın bölgesel etkinliğini marjinalleştirme ihtimalini ihtiva etmiştir (Ehteshami, 2007).

İran'ı endişelendiren diğer bir gelişme ise Basra Körfezi ülkelerinin İsrail ile diyalog ve ticari kanallarını açmaları ve Filistin sorununu çözüme kavuşturmaya matuf Madrid Barış Süreci ve Oslo görüşmelerini desteklemeleridir. İran tarafı öteden beri İsrail ile Arap devletlerinin İsrail'in bölgedeki meşruiyetini artıracak bir barış anlaşmasına karşı çıkmıştır. İran'ın İsrail'e karşı radikal duruşu ve barış sürecine muhalefet etmesi, Tahran'ın Arap devletleri ile ve bilhassa çözümden yana tavır sergileyen Riyad ile ilişkileri üzerinde yansımaları olmuştur. Söz konusu barış sürecinin İran tarafından onaylanmadığı yapılan açıklamalar ile ortaya çıkmıştır. İran ve Arap devletlerinin Filistin-İsrail anlaşmazlığına yönelik farklı bakış açıları ve davranışları Senegal'in Başkenti Dakar'da 1991 yılında yapılan altıncı İslam Konferansı Teşkilatı zirve toplantısında açıkça ortaya çıkmıştır. 1991 Dakar zirvesinde İran Cumhurbaşkanı Rafsancani, Madrid sürecine karşı olduklarını ve Filistin intifadasının sürdürülmesi gerektiğinin altını çizirken, bunun tersine Suudi Veliaht Prensi Abdullah ise İsrail ile barış çabalarına desteklerini dile getirmiştir (Ramazani, 1998). Arap dünyasında meydana gelen işbirliğine dönük gelişmeler Tahran yönetimi tarafından, İran'ın bölgesel rolünü marjinallestirmesi, bölgede yalnızlığa itilmesi ve bölgesel düzeyde nüfuz kaybına neden olabileceği düşüncesine itmiştir (Ehteshami, 2009).

1990'ların başından bu yana ulusal menfaatlerin temini maksadıyla birbirlerine yakınlaşma politikalarından farklı olarak Tahran ve Riyad'ı düşük yoğunluklu da olsa karşı karşıya getiren diğer bir gelişme ise Suudi Arabistan toprakları üzerindeki ABD

askeri üslerine yapılan bombalı saldırılar olmuştur. 1991’de Irak’ın yenilgiye uğratılarak II. Körfez Savaşı’nın sona ermesinden sonra koalisyon güçlerinin kahir ekseriyeti Suudi topraklarını terk ettiyse de bir kısmı kalmıştır. Suudi Arabistan stratejik hesaplarına göre kendisini Basra Körfezi ve Arap Yarımadası’nda zora sokacak iki devlet bulunmaktaydı: İran ve Irak. İran, Irak ile verdiği savaşta ulusal, bölgesel ve küresel seviyelerde vahim sonuçları olan kayıpları nedeniyle artık etkin ve yakın bir tehdit değildi, ne var ki, potansiyel tehdit olma özelliğini korumaktaydı.

Irak’a gelince, Körfez Savaşı ile askeri, ekonomik ve diplomatik açıdan ağır darbe almasıyla Suudiler için yakın bir tehdit olmaktan çıktı; ancak Irak’ta İran gibi potansiyel bir tehdit olma hüviyetini korumaktaydı. Dolayısıyla, Suudi hükümeti için söz konusu potansiyel tehditler gelecekte tekrar etkin bir tehdide dönüşebilirdi ve bu tehditleri öteden beri tek başına ve hatta KİK bünyesinde bile caydıramayacağı düşüncesiyle ABD askerlerinin bir kısmını, ki bu 5,000 kişilik Amerikan askeri personeline tekabül etmekteydi (Eiltes, 2004), Suudi topraklarında sürekli bir şekilde üs kurmasını toprak bütünlüğü ve siyasal bağımsızlığı için gerekli görüyordu.

ABD’nin Suudi topraklarında üs elde etmesi radikal Vahhabi grupların tepkisine neden olmuştur. Yabancı güçlerin Suudi topraklarında muhafaza edilmesini İslami anlayışa ters olduğunu düşünen bu gruplar, Suudi yönetimi ve ABD askeri üslerini hedef tahtasına koymaya başlamışlardır. Kasım 1995’te Riyad ve Haziran 1996’da Dahran bombalı saldırılarında 24 Amerikan askeri personeli hayatını kaybetmiştir. (Bakhash, 2002). Meydana gelen saldırılar Suudi monarşisi ile muhalefet kanadı arasında geçen mücadelenin bir göstergesiydi. Suudi güvenlik görevlilerine karşı saldırı düzenleyen ve tutuklanarak mahkûm edilen Abdullah el-Hudayf’ın Ağustos 1995’te Suudi hükümeti tarafından idam edileceğinin açıklanması muhalefet gruplarını daha da sert eylemler almaya yöneltmiştir. Suudi ulusal güvenlik güçlerine bağlı Riyad’daki Amerikan eğitim timleri Kasım 1995 tarihinde bombalı saldırıya uğramış ve 5 Amerikan askeri personeli hayatını kaybetmiştir. Saldırıya ilişkin olarak Usame bin Ladin ile bağlantılı olduğu ileri sürülen dört Suudi vatandaşı tutuklanarak Mayıs 1996’da idam edilmiştir (Reuters, 1996).

Bombalı eylemi gerçekleştiren suçluların idam edilmesinin üzerinden daha bir ay geçmeden aynı muhalif kanat Haziran 1996'da Dahran'da bulunan Amerikan üssüne saldırı düzenleyerek 19 Amerikan askeri personelini öldürmüşlerdir (Gause III, 1997). Suudi Arabistan ve ABD'den bazı çevreler tarafından bombalı saldırılarda İran'ın eli olduğu ifade edilmiştir. İran destekli Hizbullah veya Suudi Şiiilerinin bir faaliyeti olarak düşünülmüş ve İran'a söylemsel düzeyde suçlamalar yöneltilmiştir. İsrail ise bombalı saldırıyı gerçekleştirenlerin Hizbullah üyesi olduğunu ileri sürmüştür (Chubin, 2001). Meydana gelen hadisede İran bağlantısı bulunmasına yönelik hummalı bir çalışma yürütülmesine rağmen İran'ı işaret eden herhangi bir finansal veya askeri ilişkiyi kanıtlayacak emare tespit edilememiştir. (Monshipouri, 1998). Sağlam ve mesnetli deliller bulunamaması nedeniyle meydana gelen hadiselerde İran, gerçek sorumlu olarak tanımlanamamıştır.

Nitekim Suudi İçişleri Bakanı Prens Naif, 22 Mayıs 1998 Kuveyt merkezli bir yayın organına verdiği mülakatta, Suudi Arabistan'daki Amerikan üssüne yapılan bombalı saldırının yabancı güçler tarafından değil, bizzat Suudi vatandaşları tarafından yapıldığını ve yabancı bir elin herhangi bir sorumluluğu olmadığını ifade etmiştir (Monshipouri, 1998). Ayrıca, bazı Suudi yetkililer 1998 yılında İran'ı suçlu bulsalar da 2006'da ABD tarafından on yıl önce meydana gelmiş olan bombalı saldırıların planlayıcısının El Kaide olduğu beyan edilmiştir (Hunter, 2010). Her ne şekilde olursa olsun, 1995 ve 1996'da meydana gelen bombalı saldırılarda İran ve uzantılarından şüphe duyulduysa da Suudi tarafının ilişkilerde gerginliği tırmandıracak bir tavır takınmaktan imtina etmesi, Riyad yönetiminin İran ile gelinmiş olan ilişki düzeyinin korunması ve geçmiş dönemde karşılıklı şüphe ve suçlamaları engellemeye dönük bir siyaset olarak değerlendirilmiştir (Sadeghi ve Ahmadian, 2011).

Sonuç olarak, 1989'da Rafsancani'nin İran'da cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturması, genel olarak komşu Arap devletleri ve özel olarak Suudi Arabistan ile münasebetlerinde yeni bir sayfa açmıştır. İran'da liderliğe geçen Rafsancani, 1980'ler boyunca bölgede izlenen devrimci dış politikanın İran'ın menfaatlerine hizmet etmediğinin, bilakis ülkeyi Ortadoğu ve Arap dünyasında yalnızlığa ittiğinin farkına varmıştır. Üstelik Rafsancani, yıllarca devletin dış politikasını ipotek altına alan I.

Körfez Savaşı'nın beraberinde getirdiği ekonomik, askeri ve siyasi tahribatı görmüş ve İran'ın reelpolitik çıkarlarını ideolojik hedeflerinin önüne geçirerek İran'ın yeniden ayağa kalkması gerektiğine inan bir siyasetçi olmuştur. Dolayısıyla, böyle bir planın başarıya ulaşması ancak bölge devletleri ile normalleşmeyi zorunlu kılmakta ve birçok alanda işbirliğini gerekli görmekteydi. Bunu gerçekleştiren liderlik ise ancak Haşimi Rafsancani gibi pragmatist bir liderin dümenin başına geçmesi ile muhtemel hale gelmiş ve nispeten başarıya ulaşılmıştır.

Muhammed Hatemi liderliği (1997-2001)

1997'de İran'da gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimi ile yönetime gelen Muhammed Hatemi, Tahran-Riyad ilişkilerinde liderlik anlamında ikinci önemli gelişmeyi başlatmıştır. Ancak bu bölümde, Hatemi'nin 1997-2001 yıllarını kapsayan ilk dönemi üzerinde durulmuştur. Bunun nedeni, Hatemi'nin ikinci dönemi olan 2001-2005 arasında uluslararası ve bölgesel düzeylerde meydana gelen jeopolitik gelişmeler liderliğin önüne geçmiş ve İran'ın iç ve dış politikasını dönüştürmüştür. Tarafların birbirlerine bakış ve algılayış biçimlerini pek ziyade değiştiren ilk kırılmayı, 1989'da İran siyasal ve dini liderliğinde meydana gelen değişimin Suudilerle ilişkilerde peyda ettiği olumlu iklim oluşturmuştur. Bahse konu olan dönem, yukarıda da değinildiği gibi içeride yeniden yapılanma ve dışarıda ise iyi komşuluk politikası izleyen pragmatist zihniyetinin bir ürünüydü. Her iki ülkenin stratejik hesaplamaları ve pragmatist tercihleri Tahran ve Riyad'ın yakınlaşmasını gerekli kılması hasebiyle 1988'de kopmuş olan diplomatik ilişkiler 1991'de tekrar tesis edilmiştir. Ne var ki, tarafların birbirlerine karşı geçmişin mirasının taşıdığı şüphe ve güvensizlikler ve iç siyasal hesaplar, teşekkül etmiş olan olumlu iklimi bölgesel işbirliğine dönüştürememiştir. 1997 yılında yönetimi gelen liderlik ise yerel ve bölgesel şartların da getirdiği fırsat ile Suudi Arabistan ve İran arasındaki iyi niyeti sınırlı düzeyde de olsa bölgesel işbirliğine dönüştürmüştür.

Her şeyden önce, Mayıs 1997 cumhurbaşkanlığı seçimlerinden Hüccet-ül İslam Seyyid Muhammed Hatemi, güçlü bir halk desteğini arkasına alarak zaferle çıkmıştır. Dönem itibariyle 65 milyon nüfuslu İran'da yaklaşık 20 milyon seçmen, oyunu seçim propagandalarında reform vaadi veren Hatemi'den yana kullanmıştır. Bu oran

seçmenlerin %69'una tekabül ediyordu (Ehteshami, 2007). Değişim yanlısı Hatemi'nin seçimlerden zaferle çıkması, bir anlamda 1989'dan buyana iç ve dış siyasette değişimi sağlamaya çalışan Rafsancani politikalarının onayı ve kapsamının daha da genişletilerek sürdürülmesi anlamına geliyordu. İran halkı yerel ve uluslararası alanda diğer devletlerle sorunları olmayan, en azından daha az sorunlu olan bir devlet içerisinde özgürce yaşama talep ediyorlardı. İran halkı özellikle yeni nesil ve kadınlar, İslam Devrimi'nin ardından izlenen siyasal, ekonomik ve sosyal politikaların hayal kırıklığı ile yaşıyorlardı. Yeni nesil dışarıya açık bir toplumda refah seviyesi yüksek bir hayat şekli sürdürme düşüncesindeydi. Bunun doğal sonucu olarak, hayal kırıklığına uğramış devrimin çocukları, kadınlar, öğrenciler ve entelektüeller reformcu kişiliğe sahip Hatemi'yi desteklemişlerdir (Moshaver, 2005).

Hatemi liderliğinin belirleyici özellikleri, içeride reform politikalarını yürürlüğe sokmak ve dışarıda ise bir önceki yönetimin sağladığı yumuşama siyasetini daha da genişleterek devam ettirmektir. Ramazani, Hatemi dönemi genel siyasetini içeride demokrasi ve dışarıda ise barış siyaseti olarak tanımlamakta ve seçim sonuçlarına göre Hatemi'yi göreve getiren oyların kahir ekseriyetinin gençlerden müteşekkil olduğunu ve taleplerinin bu yönde olduğunu altını çizmektedir (Ramazani, 1998). Hatemi liderliği zaten bu minvalde verilen vaatlerle yönetime geçtiği için İran'ın ulusal ve uluslararası konumunu hak ettiği seviyeye çıkarma çabası içerisine girmiştir. İç politik hesaplaşmalar ve muhalefet nedeniyle belirsiz ve istikrarsız bir duruş sergileyen Rafsancani'nin tersine Hatemi, iç siyasette ve dış politikada güven kazanacak açık ve tutarlı bir yol izlemiştir (Bakhash, 2004). Hatemi'nin bu politikası genel olarak İslam devletleri ve KİK ülkeleri ile özel olarak Suudi Arabistan ile ilişkilerde yeni bir evre açmıştır.

1997'de Hatemi, İslam Cumhuriyeti cumhurbaşkanlığına seçildiğinden beri İran sadece bölgesel komşuları ile değil, aynı zamanda Avrupa ve Kuzey Afrika'da bulunan düşmanları ile dış ilişkilerini genişletme ve tahkim etme çabası içerisine girmiştir. Bu hususta en somut adım, İran rejiminin bölgenin güvenlik ve istikrarına artık bir tehdit oluşturmadığına vurgu yaparak, İran'ın Arap komşuları ve özellikle Suudi Arabistan ile ilişkileri tahkim etmesi olmuştur (Ansari, 2000). Cumhurbaşkanlığı

seçimlerini takip eden günlerde Hatemi, bölge devletleri ve komşuları ile ilişkileri daha ileri seviyeye çıkaracağı konusunda irade beyanında bulunmuştur. Bu bağlamda, Suudi yönetimini ilgilendiren ve ilişkilerde daha ileri bir aşamaya gidilebileceği sinyali veren açıklama, İran Cumhurbaşkanı Hatemi'den gelmiştir. Hatemi şöyle diyordu: Kardeş lkelerimiz arasında İslam mmeti ve onların ortak çıkarlarına en iyi şekilde hizmet edecek yeni bir başlık aacağımı umut ediyorum" (Dadwal, 1998: 265). Bunun karşılığında Savunma Bakanı Prens Suud ise şöyle bir karşılık vermiştir: "Krallık, Tahran ile diyaloga dayalı dostane ilişki kurmak istemektedir ve dile getirdiklerini uygulamaya sokacaklarını umut etmekteyiz" (Dadwal, 1998: 265).

Taraflar arasındaki diplomatik ilişkileri sağlamlaştırmaya yönelik irade beyanları Tahran ve Riyad arasında diplomatik trafiği yoğunlaştırmıştır. Aslında, ilişkilerde ilerlemeyi getiren adımlar Rafsancani döneminde atılmıştı. 1996'dan beri İki lke Savunma Bakanları çeşitli vesilelerle ve farklı zamanlarda bir araya gelerek görüş alış verişinde bulunmuşlardır (Ehteshami, 2007). İran-Suudi ikili ilişkilerinin normalleştiği bu dönemde İran deniz kuvvetlerine ait bir gemi, Suudi Arabistan'ın Kızıl Deniz'deki Cidde limanını ziyaret etmiştir (Ehteshami, 2009). Rafsancani, cumhurbaşkanlığı görevinin bitmesine yakın bir zaman kala yapılan İslam Konferansı Teşkilatı Mart 1997 İslamabad zirvesinde, Suudi Veliahtı Abdullah ile bir araya gelmiştir (Arjomand, 2009). Ancak, halen daha İran, Suudi rejimini birçok konuda bölgede izlediği politikaları, Suudiler ise İran'ı tehdit olarak algılamaları nedeniyle taraflar arasında stratejik işbirliği mümkün olmamaktaydı.

Ancak, 1997 yılına gelindiğinde her iki ülke nezdinde meydana gelen önemli gelişmeler bu devletlerin birbirlerine dönük tutum ve davranışlarına muazzam derecede etki yapmıştır (Hunter, 2010). Hepsinden nemlisi, İran'da Hatemi liderliğinin iktidara gelmesi İran'ı dış dünyaya açmış ve iç siyasal sistemi liberalleştirmiştir. İkinci önemli gelişme Rabin suikastı ve İsrail'de yönetime Bünyamin Netanyahu liderliğindeki radikal kanadın gelmesiyle (1996-99) Arap/Filistin-İsrail barış görüşmelerinin akamete uğramasıdır (Bahgat, 2000). İsrail ile Arap dünyası arasında ekonomik ve siyasal işbirliğini doğuracak atmosfer ortadan kalkmıştır. Bu, İranlı yöneticiler tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.

Hal bu ki, 1990'ların başından bu yana taraflar arasında kalıcı barışı temin etmeye yönelik Suudi Arabistan öncülüğünde birçok adım atılmıştır. Riyad yönetimi Filistin-İsrail sorununun çözümüne ilişkin 1991 Madrid Zirvesi, 1993 Oslo görüşmeleri ve Prensip Anlaşması gibi girişimlerde çözümden yana tavır almıştır. Hatta Suudi yönetimi İsrail ile barış görüşmelerine toplumsal desteği artırmak ve meşruiyet sağlamak maksadıyla 1994'te dini ulemeden görüş almıştır. Bununla alakalı olarak Suudi Başmüftüsü Şeyh bin Baz, Müslümanlar ile Yahudiler arasında yapılacak bir barış anlaşmasının Şeriat ve Hz Muhammed'in sünnetine ters bir davranış olmadığına ilişkin fetva yayınlamıştır (Chubin ve Tripp, 1996). Ne var ki, bu olumlu hava 1990'ların ikinci yarısında İsrail tarafında radikal siyasi liderlerin söz sahibi olmaları ve Filistin toprakları üzerinde İsrail yerleşimlerinin devam etmesi, Müslümanların en kutsal mekânlarından birisi olan Kudüs'ün İsrail işgali altında olmasına karşı gelen Tahran ve Riyad yönetimlerini birbirine yakınlaştırmıştır.

İslam dininin en kutsal iki mekânına ev sahipliği yapan ve bunun doğal sonucu olarak İslam dünyasında liderlik niyetinde olan Suudi Arabistan, İsrail işgali altında bulunan diğer önemli bir kutsal mekân olan Mescid-i Aksa'nın yabancı güçler tarafından işgal altında olması dolayısıyla İslam âleminin hassasiyetlerini gözetme konusunda daha hassas bir politika izlemek zorundadır. Filistin toprakları İsrail devleti tarafından gasp edilmeye devam edilirken barış görüşmelerinin devam etmesi Suudilerin İslam dünyasındaki imajına zarar vermiştir. Nitekim Suudi Dışişleri Bakanı Prens Suud el-Faysal, İsrail'in Filistinlilere karşı siyasetinin Ortadoğu'da en büyük istikrarsızlaştırıcı bir unsur olduğunu ve bölgedeki diğer sorunların tetikleyicisi olduğunu ifade etmiştir (Dadwal, 1998). Suudi Arabistan yönetimi, İsrail'in yerleşim yerleri inşaatına devam etmesinin yeni bir "İntifada" doğurabileceğini ve bunun doğal sonucu olarak zaten II. Körfez Savaşı akabinde ortaya çıkmış olan İslami muhalefet hareketlerini iyice radikalleştirerek Körfez ülkelerinde siyasal sistemleri istikrarsızlaştıracak gelişmelerin yaşanmasından tedirginlik duymaktaydı.

Üçüncü olarak, İsrail ve Türkiye arasında 1990'ların ortalarından itibaren artan stratejik işbirliği Arap devletlerini tedirginliğe sevk etmiştir. 1996 yılında Türkiye ile İsrail arasından muhtelif işbirliği anlaşması imzalanmıştır (Bahgat, 2000). Bu

anlaşmalara göre İsrail pilotlarına Türkiye’de eğitim yapma imkanı tanınırken, bunun karşılığında uçak ve tank gibi Türk ağır askeri teçhizatları İsrail askeri sanayisinde modernize edilmesine imkanı sağlanmıştır. İlaveten, iki ülke arasında ortak askeri tatbikatlar yapılacağı kararlaştırılarak uygulamaya konulmuştur. İşte bu noktada, teknolojik olarak ileri seviyede olan İsrail ile NATO üyesi ve askeri kapasitesi Ortadoğu bölgesinde dengelenemeyecek seviyede olan Türkiye arasında gerçekleşen stratejik işbirliği Arap devletleri ve İran’ı harekete geçirmiştir (Hunter, 2010). Bahse konu olan ittifak bağlantısı, Arap devletlerine, 1979 öncesi Şah yönetimi altındaki İran ile İsrail’in Arap devletlerini dengelemeye yönelik yaklaşma siyasetini anımsatmaktaydı (Dadwal, 1998). Tabiatıyla Körfez ülkeleri ve özellikle Suudi Arabistan, Türk-İsrail ittifakına karşıt denge unsuru olarak İran ile ilişkilerinde bağları güçlendirme politikasına yönelmişlerdir (Marschall, 2003).

Öte yandan, İsrail ile Türkiye arasında imzalanan askeri anlaşmalar ve takip eden pek çok alanda işbirliği temayülü göstermesi İran’ı da tedirgin etmiştir. Bölgenin diğer bir önemli ülkesi olan İran, ABD teşvikli ve destekli Türkiye-İsrail bölgesel işbirliğini İsrail ve ABD’nin kendisini çevreleme hamlesi olarak değerlendirmiş ve doğal olarak ulusal güvenliğine tehdit olarak algılamıştır (Entessar, 2004). Söz konusu stratejik yakınlaşmaya karşı Tahran ve Riyad, bölgesel dengeleri kendi aleyhlerine döneceği ihtimalinden hareketle Ankara-Tel Aviv ittifakına karşı dengeleme siyaseti izlemek maksadıyla iyice yakınlaşmaya gitmişlerdir.

Dördüncü olarak, petrol fiyatlarının aşağı yönlü bir seyir izlemesi, ekonomisi büyük oranda petrol gelirlerine bağımlı İran ve Suudi Arabistan’ı OPEC içerisinde ortak bir politika izlemelerine yol açmıştır. İran ve Suudi Arabistan ekonomileri ağırlıklı olarak petrol üretim ve ihracatına ve oradan elde edilen gelirlerle ayakta durmaktadır. Dolayısıyla, petrol fiyatlarında meydana gelen aşırı düşüşler her iki ülke ekonomisini zora sokmakta ve her iki ülke toplumu üzerinde yıkıcı sonuçları olabilmektedir. Petrol fiyatlarının aşağı yönlü bir eğilim göstermesi, ekonomisi büyük oranda petrole bağımlı olan ülkelerin GSMH’larında düşüşü beraberinde getirmektedir. Düşük petrol fiyatlarından kaynaklanan ekonomik müşkül durum her iki ülke savunma ve güvenlik harcamalarında düşüşü beraberinde getirmekte ve bu durum ise ülkelerin güvenlik ve

istikrarını tehdit etmektedir.

1973 Arap-İsrail Savaşı'ndan bu yana petrol fiyatları yükseliyordu ve Suudi Arabistan OPEC içerisinde en büyük üretici olması ve zengin rezervleri sayesinde fiyatların makul oranda seyretmesi için çaba sarf etmiştir. 1973 Arap-İsrail Savaşı nedeniyle Suudi Arabistan'ın desteğiyle uygulanan petrol ambargosuyla petrol fiyatları 4 kat artmıştır. Petrol fiyatları 1980'lere gelindiğinde İslam Devrimi'nin doğurduğu istikrarsız ortamda 40 dolar civarlarında seyretmiştir. Söz konusu dönemde Suudi yönetimi yüksek petrol fiyatlarından elde ettiği gelirlerle Irak karşısında mukavemetini artırma düşüncesinden hareketle 1980'lerin ikinci yarısından itibaren petrol fiyatlarını aşağı çekecek girişimlerde bulunmuş ve yeni kaynakların bulunması ve talebin düşüşü de eklenince 1986 yılında petrolün varil fiyatı 10 doların altına gerilemiştir. 1990-91 II. Körfez Savaşı ortamında fiyatlar 30 dolar seviyesine tırmanmış ise de Suudi Arabistan'ın geleneksel petrol politikası olan üretimi artırarak fiyatları aşağı çekme davranışı nedeniyle 1993-94 döneminde tekrar 15 doların altına inmiştir (Gause III, 2000).

Suudi Arabistan'ı böyle bir politika izlemesine iten muhtelif değişkenler bulunmaktadır. Her şeyden önce Batının ve hususiyetle ABD'nin müttefikleri olan Suudiler, yüksek petrol fiyatlarını engelleyerek müttefiklik bağlarını güçlendirmektedirler (Chubin ve Tripp, 1996). İkinci olarak, yüksek petrol fiyatları sanayileşmiş ve petrole bağımlı devletleri alternatif enerji kaynaklarına yönlendirerek gelecekte petrolün küresel ekonomik, siyasal ve askeri politikaları şekillendirme özelliğini ortadan kaldırabilme ihtimali taşımaktadır. Üçüncü olarak, bölgesel güç dengesi anlayışı içerisinde yüksek petrol fiyatları ekonomilerini tahkim ederek bölgesel liderliğe soyunan güçleri (İran, Irak) sınırlandırma ve dizginleme stratejisidir.

Düşük petrol fiyatları bağlamında, Dünya Bankası verilerine göre 1982'de Suudi Arabistan'da fert başına düşen milli gelir 16,000 dolar iken, bu oran 1997 yılına gelindiğinde 6,790 dolar seviyesine gerilemiştir (World Development Report, 1984 ve 1998). Küresel petrol fiyatlarında ve Asya ekonomilerinin krizde olması hasebiyle petrol talebinde meydana gelen düşüş, Suudi yönetimini ciddi mali problemlerle karşı

karşıya getirmiştir. Suudi borsası sadece 1998 döneminde %30 değer kaybetmiş ve bütçe açığı GSMH'nın yaklaşık %11'ine tekabül etmiştir. Bu şartlar altında Aralık 1998 KİK zirvesinde Veliaht Prens Abdullah, bolluk dönemin sona erdiğini ve KİK üyeleri olarak yeni şartlara uyum sağlamaya alışmaları gerektiğini dile getirmiştir (Gause III, 2000).

Öte yandan İran'a gelince, 1979 sonrası dönemde İran ekonomisi dönemin mevcut koşulları nedeniyle küçülmesine rağmen, 1990'larda petrol fiyatların yaptığı olumsuz etki kadar değildi. 1978 yılında fert başına düşen gelir 2,160 dolar seviyesinde iken, bu oran 1997'ye gelindiğinde 1,780 dolar seviyesine düşmüştür (World Development Report, 1998). Petrol fiyatlarında bu denli keskin düşüşün yaşanmasında en önemli değişken Asya'nın 1997'de finansal kriz içerisine girmesidir. Gelişmekte olan Asya ülkelerinin devasa enerji taleplerinin ağırlıklı oranı Basra Körfezi'nden, hususiyetle İran ve Suudi Arabistan'dan tedarik edilmektedir. Söz konusu ekonomik kriz Asya ülkelerinin enerji ihtiyacındaki gerileme, petrol ihracat/ithalatını düşürünce uluslararası petrol fiyatları radikal bir şekilde gerilemiştir. Dolayısıyla, 1990'ların sonuna doğru petrol fiyatlarının önemli ölçüde aşağı inmesi İran ve Suudi Arabistan gibi önemli petrol ihracatçısı ülkelerin ekonomik istikrarına hanel getirmiştir (Kemp, 1998). İran ve Suudi Arabistan'da petrol fiyatlarına bağlı olarak düşen yaşam standartlarının her iki ülkede artan nüfus artışıyla aynı döneme gelmesi koşulları iyice zorlaştırmıştır. 1997-98 döneminde petrol fiyatları ortalama üçte bir oranında düşmüş ve 1973'ten bu yana ulaştığı en düşük seviyeyi görmüştür (Bahgat, 2000). Petrol fiyatlarındaki kaygı verici düzeyde meydana gelen aşağı yönlü trend Tahran ve Riyad yönetimlerinin benzer problemlerin üstesinden gelinmesi hususundan koordinasyon içinde ortak bir yaklaşım sergilemelerini zorunlu kılmıştır.

Sosyo-ekonomik ve ekonomi-politik zorunluluklar iki önemli petrol üreticisi ve ihracatçısı ülkeyi diğer ülkelerle koordinasyon ve işbirliği içerisinde bir politika izleyecekleri atmosferi doğurmuştur. Suudi Petrol Bakanı Ali Naimi, düşen petrol fiyatlarından ciddi bir şekilde endişe duyduklarını dile getirerek, petrol üreticisi ülkelerle sorunun üstesinden gelinmesi konusunda işbirliği yapabileceklerinin altını çizmiştir (Dadwal, 1998). Asya ekonomik krizinin doğurduğu talep eksikliği nedeniyle fiyatlar 12 dolar civarlarına inince Mart 1998 tarihinde Suudi Arabistan, Venezuela ve

Meksika üretimlerini kısma kararı almışlardır. Fiyatlar göreceli olarak yükseldiyse de tekrar aşağı inmiş ve 10 dolar seviyelerinde dolaşmaya başlamıştır (Gause III, 2000). Sorunun orta ve uzun vadede halledilememesi ve Suudi mali sorunlarının giderek tırmanması, OPEC'in önemli bir üyesi olan İran ile işbirliğini zorunlu kılmıştır.

Bu şartlar altında, Mart 1999 OPEC petrol bakanları Viyana toplantısında, istikrarsızlık doğuran petrol fiyatlarında düşüşü önlemek için OPEC üyeleri olan Suudi Arabistan, İran ve Venezuela petrol arzında kesintiye gitme yönünde daha önce yapılmış olan Prensip Anlaşması onaylanarak yürürlüğe konulmuştur (Bahgat, 2000). OPEC'in en büyük ve ikinci üreticisi sırasıyla Suudi Arabistan ve İran arasındaki işbirliği ve diğer petrol üreticisi ülkelerin (Venezuela, Rusya, Norveç, Umman ve Meksika) desteği ile petrol fiyatları toparlanarak 1999 yılı itibariyle 13 dolardan 25 dolara çıkmıştır (Okruhlik, 2003).

Beşinci olarak, Hatemi sadece bölge devletleri ve İslam ülkeleri ile ilişkileri geliştirmemekte, aynı zamanda Batı ile arasındaki yanlış anlaşılma ve güvensizliği diyalog yoluyla telafi etmeye çalışmaktaydı. Bu, dolaylı yönden İran-Suudi ilişkilerine de olumlu katkı yapacak bir çabaydı. Neticede Suudi Arabistan, ABD ile sıkı askeri, ekonomik ve siyasal bağları olan bir devlet ve bu durumun büyük olasılıkla yakın gelecekte değişmeyeceği varsayımından hareketle eğer Suudi Arabistan ile bölgesel düzeyde istikrarlı ve kalıcı bir işbirliğinden söz edilecekse Batı ile sıkıntılar yaşayan İran ile bunun mümkün olmadığı İranlı yetkililer tarafından görülmektedir. Üstelik Batı sistemi ile sorunlarını halletmiş bir İran rejimi, Suudi Arabistan ile ilişkilerde düzelme yaşaması bir yana bölgesel ve küresel siyaset sahnesinde askeri, ekonomik ve diplomatik tecridini kırarak manevra kapasite ve alanını genişletebilirdi.

İran siyaset mekanizması, ABD'nin bölgedeki askeri varlığını İslam Devrimi'nden bu yana ulusal ve bölgesel menfaatlerine tehdit olarak görmektedir. ABD'nin bölgede konuşlanmasını sağlayan ise başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkelerinin tehdit algılamalarıdır. Batı ile işbirliğine koyulan ve bölgesel dengelerin devamlılığından yana tavır koyan bir İran'ın, Batılı devletler ve Suudi Arabistan tarafından tehdit olarak görülmeyeceği bir atmosferde ABD'nin bölgedeki

askeri varlığı meşruiyetini kaybeder ve İran'ın arzu ettiği şekilde sonuçlanabilirdi. İran ve Irak'tan algıladıkları tehditlere karşı ABD'nin askeri varlığını kalkan olarak gören Suudiler, bu yeni dönemde İran ile yakınlaşma içerisinde herhangi bir bölge devletinin güç dengesini değiştirmeye yönelik davranışını caydırılabilirdi.

Son olarak, Suudi kanadında meydana gelen kısmi liderlik değişimidir. Kral Fahd'ın yaşlılığı ve hastalığı nedeniyle devlet organlarını tam olarak kontrol edememesi, İslam dünyası ile daha yakın irtibat içinde bulanmaya meyilli Veliaht Prens Abdullah'ın ülkenin iç ve dış politikasında etkisi artırmıştır. Özellikle 1996'dan itibaren sorumluluklar günden güne Veliaht Prens Abdullah tarafından alınmaya başlanmıştır (Kechichian, 2000). Şunu vurgulamakta fayda var, Fahd ile Abdullah arasından bölgesel siyaset anlayışı ve dış politikanın işleyişi hususunda pek ziyade farklılık bulunmaktaydı. Kral Fahd, ulusal güvenliğini ve siyasal bağımsızlığını bölgesel ve küresel düzeyde aktif ve çok boyutlu bir dış politika şekli ortaya koymadan, tehditleri ABD'nin güvenlik şemsiyesi altında bertaraf etmeye çabalamaktaydı. Bunun tersine Veliaht Prens Abdullah ise aktif ve çok boyutlu bir dış politika izleyerek sorunların üstesinden gelmeyi düşünmekte ve ABD'nin dümen suyunda güvenliğini tesis etmekten bölge devletleri ile yakınlaşarak işbirliği kurmaya çabalamaktaydı. Esasen Veliaht Prens Abdullah, Kral Fahd ile mukayese edildiğinde, bölgesel konjonktürü hesaba katarak daha pragmatist bir liderlik profili çizmekteydi. Bu, 2005 yılında Suudi Arabistan Kralı olduktan sonra daha somut bir şekilde görülmüştür.

Tüm bu ulusal ve bölgesel düzeyde meydana gelen dinamikler Tahran ve Riyad yöneticilerine, birbirlerine yönelik tavır ve davranışlarında daha tutarlı, hassas ve dikkatli olmalarını gerekli kılmıştır. Bu bakış açısıyla, dış politika bölgesel ve bölge aşırı koşulları tanımlamaya ve anlamaya yönelik olmalıydı. Dünya genelinde ve bölgesel ölçeklerde meydana gelen gelişmeler ve baskın realiteler göz önüne alınmadan ortaya konulan bir siyaset tarzı ulusal menfaatlere hanel getirebilirdi. Hatemi çok iyi biliyordu ki eğer İran, dış politikasını çeşitlendirmek maksadında ise ivedilikle yapması gereken, bölgesini ve çevresini iyi bir şekilde tanımalı ve buna göre dış politika çizgisi izlemeliydi. Aksi takdirde, bölgesel ve uluslararası siyaset sahnesinde dost ve düşmanlarını doğru bir şekilde ayırt etmesi oldukça zor bir durumdu. (Assadi, 2001).

Böyle bir stratejik zihniyet İran dış politikasını yönlendiren ana dinamikleri pek ziyade dönüştürmüştür. Bölgesel ve bölge dışı dinamikleri stratejik hesaplarında dikkate alan bu yeni liderlik, dış dünya ile diplomatik trafiğini yoğunlaştırmış ve daha önceki dönemlerde ihmal edilen devletler ve bölgesel ve küresel örgütlenmelerle bağlantılar kurulmuştur.

Bu şartlar altında ana strateji, bölge devletleri ile karşılıklı güven inşa etmek ve yanlış anlamaları ortadan kaldırarak istikrarlı ve güvenli bir komşuluk ilişkisi sağlamaktır. Çünkü İran'ın, hususiyetle İslam Devrimi'ni takip eden ilk on yılda uluslararası ilişkilerine ağırlıklı olarak gerilim ve çatışma siyaseti egemendi, kısmen de olsa 1990'larda da devam etmiş ve bu durumun devam etmesi İran'a zarar vermiştir. Bunun bertaraf edilmesi Tahran'ın manevra zeminini genişletecektir. Bu amaçla en dar ölçekte, 1997 Ağustos'unda görevi devralan Muhammed Hatemi, Dışişleri Bakanı Kemal Harazi'yi Arap ülkelerine ziyarete göndererek, taraflar arasında güven ortamının sağlanmasına yönelik girişim başlatmıştır (Ramazani, 1998). İran siyaset yapıcıları, Arap devletleri ve KİK ülkeleri arasında Suudi Arabistan ile olan ilişkilere özel bir önem vermekteydiler. Bunda temel belirleyici unsur Mısır ve Irak gibi Arap dünyasında liderlik vasfına oynayabilecek iki ülkenin kısmen oyun dışına itilmesi, Suudi Arabistan'ı doğal olarak Arap dünyasına liderlik edebilecek tek ülke konumuna getirmiştir. Bu duruma, zaten kutsal yerleri topraklarında barındırması hasebiyle İslam dünyasına liderlik konumunu ve ekonomik, askeri ve demografik kapasitesiyle Basra Körfezi'nde oynadığı bölgesel liderliği de eklediğinizde Suudi Arabistan'ı İran açısından öncelikli bir konuma getirmiştir.

Bu nedenle, İran Dışişleri Bakanı'nın ilk durağı Suudi Arabistan olmuştur. Bu hususta görevlendirilen Kemal Harazi, İran dış politikasının önceliklerinden birisinin KİK ülkeleri ile ilişkilerde yeni bir sayfa açmak olduğunun altını çizerek, Tahran'ın niyetinin ilişkilerde iyi niyeti hakim kılmak ve güven köprüleri inşa etmek olduğunu ifade etmiştir (Marschall, 2003). İktidara gelir gelmez, bilhassa Suudilerle dostane ilişki ve işbirliğinin kapsamını genişletme politikası izleyen Hatemi, liderliğinin proaktif dış politika anlayışı ve Körfez ülkeleri ile gelişen ilişkiler olumlu neticeler vermeye başlamıştır. Diğer bir deyişle, işgal altında olan Doğu Kudüs üzerinde İsrail

yerleşimlerinin devam etmesi ve Arap-İsrail barış görüşmelerinin başarısızlığı ve Türkiye-İsrail askeri ittifakı Körfez ülkelerini, özellikle Suudi Arabistan'ı İran'la yakınlaşmaya itmiştir. Öyle ki, Hatemi'nin seçim zaferini ilk kutlayan Riyad yönetimi olmuştur.

İran ile Suudi Arabistan'ın karşılıklı münasebetlerde işbirliği olanağının teşekkül ettiğinin ilk göstergesi, İslam Konferansı Teşkilatı'nın 8. zirvesinin 9-11 Aralık 1997 tarihinde İran topraklarında yapılmış olmasıdır (Sadeghi ve Ahmadian, 2011). İKT zirvesinin Tahran'da gerçekleştirilmesi sadece İran tarafında değil, Suudi Arabistan'ın başı çektiği Körfez ülkeleri tarafında da bir diğerine bakış açılarında önemli bir kırılma yaşandığı ve algıların değiştiği açıkça görülmektedir. 1979 öncesi dönemde kurucu üyelerden olan İran, Şah zamanında örgütün toplantılarına düzenli bir şekilde iştirak etmiştir. Ancak, 1979 yılı itibariyle başlayan yeni dönemde İran'ın Arap devletleri ile ilişkilerinin gergin bir döneme girmesi sonucu Humeyni liderliğindeki İran, İKT zirvelerine pek ciddiye göstermemiştir. Ancak Bu durum, 1990'larda Rafsancani liderliğinin pragmatik siyaseti içerisinde değişiklik geçirmiş ve İKT toplantı ve zirvelerine önem verilmeye başlanmıştır.

1997'de İran'ın ev sahipliği yaptığı İKT zirvesine beklenenin üzerinde katılım olmuş, Arap devletleri zirveye ayrı bir önem vermişlerdir. Suudi Arabistan'ı zirvede Veliaht Prens Abdullah ve Dışişleri Bakanı Prens Suud temsil etmiştir. Veliaht Abdullah'ın zirveye katılımı, 1979 İslam Devrimi'nden sonra Suudi Arabistan'dan İran'a yapılan en yüksek düzeyde ziyaret olma özelliğine sahip olmuştur (Ansari, 2000). Zirveye katılan Suudi Arabistan Veliahtı Abdullah ile İran Cumhurbaşkanı Hatemi arasında bir toplantı gerçekleştirilmiştir (Peterson, 2002). Buna paralel olarak Veliaht Abdullah, İran Dini Lideri Hamaney ile bir görüşme gerçekleştirmiştir (Hunter, 2010). Dini Lider ile gerçekleştirilen görüşme, artık İran siyaset belirleyicilerin Suudi Arabistan algılaması daha az ideolojik daha çok reelpolitik gerekliliklerden kaynaklandığını göstergesiydi. Veliaht Abdullah zirvede yaptığı konuşmada, Tahran'da yapılan zirvenin tarihi bir zirve olduğuna vurgu yaparak, Müslümanların üzerine düşen görevin kendileri ve diğerleri ile barış içerisinde birlikte yaşayacakları yeni bir sayfa açmaları olduğunu ve daha güzel gelecek için işbirliğinin önündeki engelleri yok

etmenin zorunluluk olduğunu ifade etmiştir (Ramazani, 1998).

İKT zirvesi, Hatemi liderliğinin izlediği bölgesel ve bölge aşırı politikayı uygulamaya koyma açısından son derece önemli bir fırsat doğurmuştur. Zirveye katılımın yüksek olması ve İslam ve Arap dünyasından devlet ve hükümet başkanları, yüksek düzeyli temsilci ve siyasetçilerin hazır bulunması, İran'ın uluslararası siyaset sahnesindeki yalnızlığını ortadan kaldırmaya büyük katkı sağlamıştır (Marschall, 2003). İran'da gerçekleştirilen zirve Arap dünyasından pek çok lider çekerek, İran'ın Arap dünyası ile ilişkilerinde engel teşkil eden tabuların yıkılmasına ve her iki taraf arasında gerilim ve husumetin zayıflamasına yardımcı olmuştur. Bu olumlu atmosfer İran'ın eski düşmanları ile yeni bir başlık açmış ve Körfez Arap devletleri bakış açısına göre İran'ın eski imajı olan bölgede kabadayılık yapan bir algıdan, dostça siyaset üreten yeni bir İran'a doğru değişim hareketini başlatmıştır (Alshayji, 2002). Bunun tersine Kasım 1997 Kuzey Afrika ve Ortadoğu Ekonomi Doha Zirvesi, Arap ülkeleri tarafından boykot edilmiştir. ABD'nin baskısına rağmen Doha zirvesine katılım düşük kalmıştır (Ramazani, 1998). Bu zirveye İsrail'in katılacak olması, Arap devletlerini kızdırmış ve sadece 22 Arap devletinden 7'si zirveye katılmıştır. İran'ın Arap komşularının Doha ekonomi zirvesine katılmayıp, Tahran İKT zirvesine dikkat kesilmeleri, İran ile Arap dünyası arasındaki yaklaşık yirmi yıllık kopukluğun giderilmeye başlandığının göstergesiydi.

Daha açık bir ifadeyle İKT zirvesinin İran'da gerçekleştirilmesi, 1979'dan bu yana başta Suudi Arabistan olmak üzere Arap devletlerinin büyük oranda katıldığı ilk örnekti. Tüm üye devletlerin hepsinin temsilcileri ile hazır bulundukları zirvede, İran ile geçmişte büyük sorunlar yaşamış olan Irak Devlet Başkan yardımcısı, Suudi Arabistan Veliaht Prens ve Kuveyt ise Emirlik düzeyinde katılım gerçekleştirmiştir (Bahgat, 1998). Bu, şüphesiz Haşimi Rafsancani liderliğinin başlattığı ve Muhammed Hatemi liderliğinin genişleterek daha ileri bir düzeye getirdiği dış politikada yumuşama döneminin bölgeden olumlu sinyal aldığını ve başarıya ulaştığını göstermekteydi (Sadeghi ve Ahmadian, 1998). Diğer bir anlatımla bu, İran rejiminin bölge ve bölge dışı güçlerle münasebetleri, çatışmacı bir muhtevadan işbirlikçi bir yöne doğru evrildiğinin somut bir örneğini teşkil ediyordu.

Anılan zirvede Suudi Veliahttı Prensi Abdullah ve İran Cumhurbaşkanı Hatemi, ikili görüşmelerinde karşılıklı ilişkileri geliştirme hususunda iyi niyet ortaya koymuşlardır. İran-ABD gerginliğinin sona ermesini bölgesel güvenlik ve istikrar açısından zorunluluk olarak değerlendirdiği için gerekli gören Abdullah, İKT Tahran zirvesinde İranlı yetkililere Washington-Tahran hattında mevcut sorunların giderilmesi noktasında arabuluculuk yapabileceğini ifade etmiştir (Marschall, 2003). İran'da yapılan zirvede devlet ve hükümet başkanlarının iyi niyet ve işbirliği beyanları ile İran'ın Körfez ülkeleri ve bilhassa Suudilerle ilişkileri pozitif yönde ivme kazanmıştır. Zirve boyunca misafir devlet ve hükümet başkanları, Cumhurbaşkanı Hatemi ile ikili görüşmeler gerçekleştirmiş ve fikir teatisinde bulunmuşlardır. Zirvede teşekkül eden olumlu hava konferans sonrası işbirliğinin önünü açmış ve Arap devletleri ile İran arasında diplomatik trafiği yoğunlaştırmıştır (Ramazani, 1998). Taraflar görüşmelerde ikili ilişkilerde ilerleme sağlanmasına yönelik irade beyanında bulunmuşlardır. Veliaht Prens Abdullah ile ikili görüşmesinde Hatemi, iki ülke arasında birlik ve koordinasyona ihtiyaç olduğunu altını çizmiştir.

1997 olağanüstü İKT İslamabad zirvesinde, Suudi Veliahttı Abdullah'ın o dönemki İran Cumhurbaşkanı Rafsancani'yi kendi ülkesine daveti münasebetiyle, 1998 Şubatında Uyuşmazlık Konseyi Başkanı sıfatı ile Suudi Arabistan ve Bahreyn'e 10 günlük ziyaret düzenlemiştir (Hunter, 2010). İslamabad zirvesi Tahran-Riyad yakınlaşmasında önemi haiz bir dönemeci başlatmıştır. Bu zirvede Suudi Arabistan, İran ile işbirliğine hazır olduğunu açıklamasının yanında bir sonraki İKT zirve toplantısının (8. zirve toplantısı) Tahran'da yapılacağını katılımcı devletlere duyurmuştur (Assadi, 2001). Suudi Kral'ı Fahd ve Veliahttı Abdullah tarafından karşılanan Rafsancani, Suudi Arabistan'ın Şii çoğunluğunun bulunduğu doğu vilayetini de ziyaret etmiştir. Bu, alışılmış bir durum değildi ve Suudilerin Şiiler hususunda İran'dan tedirginlik duymadıklarının açık bir göstergesiydi.

Söz konusu ziyarette tarafların samimi duruşları her iki taraf arasında kişisel bağları tahkim etmiş ve daha sonraki yıllarda pek çok konuda işbirliğini doğuracak karşılıklı ziyaret trafiğinin zeminini hazırlamıştır. Diğer bir anlatımla, karşılıklı işbirliğini doğuran yeni bir dönem başlamıştır. Mez-kûr ziyaret sadece ikili ilişkilerde

önemli gelişmeleri getirmemiş, aynı zamanda bölgesel ve bölge aşırı ölçekte ekonomik ve siyasal işbirliğinin de yapılabilmesinin önünü açmıştır. Rafsancani'nin Basra Körfezi temaslarına Hatemi hükümetinden birçok Bakan eşlik etmiş, Petrol, Tarım ve Sosyal Güvenlik Bakanları ve Ekonomi, Ticaret, Sanayi ve Dışişleri bakanlıklarından pek çok özel temsilci ziyarette bulunmuş ve Suudi yetkililer ile görüşmüşlerdir (Marschall, 2003). Kral Fahd, Rafsancani ile görüşmesinde İran ile Suudi Arabistan'ın bölgede iki mühim ülke olduğunu ve İslam dünyasının görüş alış verişi yapmasını, ikili ve bölgesel sorunlarda karşılıklı çıkarların tesisi noktasında daha yakın danışma mekanizmasının oluşturulması konularının altını çizmiştir.

Öte yandan resmi kanallar dışında bu ziyaret eleştirilerin odağına da oturmamış değil. Medine Başmüftüsü açık bir şekilde Rafsancani'yi hedef alan açıklamalarda bulunmuştur. Ziyaret esnasında açıklama yapan Şeyh Hadifi, Şiilerin İslam dinine verdikleri zararın Hristiyan ve Yahudilerin verdiğiinden daha fazla olduğunu ileri sürmüştür. Rafsancani ve beraberindeki heyetin Suudi Arabistan'ı ve özellikle Şii azınlık bölgesini ziyaretleri Vahhabi ulemanın tepkisini çekse de ilişkileri olumsuz etkilememiştir. Bunların yanında, Nisan 1998'de Suudi Kralı Fahd, İran Cumhurbaşkanı Hatemi'yi hac'a davet etmiştir. Suudi Arabistan'dan gelen diğer bir olumlu gelişme 145,000 olan İran'ın hac kotasını 245,000'e çıkarması olmuştur. Bu paralelde İranlı hacıların "Müşriklerden Arınma" adı altında on yıllardır gerçekleştirdikleri gösterilere izin verilmiştir. Hac esnasında İranlı hacıların yaptıkları bu gösterilerde İsrail ve Batı emperyalizmine yönelik sloganlar atıldıysa da Suudi hanedanlığı ve rejimini hedef alan açıklamalardan imtina edilmiştir (Amiri, Samsu ve Fereidouni, 2011). Bu olumlu hava içerisinde Nisan 1999'da Suudi Dışişleri Bakanı Suud el-Faysal ve ardından Mayıs 1999'da Suudi Savunma Bakanı Prens Sultan, İran'ı ziyaret etmişlerdir (Hunter, 2010). Diğer yandan, 1996'dan beri gergin olan Tahran-Manama ilişkileri 1998'de İran ve Bahreyn taraflarının karşılıklı büyük elçileri kabul etmeleri ile yumuşamaya başlamıştır. Bahreyn yönetimi, Haziran 1996 yılında İran destekli Şii grupların rejimi yıkıp yerine İslam Cumhuriyeti kurma niyetinde olduklarını ileri sürerek 56 kişiyi tutuklamış ve İran'ı olaylarda eli olduğu nedeniyle eleştirmiştir (Gause III, 1997). Karşılıklı suçlamalar neticesinde elçilik temsilcilik seviyeleri karşılıklı olarak düşürülmüştür.

İran'ın bölge ülkeleri ile ilişkilerinde gelişme trendi, Mayıs 1999'da Hatemi'nin Suudi Arabistan, Katar, Bahreyn ve Suriye'ye yaptığı resmi ziyaretlerle zirve noktasına çıkmıştır. Hatemi'nin Cumhurbaşkanı sıfatıyla gerçekleştirdiği resmi ziyaretin Suudi Arabistan ayağı ayrı bir önem arz ediyordu. Bu ziyaret, İslam Devrimi'nden bu yana cumhurbaşkanlığı düzeyinde Suudi Arabistan'a yapılan ilk ziyaret olmuştur (Assadi, 2011) Suudi Kralı Fahd, büyük bir nezaket göstererek, rahatsızlığı nedeniyle tekerlekli sandalyeye bağlı olmasına rağmen Cidde havaalanında Hatemi'yi karşılamıştır. Cumhurbaşkanı Hatemi'nin Kral Fahd ile görüşmesinde bölge ülkeleri arasında ikili ilişkilerde en münasip bir atmosferin teşekkül ettiğini vurgulayarak, Tahran-Riyad'ın karşılıklı bağlarının güçlendirilmesinin bölgesel güvenliğe katkı sağlayacağını ifade etmiştir. Aynı paralelde Suudi Kralı Fahd, Tahran-Riyad ilişkilerinin en yüksek ve fevkalade mükemmel bir düzeyde olduğunu ifade etmiş ve iki ülkenin ikili ilişkileri geliştirme konusunda kararlı olduklarını deklare etmiştir. Bunlara ek olarak, taraflar ilişkilerin pozitif yönlü ilerleyişi üzerinde kafa yoracakları konusunda anlaşmışlar, OPEC ve İKT içerisinde işbirliğini devam ettirmenin yanında karşılıklı ekonomik, kültürel ve ticari ilişkileri daha da geliştireceklerini ifade etmişlerdir (Assadi, 2011).

Hatemi-Fahd görüşmesini “fevkalade” şeklinde nitelendiren Suudi Dışişleri Bakanı Suud el-Faysal, iki ülke arasında güvenin yeniden inşası için daha fazla çaba harcanması gerektiğini ifade etmiştir (Sadeghi ve Ahmedian, 2011). İki Körfez gücü arasında farklı düzeylerdeki ziyaretler düzenli hale getirilmiş ve karşılıklı söylem, niteliği şüphe ve çatışma olan durumdan, güven inşası ve yapıcı diyaloga doğru değişmiştir (Ansari, 2000). Devlet başkanları ve bakanlıklar düzeyinde gerçekleştirilen karşılıklı ziyaretlerde ekonomi, siyasal ve güvenlik konularında görüşler alınmış ve güvenlik anlaşması imzalanması hususu tartışılmıştır. İran'ın Basra Körfezi ülkeleri ile yumuşama ve güven inşa etme politikası ülkenin siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkilerini geliştirerek, bölgesel ve uluslararası pozisyonunu güçlendirmiş.

İvme kazanan işbirliği, karşılıklı güvenin inşa edilmesi ve ortak bölgesel kaygılar, Tahran ve Riyad arasında Nisan 2001'de Güvenlik İşbirliği Anlaşması'nın imzalanmasına imkân sağlamıştır (Okruhlik, 2003). Anılan anlaşma, uyuşturucu

kaçakçılığı, organize suçlar ve terörizm konularında işbirliğini öngörüyordu (Bakhash, 2002). Söz konusu anlaşma bölgesel düzeyde askeri işbirliği değil, daha ziyade iç güvenlik konuları ile alakalı hususlarda birlikte hareket etmeyi getiriyordu. Bu anlaşmaya ek olarak aynı dönemde iki ülke arasında; ticari, ekonomik ve kültürel işbirliği alanlarında da anlaşmalar imzalanmıştır (Sadeghi ve Ahmadian, 2011).

21. yüzyılın başına gelindiğinde 1990'ların başından beri takip ettiği, iç politikada yeniden yapılanma, ifade özgürlüğü ve hukukun üstünlüğüne doğru değişim ve dış politikada gerilim düşürme, güven tazeleme ve bölge ülkeleri ile pek çok alanda işbirliğine doğru değişim, durulan yerden geriye bakıldığında büyük oranda başarıya ulaşmış görünmektedir. Ancak bazı yapısal sorunlar halen daha halledilemediği için İran'ın bölgesel siyasetinde engel teşkil etmeye devam ediyordu. Bunlardan ilki, Birleşik Arap Emirlikleri ile devam eden adalar sorunuydu. İran'ın Körfez ülkeleri ile pek çok alanda işbirliğini doğuran atmosfer içerisinde dış ilişkileri, Birleşik Arap Emirlikleri de dahil olumlu seyir izlemiştir. Yine de Birleşik Arap Emirlikleri, KİK ülkelerinin İran ile yakın işbirliği içerisine girmelerinden, adalar sorunu bir çözüme kavuşturulmadığı sürece rahatsızlık duymuştur (Hunter, 2010). Daha doğrusu İran'ın Körfez bölgesi ve bilhassa Suudiler ile çok boyutlu işbirliği, dönüp dolaşıp adalar sorununa takılıyordu.

1997'de iş başına gelen yönetimin sorunları çözmeye matuf tutum ve davranışları, BAE'de adalar sorununda çözüme yönelik bir ilerleme kaydedileceği umudunu doğurmuştur. Fakat, İran'da Şah veya din adamları liderliği olsun; statükocu veya değişimci zihniyet siyasal sisteme hakim olsun, Tahran'ın Basra Körfezi'ndeki kırmızı çizgileri değişiklik göstermemektedir. Dolayısıyla, İran'ın stratejik önemi haiz adalar üzerindeki egemenliği, onun Basra Körfezi'ndeki değişmez politikalarından birini teşkil etmektedir. II. Körfez Savaşı'nda olduğu gibi adalar üzerine yapılan tartışmalar İran'ın ulusal menfaatleri üzerine yoğunlaştığı söylenebilir. Ne Rafsancani ne de Hatemi yönetimleri Şah rejiminin adalar üzerindeki tarihi önemine vurgu yapılmasından vazgeçtiler. Nitekim Eylül 1997'de İran Dışişleri Bakanı Abu Musa ve Tunb (Büyük ve Küçük Tunb) adalarının İran'a ait olduğunu ifade ederek yanlış anlamaları gidermek için müzakerelere hazır olduklarının altını çizmiştir (Marschall,

2003)

Suudi yönetiminin KİK toplantılarının sonuç bildirgelerinde adalar sorununda İran'ı suçlayan ifadelere destek vermesi, ister istemez Tahran-Riyad hattında bir nebze de olsa soğukluğa neden olmaktaydı. Aralık 1997 KİK'in Kuveyt zirvesinde üye devletler İran'a üç ada üzerindeki işgalini barışçıl bir şekilde sona erdirmesi yönünde çağrıda bulunmuşlardır. Diğer taraftan, İKT 1997 Tahran zirvesinde BAE Dışişleri Bakanı Abdullah el-Naimi ile ikili görüşmesinde Hatemi, iki ülke arasındaki bağların her hangi bir gücün zarar veremeyeceği kadar güçlü olduğunu ve Tahran ve Abu Dabi arasında çözülemeyecek temel problemlerin olmadığını söylemiştir. Buna ek olarak, eski İran Cumhurbaşkanı Rafsancani Uyuşmazlık Konseyi Başkanı olarak 1998'de Suudi Arabistan'a gerçekleştirdiği ziyarette BAE ile olan problemin ikili görüşmeler kanalıyla halledilebileceğini dile getirmiştir (Marschall, 2003). Söylem düzeyindeki bu olumlu havaya rağmen Hatemi döneminde de bu sorun giderilememiş ve İran'ın KİK ile ilişkilerinde sürekli olarak mide bulandırmıştır.

İran ile Basra Körfezi monarşileri arasında sorun olmaya devam eden diğer bir faktör ise bölge ülkelerinin ABD ile olan stratejik işbirliği ve bunun doğal sonucu olarak ABD'nin bölgeye askeri olarak konuşlanmasıdır. İran ve KİK ülkeleri ABD'nin bölgedeki varlığı üzerine farklı görüşlere sahiptirler. Özellikle II. Körfez Savaşı ile birlikte Körfez Arap monarşileri farkına vardılar ki, kendi varlıklarını idame ettirebilmek için Batı'nın ve bilhassa ABD'nin askeri güvenlik şemsiyesi altına girmek en rasyonel karardır. Bu minvalde, özellikle 1970'lerden beri bölgenin askeri, ekonomik ve demografik açıdan güçlü devletleri olan İran ve Irak, gerek söylemde, gerekse pratikte bölge devletlerinin toprak bütünlüklerini ve siyasal bağımsızlıklarını tehdit etmeleri hasebiyle kendi savunmalarını ne münferiden ne de müştereken (KİK ile) yapamayacak seviyede olan monarşiler Batı güvenlik şemsiyesi altına girmişlerdir.

Böylece bu ülkeler toprak ve deniz sularında askeri üsler temin ederek, ABD askeri konuşlanmasına çanak tutmuşlardır. 1990-91 II. Körfez Savaşı nedeniyle konuşlanan Amerikan askerleri Suudi Arabistan topraklarında üs edinmişlerdir. Diğer taraftan, ABD'nin 5. filosu Basra Körfezi'nde Bahreyn karasularına konuşlanmıştır.

İngiltere'nin bölgeden çekildiği 1971'den ABD'nin bölgeye askeri olarak konuşlandığı 1991 tarihleri arasında 20 yıl boyunca yabancı bir gücün himayesine girmeden kendi çıkarlarını ve varlıklarını sürdürme çabası veren Körfez monarşileri, bu durumun daha fazla devam edemeyeceğini düşünerek 1991 ile birlikte askeri güvenlik açısından ABD himayesine girmeye karar vermişlerdir.

Öte yandan Tahran yönetimi ise geleneksel olarak Basra Körfezi'nde her hangi bir yabancı gücün askeri varlığını kendi ulusal varlığına son derece hayati bir tehdit olarak görmektedir. Özellikle 1979'dan beri ilişkileri kopuk ve çatışmacı geçen askeri kapasitesi karşı konulamaz düzeyde küresel bir gücün, yani ABD'nin İran sınırlarına askerilerini konuşlandırması Tahran açısından ulusal güvenliğinin tehlikeye düşmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle İran, topraklarında ABD askerlerine ev sahipliği yapan devletleri potansiyel tehdit olarak addetmekte ve ilişkileri gergin geçmektedir. İran liderliği geçmişten beri Basra Körfezi'nde güvenlik ve istikrarın dışarıdan yabancı güçlerin müdahil olmasıyla değil, bilakis bölge devletlerinin müşterek işbirliği ile sağlanması yönünde tutum sergilemektedir. Körfez monarşileri ise geçmiş deneyimleri ışığında İran ve Irak'ı potansiyel tehdit olarak görmeleri nedeniyle bölgesel istikrar ve güvenliği bu devletlerle sağlamak hususuna soğuk bakmaktadırlar.

Sonuç olarak, İran'da 1997'de gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimlerini oyların ezici çoğunluğunu alarak kazanan Hatemi, Tahran-Riyad ilişkilerinde 1989 sonrasında Rafsancani liderliği ile başlatılmış olan yumuşama dönemini daha da güçlendirerek ilerletmiştir. Hatemi liderliği, İran'ın bölgesel ve uluslararası politika sahnesindeki saygınlık ve itibarını, İslam Devrimi'nden sonraki en yüksek seviyeye çıkarmıştır. Anılan liderliğin ana hedefi içeride reformlar gerçekleştirerek İran'ı modernize etmek, dışarıda ise komşu devletler ile karşılıklı güven tazelemektir. Haliyle Hatemi liderliğinde, İran'ın Arap komşuları ile ilişkileri hiç olmadığı düzeye çıkmış ve özellikle Suudi Arabistan ile yakınlaşma politikası bölgesel anlamda işbirliği derecesine yükselmiştir. Bu dönemde Rafsancani döneminin bölgesel anlamda yanlış anlamaları izale etme ve güven temini eksenli iyi komşuluk politikası ile İran'ın izolasyonuna son verme hedefleri daha ileriye bir evreye taşınmıştır. Öyle ki, Suudi rejiminin İran'dan tehdit algılamasının asgari düzeye indirilmesinin en somut göstergesi olarak, 2001'de

iki ülke bölgesel sorunların çözümüne ilişkin anlaşmaya imza atmışlardır. 1980'lerin karşılıklı olarak husumete dayalı ilişki düzeyi terk edilerek, Basra Körfezi'nin Irak dışında en güçlü iki ülkesi arasında karşılıklı yanlış anlamaların giderildiği ve karşılıklı güven ortamının temin edildiğinde, çeşitli düzeylerde işbirliğinin kurulacağı bu dönem zarfında açıkça görülmüştür.

3.2.2. II Körfez Savaşı (1990-91)

Tahran-Riyad ilişkilerinde yumuşama ve yakınlaşma dönemi olarak adlandırılan 1990'larda bu anlamda tanımlamayı meydana getiren bir diğer bağımsız değişken Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak'ın 2 Ağustos 1990'da güney komşusu Kuveyt'i işgal etmesidir. I. Körfez Savaşı akabinde Tahran ve Riyad yönetimlerinin birbirlerine bakış açılarında yumuşama eğiliminin ortaya çıktığı bir zaman zarfında Saddam Kuveyt'i işgal etmiştir. Saddam'ın sadece güney komşusu Kuveyt'i kendi topraklarına katmakla kalmayacağı daha da ileri giderek Suudi Arabistan'ın ekonomik ve stratejik önemi haiz el-Hasa bölgesini de işgal edeceği bilgisinin Riyad'a ulaşması, devletin bölgedeki stratejik hesaplarını ve bölge devletleri ile ilişkilerinin boyutunu derinden etkilemiştir. Bundan sonra Irak, Suudiler açısından 1960 ve 1970'lerden daha büyük tehlike arz etmeye başlamıştır. Irak'ın bölgede 1980'ler boyunca aldığı pozisyonunda meydana gelen keskin dönüşüm, Suudi Arabistan-İran ilişkilerinde yumuşama evresinin oluşmasında etkili olan faktörlerden biri haline gelmiştir (Fürtig, 2007). Diğer bir ifade ile Körfez Arap devletlerinin 1980'lerde bölgesel güç siyasetinde Irak'a yükledikleri anlam kökünden değişmiş ve Irak yakın bir tehdit haline gelmiştir.

Baas ideolojisi hakimiyetindeki Bağdat yönetiminin 1990'ların başında Kuveyt'i işgal ederek Basra Körfezi'nde yayılmacı ve revizyonist bir dış politika eğilimi göstermesi, Basra Körfezi'nin diğer iki önemli gücü olan İran ve Suudi Arabistan'ı harekete geçirmiştir. Sekiz yıl süren I. Körfez Savaşı ile ağır kayıplar veren İran ve Körfez ülkeleri, 1988'deki İran-Irak ateşkesi ile belirsiz de olsa bir anlamda sükûnet ve istikrara kavuşmuş bulunmaktaydılar. Dolayısıyla, gerek Körfez ülkeleri gerek İran tarafı çatışmaların sona erdirilmesi ve bölgede istikrar ve statükonun muhafazasını bölgesel çıkarları açısından gerekli görmekteydiler. Irak'ın Kuveyt'e

saldırmasıyla birlikte İran ve Suudi Arabistan, Irak'ın bu davranışına ilişkin kaygılarını ifade etmişler ve onun yayılmacılığını kendilerine ve bölgesel statükoya karşı tehdit olarak nitelendirmişlerdir (Adami ve Pouresmaeili, 2013). Bu şartlar altında, Irak'ın değişimci, yayılmacı ve saldırgan tutumu bir önceki on yılda açık ve/veya gizli rekabet ve çatışma içerisinde bulunan Tahran ve Riyad'ı müşterek tehdide karşı (revizyonist Irak) birlikte hareket edecekleri yeni bir dönemi başlatmıştır.

II. Körfez Savaşı ve Suudi Arabistan'ın pozisyonu

1990'ların başında Irak Baas ideolojisinin bölgede izlediği dış politikanın yayılmacı, saldırgan ve anti-statükocu bir üslup içerisine girdiğinin en önemli belirtileri, Mayıs 1990 Arap Ligi Bağdat Zirvesinde Bağdat'ın takındığı tavır ve Temmuz 1990'da örgütün Genel Sekreterine verilen memorandum ile gün yüzüne çıkmıştır. Saddam Hüseyin'in Arap Ligi Bağdat zirvesinde yaptığı konuşma, Irak dış politikasının komşu Arap devletlerine karşı itham edici ve saldırgan bir davranış içerisine girdiğinin somut bir göstergesiydi. Komşu Arap ülkelerinin politikalarından hoşnutsuzluğunu dile getiren Saddam Hüseyin, izledikleri petrol politikalarıyla Irak'a karşı bir tür savaş başlattıklarını vurgulamıştır (Gause III, 2010). Memorandum'a gelince, 16 Temmuz 1990'da Irak Dışişleri Bakanı Tarık Ramazan, Arap Ligi Genel Sekreteri'ne memorandum vererek, petrol fiyatlarının düşük seyretmesinin sorumlusu olduğu ve Irak'ın petrol sahasında kuyular açması nedeniyle Kuveyt'i açıkça suçlamıştır (Gause III, 2010). Bahse konu olan demeç ve memorandum Suudi Arabistan'ı tedirginliğe itmiş ancak Suudi yöneticilere göre aktif bir diplomasi ile bölgesel istikrar ve güvenin temin edileceği düşünülmüştür.

Bu amaçla inisiyatif alan Suudi yönetimi, Irak-Kuveyt anlaşmazlık alanlarının müzakere edilmesi amacıyla iki ülke temsilcilerinin Suudi Arabistan'ın Cidde şehrinde 1 Ağustos 1990'da toplantı yapmalarına arabuluculuk ve ev sahipliği yapmıştır (Gause III, 2010). Ne var ki, Kuveyt ve Irak'tan delegasyonların iki ülke arasındaki mevcut sorunları çözmek için Cidde'de müzakere etmelerinden bir gün sonra, yani 2 Ağustosta, Irak askerlerinin saldırıya başlaması Suudileri fevkalade hayrete düşürmüştür. Çünkü Cidde görüşmelerinde Saddam Hüseyin, Suudi Kralı Fahd, Ürdün Kralı Hüseyin ve

Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'e Kuveyt'i işgal etme niyetinde olmadıklarını ifade etmiş (Abir, 2002) olmasına rağmen saldırıya geçmiştir.

Kuveyt'in işgal ve ilhak edilerek el-Sabah hanedanlığının yıkılması ve hâkimiyetin Irak'a geçmesi, hem Irak hem de Kuveyt ile ortak sınırları bulunan Suudi Arabistan'ı derinden kaygılandırmıştır. Baas rejiminin bölgesel hâkimiyet niyetinin öteden beri bilinmesi ve Suudi hanedanlığına karşı niyetinin bilinmemesi Suudi rejimini bir çıkmaza sokmuştur. Bu bağlamda, Riyad yönetiminin en önemli ve en hassas dış politika gündemi kendi toprak bütünlüğünü ve siyasal bağımsızlığını güvence altına alma, bunun temin edilmesiyle beraber Kuveyt'in tekrar bağımsızlığına kavuşturulmasıydı. Kuveyt'in Irak hakimiyetinden çıkarılması ve sürgündeki el-Sabah hanedanlığının yönetime geçirilmesi, Riyad'da dış politika yapım mekanizmasının en önemli ve çetrefilli konusu halini almıştır (Al-Rasheed, 2012). Bu bağlamda Suudi rejimi açısından, 1990'lara gelindiğinde bölgesel güvenlik ve istikrara ve Suudi Arabistan'ın toprak bütünlüğü ve siyasal bağımsızlığına en hayati tehdit Irak'tan gelmekteydi. Çünkü Irak Baas rejimi, revizyonist dış politika izlemekte ve bölgesel statüko ve dengeleri değiştirmeye çabalamaktaydı.

Kuveyt'in işgale uğradığı Ağustos 1990'dan Kuveyt'in özgürlüğüne kavuştuğu Şubat 1991'e kadar Suudi Arabistan, yayılmacı Irak'a karşı statükocu bir dış politika çizgisi izlemiş ve savaş öncesi statükonun tesisine yönelik önemli çaba harcamıştır. Diğer bir anlatımla, Kuveyt'in işgali ile ortaya çıkan bölgesel istikrarsızlık ortamında Suudi Arabistan'ın temel hedefi Kuveyt işgalinin sona erdirilmesi ve Kuveyt'in toprak bütünlüğünün ve siyasal bağımsızlığının sağlanmasıyla Basra Körfezi'nde siyasal, askeri ve coğrafi açılardan savaş öncesi statükonun yeniden sağlanmasıdır. Savaş öncesi diplomasi faaliyetlerinin Saddam Hüseyin'i ikna anlamında yetersiz kalması hasebiyle bu amacın elde edilmesi askeri ve ekonomik tedbirlerin devreye sokulmasını gerekli kılıyordu. Fakat Suudi Arabistan'ın savunma ve saldırı kapasitesi Irak'ı Kuveyt'ten atmak bir tarafa, Suudi topraklarını bile koruyabilecek düzeyde değildi.

1970'ler ve 1980'ler boyunca mevcut dengeleri değiştirmeye yönelik yerel ve bölgesel gelişmeler, Suudi yönetiminin askeri harcamalarında artışı beraberinde

getirmiştir. Suudi yönetiminin askeri harcamaları 1988’de bütçenin yaklaşık %35’ine tekabül etmekte ve 1985 ila 1992 arasında askeri teçhizat ithalatı 52,4 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. 1990’lara gelindiğinde Suudi güvenlik güçlerinin sayısı 162,500 seviyesine yükselmiştir (Cordesman, 2009). Ancak, söz konusu savunma ve saldırı kapasitesi hatırı sayılır seviyede artış göstermesine rağmen açık olan bir şey vardı ki bu şartlar altında Suudi Arabistan, Irak tehdidini münferiden bertaraf edebilecek güçte değildi. Bu realitenin farkında olan Suudi hanedanlığı, bölge devletleri ile işbirliği yaparak Saddam tehdidini ortadan kaldırılabileceği düşünüyordu. Suudi stratejik algılaması ve sorunu çözmeye yönelik planları öncelikli olarak sorunun bölgesel ölçekte ve Arap devletleri nezdinde masaya yatırılması, buradan bir netice peyda edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu düşünceden hareket eden Suudi Kralı Fahd, Kuveyt’in işgal edildiği daha ilk günde Amerikan Başkanı George Bush’un askeri destek teklifini erteleme kararı almıştır (Gause III, 2010).

Bölgesel ölçekte Irak yayılmacılığına karşı hızlı bir şekilde çözüm arayışı içerisine giren Arap devletleri, 3 Ağustos 1990’da Arap Ligi Dışişleri Bakanları toplantısında Irak’ı işgalle suçlayan bir karar almışlardır. Ancak Yemen, Ürdün ve Filistin Kurtuluş Örgütü bu karara karşı çıkarak, Saddam Hüseyin’e destek çıkmışlardır. Bölgede Irak tehdidine karşı Arap devletlerin farklı yaklaşımları ve bunun sonucunda aktif bir inisiyatif alamayarak bölgesel bir çözüm elde edilememesi, bunlara ek olarak bölgesel hakimiyet peşinde koşan Baas rejiminin bir sonraki durağının Suudi toprakları olduğu algılamasının pekişmesi, Suudi yönetimini bölge dışından bir müttefik bulmaya yöneltmiştir.

Bu çerçevede, 6 Ağustos 1990’da dönemin Amerikan Savunma Bakanı Dick Cheney, Riyad’da Suudi temsilcilerle görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu görüşmeler sonucunda Suudi Kralı Fahd, Amerikan güçlerinin Suudi topraklarına konuşlandırılması kararını almıştır (Gause III, 2010). Ancak Suudi hanedanlığı şimdi de başka bir sorunla baş başa kalabilirdi. Siyasal kanadı temsil eden Suudi hanedanlığının, Irak tehdidine karşı gayrimüslim Amerika ile beraber hareket etmesi ve topraklarını yabancı güçlere üs haline getirmesi, dini kanadı, özellikle yeni nesil ulemayı rahatsız etmiştir. Ulema ile birlikte bazı Suudi hanedanlık üyeleri de soruna Arap devletleri arasında bir çözüm

bulunması taraftarıydılar. Muhafazakar düşünce yapısına sahip Veliaht Prens Abdullah ve milliyetçi Prens Talal gibi siyasetçiler, Irak'a karşı yabancı ortaklığına karşıydılar (Abir, 2002). Körfez Krizi, Suudi Arabistan özelinde meşruiyet krizi doğurmuştur. Gerek Suudi yöneticilerin 1980'ler boyunca yaptığı savunma harcamalarının halen daha ülkeyi dış bir tehdide karşı koruyamayacak düzeyde olması ve dinsel anlamda Müslüman, etnik anlamda Arap ve coğrafi yakınlık anlamında komşu bir ülkeye karşı, çok öteden ve Müslüman olmayan bir ülkeyle ittifak edilmesi Suudi rejimine karşı muhalefeti iyice güçlendirmiştir.

Söz konusu dönem itibarıyla Suudi hanedanlığı, içeriden ve dışarıdan meşruiyet ve güvenlik krizi ile baş başa kalmıştır. Bu çıkmazdan kurtulmak için Suudi yönetiminin alması gerek en önemli ve en hassasiyetli görev, Baas rejimin muhtemel saldırısına karşı Suudi topraklarının savunulması hususunda yabancı güçlerin ülkeye konuşlandırılmasına meşruiyet zemini hazırlamaktır. Suudiler açısından bunu başarmak oldukça zor bir görev olarak görülüyordu. Nitekim yeni nesil ulema, bir taraftan İslam dini açısından merkezi bir konuma sahip olan Arap Yarımadası'nın gayri Müslim yabancı bir güç tarafından korunacak olmasını doğru bulmuyor, diğer taraftan Suudi Arabistan'ın karşı karşıya kaldığı düşmanlık Saddam Hüseyin yönetimi altında ki Irak'tan değil, bilakis ABD'den kaynaklandığını ifade ediyordu (Wynbrandt, 2010).

Irak ile ilişkilerine bir hanel gelmemesi ve Saddam Hüseyin'in agresif tutumunu üzerine çekmemek amacıyla Kral Fahd, Körfez Krizi'nin tezahür ettiği ilk günlerde ihtiyatlı bir dış politika tonu ortaya koymuştur. Bunun nedeni, revizyonist Baas rejiminin bir sonraki durağının Suudi topraklarının olma muhtemelliği ve bunun doğal sonucu olarak Saddam Hüseyin'e karşı yatıştırma politikası izlenmesiydi. Ancak, Amerikan güçlerinin Suudi Arabistan'ı işgale karşı koruma hususunda karar kılınması Suudilerin elini Irak'a karşı güçlendirmiştir. Nitekim 9 Ağustosta Kral Fahd, Kuveyt işgali üzerine bir konuşma yaparak ilk defa ve güçlü bir şekilde Irak'ın Kuveyt'i işgalini kınamıştır (Al-Rasheed, 2012). Aynı konuşmada yabancı güçlerin Suudi topraklarına yerleşmesine değinen Kral Fahd, ABD'nin Suudi topraklarında varlığının gerekli ve geçici bir önlem olduğunu dile getirmiş ve diğer Arap ülkelerine Suudi Arabistan'ın savunma amaçlı çabalarına destek çağrısı yapmıştır (Wynbrandt, 2010).

Şüphesiz 1990 yılının ortasına gelindiğinde, Suudi Arabistan'ın öteden beri yapmış olduğu askeri harcamalara rağmen kendi sınırlarını koruyamayacak seviyede olduğu ve bunun başarılması ise yabancı bir gücün desteği ile olabileceği gerçeği açık bir şekilde ortaya çıkmıştı. Suudi yöneticilerin yapması gereken şey yabancı güçlerin yerleşmesi hususunun yerel ve bölgesel ölçekte meşruiyet kazanmasıydı. Bu hedef içeride dini ulamanın desteğini sağlama ve bölgesel ölçekte ise diğer Arap ülkelerinin desteğinin alınması ile mümkün olabilirdi. Suudilerin büyük gayretleri sonucunda, Arap Ligi Kahire zirvesinde, Irak'ın bölge haritasının değiştirilmesine yönelik girişimi kınanmış ve Suudi topraklarının korunması amacıyla üye devletlerinin asker göndermelerine ilişkin karar alınmıştır. Bu kararın ardından savunma amacıyla Mısır, Suriye ve Fas askeri birlikleri Suudi topraklarına konuşlanmışlardır (Abir, 2002). Bölge dışından ise İngiltere, Fransa ve ABD gibi üçüncü ülkelere askeri kıtalar Suudi topraklarına yerleşmiştir. Yabancı asker gücü toplamda 700,000'e takabül etmekte ve bunlardan 500,000'i sadece Amerikan askerlerinden oluşmaktaydı (Eilts, 2004).

Yabancı güçlerin Basra Körfezi'ne yerleşmesine ilişkin küresel ve bölgesel meşruiyet zeminin temin edilmesinde BM Güvenlik Konseyi bünyesinde alınan kararlar da önemli rol oynamıştır. Güvenlik Konseyi, kriz boyunca Irak'ın Kuveyt'i işgaline karşı 12 karar almıştır. Bunlardan en önemlisi 29 Kasım 1990 tarihinde aldığı 678 sayılı karardır. Bu karar, 15 Ocak 1991 tarihine kadar Irak birliklerinin Kuveyt topraklarından geri çekilmesi ve işgale son vermesi çağrısında bulunmakta, verilen tarihe kadar bu uygulanmadığı takdirde, Güvenlik Konseyi gerekli tüm araçların kullanılması yönünde uluslararası koalisyona yetki vermektedir (Wynbrandt, 2010). Güvenlik Konseyi'nin bu kararına ilişkin oylamasında 15 üye devletten Küba ve Yemen hayır oyu kullanırken, veto yetkisine sahip olan Çin ise çekimser kalarak kararın çıkmasına engel olmamıştır (Gause III, 2010).

Bunların yanında yabancı güçlerin Suudi topraklarına yerleşmesinin içeride doğurduğu toplumsal rahatsızlığı giderme hususunda dini ulamanın özel bir konumunun farkında olan Kral Fahd, dini otoriteden yabancı güçlerinin yerleşmesine ilişkin onaylar nitelikte bir açıklama koparma gayreti içerisine girmiştir. Bu bağlamda, Suudi Arabistan Başmüftüsü Abdulaziz bin Baz'ın, İslam topraklarının muhtemel

işgaline karşı yabancı güçlerin, gayri Müslim de olsa, ülke topraklarına yerleşmesinin zorunluluk arz ettiği yönündeki fetvası, Suudi rejiminin siyasal otoritesinin dış politikada verdiği radikal kararlarına kısmen meşruiyet sağlamıştır (Eiltes, 2004).

Irak'ın Kuveyt'ten geri çekilmesi Çöl Kalkanı Operasyonu (hava Operasyonu) ve Çöl Fırtınası Operasyonu (Kara Operasyonu) olmak üzere iki aşamada gerçekleşmiştir. Güvenlik Konseyi'nin Bağdat'a vermiş olduğu geri çekilme tarihinin sona ermesi ile muhtemel Irak saldırısına yönelik Suudi topraklarına yerleşmiş bulunan uluslararası koalisyon güçleri 17 Ocak 1991'de Irak'a karşı hava operasyonu başlatmıştır. Irak askeri birliklerine karşı başlatılan ve hava güçlerinin saldırısından müteşekkil Çöl Fırtınası Operasyonu'na Amerika, İngiltere, Suudi Arabistan ve Kuveyt hava güçleri katılmışlardır. Koalisyon güçlerinin bu saldırısına Irak askeri birliklerinin tepkisi İsrail ile birlikte Suudi Arabistan ve Bahreyn'e füze saldırısı düzenlemesi yönünde olmuştur. Bunun yanında hava operasyonları ile büyük kayıp veren Irak iyice saldırganlaşarak işgal sahasını genişletme yönünde karar almış, Suudilerin muhtemel Irak işgal algılamalarını kanıtlar nitelikte Suudi topraklarına karşı genişlemeye koyulmuştur. 29 Ocak 1991 gecesi Suudi Arabistan'a karşı saldırı başlatan Irak, ülkenin Hafji bölgesini ele geçirmiştir (Gause III, 2010). Irak askeri birliklerini ve alt yapısını yok eden hava operasyonun ardından 24 Şubat 1991'de kara operasyonuna başlanmış ve karşı koymakta direnemeyen Irak tarafı BM kararlarını kabul ettiğini ve Kuveyt'ten çekileceğini deklare etmesiyle 28 Şubat 1991'de II. Körfez Savaşı sona ermiştir.

II. Körfez Savaşı ve İran'ın pozisyonu

I. Körfez Savaşı hem Irak hem de İran üzerinde ağır ve telafisi zor kayıpları beraberinde getirmiştir. Bu savaş sonucunda İran, ekonomik ve askeri bakımdan ciddi bir şekilde zarar görmüş ve zayıflamıştır. Petrol fiyatlarının düşmesi ile ekonominin iyiden iyiye bataklığa sürüklenmesi, Bağdat ve Tahran siyaset yapıcılarını bahsedilen müşkül durumdan çıkmak için iç ve dış politikada bir tercih yapmak zorunda bırakmıştır. Bu bağlamda İran, iç siyasal ve ekonomik yapıda ve bölge devletleri ile ilişkilerinde yumuşama politikası izleyerek, ekonomik yapısını demilitarize etme,

yeniden yapılandırmayı seçerken, Irak dış borç bataklığından ve ekonomik darboğazdan kurtulmak için petrol zengini topraklara doğru yayılmayı tercih etmiştir (Milani, 1994). Bu tercih bir anlamda II. Körfez Savaşı'nın temel nedenlerinden biri haline gelmiştir.

Hiç şüphesiz, İran ve Irak yönetimlerinin birbirinden farklı bu tutumları her iki ülkenin de bölge devletleri ve bilhassa Suudi Arabistan nezdinde işgal ettikleri yerleri ve bu ülkenin siyaset mekanizması üzerinde oluşturdıkları algıları yerle bir etmiştir. II. Körfez Savaşı dolaylı olarak İran'ın ulusal güvenliğine ve bölgesel liderlik iddiasına önemli bir meydan okuma meydan okuma olsa da Irak'ın Soğuk Savaş'ın hemen ardından bölgesel statükoyu ve güç dengelerini değiştirmeye koyulması İran'ın bölgesel profilini değiştirerek onun bölgenin istikrarı üzerindeki kilit konumunu bir kez daha ortaya çıkarmıştır (Ehteshami, 1995) Körfez Krizi, Tahran yönetimi dış politikasının önünde duran bariyerleri ortadan kaldırmıştır. Muhakkak ki II. Körfez Savaşı, İran-Körfez monarşileri ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatmıştır. Körfez ülkelerinin 1979-89 dönemi revizyonist İran'ı en hayati güvenlik tehdidi olarak algılamaları, Irak'ı bu devletlerin nezdinde tampon bölge haline getirmiştir. Diğer yandan Körfez Savaşı İran'a, bölgesel düzen ve istikrara, bölge ülkelerinin güvenliğine kendisinin Irak'tan daha az tehlikeli olduğunu ikna edeceği bir atmosferi doğurmuştur (Bahgat, 1996).

1988'de çatışma ortamının sona ermesi Tahran'ın Basra Körfezi ülkeleri ve Batı ile ilişkilerinde en ciddi handikap ortadan kalkmıştır. BM Güvenlik Konseyi'nin 598 sayılı kararının kabul edilmesi ve akabinde Irak-İran arasında ateşkes anlaşmasının imzalanması, Tahran yönetimin Arap dünyası ile ilişkilerinde normalleşme isteğinde ve diplomatik kanalları kullanarak dünya üzerinde tecrit edilmiş halini sona erdirmeye niyetinde olduğunu kanıtlar nitelikteydi (Sajedi, 1993). Ateşkesin hemen akabinde bir dizi diplomatik inisiyatif alınmıştır. I. Körfez Savaşı'nda Irak'ın yanında konumlanmasına rağmen Kuveyt ile tam diplomatik ilişkiler yeniden kurulmuştur. Ekonomik işbirliğini genişletmek amacıyla İran ile Umman arasında ortak ekonomik komisyon kurulmuş ve Suudi Arabistan ile karşılıklı olarak gerginliği düşürücü açıklamalarda bulunulmuştur. 19 Kasım 1988 tarihinde verdiği bir demeçte İran Dışişleri Bakanı Yardımcısı Ali Muhammed Beşareti, 1987 hac olaylarının doğurduğu yanlış anlamaların üstesinden gelinmesi amacıyla Suudi Arabistan ile diyaloga geçme

hususunda istekli olduklarının altını çizmiştir. Aynı minvalde açıklama yapan dönemin Meclis Sözcüsü Ali Ekber Haşimi Rafsancani, etrafında düşmanlar oluşturmaktan kaçınmak için İran'ın katı diplomatik duruşundan vazgeçmesi gerektiğini ifade etmiştir (Bahtiarı, 1993).

Dönem itibariyle fotoğrafın tamamına bakıldığında, bölgesel anlamda Tahran-Riyad çatışmasının neticelenmesinin doğurduğu olumlu atmosfer, ulusal anlamda Humeyni'nin 1989'da vefatının getirdiği dini ve siyasal otoritede liderlik değişiminin ve sekiz yıl boyunca yapılan savaşın meydana getirdiği ağır askeri, ekonomik ve toplumsal tahribatın ve bu cendereden bir an önce kurtulma arzusunun, Tahran hükümetinin dış politika ve bölge siyasetinin seyrini köklü bir şekilde dönüştürdüğü kolaylıkla görülebilmektedir. II. Körfez Savaşı yukarıda serdedilen konjonktür içerisinde tezahür etmiş ve Tahran'ın söz konusu krizde hangi pozisyonu alacağını belirlemiştir. Diğer bir ifade ile İran'ın bu krizde konumlanacağı pozisyon onun Suudi Arabistan ile yumuşama, normalleşme ve yakınlaşma politikasında turnusol kâğıdı vazifesi görmüştür.

Bu bağlamda, Kuveyt ve Suudi Krallığı'nın I. Körfez Savaşı'nda Irak'ı finanse etmelerine ve Saddam Hüseyin'in savaş (II. Körfez Savaşı) esnasında İran'a verdiği tavizlere rağmen, II. Körfez Savaşı'nda İran, aktif tarafsızlık politikası izlemiştir. 1990'lara gelindiğinde İran dış politikasının ve bölge siyasetinin temel parametreleri, uzun vadede Basra Körfezi'nin güvenliğinin bölgeye sınırı olan devletler tarafından sağlanması ve kısa vadede Körfez monarşileri ile ilişkilerde yumuşama ve normalleşmeye gitme ve anti-statükocu ve yayılmacı Irak Baas rejimin çevrenmesi olarak sıralanabilir (Ramazani 1992). İran liderliğinin stratejik aklının aktif tarafsızlık politikası izlemesinde rol oynayan temel parametreler iki grup halinde sınıflandırılabilir. Bunlar konjonktürel ve tarihi parametrelerdir. Konjonktürel parametreler, I. Körfez Savaşı'nın İran üzerinde bıraktığı ekonomik, toplumsal ve askeri tahribat, liderlik değişimi, ideolojik çatışma ve rekabetten ziyade ulusal menfaatleri ve reelpolitik faktörleri merkeze alan siyaset erbabının liderliğe gelmesi, İran'ın Arap devletleri ile ilişkilerinde normalleşmeye gitmesi ve bununla ilintili olarak komşu Arap ülkeleri gözünde Tahran dış politika yöneliminin samimiyet testinden geçiyor olması gibi

değişkenlerden müteşekkildir. Tarihi parametreler ise Basra Körfezi'nde İran-Irak hakimiyet mücadelesi ve Irak'ın bölgede revizyonist bir politika izlemesinin, İran'ın toprak bütünlüğünü ve siyasal bağımsızlığını öteden beri tehdit etmesi gibi değişkenlerden meydana gelmektedir.

Dolayısıyla, II. Körfez Savaşı'nın meydana getirdiği bölgesel denklem ve/ya dengesizlik İran dış politika yapımı açısından konjonktürel parametrelerin gerçekleşmesi hususunda fırsatlar doğururken, tarihi parametrelerin gerçekleşmesi hususunda tehditler meydana getirmiştir. Saddam Huseyin, Ayetullah Humeyni ile verdiği savaştan kısmen de olsa askeri ve diplomatik zaferle ayrılınca bölgesel ve küresel dengeleri iyi hesap edemeyerek, Kuveyt'i işgale uğratmış ve bunun doğal sonucu olarak bölgesel dengeleri yerle bir etmiştir. 1990-91 Körfez Krizi, bölge ülkeleri arasında işbirliğine dönük girişimlere ivme kazandırmıştır. Söz konusu krizin bölgede meydana getirdiği istikrarsızlığın yanında bu, İran ve Suudi Arabistan tarafından kendi toprakları ve bölgesel güç dengesine yönelik tehdit olarak algılanmıştır. Diğer bir ifade ile meydana gelen bölgesel kriz, Basra Körfezi'nde askeri, siyasal ve ekonomik güç dengesini kökünden değiştirmiş veya en azından değiştirme potansiyelini taşımıştır.

Eğer Irak, Kuveyt'i işgal ve nihayetinde ilhak hedefinde başarılı olsaydı, Basra Körfezi'nde daha geniş sahil şeridinde sahip olacaktı. Bu, İran ve Suudi Arabistan ile birlikte Irak'ı da Basra Körfezi'nde deniz gücüne dönüştürebilirdi. Aynı zamanda, güney komşusunun zengin petrol kaynakları ile petrol devi haline gelecek olan Irak, OPEC içerisinde ağırlığını artırarak ekonomik anlamda güç dengesini değiştirebilirdi. Yine, söz konusu savaşta Saddam Hüseyin'in politikasının başarıya ulaşması, öteden beri elde etmek için çaba gösterdiği Arap liderliği hedefine ulaşma noktasında büyük bir adım atmış olacaktı. Bölgede sahip olduğu güç kapasitesi açısından hâkimiyet kurabilecek mertebeyi ihtiva eden Baas rejiminin mevcut bölgesel statükoyu kendi lehine değiştirmeye meyletmesi ve derinden sarsılan güç dengesinin yapısı Tahran ve Riyad'ın Bağdat'ın izlediği dış politikaya yaklaşımlarını şekillendirmiş ve aynı pozisyona kaydırmıştır.

I. Körfez Savaşı'nda yenilemeyen tarafların 1988'de ateşkes anlaşması imzalaması ile kısmen yerine oturmuş olan güç dengesi, Saddam Hüseyin'in yayılmacı bir çizgi üzerinden bölgesel hâkimiyet kurmaya yeltenmesi ile bir kez daha sarsılarak Tahran ve Riyad'ın yaklaşacakları iklimi doğurmuştur. Hiç şüphesiz, Baas rejiminin Körfezin kuzey ucunda jeopolitik ve jeostratejik önemi haiz Kuveyt'i ilhak girişimi, KİK ülkelerini ve hususiyetle Suudileri en hayati, en yakın ve en etkili meydan okumanın İran'dan değil, bilakis revizyonist Irak Baas rejiminden geldiği algısına kaydırmıştır. Bu nedenle mevcut koşullar altında Suudi dış politika stratejisini oluşturan temel faktör, yakın ve etkin bir tehdit olan Saddam Hüseyin liderliğindeki Irak Baas rejiminin uzak ve potansiyel tehdit olan Rafsancani liderliğindeki Şii İslami rejimi ile dengelenmesi politikasıdır.

I. Körfez Savaşı boyunca Körfez devletlerinin neredeyse tamamı (Umman istisna) devrimci ve değişimci İran ile hasmane tutum içerisindeydiler. Ne var ki, bu durum II. Körfez Savaşı ile kökünden değişti ve Körfez Arap ülkeleri, Irak ile hasmane tavır içerisine girmişlerdir (Katzman, 1993). Daha açık bir ifade ile Irak'ın Kuveyt'e askeri müdahalesi, Baas rejimi ile Körfez monarşileri arasındaki 1980'lerde teşekkül etmiş olan ittifak ilişkisini kırarak, İran'ın bölge devletleri ile yaklaşma stratejisine yardımcı olmuş ve buna ilaveten bölgede istikrar ve güvenliğe tehlike oluşturan Irak'ın yayılmacı dış politikasının çevrelenmesi hissiyatını doğurmuştur. Dönem itibarıyla pragmatist İran liderliği bölge devletleri ile temaslarında normalleşme, yaklaşma politikasına angaje olarak proaktif diplomasi faaliyeti yürütürken, Irak liderliği ise askeri üstünlük ve güç siyaseti hakimiyeti hedeflerini takip ediyordu. İşte iki ülke arasında dış politikada belirlenen çizgi, hedef ve öncelikler farklılık arz etmesi komşu Arap ülkelerinin İran ile ilişkilerinde normalleşme konusunda güçlü bir itici güç vazifesi görmüşmüştür (Danreuther, 2004).

Yukarıda da serdedildiği gibi Körfez Krizi'nin bölgesel güç dengesini radikal bir şekilde değiştirmesi, İran ve Suudi yönetimleri arasında yumuşama ve ortak tehdide karşı işbirliği olanağını doğurmuştur. Kısacası, normalde devlet yapılanması açısından birbirine rakip unsurları ve uzun vadeli rakip bölgesel vizyonları ihtiva etmelerine rağmen bu iki ülke bir anlamda “düşmanımın düşmanı dostumdur” ilkesine göre hareket

etmişlerdir (Fürtig, 2002). Bu arada Irak ise her iki cephede savaşmanın ve/ya bunun muhtemelliğinin getirdiği stratejik zorluktan çıkmak maksadıyla ülke topraklarının doğu sınırında potansiyel İran tehdidine karşı müteyakkız halde bulunan askeri birliklerini İran'a bazı tavizler vererek ülkenin güney sınırına kaydırma çabası içerisine girmiştir. İran'ın bölgesel rolü ve stratejik konumunu hesaba katan Saddam Hüseyin, onu azami düzeyde Körfez Savaşı'nda kendi yanına çekmeyi hedeflerken, asgari düzeyde bu ülkenin karşı tarafta yer almayarak tarafsız kalmasını sağlamaya çalışmaktaydı.

Böyle bir stratejik hesaplama paralel olarak Irak, farklı dönemlerde muhtelif mektuplar göndererek İran ile temasa geçmiştir. Daha Kuveyt'e saldırıya geçmeden I. Körfez Savaşı'nda kaybedilmiş toprakların geri iadesi ve İran ile ilişkilere ivme kazandırma gibi konuları ihtiva eden bir dizi mektup, Saddam tarafından Rafsancani'ye gönderilmiştir. Saddam, 21 Nisan 1990'da Rafsancani'ye bir mektup göndererek iki ülke arasında hızlı bir şekilde barış ortamının oluşturulması için Kral Fahd idaresi altındaki Suudi Arabistan'da doğrudan görüşmelerin başlatılması çağrısında bulunmuştur. Fakat Rafsancani, İran ile hasmane ilişkilere sahip olduğu ve diplomatik bağlarının kopuk olduğu Suudi Arabistan'ın arabuluculuğunu reddederek Irak'tan BM Güvenlik Konseyi 598 sayılı kararının uygulanmasını talep etmiştir (Marschall, 2003). İran yönetimi 598 sayılı karar çerçevesinde İran ile bir anlaşmaya varabileceğini ileri sürerken, Irak yönetimi ise Şattularap suyu üzerinde tam hâkimiyet kurma niyetindeydi.

Irak'ın Kuveyt'e saldırması ile bölgede anılan durumu kınayan ilk devlet İran olmuş ve Irak'a önkoşulsuz geri çekilme çağrısında bulunmuştur (Milani, 2009). Ayrıca, 2 Ağustos akşamı İran Dışişleri Bakanlığı, işgali suçlayan ve Irak askerlerinin ivedi bir şekilde geri çekilmesini talep eden bir bildiri yayınlamıştır. İran hükümeti yaptığı bu açıklama ile Irak'ın Kuveyt'ten geri çekilmesini resmi olarak talep eden Basra Körfezi'ndeki ilk devlet olurken, İslam dünyası içerisinde Cezayir'den sonra ikinci devlet olmuştur (Milani, 1992). Dışişleri Bakanlığı bu açıklamayla İran'ın bölge politikasının temel parametresini ve kırmızı çizgilerinin altı çizilerek hem Irak ve hem de KİK ülkelerine mesaj vermiştir. Nitekim söz konusu açıklamada bölgesel problemlerin çözüme kavuşturulmasında güce başvurmayı İran'ın reddettiği, böyle bir

hamlenin Basra Körfezi'nin istikrar ve güvenliğini olumsuz etkileyeceği ve en önemlisi ulusal güvenlik ve bölgesel istikrarı tehlikeye atacak gelişmelere karşı, bölgenin güçlü bir devleti olarak sessiz kalmayacağını altı çizilmiştir (Marschall, 2003). Tahran yönetiminin yaptığı resmi açıklamalardan, İran'ın bölgesel statükonun değiştirilmesine müsaade etmeyeceği açıkça görülmüştür.

Öte yandan Körfez Krizi, İran dış politika karar alma mekanizmasını güvenlik ikilemi içerisine sokmuştur. Şöyle ki, bir taraftan bölgedeki en büyük düşmanı bölgede topraklarını genişleterek hâkimiyet kurmaya çalışırken, diğer taraftan bu duruma engel olmak maksadıyla bölge dışından azılı düşman olan Amerika, kapsamlı bir şekilde bölgeye askeri olarak yerleşmeye koyulmuştur. Bu şartlar altında II Körfez Savaşı'nda içeriden ve dışarıdan İran liderliği üzerinde baskı yapılmasına rağmen, pragmatist Rafsancani liderliğinin mevcut krizde politikası aktif tarafsızlık olarak belirlenmiştir (Milani, 1992). İran hükümeti kategorik olarak Irak'ın saldırgan tutumunu kınayarak, Kuveyt topraklarından Irak birliklerinin çekilmesi ve Kuveyt'te meşru hükümetin tekrar kurulması ile ilintili olan BM Güvenlik konseyi kararlarına destek çıkmıştır (Hunter, 1992).

Muhsin M. Milani, II. Körfez Savaşı'nda İran'ın dış politika temel dinamiğini oluşturan aktif tarafsızlık politikasını, mevcut fırsatları merkeze alarak ulusal menfaatleri azami düzeyde temin etme ve kriz nedeniyle düşman iki ülkeden (ABD ve Irak) her hangi biri ile anlaşmazlık ve çatışmadan uzak durma politikası olarak tanımlamaktadır (Milani, 2009). Bu anlamda İran'ın dış politikada izlediği aktif tarafsızlık politikasının üç hedefi bulunmaktaydı: Irak'ın işgal ve ilhak girişiminin kınanması ve kabul edilemezliği, bölgede yabancı güçlerin konuşlanmasına engel olmak ve krizin çözümü ve bölgesel istikrarın tesisi için bölgesel işbirliğinin güçlendirilmesi. Aktif tarafsızlık, Tahran yönetimi tarafından İran'ın ulusal menfaatlerine hizmet edecek en makul ve en rasyonel politika olarak görülmüştür. En azından bu politika Basra Körfezi'nin güvenliği ve İran'ın buradaki liderliğini sağlama alabilecek kapasiteye sahipti. Yine dış politikada böyle bir davranış içerisinde bulunmak bozuk olan Arap-İran ve İran-Batı ilişkilerini normale çevirebilecek hedefi bulunmaktaydı ve İran'ın Arap ülkeleri ve Batı nezdindeki olumsuz imajını değiştirme potansiyeli taşımaktaydı

(Amirahmadi, 1993).

İran'ın bu politikasının somut göstergesi Dışışleri Bakanı Velayeti'nin bölge ülkelerine yaptığı ziyaret ile ortaya çıkmıştır. Kuveyt işgalinin hemen akabinde Suriye, Katar, BAE ve Umman'da diplomatik temaslarda bulunan Velayeti, İran'ın Kuveyt sınırlarında herhangi bir değişikliği kabul etmeyeceğini ve Irak'ın bölgede revizyonist bir çizgi belirlemesi, yabancı güçlere bölgeye yerleşme konusunda bahane olmasının kabul edilemez olduğunu dile getirmiştir (Marschall, 2003). Diğer taraftan, işgalden bir hafta sonra Rafsancani, Irak ile barışın sağlanması için tek şartın 1975 Cezayir Anlaşması hükümlerinin geri kazandırılması olduğunu deklare etmiştir (Milani, 2009).

II. Körfez Savaşı (1990-91), I. Körfez Savaşı (1980-88)'nin bazı sonuçlarını İran lehine olmak üzere tersine çevirmiştir. Diplomatik ve siyasal anlamda İran'ı güçlendiren ve Irak'ı zayıflatan bu savaş, Tahran'ın Basra Körfezi'nde daha fazla ağırlığı olacak bir dönemi başlatmıştır (Chubin, 1992). II. Körfez Savaşı'nın sonucu olarak Irak'ın askeri gücünün yıpranması, İran'ın Ortadoğu'da güçlü bir aktör olarak sahneye çıkacağı bir gerçekliğe yol açmıştır (Ahrari, 1993). Her şeyden önce Saddam Hüseyin, Arap devletleri ve bölge dışından büyük güçleri karşısına almış iken arkasını sağlama almak ve İran sınırında bulunan askeri birliklerini güneye kaydırmak niyetiyle, 15 Ağustos 1990 tarihinde Rafsancani'ye gönderdiği mektupta Güvenlik Konseyi 598 sayılı kararının 6.paragrafı da dahil uygulanması ve Cezayir Anlaşması'nın tekrar yürürlüğe konulması gibi İran'ın şartlarını kabul ettiğini açıklamıştır (Marschall, 2003). Bu teklif, mevcut şartlar altında İran ulusal menfaatlerini karşılaması hasebiyle Rafsancani tarafından kabul edilmiştir.

Bunun üzerine Kuveyt Dışışleri Bakanı Şeyh Sabah, İran'ı I. Körfez Savaşı'nda kaybettiği toprakları geri kazanmasıyla alakalı olarak tebrik ederken, anılan savaşta Kuveyt'in aldığı pozisyon nedeniyle pişmanlık duyduklarını İran'a iletmıştır. Buna paralel olarak, KİK ülkeleri Dışışleri Bakanları, İran Dışışleri Bakanı Velayeti'yi ziyaret ederek I. Körfez Savaşı'nda Irak'ı desteklediklerinden dolayı pişmanlık duyduklarını ve bu krizde (II. Körfez Savaşı) aldığı pozisyon nedeniyle İran'a teşekkür ettiklerini iletmışlerdir (Amirahmadi, 1993). İran yönetimi, savaş esnasında aktif bir

şekilde tarafsızlığını sürdürerek, BM Güvenlik Konseyi kararlarını desteklemiş ve BM çerçevesinde oluşturulmuş koalisyon güçlerine ait savaş gemisi ve uçaklarının İran deniz ve hava sahasını kullanmalarına izin vermiştir. Tahran hükümetinin dış politikada bölgesel güvenlik ve istikrardan yana tavır takınması ve bölge devletlerinin toprak bütünlüğü ve siyasal bağımsızlığının önemini altını çizmesi, BM Genel Sekreteri Javier Perez de Cuellar'ın 11 Aralık 1991'de yaptığı konuşmada I. Körfez Savaşı'nın sorumlusu olarak Irak'ı görmesine ve onu saldırgan devlet olarak tanımlamasına neden olmuştur (Fürtig, 2006). Savaş esnasında müttefik güçlerden korunmak amacıyla yüzden fazla Irak savaş uçağı İran topraklarına inmiştir. Ancak İran topraklarına indirilen Irak uçakları savaş sonrasında geri iade edilmemiş ve I. Körfez Savaşı'nın tamirat karşılığı olarak sayılmıştır (Marschall, 2003).

İkinci olarak, 17 Ağustos 1990 tarihinde Irak, birliklerini İran sınırından güneye çekmeye başlamış ve I. Körfez Savaşı'nda ele geçirmiş olduğu toprakları geri iade etmiştir (Amirahmadi, 1993). Aynı tarihte Tahran ve Bağdat savaşta esir alınmış askerleri karşılıklı olarak serbest bırakmışlardır. 10 Eylül 1990'da ise her iki ülkede kopuk diplomatik ilişkilerini yeniden başlatma kararı almışlar ve bu minvalde 14 Ekim 1990 tarihinde karşılıklı olarak büyükelçiliklerin faaliyete sokulması ile Tahran-Bağdat ikili ilişkileri resmi olarak başlamıştır (Hunter, 1992). Sonuç olarak, Irak'ın Kuveyt'i işgali ile patlak veren II. Körfez Savaşı, diplomatik ve siyasal anlamda bölgede tecrit edilmiş olan İran'ın önüne beklenmedik düzeyde önemli bir fırsat doğurmuştur. Kriz esnasında aldığı pragmatist pozisyon, Irak'tan tavizler koparmasına yardımcı olurken, bununla birlikte Arap devletleri ile güven tazelemesini beraberinde getirmiştir. Şu rahatlıkla ileri sürülebilir ki, neresinden bakılırsa bakılsın II. Körfez Savaşı'nın kazananı Haşimi Rafsancani liderliğindeki İran olmuştur.

Tahran-Riyad yakınlaşması

İki savaş arası dönemde (1980-88 I. Körfez Savaşı ve 1990-91 II. Körfez Savaşı) Tahran hükümeti, ilişkileri geliştirme konusunda komşularını ikna etmeye ve izlediği politikanın ılımlı olduğunu göstermeye büyük çaba harcamıştır. Ancak, bu durum İran-Suudi Arabistan ilişkilerinde istisna teşkil etmiştir. Bu ara dönemde İran,

diplomatik ilişkileri kopmuş olan Suudi Arabistan dışındaki Körfez ülkeleri ile yeniden ilişkilerini tesis etmiştir. İran ve Suudi Arabistan kısmen birbirlerini ötekileştirmeye ve eleştirmeye devam etmişlerdir. Mevcut şartlar altında Suudi liderliğinin güvenlik algılaması perspektifinden Irak, İran'a göre daha uzak bir tehdit olarak görülüyordu. 1988-91 iki savaş arası dönemde İran'ın Körfez ülkeleri ile tekrar köprüleri kurma girişimi, Suudi Arabistan tarafından kısmen kaygıyla izlenmiştir. Arap Körfez ülkeleri ile ilişkileri normalleştirmenin önünde Tahran-Riyad ilişkilerinin kopukluğu önemli bir engel teşkil ediyordu. İran, Suudilerin ülkedeki Şiilere ayrımcılık yaptığını, İran'ı bölgesel güvenlik mekanizmalarının dışında bırakarak onun Körfezdeki rolünü zedelediğini ve İranlı hacılar üzerinde baskı uygulayarak onların hacca gitmelerine engel olduğunu sık sık dile getiriyordu. Diğer taraftan Suudi Arabistan, İran'ın Suudi devletinin siyasal ve dinsel meşruiyetini, izlediği dış politika anlayışıyla sorunsallaştıran İran'a pek güvenmiyor ve onunla yakınlaşma konusunda endişeleri bulunmaktaydı.

Ancak, Suudi hükümetinin bu uzlaşmaz tutumuna rağmen diğer Körfez ülkeleri İran ile ilişkilerinde normalleşme ve yakınlaşmaya gitmişlerdir. Haziran 1990'da uluslararası basın toplantısı yapan İran lideri Rafsancani, kendilerinin prensipte bir ülkenin başka bir ülkenin içişlerine müdahale etmesine karşı olduklarını ve bölgede jandarma rolü oynama gibi bir niyetlerinin olmadığını belirtmiştir. Keza aynı konuşmada Rafsancani, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma temelinde bölge ülkeleri ile birlikte hareket etmek istediklerine temas etmiştir (Chubin, 1992). Ne var ki, kopuk olan Tahran-Riyad ilişkilerinde her hangi bir ilerleme kaydedilememiştir. Tahran ve Riyad'ın karşılıklı olarak birbirlerini suçlamaları ve birbirlerine güvenmemeleri durumu Irak'ın Kuveyt'i işgali ve İran'ın bu kriz esnasında aldığı pozisyon nedeniyle radikal bir şekilde değişmiştir. Savaşta aktif tarafsızlık tutumu ve Körfez Krizi'ne bir çözüm bulma çabaları, İran'ın bölge ülkeleri ve Batı karşısındaki imaj ve itibarını büyük oranda değiştirerek uluslararası siyaset sahnesindeki tecrit edilmiş durumunu nispeten ortadan kaldırmıştır. Irak'tan kaybettiği toprakları geri kazanması ve artan petrol fiyatları ile gelirlerini artırmasının yanında İran, çoğu Arap ve Batı ülkesi ile diplomatik ilişkilerini yeniden tesis etmiştir.

Irak'ın Kuveyt'i işgali ve II. Körfez Savaşı ile bölgede değişen güç dengesinin

İran-Suudi Arabistan ilişkileri üzerinde olumlu yansımaları olmuştur. Mevcut dönem itibariyle diplomatik ilişkileri kopuk olan İran ve Suudi Arabistan'ın birbirlerine yaklaşımlarını ve bakış açılarını değiştiren en önemli bölgesel dinamik Irak'ın bölgede izlediği revizyonist dış politika çizgisi olmuştur. Değişimci ve yayılmacı Irak Baas rejimi, Tahran ve Riyad hükümetleri tarafından ortak tehdit olarak addedilmeye başlanmıştır. Tahran ve Riyad'ın birbirlerine bakış açılarında meydana gelen değişimin doğurduğu olumlu iklim içerisinde taraflar arasında müzakereler başlamıştır. 1 Ekim 1990'da New York'ta yeniden başlayan diplomatik ilişkilerin kurulması amacıyla yürütülen müzakereler, 20 Mart 1991 Muskat görüşmeleri ile son bulmuştur. Sonuç olarak, 26 Mart 1991'de de Tahran ve Riyad arasında diplomatik ilişkiler tekrar tesis edilmiştir. Daha sonra 1 Nisan 1991'de İran, Suudi Arabistan'a büyükelçilik açarak yüksek seviyeli diplomatik ilişkiler kurulmuştur (Ramazani, 1992).

1990'lara gelindiğinde, bölgede çok boyutlu rekabet, çatışma ve ötekileştirme içerisinde bulunan İran ve Suudi Arabistan devletleri nezdinde Irak'ı ortak düşman haline getiren değişkenler çeşitlilik arz etmektedir. Bunlar siyasal, güvenlik, ekonomik ve diplomatik boyutu olmak üzere dört farklı dinamik şeklinde sıralanabilir. Birincisi Siyasal boyuttur. Basra Körfezi'ndeki üç güç merkezi olan Suudi Arabistan, İran ve Irak arasında güçlü bir rekabet ve hakimiyet mücadelesi bulunmaktadır. Herhangi bir devlet tarafından güç dengesini değiştirmeye yönelik bir girişim tehdit olarak algılanmakta ve diğer iki devleti bu tehdit karşısında işbirliğine yöneltmektedir. Körfez bölgesinin en önemli güç merkezlerinden birini teşkil eden Baas ideolojisi altındaki Irak'ın Kuveyt'i işgal ederek Basra Körfezi'ne doğru topraklarını genişletmesi, Irak'a bölgede tartışmasız siyasal üstünlük sağlayarak onu Körfezde hegemon güç/bölgesel süper devlet haline getirebilirdi. Böyle bir Irak'ı bölgede güvenlik ve istikrara tehlike olarak gören İran ve Suudi Arabistan yakınlaşmaya başlamışlardır.

İran ve Suudi Arabistan'ın bölgesel siyasetlerinde ve dış politika stratejilerinde Irak'ı ortak düşman/tehdit olarak algılamalarında etkili olan ikinci bir dinamik güvenlik boyutudur. Irak 1958'de meydana gelen devrimle İngiliz kontrolü altındaki Haşimi hanedanlığının yıkılışından beri Ortadoğu bölgesinde revizyonist bir siyaset tarz izlemektedir. Revizyonist ve yayılmacı dış politika çizgisi özellikle 1968'de Baas

ideolojisinin Irak iç ve dış politikasına hakim olması ile Basra Körfezi'nde kendini daha fazla hissettirmeye başlamıştır. Baas rejiminin bölgesel siyaset sahnesinde ortaya koyduğu böyle bir dış politika yaklaşımı, İran ve Suudi Arabistan'ın ulusal güvenlikleri ve bölgesel konumlarına karşı tehlike oluşturmuştur. 1990'ların başında Irak'ın Kuveyt'i işgali ve ilhaki İran ve Suudi siyaset yapıcılarının zihinsel altyapısında geçmişten beri var olan yayılmacı Irak'ın ulusal güvenliğe tehdit oluşturduğu kanısını iyice güçlendirmiştir. Bu nedenle Kuveyt'i işgal ederek askeri, ekonomik ve stratejik üstünlük kazanan anti-statükocu Baas rejimi, İran ve diğer Körfez Arap ülkeleri üzerindeki hak iddialarını daha güçlü bir şekilde gündeme taşıyabilir ve bu ülkelerin toprak bütünlüğüne ciddi bir tehlike oluşturabilirdi.

İran ve Suudi liderliği nezdinde Baas rejimini müşterek düşman/ortak hasım haline sokan diğer bir dinamik ekonomik boyuttur. Irak, petrol kaynakları açısından zengin bir ülkedir. Mevcut zenginliğini Kuveyt'in zengin petrol kaynakları ile birleştirecek olan Irak yönetimi, uluslararası politika sahasına ekonomik dev olarak çıkacaktır. Devasa ekonomik güç elde eden Irak, OPEC içerisinde daha fazla sözü dinlenir bir aktör ve uluslararası petrol fiyatlarını tek başına belirleyebilme kapasitesine sahip olacak olan Bağdat, bölgesel ve küresel siyaset sahnesinde etkin rol üstlenecektir. Bu durum ise Tahran ve Riyad yönetimleri tarafından hiçte kabul edilir bir durum değildir. Irak'ın bölgesel etkinliğini ve saygınlığını artıracak her hangi bir durum Tahran ve Riyad tarafında rahatsızlığa sebebiyet vermiştir

Irak'ı İran ve Suudi Arabistan'ın gözündeki düşmanlaştıran son dinamik diplomatik boyuttur. Bölge ülkeleri ile diplomatik temasların açık tutulması, İran'ın dış politikada tecrit edilmiş statüsünü değiştirebilir, İran'ın bölge ülkeleri nezdindeki olumsuz imajını olumlu bir yöne çevirebilir ve siyasal kanalların açık olması ve bölge ülkeleri ile ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişmesine zemin hazırlayarak İran'ı finansal darboğazdan kurtarabilirdi. İran, 1980'lerin sonlarına doğru, uzun yıllar devam eden ve bölgesel ve küresel siyaset sahnesinde yalnızlığa iten I. Körfez Savaşı'nın kendi üzerinde bıraktığı telafisi zor ekonomik, toplumsal ve askeri tahribat ve yıkımın üstesinden gelmeye çalışıyordu.

Bu amaca yönelik çaba sarf eden İran yönetiminin dış politikada en önemli stratejik hedefi, komşu Arap devletleri ve bilhassa Suudi Arabistan ile diplomatik ilişkilerini yeniden kurmaktır. Bölge devletleri ile ilişkilerde normalleşmeye dönük gelişmeler ve bunun akabinde ekonomik, diplomatik ve kültürel bağların güçlendirilmesi Tahran'ın bölgedeki ve küresel siyasetteki tecrit edilmiş durumunu mümkün olduğunca değiştirecekti, nitekim öyle de oldu. Tüm bunlar birlikte göz önüne alındığında, İran dış politikasının ve bölgesel siyasete yaklaşımının temel amili statükoyu korumak olmuştur. Bu nedenle, bölgesel istikrar ve güvenliğin ve bölgesel fiziki ve siyasal coğrafyanın saldırgan bir devlet tarafından değiştirilmesini kabul edilemez olarak addetmekle İran, kendini bölge siyasetinin aktif ve vazgeçilmez düzen kurucu devleti haline getirmiştir.

İran liderliğinin İslam dünyasının kalbinde ve kendi hakimiyet sahası olarak gördüğü Basra Körfezi'nde Batılı devletlerin askeri varlığının sürekli olarak kabul edilemez olduğunu ifade etmesine rağmen, Tahran ve Riyad, bölgesel güvenlik ve istikrarın temini ve varlığını sürdürmesi hususunda minimum seviyede de olsa işbirliğinde bulunmaları gerektiğini kabul etmişlerdir. Şii-Vahhabi mezhepsel ayrımının getirdiği düşmanlık, İslam dünyasında liderlik rekabeti ve Basra Körfezi'nde hâkimiyet mücadelesine rağmen, İran-Suudi Arabistan arasında kayda değer bir dizi diplomatik temas gerçekleştirilmiştir. İran Dışişleri Bakanı Ali Velayeti Nisan 1991'de Suudi Arabistan'a resmi ziyaret gerçekleştirmiştir. Suudi Arabistan'da bir araya gelen iki ülke Dışişleri Bakanları, Körfez güvenliği ve ekonomik işbirliğinden hac sorunu, İKÖ ve OPEC'e kadar pek çok konuyu masaya yatırmışlardır.

Ziyaretin önemini değerlendiren Suudi Kralı Fahd, İran ve Suudi Arabistan'ın Asya, Ortadoğu ve Basra Körfezi'nde kilit bir rol oynadıklarına temas etmiştir. Görüşmelerin akabinde bir açıklama yapan Velayeti, Basra Körfezi'nde önde gelen iki ülke olarak İran ve Suudi Arabistan'ın bölgesel güvenliği sağlamak amacıyla yakın stratejik ve kapsamlı işbirliği takip edecekleri kararı aldıklarının altını çizmiştir (Marschall, 2003). Aynı ziyarette Dışişleri Bakanı Velayeti, bölgesel güvenliğin bölge devletlerinin, özellikle İran'ın katılımı olmadan temin edilmesinin ve sürdürülmesinin zor olacağını altını çizmiştir (Fürtig, 2006). Haziran 1991'de Petrol Bakanı Hişam

Nazır'ı yanına alan Suudi Dışışleri Bakanı Suud el-Faysal, İranlı meslektaşına iade-i ziyaret gerçekleştirmiş ve önceki toplantıda gündeme alınan bölgesel ve ikili ilişkilerle ilintili sorunlar tekrar masaya yatırılmıştır. İki ülke münasebetlerinde gerginliğin tırmanmasına neden olan hac sorunu her iki tarafların çıkarına olacak şekilde çözülmüştür (Marschall, 2003). Böylece 1988'den beri hac farızasını yerine getiremeyen İran halkının bundan sonra Hac'a gidebilmesinin önü açılmıştır. İki ülke temsilcilerinin aldığı karara göre İran'dan Suudi Arabistan'a hac için 100,000 kişilik kota belirlenmiştir (Marschall, 2003). İran'da diplomatik temaslarda bulunan Suudi Dışışleri Bakanı Prens Faysal, Haşimi Rafsancani'yi Suudi Arabistan'a davet etmiştir. Suudi bakanın ziyareti ardından bir açıklama yapan Rafsancani, iki ülke arasındaki siyasal ve ekonomik işbirliği tüm İslam ümmeti yararına olacak sonuçlar doğuracağını atını çizmiştir.

Haziran 1991'de Tahran ve Riyad karşılıklı büyükelçileri onaylayarak ikili ilişkilere ivme kazandırmışlardır. Buna paralel olarak, BM Genel Kurulu toplantısı vesilesiyle ABD'de bulunan Ali Ekber Velayeti, KİK ülkeleri Dışışleri Bakanları ile İran'ın New York büyükelçiliğinde bir araya gelmiştir (Malek, 1991). Söz konusu toplantıda İran'ın bölgedeki rolü dahil, Körfez güvenliği ile ilintili sorunlar görüşülmüştür. Bu görüşme ile birlikte KİK ülkeleri Dışışleri Bakanları birbirleriyle ilişkilerinin güçlendirmeye dönük bir çerçeve oluşturulması konusunda irade beyan etmişleridir (Abir, 1993). İranlı ve Arap temsilcilerin görüşmelerinin sona ermesinin ardından, Suudi Dışışleri Bakanı Suud el-Faysal şu açıklamaya yapmıştır: “diplomasisindeki bu mevcut pozitif eğilimin devam etmesi halinde, İran ve KİK ülkeleri 1990'lar boyunca karşılıklı faydaya dayanan ilişkiler geliştirebilirler” (Hunter, 1990). Dahası, İran-Suudi Arabistan arasında meydana gelen yakınlaşma siyaseti Aralık 1991'de Rafsancani'nin Tahran'a bir ziyaret gerçekleştirmesi ile sonuçlanmıştır (Fürtig, 2006).

Son tahlilde, II. Körfez Savaşı, hem İran hem de Suudi Arabistan'ı yakından alakadar eden çeşitli sonuçlar doğurmuştur. Her şeyden önce, İran'ın bölgesel güvenlik politikasını derinden etkileyen en hassas gelişme yabancı güçlerin bölgeye askeri olarak yerleşmesi olmuştur. Daha önce belirttiğimiz gibi İran'ın II. Körfez Savaşı esnasında

izlediği dış politikanın temel iki hedefi bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi, ABD'nin Saddam Hüseyin'in yayılmacı ve anti-statükocu bölgesel siyasetini kullanarak Basra Körfezi'ne yerleşmesini engellemek. İkincisi, Baas rejimi altındaki Irak'ın topraklarını ve ekonomik zenginliğini artırarak Basra Körfezi'nde hakim statü kazanmasını engellemek ve bu amaca yönelik bölgesel inisiyatifler başlatıp, Körfez ülkeleri ile birlikte hareket ederek Irak'ı bölgede tecrit etmek.

İran, gerek Şah gerekse Humeyni liderliğinde olsun Basra Körfezi'ni arka bahçesi ve etki sahası olarak addettiği için, bölgede yabancı bir gücün hakimiyet kurmasına öteden beri şiddetle karşı çıkmaktadır. İran'a göre Körfez ülkeleri Körfezin güvenliğini sağlayacak kapasiteye sahiptirler bu nedenle yalnızca bölge ülkeleri Körfezin güvenliğinden sorumludurlar. İran bir de Körfez güvenliğine yabancı güçlerin müdahalesinin bölge ülkeleri arasında şüphe ve güvensizliğe neden olduğu, dolayısıyla yabancı devletlerin bölge güvenliği ile ilgilenmemeleri hususunda çok hassas davranmaktadır (Ahady, 1994). Bu minvalde, Tahran'da Basra Körfezi'nin güvenliği konulu konferansta açıklama yapan Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti, yabancı müdahalesi olmadan bölge ülkelerinin Körfez güvenliğini sağlayacağı düşüncesinde olduklarının altını çizmiştir (Tarock, 1994).

Şüphesiz, Rafsancani yönetimi altında bulunan İran, Körfez monarşileri ile ilişkilerini geliştirmeyi başarmıştır. Hatta, meydana gelen olumlu atmosfer içerisinde İran'ın da dahil olduğu ve aktif bir şekilde katıldığı bölgesel güvenlik mekanizması Arap Körfez ülkeleri içerisinde tartışılmaya başlanmıştır. Fakat, Körfez ülkeleri hala İran'ın Basra Körfezi'nde hâkim güç olacağının ve İslam Devrimi'nin muhtemel etkileri nedeniyle ve ABD'nin, hususiyetle Clinton yönetiminin İran'ı bölgesel menfaatlerine aykırı görmesi hasebiyle KİK ülkeleri üzerinde yaptığı baskının da etkisiyle bu ülkeler ulusal güvenliklerini sağlama amacıyla Batılı devletlere bağımlı hale gelmişlerdir (Marschall, 2003). Ne var ki, Irak'ın Kuveyt'e saldırısı, Batılı güçleri özellikle ABD askeri ve deniz güçlerini bölgeye konuşlandırmıştır. Bölgeye yerleşen ABD, İngiltere ve Fransa, bölge devletleri ile askeri antlaşmalar imzalayarak bölgedeki varlıklarını kalıcı hale getirmişlerdir. Savaş sona erdiğinde bölgede sadece ABD'ye ait asker sayısı 76,000 civarındaydı (Scholvin, 2009).

Bölgesel bir gücün hakimiyetinin söz konusu olmadığı bir dönemde ve uluslararası sistemin tek kutuplu bir şekil almaya başlamasına bağlı olarak ABD Ortadoğu’da nüfuzunu belirgin bir şekilde artırmıştır. Bu bağlamda, Amerika ulusal çıkarları kapsamında bölgedeki hakim statüsünü tahkim etmek amacıyla bölge monarşileriyle münferiden savunma ve güvenlik anlaşmaları imzalamıştır. Bölgenin önemli bir aktörü olan Suudi Arabistan, İslam dünyasında temsil ettikleri konumları nedeniyle Müslüman ülkelerin tepkisini çekmemek ve içeride ise dini muhalefeti daha da canlandırmamak için ABD ile diğer KİK ülkelerinin yaptığına benzer bir savunma paketi içerisine girmemişlerdir. Ancak, resmi olarak iki ülke arasında askeri ittifak ilişkisi görünmese de uygulamada bu farklı olmuştur. İran ve Suudi Arabistan’ın ABD algısı, Körfez Savaşı sonrasında bölgesel güvenliğin oluşturulmasında ve bu ülkelerin ABD ile yakın askeri işbirliğinde bulunmalarında büyük oranda etkili olmuştur. Tahran ve Riyad’ın ABD’ye farklı yaklaşımları bu ülkelerin bölgesel güvenlik ve tehdit algılarını şekillendirmektedir. Çünkü İran, ABD’nin bölgeye yerleşmesini ulusal güvenliği ve bölgesel hakimiyet mücadelesinde İran’ın manevra kapasitesine tehdit olarak görmekte iken, Suudi tarafı ise kapasitesinin yetersizliği nedeniyle ulusal güvenliğini ve siyasal bağımsızlığını kendi başına sağlayamaması ABD’nin desteğine ihtiyaç duymasına neden olmaktadır.

II. Körfez Savaşı’nın Suudi Arabistan ve İran üzerinde oluşturduğu diğer bir olumsuz etki de her iki ülke iç siyasetinde dini muhalefetin güçlenmesidir. Gerek İran gerekse Suudi Arabistan’da yayılcı bir dış politika izleyen Irak’ın durdurulması ve caydırılması amacıyla Arap Yarımadası’na gayri Müslim devletlerden askeri birliklerin konuşlanması, dini ulemanın tepkisini çekmiş ve İran ve Suudi liderliğine/rejimine muhalefeti körüklemiştir. İran tarafında radikal bazı gruplar savaşta Irak ile birlikte hareket ederek, gayri Müslimlere karşı savaşılmasını dile getirmişlerdir. Bunlara göre, ABD birliklerinin bölgeye kalıcı bir şekilde yerleşmesi Irak’ın teşkil ettiği tehditten daha hayati bir tehdidi teşkil etmekteydi. Bu nedenle savaşta Irak’ın yanında yer alarak dış güçlerin bölgeye yerleşmesinin önü kesilmeliydi (Milani, 1994).

Öte yandan, II. Körfez Savaşı Suudi muhafazakar monarşisini iç muhalefete daha açık hale getirmiştir. Suudi rejiminin temel sac ayaklarından/sütunlarından birini

oluşturan dini ulema, Suudi rejiminin ABD ile yakın işbirliği içerisine girmesini eleştirerek, Suudi Arabistan'ın dinsel meşruiyetini tartışmalı hale getirmiştir (Milani, 1992). Daha doğrusu II. Körfez Savaşı'nda Suudi ulema ikiye bölünmüş, Bir grup Suudi monarşisi ile hareket ederken, diğer bir grup ulema ise muhalif kitle yanında yer almıştır. Mesela, Amerikan askerlerinin Suudi topraklarına konuşlanması hususunda Suudi monarşisinin siyasal kararına dinsel meşruiyet kazandırmak maksadıyla Suudi ulema fetva yayınlamıştır. Öte taraftan, Selman el-Avde ve Sefer el-Havali gibi önemli muhalif ulema, yayınlanan fetvaya karşılık yabancı güçlerin ülke topraklarına yerleşmesinin kabul edilemez olduğu yönünde karşı bir fetva yayınlamışlardır. Muhalif ulema grubundan bazıları hapse atılmış, birçoğunun ise vaizliği elinden alınmıştır (Okruhlik, 2002). Söz konusu muhalif ulemanın Suudi monarşisini eleştirme nedenleri; Kral Fahd'ın İslamın doğru yolundan saptığı ve Amerikan askerlerinin İslam topraklarına konuşlanması da dahil ülkenin resmi dış politika çizgisinin yanlış yönde olduğu gibi rahatsızlıkları ihtiva etmekteydi.

Bunların dışında Körfez Krizi'nin Tahran ve Riyad üzerinde ekonomik yansımaları da oldu. Savaşın ekonomik sonuçları İran üzerinde olumlu etki yaparken, Suudi Arabistan üzerinde olumsuz etkileri olmuştur. Nitekim artan petrol fiyatları ile İran ekonomisi 3 ila 5 milyar dolar arasında ek gelir sağlamıştır (Milani, 1994). Diğer yandan, Körfez Savaşı'nda aldığı pozisyon ve izlediği bölgesel politika hasebiyle, Batılı devletlerin takdirini toplayan İran, bir önceki dönemden kalma finansal problemlerini bu devletlerle kısmen çözüme kavuşturmuştur. Bu paralelde, Amerika tarafından dondurulan İran mevduatları serbest bırakılırken, diğer yandan Dünya Bankası ve IMF İran'ın ekonomik darboğazdan çıkması için yardımda bulunmuşlardır. Avrupa Birliği ülkeleri ise İran'a uyguladıkları ekonomik yaptırımları kaldırmışlardır (Tarock, 1994).

Suudi Arabistan'a gelince I. Körfez Savaşı'nda olduğu gibi II. Körfez Savaşı da Suudi Arabistan ve Kuveyt tarafından finanse edilmiştir. Yaklaşık 56 milyar dolar olan savaşın finansal giderinin 28 milyar dolarlık kısmı Kuveyt ve Suudi Arabistan'a mal edilmiştir (Milani, 1992). Bu durum Suudi Arabistan ekonomisi üzerinde olumsuz etki yapmış ve Suudi Arabistan ekonomisi üzerinde ağır yük bırakmıştır (Yetiv, 1995).

II. Körfez Savaşı'nın İran üzerinde bıraktığı diğer bir olumlu sonucu İran'ın bölgesel ve uluslararası itibar ve saygınlığında olumlu yönde yaptığı katkıdır. Mevcut konjonktür altında Irak Baas rejimi bölgesel statükoya tehdit algılanırken, İran ise bölge devletleri nezdinde bölgesel barış ve istikrarın temininde yapıcı rol oynayan statükocu bir aktör haline gelmiştir. Nitekim 1990 Katar zirvesinde bir deklarasyon yayınlayan KİK üyeleri, İran ile daha yakın işbirliğinde bulunacaklarına ve Körfez güvenliği sistemine İran'ın da dahil edilmesinin gerekliliğine vurgu yapmışlardır (Tarock, 1994).

Bu bölüm itibariyle genel bir tabloya baktığımızda dikkatleri üzerine toplayan temel gelişme İran-Suudi ilişkilerinde yumuşama dönemine girilmiş olduğudur. İran'da meydana gelen liderlik değişimi ve bölgesel düzeyde güvenlik ve istikrarı tehlikeye atan II. Körfez Savaşı, her iki devletin stratejik hesaplarındaki birbirlerinin konumlarını değiştirmiştir. 1980'lerin karşılıklı düşmanlaştırma ve ötekileştirme politikası terk edilerek, iyi komşuluk perspektifinden karşılıklı güvenin inşa edilmesi ve yanlış anlaşılmalardan kurtulunması politikası izlenmeye başlanmıştır. İran'ın böyle bir dış politika çizgisine doğru evrilmesi, onu bölgesel düzeyde tecrit edilmiş konumundan kurtarıırken, Suudi Arabistan ise yakın ve etkin tehdit kaynağı olarak gördüğü Irak'ı İran ile yakınlaşarak dengelemeye çalışmıştır. Sonuç olarak Tahran ve Riyad, diplomatik ilişkilerini yeniden tesis etmişlerdir.

3.3. 2001-2011 Dönemi: Yeniden Gerilim ve Rekabet

21. yüzyılın başında meydana gelen ve bölgesel ve küresel statükoyu köklü bir şekilde değiştiren önemli gelişmeler sonucunda ortaya çıkan değişim dalgasının etki sahası kapsamında Basra Körfezi'nin doğu ve batı yakasında karşılıklı olarak konumlanmış bulunan İran ve Suudi Arabistan'ın ikili münasebetleri de istisna teşkil etmemiştir. Meydana gelen jeopolitik değişim ve askeri, ekonomik ve siyasal güç dağılımındaki dönüşüm, Tahran ve Riyad'ın öteden beri üzerinde güç mücadelesinde bulundukları bölgeyi ihtiva etmesi nedeniyle hususiyetle bu iki ülke ilişkileri üzerinde derin yansımaları olmuştur. 11 Eylül 2001 günü ABD'de Dünya Ticaret Merkezi ve Savunma Bakanlığı Pentagon'a yapılan saldırılar, genel olarak uluslararası sistemin

işleyişini ve özel olarak Ortadoğu bölgesinin cari güç dengesini radikal bir şekilde değiştirmiştir. ABD'ye yapılan saldırılar akabinde şekillenen Amerikan dış politikası müdahaleci, tek taraflı ve müsamahakâr olmayan bir çizgi izlemeye başlamıştır.

Bölgesel ve küresel güç mücadelesinde elini daha da güçlendirme hesabı içerisinde olan ABD, 11 Eylül olaylarının meydana getirdiği atmosfer içerisinde hiç zaman kaybetmeden kendini tek süper güç olarak düşündüğü uluslararası sistemi şekillendirmeye koyulmuştur. Mevcut dönem itibarıyla George W. Bush hükümeti ve neo-muhafazakâr devlet elitinin hâkim olduğu ABD dış politikası, hegemonik hedeflere ulaşma maksadıyla kullanılan yöntemin uluslararası sistemde bir taban ve meşruiyet bulması, düşmanların belirlenmesi ve düşmanların sistemin diğer aktörleri tarafından kabul görmesi ile doğru orantılıydı. Böyle bir stratejik tasavvur içerisine giren Amerikan dış politika icra mekanizması; İran, Irak ve Kuzey Kore'yi, kitle imha silahlarına sahip oldukları ve uluslararası terörizme destek verdikleri iddiasıyla “Şer Eksen” olarak tanımlamıştır.

Diğer yönden, 11 Eylül 2001 saldırılarını düzenleyen odakların gerek Müslüman olmaları, gerekse olaya müdahil olanlar arasında Suudi vatandaşların da yer alması, bunun yanında Tahran ve Riyad yönetimlerinin çeşitli alanlarda ve düzeylerde rekabet içerisinde bulundukları Afganistan ve Irak'ın ABD tarafından işgale uğratılmaları, 1990'lı yılların başından beri düşük yoğunluklu da olsa belli düzeyde ivme kazanmış olan bu iki ülke ilişkilerini yeniden rekabet, çatışma ve husumete dayalı bir ilişki düzeyine çevirmiştir. Dönem itibarıyla 1980'lerde İran-Suudi ilişkilerine hakim olan ve bölgesel işbirliğinin önünde engel teşkil eden düşmanlık siyaseti yeniden görünür olmaya başlamıştır. Tahran-Riyad ikili ilişkilerini yeniden rekabet ve çatışma ortamına çeviren ve İran'ı Suudi Arabistan'a nazaran Ortadoğu'da etkinliğini artırarak daha üstün bir konuma getiren temel dinamikler çeşitlilik arz etmektedir. Bu hususta şunun altı çizilmelidir ki, 2001 sonrası evrede Ortadoğu bölgesinde Tahran'ın askeri, siyasal ve ideolojik anlamda Suudi Arabistan'ın önüne geçmesini doğuran ana bağımsız değişken, 11 Eylül saldırıları, bunun neticesinde radikal bir şekilde değişen Amerikan dış politikası ve Ortadoğu'nun siyasal güç dengesinin derinden sarsılmasıdır.

Bu bağlamda söz konusu iki ülke arasındaki üstünlük mücadelesinde İran lehine sonuçlar doğuran değişkenlerden ilki, 2001 saldırılarını gerçekleştirenlerin radikal İslami gruplar olmaları hasebiyle Batı'nın ve bilhassa ABD'nin ulusal güvenliklerine en yakın ve etkin tehdit olarak radikal siyasal İslam'ı görmeye başlamalarıdır. Bu durumu İran'ın bölgesel stratejik menfaatleri açısından değerli kılan temel faktör, Batı tarafından düşmanlaştırılan İslami anlayışın, aynı zamanda Şii İran tarafında da düşmanlaştırılmasıdır. İslam Devrimi'nden buyana İran'ın rahatsızlık duyduğu ve İslam dünyasında rekabet halinde olduğu Sünni radikal gruplar, 11 Eylül ile birlikte ABD'nin baş düşmanı haline gelmişlerdir. Bu, bir anlamda Tahran'ın düşmanlarının ABD eliyle ortadan kaldırılması anlamına geliyordu. İran'ın üstünlüğünü getiren ikinci bir dinamik, ABD'nin terörle savaş stratejisinin diğer bir ayağı olan radikal grupların merkezi haline gelmiş devletlere askeri müdahaleler yaparak rejimleri değiştirme politikasıdır. Bu strateji bağlamında ABD, Afganistan'da Taliban rejimini ve Irak'ta Baas rejimini devirmiş ve bunların sonucu olarak Ortadoğu bölgesinin cari statüsü yerinden oynamıştır. Bahse konu olan rejimlerin İran ile hasım olmaları ve bunların yönetimden tecrit edilmeleri, Tahran yönetimine geniş Ortadoğu bölgesinde daha rahat hareket edeceği bir atmosferi beraberinde getirmiştir.

2001 sonrası dönemde İran-Suudi ilişkilerinde etkili olan ve İran'a bölgede askeri üstünlük sağlayan diğer bir gelişme ise Afganistan ve Irak işgalleri ile İran'a doğudan ve batıdan komşu olan bu ülkelere ABD'nin askeri olarak yerleşmesi, İran'ın ulusal güvenliğine tehdit algılaması meydana getirmiştir. Uluslararası politikanın en güçlü devleti ile dolaylı yönden komşu olan İran, ensesinde hissettiği güvenlik tehdidi karşısında caydırıcılık gücünü artırma maksadıyla tekrar nükleer teknoloji çalışmalarına geri dönmüştür. Sonuç itibarıyla nükleer teknoloji alanında ortaya koyduğu gayretler neticesinde ileri bir düzeye gelmiştir. İran'ın bölgesel nüfuzunu artıran diğer bir değişken Lübnan'da Hizbullah ve Filistin'de Hamas'ın kendilerini askeri, siyasal ve diplomatik sevilere kanıtlamaları olmuştur. Gerek Hizbullah, gerekse Hamas uzun yıllar boyunca İran'ın askeri ve ekonomik desteğini almışlar ve bölgesel sorunlarda İran tezlerini savunmuşlardır. Bu ise İran'ı Ortadoğu'da kendi politikalarını uygulama konusunda daha güçlü kılmaya başlamıştır. Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, 11 Eylül sonrası dönemde meydana gelen gelişmeler ışığında açık bir şekilde

söylenebilecek ve Batılı uluslararası ilişkiler uzmanları tarafında da onaylanan tek şey İran'ın bölgesel güç denklemindeki konumunun güçlendiği ve Suudi Arabistan'ın ise bunun karşısında savunmaya geçtiğidir. Yukarıda serdedilen küresel ve bölgesel düzeylerde meydana gelen değişim dinamiklerinin Tahran-Riyad ikili ilişkileri üzerinde meydana getirdiği etki, ABD'nin Soğuk Savaş'ın akabinde, özellikle 11 Eylül hadisesi ardından Ortadoğu bölgesine, hususiyetle İran, Irak ve Suudi Arabistan'a yönelik izlediği dış politika davranışı ile açıklanabilir. Bu nedenle aşağıdaki bölümde kısaca ABD'nin Soğuk Savaş'ın ardından bölgeye yönelik dış politikası üzerinde durulacaktır.

3.3.1. Soğuk Savaş sonrası ABD'nin Basra Körfezi politikası

1990'ların başına gelindiğinde Soğuk Savaş sona ermiş, uluslararası sistemin iki kutuplu yapısında, kutuplardan birini temsil eden Sovyetler Birliği çökmüş ve ABD; askeri, ekonomik ve kültürel kapasitesi ile uluslararası sistemde rakipsiz tek süper güç olarak gün yüzüne çıkmıştır. ABD'nin emsalsiz tek süper güç olduğunun pratik uygulaması ise Basra Körfezi'nde yayılmacı bir dış politika çizgisi ortaya koyan ve Kuveyt'i 1990'da işgal ederek ilhak etme çabası içerisine giren Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmak için yapılan II. Körfez Savaşı ile gerçekleştirilmiştir. Kuveyt'in toprak bütünlüğü ve siyasal bağımsızlığının yeniden temini için başlatılan karşı savaş, Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemin ABD liderliğinde tek kutuplu bir vaziyet alması hususunda Washington yönetimine uygulama zemini meydana getirmiştir. Irak'ın ABD öncülüğündeki koalisyon güçleri tarafından Kuveyt'ten çıkarılması, Basra Körfezi'nde bölgeden veya bölge dışından her hangi bir devletin cari askeri ve siyasal düzene halel getirecek bir teşebbüste bulunması, bölgede hayati çıkarları söz konusu olan ABD tarafından ağır bir şekilde cezalandırılacağına en açık emsalini temsil etmiştir.

Kuveyt'in Irak tarafından işgal edilmesi Amerikan gücünün mevcudiyetinin sürekliliğini tehlikeye atması ve bölgede ABD'ye müttefik olan ülkelerin siyasal bağımsızlığını tehdit etmesi nedenleriyle bölgeye büyük bir askeri yığınak yaparak Irak'ı kendi topraklarına geri döndüren ABD, Irak'ın askeri kapasitesine de büyük bir darbe vurmuş oldu. Savaşın ardından ise BM Güvenlik Konseyi kararları doğrultusunda

Irak'a uygulanan yaptırımlar ile zaten askeri ve ekonomik olarak hezimet yaşamış olan Irak'ı ileride benzer bir çaba içerisinde girmeyecek düzeyde kontrol altına alınmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve II. Körfez Savaşı ABD'ye Ortadoğu'da olağanüstü düzeyde üstünlük getirmiştir. Anılan savaşta tutumuyla bölgenin ve küresel siyasetin askeri liderliğini elde etmiş ve Basra Körfezi'ne sınırı olan Arap monarşileri ile askeri ve güvenlik anlaşmaları imzalayarak bu ülkelerde hava, deniz ve kara üsleri elde etmiştir. Sonuç olarak ABD, bölgedeki askeri varlığını tarihte hiç olmadığı düzeye çıkarmış ve sürekli hale getirmiştir.

Gerek Soğuk Savaş gerekse Soğuk Savaş sonrası dönemde olsun Amerikan dış politikasında stratejik önemi haiz Basra Körfezi zengin yeraltı kaynakları ile jeo-politik ve jeo-stratejik açıdan önemli bir coğrafi konuma sahip olması nedeniyle uluslararası politikanın temel aktörlerinin dikkatini her zaman üzerine çekmiştir. Küresel siyasetin temel ve en önemli aktörlerinden biri olan ABD'nin Basra Körfezi'ne yönelik politikasını belirleyen iki temel parametreden söz edilebilir. Bunlardan birincisi, Basra Körfezi'nin hakimiyetinin bölgede üstünlük kurma niyetinde olan devletlerin veya bölge dışından başka bir büyük devletin eline geçmesini ne pahasına olursa olsun engellemek. ABD'nin Basra Körfezi'ne dönük dış politikasında ikinci bir parametre, bölgede çıkarılan petrolün kesintiye uğramadan ve makul fiyatlarla Batıya akışına ilişkin istikrar ve güvenliğinin temin edilmesidir. Bu parametreler doğrultusunda hareket eden ABD, 1990'lar boyunca bölgede anti-statükocu bir tavır alma konusunda ihtimal dahilinde görülen Tahran ve Bağdat'a yönelik çevreleme politikası uygulamıştır.

Çifte çevreleme politikası (1993-2001)

Soğuk Savaş'ın hemen ardından Basra Körfezi'nde meydana gelen II. Körfez Savaşı ile teşekkül eden bölgesel denklemde bölgenin önemli aktörlerinden Suudi Arabistan ve belirlemekte olan uluslararası sistemin muhtemel lideri ABD, her ikisinin de verdikleri savaşlar ile uğradıkları hezimetleri dikkate almadan, Körfez bölgesinde hakimiyet arzusu beslemeleri nedeniyle ilerleyen yıllarda tekrar bölgesel statükoyu tehlikeye atacakları varsayımından hareketle İran ve Irak'ı bölgesel ve uluslararası sistemden tecrit etme stratejisini izlemeye koyulmuşlardır. Bölgesel ve uluslararası

sistemde askeri, ekonomik, siyasal ve diplomatik veçheleriyle yalnızlaştırma politikası Martin İndyk tarafından Çifte Çevreleme stratejisi olarak tanımlanmıştır. Çifte Çevreleme politikası daha önceki yönetimlerden farklı bir siyaset tarzı izlendiğinin habercisi olmuştur. Dolayısıyla, bölgeye en gelişmiş askeri teknolojisiyle yoğun bir şekilde yerleşen ABD, İsrail'den sonra bölgedeki en yakın müttefiki ve ekonomik açıdan en önemli ilişki düzeyine sahip olduğu Suudi Arabistan ve diğer Körfez monarşilerini dış tehdide karşı korumak maksadıyla bölgeye konuşlandığını ileri sürmüştür (Gause III, 1994). Bu, gerçekleştirilerek bölgedeki hayati derecedeki Amerikan ulusal çıkarları da büyük oranda güvence altına alınmıştır.

Suudi Arabistan'ın önyak olduğu Körfez Arap ülkeleri ve bölge dışından dengeleyici güç ABD'nin İran ve Irak'a yönelik aldıkları pozisyonlarda kendilerine göre haklı nedenleri bulunmaktaydı. Bu bağlamda İran özelinde duracak olursak, Soğuk Savaş sonrası dönemde Suudi Arabistan ve müttefiki ABD'nin İran ile ilintili olarak birçok şüpheleri mevcuttu. Her şeyden önce İran, Basra Körfezi'nde ABD askeri güçlerinin yerleşmesine karşı çıkarken öte yandan Suudi Arabistan, ABD güçlerinin bölgeye yerleşmesine çanak tutmaktaydı. İkili ilişkilerde iyileşme yönünde belli bir mesafe kaydeden Tahran ve Riyad'ı bu konuda karşıt politika izlemelerini meydana getiren ana değişken, her iki ülkenin farklı güvenlik algılamalarına sahip olmalarıdır.

Tahran, 1979 İslam Devrimi'nden bu yana Washington ile husumet ve çatışma içerisinde bulunmakta ve tabiatıyla bu ülkenin bölgedeki varlığını kendi varlığına en hayati tehdit olarak telakki etmektedir. 1979 öncesinde Muhammed Şah Rıza Pehlevi döneminde son derece sağlam olan ABD-İran diplomatik ilişkileri, 1979'da İranlı devrimciler tarafından Amerikan büyükelçiliğinin basılarak çalışanların rehin alınması ile kopmuş ve günümüze kadar yeniden tesis edilememiştir. İki ülke arasındaki kademeli yabancılaşma ve büyüyen karşılıklı düşmanlık her iki ülkenin birbirlerine dönük dış politikalarında belirleyici unsur olmuştur. 1990'larla birlikte belirmeye başlayan “Yeni Dünya Düzeni”, küresel bağlamda Soğuk Savaş'ın son bulması ve Sovyet süper gücünün ortadan kaybolması, bölgesel bağlamda ise ABD'nin Ortadoğu'da bölge dışından tartışmasız dengeleyici güç olarak ortaya çıkması anlamına geliyordu (Ehteshami, 2009).

Tahran yönetiminin bölgede ABD'nin kara, hava ve deniz üsleri elde etmesini kendi milli menfaatlerine güvenlik tehdidi olarak addetmesinin tersine, Riyad yönetimi, stratejik ortağı ABD'nin bölgede varlığını revizyonist politika icra eden bölgesel güçlere karşı bölge dışı dengeleyici bir güç olarak görmekte ve Suudi Krallığının siyasal bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün böyle bir güce dayanarak sağlanacağını düşünmektedir. Tarihi tecrübelerle sabittir ki, gerek içeriden olsun gerek dışarıdan olsun, Suudi rejiminin varlığına karşı teşekkül eden istikrarsızlaştırıcı unsurların yok edilmesi noktasında Riyad yönetimi her zaman dış destek sağlama politikası izlemiştir. Öyle ki, 1979'da Cuheyman el-Utaybi önderliğindeki gurubun Kâbe'yi işgal etmesi Suudi güvenlik güçleri tarafından bastırılamayınca, Fransa özel askeri birliklerinin desteği ile sonlandırılmıştır (Okruhlik, 2002).

Körfez monarşileri, bilhassa Suudi Arabistan, potansiyel tehlike arz eden İran ve Irak'ın çevrelenmesi hususunda ABD askerlerinin bölgede doğrudan varlığının gerekliliğine inanmaktaydılar (Bahgat, 1996). Özellikle Irak'ın güneyinde oluşturulan ve Kuveyt'in güvenliği açısından önem taşıyan uçuşa yasak bölgenin sürdürülmesi ABD askeri varlığı ile sağlanabilirdi (Marr, 2008). Suudi Arabistan'ın İran ile bağlantılı olarak ortaya çıkan şüphelerinden bir diğeri I. Körfez Savaşı'ndan alınan dersler doğrultusunda, İran yönetimin askeri alanda uygulamaya koyduğu yeniden yapılanma ve haliyle uzun menzilli füze ve kitle imha silahları gibi alanlarda çalışmalara hız vermesidir. İran'ın bu yönde kaydettiği ilerleme bölgede askeri güç dengesini değiştireceği nedeniyle Suudileri rahatsız etmiştir. Suudi Arabistan, farklı alanlarda İran ile rekabet halinde bulunmakta ve II. Körfez Savaşı'nda aldığı pozisyon ile diplomatik çevrelerde artmış olan saygınlığının kontrol edilemez düzeye çıkmasını hiç arzu etmemekteydi.

Suudilerin, ABD'nin Çifte Çevreleme politikasına destek vermelerinde etkili olan üçüncü bir neden, II. Körfez Savaşı ile bölgesel güç denkleminde ağırlığını kaybeden Irak'ın, bölgede etkinliğini artırma gayreti içerisinde bulunan İran'a daha geniş ve rahat hareket edeceği bir zemin hazırladığı gerçeğidir. Söz konusu realiteden hareketle Suudiler, bölgesel düzeyde zayıf bir Irak yanında, zayıf bir İran görmek istemişlerdir. Irak'ın yanında İran'ında çevreleme politikasına dahil edilmesi, potansiyel

tehditler olarak duran bu devletleri kontrol altına almak Riyad'ın dış politika hedeflerine uygundu. İran'ın artan gücü on yıllardır Basra Körfezi'nde tek bir gücün hâkimiyet kurmasını engellemeye çalışan ABD ve Suudi Arabistan için istenen bir durum değildir. Bu strateji esasen, İran'ın Irak'ı I. Körfez Savaşı'nda mağlup etmesinin pek muhtemel olduğu bir dönemde, Washington ve Riyad'ın neden Bağdat'ı desteklediklerinin temel nedenidir (Mearsheimer ve Walt, 2009). Bunlara ek olarak, 1971'de İngiltere'nin bölgeden çekilmesinin tamamlanmasından sonra Basra Körfezi'nde üstünlük mücadelesinde olan devletler İran, Irak ve Suudi Arabistan'dan oluşmaktadır. Üstünlük mücadelesinde Suudilere engel teşkil eden İran ve Irak'ın ABD'nin izlediği Çifte Çevreleme stratejisi ile tecrit edilmesi, dizginlenmesi ve kontrol altında tutulması, Suudi Arabistan'a bölgede ağırlığını artıracak bir atmosferi hazırlaması ihtimal dahilindeydi.

İran ve Irak'a karşı Çifte Çevreleme politikası yönünde karar alınmasında salt ABD'yi ilgilendiren faktörler de bulunmaktaydı. Hepsinden öte, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte Amerikan yönetimi Basra Körfezi'nde 1970'lerden beri izlediği stratejide değişikliğe gitmiştir. 1990'lara kadar Ortadoğu'daki müttefiklerinin güvenliğini ve petrolün bir kesintiye uğramadan ve makul fiyatlarla Batı'ya intikalini temin etmek amacıyla ABD'nin bölgede icra ettiği politika güç dengesi stratejisiydi. Önceki yönetimler bunu, Amerikan çıkarlarına kısa vadede hâlel getirmeyecek bir devletin, diğer yakın tehdide karşı desteklenmesi ile sağlamaya çalışmışlardır. Mesela, 1970'lerde Sovyetler Birliği tarafından desteklenen revizyonist Irak'a karşı, bölgesel statükonun koruyuculuğunu üstlenen Şah rejimi altındaki İran'a arka çıkmıştır. 1980'lere gelindiğinde ise Humeyni liderliğindeki siyasal islamcı İran'ı dizginlemek ve durdurmak maksadıyla daha uzak bir tehdit kaynağı olan Irak desteklenerek bölgesel statüko sağlanmaya çalışılmıştır. Washinton, İran İslam Cumhuriyeti'ne karşıt ağırlık olarak Saddam Hüseyin'i güçlendirmiştir (Gause III, 1994). Ne var ki, 1990'lara gelindiğinde Irak'ın bölgede Kuveyt'i işgal ederek Amerikan menfaatlerine muhalif daha etkin bir davranış içerisine girmesi ile Basra Körfezi'nde nüfuzunu genişletme emeli besleyen iki devlet de Washington'un baş düşmanı haline gelmişlerdir.

En genel ifade ile Çifte Çevreleme politikası, genel olarak Batının, özel olarak ABD'nin Basra Körfezi'ndeki çıkarlarına meydan okuyan İran ve Irak'ı tecrit etmeye

yönelik uygulamaya konulmuş bir dış politika stratejisidir. Diğer bir anlatımla Çifte Çevreleme, Soğuk Savaş sonrası dönemde tek süper güç olarak kalan ve kendi hegemonyası altındaki muhtemel “Yeni Dünya Düzeni”nde ABD’nin dizayn ettiği uluslararası sisteme muhalif devletleri temsil eden “Haydut Devletler” arasından Amerikan çıkarlarına daha hayati derecede tehlike oluşturan iki devletin askeri, ekonomik, siyasal ve diplomatik anlamda tecrit edilerek dış politikalarını dizginleme ve yeniden gözden geçirmelerine sevk etme politikasıdır. Amerikan siyasetinin “Haydut Devletler” olarak nitelendirdiği grubun temel karakteristiği, bu devletlerin iç ve dış politikalarını kendilerine özgün bir şekilde tanzim ederek cari uluslararası sistemde bağımsızlıklarını ve egemenliklerini sağlamlaştırma politikası izlemeleridir (Yazdani ve Hossain, 2006). “Haydut Devletler” olarak yaftalanan İran, Irak, Libya, Suriye ve Kuzey Kore gibi rejimler yerli askeri ve endüstriyel kapasitelerini geliştirmeye büyük gayret sarf etmeleri ve yakın gelecekte bölgede Amerikan hegemonyasına meydan okuyabilecek seviyeye çıkacak olmaları nedeniyle ABD tarafından hedef tahtasına oturtulmuşlardır.

Altı çizilmesi gereken nokta, Çifte Çevreleme politikası bölgeye yönelik geleneksel Amerikan dış politikasında değişimin göstergesiydi. Bill Clinton yönetiminin böyle bir strateji değişikliğine gitmesi mevcut şartlar altında hem İran hem de Irak’ın bölgede Amerikan çıkarlarına karşı düşmanca siyaset izledikleri varsayımından kaynaklanmaktaydı. Böylece, Amerikan yönetimlerinin Basra Körfezi’ne yönelik geleneksel stratejisi olan “diğerini dengelemek için birini destekleme” yöntemi terk edilerek her ikisinin de çevrelenmesi politikasına geçilmiştir. Bu yeni strateji, ABD’yi Basra Körfezi’nin uzaktan kontrol edilmesi stratejisinden vaz geçirerek, Körfez Arap ülkelerinde sahip olduğu üslerde hem İran hem de Irak’ı kontrol etmek için büyük miktarda askeri bulundurulmasını gerekli kılıyordu (Mearsheimer ve Walt, 2009). Başkan Clinton’ın ulusal güvenlik danışmanı Anthony Lake bu hususa şöyle dikkat çekmiştir. “Bu yaklaşımın uygulanmasında bu hayati bölgede bir güç dengesine ihtiyacımız olduğu gerçeğine karşı ihmalkâr değiliz. Tercihimiz, İran veya Irak’a dayanmadan bölgesel müttefiklerimizle makul bir denge kurmaktır” (Lake, 1997).

Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği’nin dağılması ABD’ye

alternatif bir süper gücü ortadan kaldırmıştır. Soğuk Savaş döneminde bölgesel devletlerin izledikleri gibi İran veya Irak'ın bir bloğu dengelemek için diğer bir bloğa yanaşma stratejilerini sona erdirmesi, I. Körfez Savaşı ile İran'ın büyük oranda saldırı kapasitesinin zayıflaması ve II. Körfez savaşı ile Irak'ın askeri gücünün yok edilmesi ve bu ülkelerin ayağa kalkması için gerekli olan alternatif bir süper gücün yokluğu, söz konusu ülkelerin Amerika'ya bölgede muhalif hareket edemeyeceklerinin göstergesiydi. Ancak, Clinton yönetiminin dış politikadan sorumlu devlet adamları Amerika'nın II. Körfez Savaşı ile bölgede elde ettiği askeri varlığının sürdürülebilirliği, Sovyetler Birliği gibi Arap monarşilerinin güvenliğini tehdit eden bir odağın olmadığı bir evrede bölgede potansiyel tehditlerin yakın tehditler olarak gösterilmesini zorunlu kılmıştır.

Clinton yönetiminin böyle bir strateji belirlemesinde ona meşruiyet kazandıran bazı algılar mevcuttu. Humeyni'nin vefatı ile İran'da iktidara gelen pragmatist liderlik gerek bölge devletleri ile gerekse Avrupa devletleri ve ABD ile çatışmadan uzak bir dil kullanarak uluslararası toplumla uyumlu hareket etme iradesi ortaya koymuş olmasına rağmen, İran ile diplomatik ve siyasal anlaşmazlık alanlarının çözüme kavuşturulmaması hasebiyle Washington yönetimi, Tahran yönetimine şüphe ile bakmaktaydı. Diğer taraftan, Amerikan yönetimi İran'ı, Şah rejimi ile ABD arasındaki yakın ilişkiden dolayı ABD'ye karşı derin bir nefret duyan devrimci bir devlet olarak görmeye devam ediyordu.

Soğuk Savaş sonrası dönemde İran kendini düşmanca bir uluslararası ortamda bulmuştur. Sözde Yeni Dünya Düzeni'nin hakim gücü ABD, İran'ı yalnızlaştırmak istiyordu. İran rejiminin iç ve dış politikasını değiştirme maksadı güden Washington yönetimi, çevreleme veya normalleşme stratejilerinden birincisini tercih ederek yoluna devam etmiştir (Bahgat, 1996). Ulusal Güvenlik Konseyi'nde Yakın Doğu ve Güney Asya ilişkileri alanında Başkan'a özel danışmanlık yapan ve Çifte Çevreleme politikasının baş mimarı Martin Indyk, 18 Mayıs 1993'te Washington Yakın Doğu Enstitüsünde yaptığı bir konuşmada, Çifte Çevreleme stratejinin ana unsurlarını açıklamıştır (Gause III, 1994). Martin Indyk, İran ve Irak'ta yönetimde bulunan rejimlerin çevrenlenmesinin gerekliliğine vurgu yaparak, bu stratejide maksat her iki ülkenin de davranışlarını yeniden gözden geçirmelerini sağlamak olduğunu dile

getirmiştir (Yazdani ve Hossain, 2006). Netice itibari ile Çifte Çevreleme politikası uzun yıllardır birbirlerinden hoşlanmayan iki rejime karşı ABD'yi hasmane ilişkiler kurmaya zorlamaktaydı.

Martin Indyk'e göre ABD, artık Irak'a karşı İran'ı dengeleme oyununu oynamayacaktı. ABD'nin mevcut uluslararası ve bölgesel sistemde sahip olduğu gücü ve Mısır, Türkiye, Suudi Arabistan ve İsrail gibi bölgesel müttefiklerinin varlığı Washington yönetimine İran veya Irak'tan birini dengelemek için diğerine bağımlı kalmadan, her iki rejimi birden çevreleme imkânı sunuyordu (Gause III, 1994). Diğer taraftan, bölgede 1989'dan beri Amerikan çıkarlarına önemli ölçüde zarar veren İran'ı bir tarafa bırakarak yalnızca Irak tehdidi üzerine konsantre olunmasının İran'ı bölgede daha tehlikeli hale getirebileceği hususu, ABD'nin dış politika yapım mekanizmasının bu kararı almasında etkili olmuştur.

Irak'ın Ortadoğu'da ABD menfaatlerine tehlike oluşturmamasının yanında, İran ABD Tahran yönetimin aşağıdaki davranış ve politikalarından da kaygılanmaktadır. İran'ın aktif bir şekilde nükleer silah teknolojisi, kitle imha silahları ve uzun menzilli füze sistemleri üzerinde çalışması, Ortadoğu'da Hamas ve Hizbullah'a destek çıkararak İslami direniş cephesini güçlendirmesi, Arap-İsrail barış görüşmelerine şiddetle muhalefet ederek İsrail'in bölgedeki varlığını tehlikeye atması ve Arap ülkelerini içeriden istikrarsızlaştırma girişimleri Washington yönetimini rahatsız eden başlıca faktörlerdir (Lake, 1994).

Washington yönetimin salt İran ve Libya'ya ilişkin aldığı karar çevreleme politikasının ekonomik ayağı ile ilintili olarak 1996'da Amerikan yönetimi "İran-Libya Yaptırım Yasası'nı çıkartmıştır (Marr, 2008). Temsilciler Meclisi ve Senato oy birliği ile kabul ettikleri yasayı, Başkan Clinton'a imzalatarak yürürlüğe koymuşlardır. Yürürlüğe konulan bu yasa ile Amerikan şirketlerinin İran'da iş yapmalarını engellemenin yanında, diğer devletlerin ise İran enerji sektörüne yatırım yapmalarına 20 milyon dolar seviyesine kadar izin vermekte ve bu miktardan yukarısına yatırım yapan şirketlerin cezalandırılacağını içeriyordu (Milani, 2009). Fakat çevreleme politikası gerek Avrupa devletlerinin gerek Rusya ve Çin'in İran ile çok boyutlu düzeylerde

işbirliğinde bulunmaları nedeniyle başarılı olamamıştır.

3.3.2. 11 Eylül saldırılarının Tahran-Riyad ilişkilerine etkisi

11 Eylül 2001’de ABD’nin ekonomik gücünün simgesi İkiz Kuleler (Dünya Ticaret Merkezi) ve askeri gücünün merkezi olan Pentagon’a yapılan saldırılar Amerikan dış politikasında radikal bir değişikliği beraberinde getirmiştir. Soğuk Savaş’ın sona ermesi ile uluslararası politikanın “Başat Gücü” olarak addedilen ABD, 21. asrın başında uğradığı saldırılar sonucunda uluslararası siyasetin işleyişine yönelik temel yaklaşımını köklü bir şekilde değiştirmiştir. Sovyetler Birliği’nin dağılması ve Soğuk Savaş’ın sona ermesi ile ekonominin uluslararası ilişkilerin işleyişini etkilediği genel kanısı güçlenmişti. Böylece ekonomik konular devletlerin diğer devletlerle ilişkilerinde askeri konulardan daha öncelikli hale gelmiştir. Bu şartlar altında devletler, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası ekonomik kuruluşlara üye olma çabası içerisine girmişlerdir.

Ne var ki, Soğuk Savaş’ın son bulması ile meydana gelen bu algı 11 Eylül saldırılarıyla büyük oranda değişmiştir. Değişen uluslararası sistem içerisinde güvenlik konuları tekrar ekonomik konuların önüne geçmiştir. 2001 sonrası şekillenmeye başlayan yeni küresel düzen anlayışı, güvenlik odaklı bir uluslararası ilişkiler perspektifi şekline dönüşmüştür. Uluslararası politikanın bu bakış açısı ile değerlendirilmeye başlanması genel olarak uluslararası ilişkiler, özel olarak Ortadoğu bölgesinin cari dengeleri üzerinde derin yansımaları olmuştur. Ortadoğu bölgesinde iki önemli aktör İran ve Suudi Arabistan’ın ikili ilişkileri yukarıda meydana gelen güç dengesi değişiminden büyük oranda etkilenmiştir.

1990-91 II. Körfez Savaşı’ndan beri nispeten rayına oturmuş bulunan Suudi Arabistan-İran ilişkileri, bu atmosferden 1980’lerde olduğu gibi gerilim ve çatışma siyasetine doğru evrilmeye başlamıştır. 21. yüzyılın daha başında meydana gelen sistemik değişim, 1990’ların işbirliği eksenli eğiliminin bir tarafa konulmasına yol açarak, özellikle İran’ın dış politika ve bölgesel siyasetinde bir milat olmuştur. Sistemik merkezli değişim yalnızca İran’ın iç siyasal güç dağılımında muhafazakârları

güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda ülkenin dış politikası da birçok yönden güvenlik eksenli seyretmeye başlamıştır (Ehteshami, 2009). Diğer bir ifadeyle uluslararası politikanın güvenlik odaklı bir şekle bürünmesi ve Batı Asya bölgesinde meydana gelen önemli jeopolitik gelişmeler, Basra Körfezi'nin mevcut statükosunu değiştirerek Tahran ve Riyad'ı tekrar 1980'lerde olduğu gibi karşıt kutuplara yerleştirmiştir.

Bahsedilen durumun meydana gelmesinde rol oynayan temel değişken 11 Eylül'ü müteakip Amerikan dış politikasının müdahaleci bir çizgiye kaymasıdır. Bu, 1990'larda izlenen Amerikan dış politikasından ciddi bir kopuşun göstergesiydi. 11 Eylül'ün hemen ardından ilan edilen Bush Doktrini, caydırıcı, savunmacı ve çevreleyici dış politika stratejilerini terk etmiş, ABD'yi potansiyel anlamda tehdit eden rejimlerin değiştirilmesini merkeze alan önleyici/önalıcı savaş stratejisini benimsemiştir (Özpek, 2012). ABD dış politikasının bilhassa Ortadoğu bölgesini askeri ve siyasi yönleri ile yeniden şekillendirme girişimi Tahran-Riyad ilişkilerinde derin etkiler bırakarak, İran'ın lehine olacak bölgesel bir konjonktür doğurmuştur. Bu noktada, artan İran etkisinden tedirginlik duyan Suudi yönetimi 2001-2011 döneminde aktif bir dış politika çizgisi takip ederek, İran'ın Ortadoğu bölgesindeki nüfuzunu kırmaya çalışmıştır.

Nitekim ABD, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile teşekkül eden uluslararası sistemde statükocu bir pozisyon olarak bölgesel ve büyük güçlerin muhtemel meydan okumalarının önüne geçmeye çalışmıştır. Yukarıda da detaylı bir şekilde değinildiği gibi Basra Körfezi'nde belli bir ağırlığı ve etkisi olan ve ABD'ye hasmane bölgesel bir siyaset icra eden Irak ve İran “Çifte Çevreleme” politikası ile dengelenmeye çalışılmıştır. ABD'ye düşman bu iki rejimi müdahale edilerek değiştirmek yerine, çeşitli düzeylerde yapılan müeyyideler ile dizginleme temel dış politika stratejisi olarak ortaya çıkmıştı. Ancak 11 Eylül sonrası dönemde yeni bir konsepte bürünen ABD'nin bölge siyaseti, kendine düşman beslediği rejimleri dizginleme yerine müdahale ederek değiştirme seçeneğini masaya koymuştur. Söz konusu durum, İran özelinde fırsat ve tehditler doğurmuş, fakat Suudi Arabistan ile mukayese edildiğinde İran açısından bölgesel düzeyde daha rahat edebileceği bir dönemin başlangıcı olmuştur.

11 Eylül saldırıları ile ABD'nin değişen uluslararası siyasetinin bir diğer ayağı Ortadoğu bölgesindeki devletlerin siyasal yapılarının hedef tahtasına yerleştirilmesidir. Çünkü ABD'de meydana gelen saldırılar Amerikan yönetiminin otoriter Müslüman devletlere yaklaşımını değiştirmiştir. Batı'da oluşan yeni algıya göre İslam coğrafyasındaki otoriter rejimler, 11 Eylül saldırılarını gerçekleştiren zihniyetin oluşmasında temel rolü oynamıştır. Söz konusu ülkelerde ifade özgürlüğünün kısıtlanması, siyasal katılımın asgari düzeyde tutulması ve demokratik siyasetin olmaması, radikal İslami ve siyasal grupların ortaya çıkmasına neden olduğu ana iddialardan bir haline gelmiştir. Radikal grupları ulusal güvenliğine ve bölgenin istikrarına tehdit olarak gören Bush yönetimi Ortadoğu bölgesindeki otoriter yönetimleri demokratik yönetimlerle ikame ederek, radikal grupların zemin kaybetmelerine gayret göstermeye başlamıştır.

Sonuç olarak 11 Eylül hadisesi, İran-Suudi ilişkilerini 1990'larda izlediği seyirden bambaşka bir mecraa taşımıştır. ABD'nin askeri müdahaleler ile Taliban ve Baas rejimlerini yıkması, Suudi rejiminin meşruiyet kaynaklarından biri olan Vahhabi ideolojisinin Batı tarafından düşmanlaştırılması dönem itibarıyla İran'ın stratejik menfaatleri bağlamında memnuniyetle karşılanmıştır. Bir anlamda İslam Devrimi'nden buyana İran'ın düşmanlaştırdığı rejimler ve mezhep anlayışları, Batı ve bilhassa ABD tarafından hedef tahtasına konulmuş ve İran'a Ortadoğu'da tarihi bir fırsat sunulmuştur. Öte yandan, teşekkül eden bu yeni denklem İran'a yönelik riskleri de beraberinde getirmiştir. ABD'nin İran'ın hem doğu hem de batısına askeri olarak yerleşmesi ona daha yakın bir ulusal güvenlik tehdidi oluşturmaya başlamıştır. Bunun sonucunda Tahran yönetimi, nükleer programını tekrar yürürlüğe koyarak Ortadoğu'daki askeri dengeleri değiştirmiştir. Bunların karşısında Suudi Arabistan, bölgede İran'ın artan gücünü dengelemeye gayret göstermeye başlamış ve böylece Basra Körfezi'nin iki önemli devletinin ikili ilişkilerine tekrar rekabet ve çatışma egemen olmaya başlamıştır.

Askeri müdahaleler ile rejim değiştirme

11 Eylül saldırılarının oluşturduğu uluslararası siyasi atmosfer, ABD'nin ulusal güvenlik stratejisini değiştirerek, Ortadoğu bölgesinde düşman rejimlerin doğrudan

müdahale edilerek dost devletler haline getirileceği bir dönemi başlatmıştır. Diğer bir anlatımla, Clinton döneminde ABD'nin çizdiği çerçevede dış politika icra etmeyen rejimler “haydut devletler” olarak etiketlenmişti. Şimdi ise “haydut devletler” olarak tanımlanan grubun içerisinde daha yakın tehlike uyandıran Irak, İran ve Kuzey Kore “şer eksenini” diye nitelendirilerek hedef tahtasına konulmuşlardır. 1993'ten bu yana uygulamaya konulan Çifte Çevreleme politikası, İran ve Irak'ı uluslararası alanda tecrit etme ve bölgesel nüfuzlarını kırmayı amaçlıyordu. Ancak yeni strateji, bu iki rejimi şeytan güçler olarak tanımlamakta ve doğrudan ABD baskısı altına sokmaktaydı (Ehteshami, 2003).

11 Eylül 2001'de ABD'nin saldırıya uğraması, daha önce hiç düşünülmeyen bir şekilde terör sorununu ulusal güvenlik önceliği haline getirmiştir (Chubin, 2001). 11 Eylül hadisesinin ardından derin bir korumasızlık ve güvensizlik hissi içerisinde giren Washington, terörizme karşı savaş adı altında saldırgan ve tek yanlı bir dış politika çizgisi icra etmeye koyulmuştur (Ataman ve Gökcan, 2012). Bu minvalde 11 Eylül 2001 saldırılarını, II. Dünya Savaşı esnasında Japonya'nın Pearl Harbour'a yaptığı saldırı ile benzer bir okuma üzerinden değerlendiren Bush yönetimi saldırganlara meydan veren rejimlerin cezalandırılması hususunda kendini alabildiğine haklı görmekteydi. Amerikan toplumunda derin izler bırakan bu saldırıların sorumlusu el-Kaide örgütü olduğu ortaya çıkmıştı ve Taliban yönetimindeki Afganistan'da faaliyet yürütmekteydi. ABD bu saldırıları, BM Antlaşması 51. madde kapsamında meşru savunma hakkına sahip olduğu ve bunun yanında NATO Antlaşması 5. madde çerçevesinde diğer üye devletlerin de ABD'ye destek verecekleri bir durum olarak değerlendirmiştir. ABD'nin yeni ulusal güvenlik stratejisi kapsamında başlattığı geniş Ortadoğu coğrafyasında askeri müdahaleler ile rejim değiştirme politikası, Taliban ve Baas rejimlerini yönetimden indirerek, İran'ın bu coğrafyada daha rahat manevra yapabileceği bir atmosferi beraberinde getirmiştir.

1990'lar boyunca Amerikan yönetimleri İran'ı bölgede ve uluslararası sistemde mümkün olduğunca tecrit ederek dizginlemeye çalışmakla yetinmişlerdir. 11 Eylül hadisesiyle birlikte bu yaklaşım değişmiştir. Doğuda Afganistan ve batıda Irak işgaliyle dolaylı olarak en büyük hasmı ABD'yle komşu olan İran'ın onunla çatışmacı siyasetin

sürdürülmesinin ulusal güvenliğine hâlel getireceğini düşünerek yumuşama eğilimi göstereceği düşünülmüştür. Bush yönetiminde ağırlığı artan yeni-muhafazakar grubun temel argümanı, Ortadoğu’da güç dengesi politikasının artık miadının dolduğu ve ABD’nin uluslararası alanda sahip olduğu emsalsiz gücü ile sistemde rahatsızlık veren devletlerin üzerinde askeri müdahaleler dahil baskı yaparak yola getirilebileceğini yönündeydi. Çünkü 2000 yılında Clinton yönetimi gittiğinde bu yönetimin iki dönem boyunca uygulamaya çalıştığı Çifte Çevreleme politikası Avrupalı güçler, Rusya ve Çin’in İran ile diplomatik, askeri ve ekonomik ilişkilerini geliştirmeleri nedeniyle erozyona uğramıştı ve bir işe yaramıyordu (Ehteshami, 2003). Buna ek olarak, Irak’a getirilen demokrasi örneği ile tüm bölgenin barışçıl ve demokratik yönetimlere doğru dönüşeceği sanılıyordu (Carpenter ve Innocent, 2007). Bu hususu Başkan Bush Irak’a müdahalenin arifesinde 26 Şubat 2003 tarihinde yaptığı bir konuşmada söyle dile getirmiştir: “Irak’ta yeni rejim, bölgedeki diğer milletler için temel ve esinlenilecek bir özgürlük emsali vazifesi görecektir” (Fürtig, 2007).

Ancak düşünüldüğü gibi olmamış, İran’ın politikalarında muhafazakârlar daha da güçlenirken, her iki hasmından da kurtulmuş bulunan İran, bölgede daha rahat hareket etmeye başlamıştır. Birkaç yıl öncesine kadar, batıda Taliban-Pakistan-Suudi eksenini, doğuda Irak-Suudi-Mısır eksenini olmak üzere iki taraftan Sünni rejimler tarafından çevrelenmiş bir İran bulunmaktaydı. 11 Eylül hadisesi neticesinde bölgesel jeopolitik dengelerin sarsılması ile bu Sünni ve anti-İran blok çökmüştür. Böylece, ortaya çıkan atmosfer İran’ı bölgesel nüfuzunu genişletme konusunda serbest bırakmıştır. Buna ek olarak, Ortadoğu’nun demokratikleşme yönlü değişimi Şii’leri siyasal güç merkezine oturtması ile İran’a bölgesel nüfuzunu daha da genişletme olanağı doğurmuş ve onun bölgesel bir süper devlet olma yolunu açmıştır (Nasır, 2007a)

Afganistan işgali (2001)

11 Eylül saldırılarını müteakip psikolojik, siyasi ve askeri hazırlıklar 7 Ekim 2001’de tamamlanarak ABD ve İngiltere tarafından başlatılan “sonsuz özgürlük” operasyonu ile Afganistan’da 1996’dan beri yönetimi elinde bulunduran Taliban rejimi

yıkılmıştır. Taliban rejiminin İran ve Suudi Arabistan ile ilişkilerinin düzeyinin ne olduğu? Taliban rejiminin yıkılmasının Tahran ve Riyad'ın bölge siyasetleri ve ikili ilişkileri üzerindeki etkisinin hangi yönde olduğu soruları cevap aranacaktır. Bu sorulara sağlıklı cevap verebilmek için biraz geriye gitmekte fayda var. ABD'nin 2001'de Afganistan'ı işgal etmesi ve Taliban rejimini yönetimden indirmesinin Tahran-Riyad ikili ilişkilerine etkileri biraz geriye, Suudilerin Taliban rejimi ile ideolojik, mezhepsel, ve ekonomik bağlar üzerinden kurduğu ittifak ilişkisi ve İran'ın ideolojik, mezhepsel ve askeri nedenlerle aynı rejim ile kurduğu düşmanlık ilişkisi ortaya konulduğunda bir anlam ifade edecektir.

Sovyetler Birliği'nin 1979'da işgal ettiği Afganistan'dan 1989'da geri çekilmesinin ardından İran ve Suudi Arabistan bu ülke üzerinde nüfuz mücadelesine girmişlerdir. Gerek Suudi Arabistan gerekse İran'ın Afganistan ile ekonomik, kültürel ve siyasal bağları mevcuttur. Her iki ülke de söz konusu bağlar üzerinden Afganistan ile ilgilenmekte ve kendilerine düşman grupların yönetimi ele geçirmesini engellemeye çalışmaktadırlar. İran, nüfusunun %20'si Şii olan Afganistan ile tarihi bağlarını kullanarak yakın işbirliğinde bulunmuştur. Sovyetler Birliği'nin desteği ile 1978'de komünist yönetim gelene kadar Farsça, yargı sisteminin ve eğitilmiş grubun dili olmuştur (Bahgat, 2003). İran yönetimleri, ülkenin en büyük nüfus grubunu oluşturan Peştunlara (%42) karşı azınlık gruplar olan Tacik, Özbek ve Hazaraları desteklemiştir.

Suudi Arabistan'ın ise Sünni Peştun gruplar ile dini ve kültürel bağları bulunmakta ve bu grubun kurduğu Taliban'ı desteklemekteydi. Nitekim 1992'de Tacik asıllı ve İran'ın müttefiki Burhaneddin Rabbani'nin yönetimi ele geçirmesi sonucu Pakistan ve Suudi Arabistan'ın askeri ve ekonomik desteği ve ideolojik ve mezhepsel telkinleri ile güçlenen Taliban verdiği uzun mücadele sonucunda 1996'da ülke yönetimini eline almıştır. Suudi Arabistan, Pakistan İlahiyat öğrencilerin eğitimi için yüzlerce dini içerikli eğitim kurumu yaptırmış, büyük miktarda para harcamış ve üstelik bu öğrencilerin eğitim masraflarını karşılamıştır. Bu okullarda Vahhabi düşüncesi ile şekillenen öğrenciler potansiyel Taliban üyesi haline getirilmiştir. Böylece Taliban, radikal, fanatik ve ateşli bir Vahhabilik savunucusu haline gelmiştir. Tabiatıyla İran'ın doğu sınırında böyle bir hareketin egemen olması, sadece İran'ın doğuya doğru

etkinliğini artırmasına engel olmamış, aynı zamanda İran'ın ulusal güvenliğini tehdit eder hale gelmiştir (Barzagar, 2000). Afganistan'da Taliban rejiminin ülke yönetimini eline almasıyla birlikte Suudi Arabistan yönetimi derhal yeni yönetimi tanımış ve resmi diplomatik ilişkilerini başlatmıştır (Hokayem, 2011). Yönetime geçen Taliban rejimi, Suudi Arabistan ile koordinasyon halinde bulunurken, İran ile çatışma içerisine girmiştir (Rashind, 1999). Bu, İran açısından net kayıp olarak görülürken, Suudi Arabistan açısından net kazanç olarak görülüyordu.

Sünni Taliban rejimi, aynen Suudi rejimi gibi Şii İran'ı İslam'a en büyük tehdit olarak görmektedir. Ortaya çıktığı ilk evrede Sünni Hanbelî mezhep geleneğine dayanan İslamcı bir hareket olan Taliban rejimi, daha sonra Suudi Arabistan'ın Vahhabi hareketinden esinlenerek iç ve dış siyasetini bu minvalde dizayn etmeye başlamıştır. Böyle bir karaktere meyletmış Taliban rejiminin komşu Afganistan'da hâkim olması, Şii İran'ın ulusal güvenliğine karşı tehdit kaynağı olmaya başlamıştır. Taliban'ın gücü ele alması ile birlikte harekete geçen İran, Burhaneddin Rabbani, Ahmed Şah Mesut ve İsmail Han'ın oluşturduğu muhalefet hareketine ev sahipliği yaparak bunları desteklemiştir. Ayrıca İran, Taliban karşıtı Kuzey İttifakı'na, özellikle Şii Hazaralar ve Farsça konuşan Taciklere eğitim vermiş ve askeri cephane sağlamıştır. 1996-2001 yılları arasında yönetimde kalan Taliban rejimi ile İran arasında pek çok anlaşmazlık ve çatışma yaşanmıştır.

Taliban yönetimi altındaki Afganistan'a yönelik İran'ın politikası iki sütuna dayanmaktaydı. Öncelikli olarak İran, Taliban hükümetini tanımayı reddetmiş ve yıkılan Rabbani hükümetini geri getirmeye çalışmıştır. İkinci olarak İran, Taliban gücüne karşı dengeleyici güç olarak Kuzey İttifakı'nı desteklemiştir. Afganistan'da 1919'daki bağımsızlığından bu tarafa Taliban yönetimi kadar İran'a karşı düşmanca davranan başka bir hükümet yönetime gelmemiştir. Yine, Irak'ın İran'ı işgal ettiği 1980'lerden bu tarafa komşu devletler içerisinde İran'a Taliban'dan daha büyük güvenlik tehlikesi olmamıştır. İran'ın güvenlik bakış açısından Taliban rejimi, doğu sınırlarında güvenlik ve istikrarı bozmakta ve İran'a doğru mülteci akınını artırmaktaydı. Suudi Arabistan'ın bakış açısından Taliban rejimi, İran'ın ülkedeki etkinliğini kırmakta ve Vahhabi ideolojisinin yayılmasına imkân sağlayarak, Riyad'ın

Orta Asya ve İslam dünyasındaki nüfuzunu artırmaktaydı. Dolayısıyla, Suudi Arabistan Taliban rejimini hiç zaman kaybetmeden tanımış ve cömert finansal desteğini devam ettirmiştir. Hatta dönem itibariyle Taliban rejimini uluslararası alanda tanıyan üç devletten (Diğer iki devlet Pakistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'ydi) biri de Suudi Arabistan olmuştur (Okruhlik, 2002).

Taliban rejimi, İran'ın Afganistan'ın iç işlerine müdahale ettiği gerekçesiyle 1997'de Kabil büyükelçiliğini kapatarak, İran ile diplomatik ilişkilerine son vermiştir (Milani, 2006). Bunun yanında Taliban rejimi, İran'a yakın gruplar olan Tacik, Özbek ve Hazaralara karşı baskıları artırmıştır. 1998'de Mezar-ı Şerif'i istila eden Taliban güçleri, 8 İranlı diplomat ve 1 gazeteciyi öldürmüş ve yaklaşık 50 İran vatandaşını ise rehin almışlardır (Emadi, 2003). Bu olay nedeniyle Afganistan ve İran savaşın eşiğine gelmiş, yaklaşık 70,000 askerini Afganistan sınırına kaydıran İran yönetimi Taliban'ı askeri müdahale ile tehdit etmiştir. Rehinelerin zarar görmemesi için diplomatik kanalları kullanan Tahran yönetimi, İranlı diplomatların katledildiği haberini alınca iki başkent arasında tansiyon iyice tırmanmış ve İran yönetimi doğu sınırındaki askeri sayısını 200,000'e çıkarmıştır (Milani, 2006). Devletler herhangi bir çatışmaya girmemişler fakat İran, Afganistan'daki muhalif gruplara askeri, ekonomik ve diplomatik desteğini artırarak, Taliban rejimini zayıflatmaya büyük gayret göstermiştir.

Tahran-Kabil ilişkilerinin en gerilimli dönemini yaşadığı bu dönemde meydana gelen 11 Eylül hadisesi ve Bush yönetiminin teröre karşı savaş doktrini bağlamında Taliban'ı en hayati tehlike olarak görmeye başlaması ile bölgesel dengeler kökünden değişmiştir. El-Kaide örgütünün New York ve Washington'da gerçekleştirdiği terör saldırıları ile kesin olarak ortaya çıkmıştır ki, Afganistan'daki Taliban rejimi, küresel güvenlik ve istikrarı tehdit eden terör örgütlerine zemin hazırlamakta ve ev sahipliği yapmaktadır. Bu noktadan harekete geçen ABD, saldırıların hemen ardından Afganistan'a müdahale etmiş ve Taliban'ı yönetimden indirmiştir. Aslında ABD-Taliban husumeti 11 Eylül öncesinde yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştı.

Afrika'da iki Amerikan diplomatik temsilciliğine yapılan terör saldırılarından dolayı el-Kaide sorumlu tutulmaktaydı. El-Kaide, 7 Ağustos 1998 tarihinde ABD'nin

Kenya ve Tanzanya’da bulunan elçiliklerine karşı gerçekleştirdiği bombalı saldırılar ile ABD’ye karşı ilk büyük eylemini gerçekleştirmişti. Bu saldırılarla, 12 Amerikan vatandaşı olmak üzere 231 masum insan ölmüş ve yüzlerce insan yaralanmıştır (Gause III, 2010). Taliban rejiminin el-Kaide’nin lideri Usame bin Ladin’e desteği ve ülke topraklarını el-Kaide örgütünün arka bahçesi haline getirmesi, ABD-Taliban ilişkilerini iyice bozmuştur. Özellikle 11 Eylül saldırılarının baş sorumlusu olarak görülen bin Ladin’in ABD’ye teslim edilmesi ve teröre karşı savaşta ABD ile birlikte hareket edilmesi taleplerinin Taliban tarafından reddedilmesi üzerine Afganistan, ABD öncülüğündeki güçler tarafından Kasım 2001’de işgal edilmiştir.

Afganistan işgalinin dolaylı sonucu, İran’ın son yıllarda savaşın eşiğine geldiği en azılı düşmanlarından birini ortadan kaldırmasıdır. ABD, İran’ın Orta Asya bölgesine yönelik açılımında engel teşkil eden, İran’ın doğu sınırında güvensizlik ve istikrarsızlık ortamı oluşturan bir rejimi yok ederek, dolaylı olarak İran’ın Suudi Arabistan karşısındaki konumunu güçlendirmiştir. Üstelik 11 Eylül saldırılarını gerçekleştiren 19 saldırgandan 15’inin Suudi vatandaşı olması ve Amerika’nın bölgedeki en uzun ve güvenilir müttefiki Suudi Arabistan’ı eleştirilerin odağı haline getirmiştir.

Şüphesiz, Bush yönetimin 11 Eylül olayları akabinde Afganistan’daki Taliban ve el-Kaide’yi yok etme girişimi, İran’ın bölgedeki temel stratejik ve ekonomik hedeflerine hizmet etmiştir (Bahgat, 2003). Her şeyden önce, İran ile hasmane ilişkileri olan Taliban rejiminin yıkılması ile sadece düşman bir rejim ortadan kalkmamış, aynı zamanda İran’a dostane yaklaşan Hamid Karzai liderliğinde yeni Afganistan hükümeti tesis edilmiştir. Böylece Tahran yönetimi güvenlik ve istikrarsızlık tehdidi olan doğu sınırını güvenceye alarak büyük oranda rahatlamıştır. İkinci olarak, son yirmi yıldır yaşanan iç savaş dolayısıyla İran topraklarında yaklaşık 1,5 milyon Afgan mülteci bulunmaktaydı. Barışçıl ve istikrarlı bir yönetim altında yüz binlerce Afgan mültecinin yurtlarına geri dönüşünün önü açılmıştır. Üçüncü olarak, siyasal istikrar ve güvenliğin temin edilemediği Afganistan toprakları, uyuşturucu üretim ve dağıtım merkezi haline gelmiş bulunmaktaydı. Bu kaçakçılığın büyük bir kısmı İran’ın geçiş güzergâhı üzerinde olması hasebiyle İran üzerinden yapılmaktaydı. Kabil’de sağlanan güçlü bir merkezi otorite ile Afyon üretiminin önüne geçilebileceği veya en azından azaltılacağı

ümitlerini artırmıştır.

Son olarak, uzun zamandan beri İslam Cumhuriyeti'ne karşı silahlı mücadele veren Halkın Mücahitleri Örgütü Afganistan'da Taliban ve Irak'ta Baas rejimi tarafından desteklenmekteydi. Afganistan işgali ile Taliban desteğini kaybeden bu örgüt mukavemet gücünü kaybetmiştir. Diğer taraftan Suudi stratejik perspektifinden bakıldığında, Hanbelî mezhep geleneğine dayanan siyasal bir hareket olan Taliban (Behestani ve Shahidani, 2001), İran'ın bölgede etkinliğini zayıflatan bir araç olarak görülmekte ve Suudilerden ideolojik ve ekonomik destek almaktaydı. Ancak, ABD'nin müdahalesi ile bu durum tersine dönmüş, Suudi yönetimi bu durumu İran ile rekabet düzleminde önemli bir kayıp olarak değerlendirmiştir.

Yukarıda sıralanan stratejik kazanımlar, İran'ın Taliban sonrası Afganistan'ın istikrar ve güvenliğinin yeniden yapılandırılmasında oynadığı rol ve ABD'nin teröre karşı savaş stratejisinde aktif rol alacağı ihtimali, İslam Devrimi'nden bu yana karşılıklı olarak birbirlerini düşmanlaştıran Washington ve Tahran'ın ikili ilişkilerinde ortak güvenlik tehditlerine karşı birlikte hareket edecekleri yeni bir sayfa açarken, Ortadoğu'da iki sağlam müttefik olan Washington ile Riyad'ı birbirlerine şüphe ile baktıkları yeni bir atmosferi doğurmuştur. Söz konusu konjonktürel yapı içerisinde kesin olan bir şey var ki, İran'ın bölgesel ağırlığı ve gücünün arttığı ve Suudilerin ise artan İran etkisini dengeleme hususunda savunmaya geçmiş olmalarıdır.

ABD'nin Afganistan işgaline prensipte karşı çıkan ve açık bir şekilde desteklemeyen İran yönetimi, fiiliyatta ise işgal esnasında ABD'ye çeşitli düzeylerde destek vermekten imtina etmemiştir. Aslında 2001'e kadar Washington ve Tahran'ın Afganistan'daki Taliban rejimine karşı izledikleri politikalar konusunda hemfikir değillerdi. İran yönetimi Taliban rejimine karşı muhalefet eden güçlerin destekçileri arasında en aktif ve en önemlilerinden biriydi. ABD, gerek Clinton gerekse Bush yönetimi olsun Taliban rejiminin sorumsuzluklarına ve bölgesel istikrara zarar vermesine karşı aktif bir politika geliştirmemiştir. Bu durum ancak 11 Eylül saldırılarıyla birlikte tümüyle değişmiştir. İran ve ABD'nin Afganistan'daki stratejik çıkarları hasbelkader örtüşmüştür. Böylece, Taliban rejiminin yönetimden indirilmesi ve

ülke topraklarında küresel ve bölgesel istikrar ve güvenliğe hâlel getiren el-Kaide'nin çökertilmesi, Tahran ve Washington yönetimlerinin temel dış politika önceliği haline gelmiştir.

11 Eylül olaylarının ardından gerek Hatemi yönetimi gerekse İran halkı, Bush yönetimi ve Amerikan halkına jestlerde bulunmuşlardır. İran'dan bazı siyasetçiler saldırıyı kınayıp taziye mesajı gönderirken, Tahran'da İran halkı gece kandiller yakarak Amerikan vatandaşlarının acılarına ortak olmaya çalışmışlardır (Pollack, 2005). Bir taraftan Tahran Valisi Murtaza Alviri, New York Valisi Rudolph Giuliani'ye taziye mesajı gönderirken diğer taraftan Cumhurbaşkanı Hatemi, BM'ye gönderdiği mektupta İran devleti ve halkı adına İslam dışı ve insanlık karşıtı bu saldırıları kınadığını belirtmiştir (Bahgat, 2003). İran yönetiminin ve halkının ortaya koyduğu bu duyarlı tavır Amerikan halkı tarafından takdirle karşılanmış ve halkta İran'a karşı kısmen sempati uyandırmıştır. 1979'dan bu yana birbirlerine düşmanca siyaset izleyen iki devlet arasında yumuşama ihtimali belirmeye başlamıştır.

İran, Taliban ve el-Kaide'nin yok edilmesi noktasında uluslararası toplumla birlikte hareket etmiştir. Resmi olarak ABD'nin Afganistan'a müdahalesine karşı olmasına rağmen Tahran yönetimi, uygulamada Washington'a bir sorun teşkil etmemiş ve hatta yardımcı olmuştur (Sick, 2003). İran, Taliban rejimin devrilmesi ve el-Kaide'ye karşı verilen savaşın kazanılması noktasında bölgesel ve uluslararası ölçeklerde kayda değer görevler üstlenmiştir (Zarif, 2007). İran'ın jeopolitik konumu Taliban ve el-Kaide'ye karşı yürütülen savaşta hayati rol oynamış ve İran Amerikan güçlerine istihbarat ve güvenlik bilgisi sağlamıştır (Barzegar, 2009). Yapılan işbirliği kısmen açık, kısmen gizli yürütülmüştür.

Afganistan'da Taliban rejiminin yıkılması sürecinde en önemli rolü üstlenen Kuzey İttifak'ına eğitim, ekipman ve finansal destek sağlayarak, sürecin sağlıklı işleminde kilit rol oynamıştır (Chubin, 2001). Hatta Taliban karşıtı olan Kuzey İttifakı ve Tahran yönetimi, Taliban ve el-Kaide'ye karşı verilen mücadelede etkin bir rol üstlenmeseydiler, ne ABD ne de BM Afganistan'da başlatılan “sonsuz özgürlük” operasyonunda bir başarı elde edebilirlerdi (Ehteshami, 2004). İran, Afganistan'da

kaybolan pilotların arama ve kurtarma çalışmalarına yardım etmiş, ABD'nin gönderdiği insani yardımın Afganistan'a ulaştırılması noktasında kendi limanlarının kullanılmasına izin vermiştir. Öte yandan, Kabil'de Karzai hükümetinin kurulmasında anahtar rol oynamıştır. Ayrıca, Afganistan'ın yeniden yapılandırılması konusunda önemli miktarlarda dış yardım yapmıştır (Bahgat, 2003), hatta Amerikan uçaklarının İran hava sahasından transit geçişlerine bile engel çıkarmamıştır (Pollack, 2005).

Kasım 2001'de Taliban rejiminin yönetimden indirilmesinin ardından BM bünyesinde ve ABD'nin öncülüğünde 4 Aralık 2001'de Almanya'nın Bonn şehrinde yapılan Afganistan'ın yeniden inşası ve Afganistan'da barış ve istikrarın temini konferansına İran'da davet edilmiş ve Taliban sonrası Afganistan'ın yeniden inşasında İran askeri, ekonomik ve siyasal desteği ile yapıcı bir rol üstlenmiştir (Ansari, 2007). İran ve ABD, Afgan geçici hükümetinin oluşturulmasında birlikte hareket etmişlerdir. Bush yönetiminin 2002'de İran'ı "şer eksenli" olarak tanımlamasına rağmen, Afganistan'ın istikrar ve güvenliğinin sağlanması ile bağlantılı olarak yapılan daha sonraki uluslararası toplantılara da iştirak eden İran, bölgede yapıcı bir rol üstlendiğini göstermeye çalışmıştır. Bunların dışında, Ocak 2002'de Tokyo'da yapılan Uluslararası Bağış Konferansı'na katılan İran, 560 milyon dolar yardım sözü vermiştir (Sick, 2003). 2006'da Londra'da yapılan Afganistan'ın yeniden yapılandırılması konferansında ise ek 100 milyon dolar yardım yapacağı taahhüdünde bulunmuştur (Milani, 2006). En son Londra'da gerçekleştirilen konferansa davet edilen İran, doğu komşusunun istikrar ve güvenliğe kavuşmasını kendi güvenlik tehditlerinin bertaraf edilmesi noktasında gerekli gördüğünü için konferansa katılmıştır.

Taliban'ın Afganistan siyasal güç yapısından uzaklaştırılması, İran'ın bölgesel stratejik menfaatleri açısından hayati derecede önemli bir kazanımdı. Bu, Afganistan işgalinin doğurduğu avantaj olarak değerlendirilmektedir. Ancak, Amerika'nın Orta Asya ve bilhassa komşu Afganistan'a askeri olarak yerleşmesi İran'ın ulusal güvenliğine hayati tehdit olarak görülmeye başlanmıştır. ABD'nin küresel teröre karşı politikası İran'ın en azılı düşmanlarından biri Taliban'ı yok etmiş olabilir, ama İran'ın güvenlik ortamını o kadar da iyileştirmemiştir. Küresel teröre karşı başlatılan uluslararası kampanya, genel olarak Orta Asya bölgesinde, özel olarak Afganistan'da

ABD'nin askeri ve siyasal ağırlığını artırmıştır (Hunter, 2003). İran yönetimleri hem Şah dönemi hem de İslam Devrimi akabinde olsun, mücavir bölgede/nüfuz bölgesinde yabancı güçlerin kalıcı bir şekilde yerleşmeleri şüphe ile karşılanmıştır. Aynen Basra Körfezi'nde olduğu gibi Hazar bölgesine de Amerikan askerilerinin konuşlanması, İranlı yöneticilerde çevrenmişlik hissini uyandırmıştır. Bunun doğal sonucu İran'ın kendi güvenliğini sağlama almak amacıyla caydırıcılık gücünü artırması ve nükleer silah teknolojisine sahip olması gerektiği stratejik kararını beraberinde getirmiştir.

ABD, teröre karşı savaş stratejisi bahanesiyle Afganistan ile birlikte Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'da üsler elde etmiştir. ABD'nin bölgede kalıcı üsler elde etmesinden kaygılanan İranlı yöneticiler Orta Asya devletlerini artan Amerikan varlığı konusunda uyarılmışlardır. Cumhurbaşkanı Hatemi, Nisan 2002'de Türkmenistan'da yapılan Hazar Denizi'ne Kıyıdaş Devletler zirvesine katıldıktan sonra Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'da temaslarda bulunmuş ve bu ülkelerle bağlarını tahkim ederek ABD'nin artan askeri ve siyasal etkisini kırmaya çalışmıştır (Bahgat, 2003). Bush yönetiminin bölgede izlediği politikalar ve hususiyetle İran ile ilintili çatışmacı söylemler, Tahran yönetimini iyiden iyiye tedirginliğe itmiş ve İran'ın güvenlik kaygılarını artırmıştır.

Hatemi'nin çatışmadan uzak, işbirliğine yatkın dış politika yaklaşımı ile Afganistan sorununu ele alması, ABD'ye bölgede engel teşkil etmemesi uzun zamandan beri diplomatik ilişkilerin kopuk olduğu Tahran-Washington hattında düzelme umutlarını artırmıştı. Ancak, İran devleti ve halkı 11 Eylül saldırılarında her hangi bir rol oynamamasına ve hatta Taliban'a karşı Batılı güçlerle birlikte hareket etmelerine rağmen Bush yönetimi İran'ı "şer eksenine" dahil etmiştir (Ehteshami, 2009). İran, ABD'nin Taliban'ı devirme girişiminde farklı düzeylerde gerçekleştirdiği yardımlar ile yapıcı bir rol üstlenmesine rağmen, Bush yönetimindeki çoğu idareciler İran'ı ötekileştirmeye devam etmişlerdir (Sariolghalam, 2003).

Sonuç olarak, 11 Eylül saldırıları akabinde şekillenen saldırgan ABD dış politikasının ilk durağı Afganistan olmuş ve İran'ın azılı düşmanı, Suudi Arabistan'ın müttefiki Taliban rejimini sona erdirmiştir. Doğal olarak, 1990'lardan buyana bir

anlamda dengeye oturmuş olan İran-Suudi Arabistan denklemi, meydana gelen bu gelişmeyle birlikte İran lehine bozulmaya başlamıştır. Bu ise Riyad yönetimi tarafından hiç hazzedilecek bir durum değildi. O nedenledir ki, 21. yüzyılın ilk on yılında şiddetli bir rekabete girecek olan Tahran ve Riyad'ın ilk bölgesel dinamiği, Afganistan'da Taliban rejiminin düşüşü olmuştur.

Irak işgali (2003)

Bağımsızlığını aldığı 1932'den bu tarafa yönetime Sünni mezhep anlayışının ve 1968'de gerçekleştirilen darbeden bu tarafa ise Baas ideolojisinin egemen olduğu Irak, 2003'te ABD tarafından uğradığı işgal neticesinde iç siyasal güç dengeleri ve bölgesel güç denklemi bağlamında derin bir değişim geçirmiştir. Basra Körfezi'nde önemli ölçüde ağırlığı haiz üç güçten biri olan Irak'ın bu denli köklü bir değişim geçirmesi, Körfez bölgesinin diğer iki gücü olan İran ve Suudi Arabistan'ın ikili ilişkileri üzerinde büyük etkisi olmuştur. Zaten 1979 sonrası Tahran-Riyad ilişkilerinde Irak'ın oynadığı rol her zaman belirleyici faktör olmuştur. Hem Irak'ın iç siyasal yapısında meydana gelen değişim hem de bölgesel güç dengelerinin sarsılması, İran-Suudi ilişkilerinde keskin bir rekabet ve çatışma safhasını yeniden başlatmıştır. Diğer bir anlatımla, işgale uğrayan Irak, 1979'da Sovyetler Birliği işgali ile başlayan ve 1989'da işgalci gücün geri çekilmesi ile daha da istikrarsız ve güvensiz bir vaziyet alan, aynı zamanda İran ve Suudi Arabistan'ın kendi nüfuz alanlarını tahkim etmek için vekâlet savaşlarının verildiği Afganistan'ı andırır hale gelmiştir. Baas rejiminin alaşağı edilmesi ile ortaya çıkan bölgesel konjonktür, Suudilerin aleyhine, İran'ın lehine sonuçları beraberinde getirmiştir.

Irak'ın ABD öncülüğündeki askeri güçler tarafından işgal edilmesi sürecine kısaca değinilmesi uluslararası ve bölgesel konjonktürün kavranarak işgalin yansımaları daha sağlıklı bir şekilde anlaşılabilir. Irak işgalinin psikolojik ve toplumsal temelleri 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'nin büyük bir saldırıya maruz kalması ile olduysa da anılan işgalin siyasal ve askeri temelleri 2002 yılında ABD Başkanı Bush'un "Ulusal Birlik" konuşması ile atılmıştır. Bir bakıma Afganistan'da başarı sağlayarak Orta Asya'ya askeri ve siyasal ağırlığını artıran ABD, tartışmasız askeri gücüyle Ortadoğu'da askeri

ve siyasal nüfuzunu artırma yoluna gitmiştir. Bu anlamda 2002 yılı, Ortadoğu’da güç dengelerini tümüyle yerinden eden politikanın teorik altyapısının hazırlandığı tarihi dönüm noktası olmuştur.

29 Ocak 2002 tarihinde “Ulusal Birlik” konuşmasında George W. Bush, kimyasal, biyolojik ve nükleer silah gibi kitle imha silahlarına sahip oldukları veya olmaya çalıştıkları ve el-Kaide örgütü ile bağlantı halinde oldukları, doğal olarak devlet destekli terörizm oluşturdukları ve bu nedenle uluslararası güvenlik ve istikrarı zedeledikleri gerekçesiyle Kuzey Kore ile birlikte İran ve Irak’ı “şer eksen” olarak tanımlamıştır (Monshipouri, 2003). 11 Eylül sonrası teşekkül eden ABD’nin uluslararası ilişkileri güvenlikçi perspektiften değerlendirdiğinin ve saldırgan bir dış politika çizgisine kaydığının teorik göstergesi olan küresel terörle savaş stratejisinin bir sonucu olarak ortaya çıkan “şer eksen” yaftalaması, öteden beri Ortadoğu ve bilhassa Basra Körfezi’nde üstünlük mücadelesi veren iki rakip ve hasım devleti aynı hedef tahtasına yerleştirmiştir.

ABD’nin böyle bir tanımlama içerisine girmesi İran’ı bu politikalarından vazgeçirmemiş, aksine iç siyasal yapı ve dış politikaya kısmen hakim olan reformcu kanat karşısında muhafazakarların elini güçlendirmiştir. Neo-muhafazakarların etkin olduğu Bush yönetimi, İran’a yönelik tutarsız iddialarda bulunmuşlardır. Afganistan’da el-Kaide ve onun destekçisi Taliban’a karşı yürütülen savaşta, İran’ın bir dahli olmamış gibi Bush yönetiminden bazı çevreler İran’ı Afganistan’ı istikrarsızlaştırma, güvensizleştirmekle ve hatta el-Kaide militanlarını topraklarında barındırmakla suçlamaya başlamışlardır (Ensari, 2006). ABD’nin bu saldırgan tavrı karşısında Tahran yönetiminin tepkisi gecikmemiş ve sert olmuştur. İran Dini Lideri Ayetullah Hamaney, İslam Cumhuriyeti’nin dünyanın en büyük şeytanının nefret ve öfkesinin hedefinde olmasından gurur duyduğunu dile getirmiştir (Ensari, 2006). Aynı zamanda Dini Lider, ABD Başkanı Bush’u “insan kanına susamışlık” ile suçlamıştır. Öte taraftan, Cumhurbaşkanı Hatemi, ABD’nin bu tutumunu “saldırgan ve aşağılayıcı” olarak değerlendirerek (Bahgat, 2003), İran’ın teröre destek veren değil, bilakis terörden mağdur olan bir devlet olduğunu ifade etmiştir.

Şer eksenini ile yaftalanan devletlerin bölgesel ve uluslararası ölçekte dizginlenmesi ve hatta müdahale edilerek uysal hale getirilmesi politikasının ilk durağı Irak olmuştur. Uluslararası hukuku ve BM'yi hiçe sayarak ve İngiltere'yi de yanına alan ABD, Irak'ı işgal etmiş ve Baas rejimini yönetimden indirmiştir. Irak Baas rejiminin ABD'nin askeri müdahalesi ile yıkılması İran ve Suudi Arabistan devletlerinin nispeten normalleşme eğilimi göstermiş olan ikili ilişkilerinin olumsuz bir şekilde seyrini değiştirmiştir. Burada, Irak'ta Baas rejiminin yıkılması bölge içi dinamikleri yerinden oynatarak Tahran ve Riyad'ın birbirlerine yaklaşımlarını neden ve nasıl değiştirdiği sorunsalı gündeme gelmiştir.

Tahran-Riyad ilişkileri açısından en rahatsız edici faktör Saddam Hüseyin'in yönetimden indirilmesinden sonra İran'ın bölgede nüfuzunu ve gücünü artırma arzusunun güçlenmesi ve onu engelleyecek tek bölgesel güç Suudi Arabistan'ın kalmasıdır. Walt (2013: 3) 2003 işgali ile ortaya çıkan bu durumu şöyle izah etmektedir:

Şüphesiz ki İran, bölgede öteden beri büyük bir güçtür. Ancak, Saddam yönetimi altındaki Irak ve İran uzun bir savaş boyunca mücadele eden ve şiddetle birbirlerine karşı çıkan azılı düşmanlardı. İki ülke arasında sert bir güç dengesi bulunmaktaydı. Irak'ın gücünün azaltılması ve Şiilerin Irak'ta hâkim siyasal güç haline gelmesine izin verilmesi ile ABD, İran'ı dengeleyen ana ülkeyi ortadan kaldırdı ve İran ile bağlantıları olan ve en azından ona sempati duyan grupların içerisinde bulunduğu bir hükümetin iktidara gelmesine yardımcı oldu. Böylece, Irak Savaşı'nın temel kazananı İran oldu ve hatta ABD ve müttefiklerinin Irak ile ilgilenmelerini iyice zorlaştırdı.

İran ve Suudi Arabistan kendilerine münhasır nedenleriyle ABD'nin Irak'ı işgaline prensip olarak karşı çıkmış ancak anılan müdahaleye engel de teşkil etmemişlerdir. Ne var ki, 2003 işgali ile Irak ile olan ulusal sınırlarında güvenlik ve istikrarın bozulması, Saddam sonrası duruma yönelik çatışan yaklaşımları ve politikaları ve beliren siyasal düzen, İran ve Suudi Arabistan'ı Irak özelinde karşıt kutuplara yerleştirmiştir. Tahran, Saddam Hüseyin ve Baas rejiminin ortadan kaybolmasını bölgesel stratejik menfaatleri açısından olumlu karşılamıştır. Nitekim İran ile yakın

bağları bulunan Şii ve Kürtlerden oluşan koalisyon yönetimi Tahran yönetimi ile ilişkileri geliştirmeye başlamıştır. Irak'ta Şii partilerin siyasetin merkezine gelmelerinin ardından bölgesel güç dengesinin İran lehine değişmesiyle birlikte Suudi Arabistan, İran karşıtı söylemlerini artırmıştır (Ataman, 2012). Dolayısıyla, Irak'ta ortaya çıkan yeni durum Suudiler açısından hiç hazzetmeyecekleri bir dönemin habercisiydi. Her ne kadar, özellikle Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ile beraber Suudi Arabistan, Baas rejiminin bölgesel güvenlik ve istikrarı bozmasından önemli ölçüde rahatsızlık duyuyordusa da Şii çoğunluk karşısında Sünni azınlığın siyasal güç merkezini ellinde tutmasını desteklemekteydi. Neticede, Bağdat'ta Şii ağırlıklı koalisyonun iktidarı eline geçirmesi ve İran ile dostane ilişki sürdürme eğilimi İran'ın bölgesel statüsünü artırmıştır (Sadeghi ve Ahmadian, 2011).

Tahran yönetiminin Baas sonrası Irak'a ilişkin yaklaşımını ve politikasını belirleyen üç parametreden söz edilebilir. Bunlardan birincisi ve en önemlisi, 1960'lardan bu tarafa iki ülke ilişkilerinin ana seyrini belirleyen düşmanlık siyasetinin tekrar bu devletlerin birbirlerine bakışlarında ve uyguladıkları politikalarda etkili olmasını engellemek. Diğer bir deyişle, İran'ın yeni Irak'a ilişkin temel hedefi Baas ideolojisinin ve Arap milliyetçiliğinin tekrar Irak'ta siyasal gücü eline almasını engellemektir (Nasır, 2007a) Yeni Irak'ın bölgede İran'a güvenlik tehdidi oluşturacak bir tutum ve davranış içerisine girmemesini temin etmek için Tahran yönetimi büyük çaba sarf etmiştir. İran'ın yeni Irak'ta temel dış politika önceliği Irak'ın tekrar askeri, siyasal ve ideolojik tehdit halini almasını engellemektir (Takeyh, 2008).

İran'ın Saddam sonrası Irak'a yönelik dış politikasının ikinci önceliği yakın komşuluk diplomasisi üzerinden bölgesel işbirliğini geliştirmek ve dostane ilişki seviyesine çıkmak. Karşılıklı güven ve saygıya dayalı ilişki düzeyinin iki ülke arasında tesis edilmesi İran'a bölgede askeri, ekonomik ve siyasal kazanımlar getirmektedir. İran'ın Irak'taki üçüncü önceliği tarihi, kültürel ve dini bağlar üzerinden ülkede siyasal nüfuzunu artırmak ve buradan tüm Ortadoğu bölgesindeki etkinliğini artırmaktır. Bu gün itibarıyla rahatlıkla söylenebilir ki İran, Irak'a yönelik bu dış politika hedeflerinin üçünü de kısmen elde edilmiş görünmektedir. Diğer bir tabirle Irak toprakları üzerinde oynanan oyunun üç seviyesi bulunmaktadır: Yerel, bölgesel ve küresel. Yerel ölçekte

Şiiler ile Sünniler, bölgesel ölçekte İran ile Suudi Arabistan ve son olarak küresel ölçekte İran ile ABD mücadele içerisine girmişlerdir. Bugünden geriye bakıldığında her üç ölçekte de İran'ın galip geldiğini rahatlıkla söyleye biliriz.

Tahran yönetiminin hiç zaman kaybetmeden Irak özelinde belirlediği dış politika hedeflerine ulaşma konusunda ortaya koyduğu çaba karşısında Suudi Arabistan da sessiz kalmamış; yerel, bölgesel ve küresel ölçeklerde ortaya koyduğu gayretlerle İran'ı dengelemeye çabalamıştır. Suudi Arabistan'ın Baas sonrası Irak'a yönelik stratejik ve bölgesel hedefleri çerçevesinde şekillendirdiği dış politika önceliklerinden ilki ve en önemlisi Irak'ta Şii grupların yönetime gelmesini engellemektir. Ancak bunda çeşitli düzeylerde verdiği onca çabaya rağmen başarılı olamamıştır. İkinci öncelikli hedef ise İran'ın askeri, siyasal ve ekonomik etkinliğini artırarak, Irak'ın Sünni Arap coğrafyasına karşı düşman bir devlet haline gelmesini engellemektir. Üçüncüsü ise Irak'ın iç siyasal ve toplumsal yapısının geçirdiği radikal değişikliğin kendisi de dahil diğer Arap devletlerine emsal teşkil ederek tüm bölgeye yayılmasının önüne geçmektir.

Baas sonrası Irak'a yönelik gerek Tahran gerekse Riyad'ın oluşturdukları dış politika parametreleri birlikte değerlendirildiğinde, iki ülkenin Irak üzerinde oynadıkları oyun sıfır toplamı bir vaziyet arz etmektedir. Belirledikleri ve uygulamaya koydukları dış politika hedeflerine bakıldığında birinin kazancı diğerinin net kaybı anlamına gelmektedir. Bunun doğal sonucu, Irak söz konusu olduğunda anılan ülkelerin çatışan çıkarlar üzerinden şiddetli bir rekabet ve çatışmaya ortamına girmeleridir. Yukarıda belirtilen post-Saddam Irak'a ilişkin dış politika hedef ve öncelikleri İran perspektifinden değerlendirildiğinde, Irak'ın iç siyaseti ve dış politikası olmak üzere iki alan ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, devletin yeniden şekillenecek karakteri ve Şii topluluğun bu yeni siyasal yapıdaki yeri, İran'ın bu maksatlarına ulaşması açısından önem arz etmekteydi.

1963-2003 arasında tam kırk yıl Irak'ın iç ve dış politikasını tanzim eden Baas rejiminin ortadan kaldırılması İran'a Ortadoğu ve özellikle Basra Körfezi'nde nüfuz ve hakimiyetini artırma fırsatı sunmuş ve İran'ın uluslararası ilişkilerdeki konumunu güçlendirmiştir (Ehteshami, 2009). Şimdi doğuda, Hazar Bölgesi ve Orta Asya

bölgesine yönelik etkinliğini artırma hususunda engel teşkil eden Taliban rejiminin ve batıda, Basra Körfezi ve Ortadoğu bölgesinde etkinliğine sorunlar çıkaran Baas rejiminin yönetimden düşmeleri, İran'ın modern tarihinde emsaline rastlanmamış düzeyde bölgesel ve uluslararası düzeyde konumunu ve nüfuzunu artıracak yeni bir dönemi başlatmıştır. Suudi Krallığı ise İran'ın elde ettiği kazanımları ve muhtemel genişlemesini bölgesel ve ulusal menfaatlerine tehlike olarak görmesi nedeniyle bunun karşısında Tahran yönetiminin daha fazla genişlemeden dengeleme stratejisini uygulamaya koymuştur.

Muhtemel bir ABD-Irak bölgesel stratejik ortaklığı ve Suudi Arabistan'ında bu sürece dahil edilmesiyle Ortadoğu ve Basra Körfezi'nin güvenlik ve istikrarı garanti altına alınabilir ve artan İran etkisinin karşısında bölgesel bir ittifak çıkarılabilirdi (Ehteshami, 2004). Bunun tarihte örneği de mevcuttur. 1971'de İngiltere'nin Basra Körfezi'nden çekilmesi ile doğan güvenlik boşluğunu fırsat bilen bölgesel devletler ve büyük güçler güç mücadelesine girmişlerdir. Batının bölgedeki menfaatlerini korumak amacıyla İngiltere'den görevi devralan ABD ise Nixon Doktrini ve “çifte sütun” politikası ile İran ve Suudileri aynı güvenlik şemsiyesi altına alarak bölgesel çıkarlarını bölge devletleri ile yaptığı stratejik ortaklıklarda sağlamaya çalışmıştır. Bu durum İslam Devrimi'ne kadar devam etmiştir.

Ancak 2003'te Irak'a ABD öncülüğünde yapılan “ özgürlük” operasyonunun doğurduğu III. Körfez Savaşı, Baas rejimini devirerek Basra Körfezi'nde güvenlik boşluğu doğurmuştur. Bu güvenlik boşluğunu fırsat bilen diğer güçlü bölge devletleri olan İran ve Suudi Arabistan, Irak toprakları üzerinde nüfuz mücadelesine girmişlerdir. Bunun doğal sonucu ise toplumsal ve sosyal çeşitliliği ihtiva eden Irak'ın etnik ve mezhepsel bölünmelerin gün yüzüne çıkarılarak ülkenin kaosa sürüklenmesidir. Suudiler ve İranlıların güç mücadelesi, Irak'ın kısa zamanda güvenlik ve istikrarını sağlayamayacağını gösteriyordu. Aslında, İran stratejik perspektifinden kısa vadede böyle bir Irak, İran'ın korkusu olan ABD ve Suudi Arabistan ile müttefik ilişkisi kurmuş bir Irak'a yeğlenmekteydi.

Saddam liderliğindeki Baas rejiminin çökmesinden sonra İran yönetimi

mümkün olduğunca aktif bir şekilde Irak'ın yeniden yapılandırılması noktasında rol almıştır. İran'ın Baas sonrası Irak'a yönelik politikası, ABD'nin I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı sonrası küresel siyasete yönelik politikasına benziyordu. Bir anlamda küresel liderliğe soyunmuş ABD ve 1918'de uluslararası ilişkilerin temel prensiplerini ilan eden Wilson'ı andırır şekilde, bölgesel bir süper güç tahayyülü içerisine girmiş bir İran ve bölgesel siyasetin temel prensiplerini ilan eden İranlı liderler olduğunu söylemek abartı olmaz. Bu hususta Kasım 2007'de İstanbul'da gerçekleştirilen Irak'a Komşu Ülkeler Konferansı'na iştirak eden İran Dışişleri Bakanı Manuçer Muttaki, Irak'ın geleceğine ilişkin Wilson'ın 14 ilkesi gibi İran'ın 14 ilkesini deklare etmiştir. İran'ın dile getirdiği ilkeler; yabancı güçlerin çekilmesi, tüm güvenliğin Irak hükümetinin sorumluluğuna geçilmesi, terörist grupların ülke dışına çıkarılması ve Bağdat'ın komşu ülkeler ile sınır güvenliği üzerine anlaşmalar yapması gibi maddelerden oluşmaktaydı (Spehri, 2013).

İran, Irak'ta 2003'ten beri resmi olarak yapıcı bir rol üstlenmiştir. Irak'ta Saddam sonrasında yeni hükümetin kurulmasının hemen akabinde Bağdat'a heyet gönderen ilk ülke İran olmuştur. Tahran yönetimi Irak'a finansal destek sağlamış ve ülkenin enerji ve elektrik alt yapısının yeniden inşa edilmesinde yardımcı olabileceği teklifinde bulunmuştur. Nisan 2005'te geçici hükümet göreve başladığında, Bağdat tarafından görevlendirilen üst düzey heyet, Tahran'a resmi ziyaret gerçekleştirmiş, İran ile güvenlik konularında anlaşmalar imzalanmış, Irak'a bir milyar dolar seviyesinde yardım müzakereleri yapılmıştır. Irak'a elektrik ihracatı ve Irak'ın ham petrolünün İran'ın rafine petrol ürünleri ile takası dahil bir çok ticari konuda mutabakat sağlanmıştır (Nasır, 2006). Irak'ta geçici hükümetin kurulmasının hemen akabinde Irak'a ziyaret gerçekleştiren İran Dışişleri Bakanı Kemal Harazi, ziyareti esnasında toplanan gazetecilere şöyle bir açıklamada bulunmuştur: "Irak'ı terk edecek olan ABD'dir, çünkü nihayetinde çekilecektir. İran ise Iraklıların yanında kalacaktır, çünkü Irak'ın komşusudur" (Nasır, 2007a). Bu noktadan bakıldığında İran'ın Irak'a ilişkin dış politika hedeflerinden ilki olan yeniden düşman ve güçlü bir devletin oluşmasını engelleme girişimi, ABD ve Suudi Arabistan'a rağmen başarıya ulaşmış görünmekteydi. Şimdi sıra komşuluk bağları, karşılıklı güven ve saygı çerçevesinde işbirliği olanakları sağlamak ve tarihi ve kültürel bağları işlevsel kılarak Irak'ta etkinliği

iyice artırma hamlesine gelmiştir.

Bugünden geriye bakıldığında İran, Irak'ta etkili bir güç haline gelmiştir. Saddam yönetimindeki Irak, on yıllardır Şii çoğunluk üzerinde tahakkümünü sürdürmüştür. Baas rejiminin dağılması ile ülke nüfusunun kahir ekseriyetini teşkil eden Şii gruplar, Sünni gruplar tarafından işgal edilmiş olan siyaset kurumunu/ülke yönetimini elde etme fırsatı yakalamışlardır. İran ve Irak nüfusu etnik olarak farklılık oluştursa da mezhepsel manada bir bütünlük meydana getirmektedir. Her iki ülke de de Şii mezhep anlayışı ağırlıktadır ve İmamiye Şiiliği toplumun büyük çoğunluğu tarafından benimsenmiştir. İranlı Şii ulemanın, Irak'taki Şii liderlerle kadim bir geçmişi ve sağlam bir işbirliği bulunmaktadır. Iraklı Şii liderlerin çoğu İran ile ya akrabalık bağı ile bağlıdır ya da İran doğumludur (Milani, 2009).

Irak'ın mevcut siyasal yapısında yer alan Şii gruplara bakıldığında bunların çoğu Baas rejimin baskı ve ayrımcılığı nedeniyle İran'a sığınmış kişilerden oluşmaktadır. Önemli Şii dini ve siyasi liderler 2003'e kadar İran'da sürgün hayatı yaşamışlardır. Bu anlamda, bu günkü Irak'ın siyasal güç merkezinde bulunan ve İran ile geçmiş bağları bulunan iki ana Şii hareketten bahsedebiliriz: Dava partisi ve Irak İslam Yüksek Konseyi (Irak İslam Yüksek Konseyi 2007'de bu halini almıştır. 1982'de kuruluşundan bu tarihe kadar Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi adıyla faaliyet yürütmüştür.) (Ehteshami, 2007). Tahran, bu iki temel Şii akım ile mezhepsel ve ideolojik yakınlığı üzerinden Irak'ın iç ve dış politikasının şekillenmesinde kilit rol oynamaktadır. Yeni Irak ve İran ile yakın işbirliği, Tahran yönetimine Irak'ta rol alabileceği uygun zemini sağlamakta ve üstelik Irak'taki yakın grupların işlevselliği üzerinden Ortadoğu bölgesine doğru gücünü genişletebilecek fırsatı sunmaktaydı. Diğer bir ifadeyle, Irak'ın güç merkezi ve iç siyasal yapısına Şii grupların geçmesi ve Irak'ın Şii hükümetinin İran ile yakın işbirliği kurma niyetinde olması, İran'ın sadece Irak'ın iç siyasal dinamiklerinde değil, Ortadoğu ve tüm Arap dünyasında siyasal konumunu güçlendirmiştir (Barzegar, 2009).

İran ile işbirliğinde bulunan Iraklı Şii gruplardan Dava Partisi, 1958'de Ayetullah Muhammed Bakır es-Sadr tarafından kurulmuştur. Bugün itibarıyla liderliğini

Nuri el-Maliki yapmakta ve Irak'ta Başbakanlık koltuğunda oturmaktadır. Dava partisinin mezhepsel bir yönü bulunmakta, fakat Şii ulema tarafından kontrol edilmemektedir. Gerek Irak'ın seçimle gelen ilk Başbakanı İbrahim el-Caferi olsun, gerekse mevcut Başbakan Nuri el-Maliki olsun Saddam'a karşı verdikleri mücadele sonrasında ülkeden sürülmüş ve İran'da varlıklarını sürdürmüş Şii liderlerdir (Nasır, 2007a) 2003'te Sünni Baas rejiminin yıkılması ile Irak'a dönerek siyasete katılan bu liderler İran'ın zor günlerinde yanlarında durmasını unutmamışlardır.

Saddam sonrası Bağdat'ın siyasal güç merkezinde rol oynayan diğer bir Şii hareket, Irak İslam Yüksek Konseyi, Şii ulema ailesi olan el-Hâkim ailesinden gelen iki kardeş Bakır el-Hakim ve Abdülaziz el-Hakim tarafından kurulmuştur. Devrimden sonra İran'a yerleşen bu iki kardeş, Humeyni'nin telkinleri ile 1982'de Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi'ni kurarak Saddam Hüseyin'e karşı mücadeleye başlamışlardır. I. Körfez Savaşı esnasında kurulan bu konsey, İran'da Irak'ın "sürgünde hükümet"i olarak savaş boyunca faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu hareketin siyasal örgütlenmesi yanında bir de İran Devrim Muhafızları tarafından kurulan ve eğitim verilen Bedir Tugayı adı altında ordusu da bulunmaktadır (Gause III, 2010). Bu iki ana Şii akım dışında İran'ın Irak'ta irtibatlı olduğu iki grup daha bulunmaktadır: Ayetullah Sistani grubu ve Mukteda el-Sadr grubu. Bu grupların toplumsal tabanı geniş olmamasına rağmen Irak'ın siyasal sisteminde etkili olmaktadır. Sadr grubunun Mehdi Ordusu da bulunmaktadır. İran tarafından askeri ve ekonomik destek alan bu grup, 2004'te Necef'te ABD askerileri ile çatışmaya girmiştir. Özellikle 2004 ve sonrasında İran'ın el-Sadr grubu ile olan yakınlaşması Mehdi Ordusu'na verilen destek ile iyice belirmeye başlamıştır.

İran'ın Irak üzerindeki etkinliğini artıran başka unsurlar da bulunmaktadır. İlkin, 1970'lerdeki Saddam'ın Arap milliyetçiliği politikası nedeniyle İran asıllı on binlerce Şii nüfusu ülkesinden sürmüştür. Yerlerinden olan halkın çoğu İran' a yerleşmiştir. İkinci olarak, 1980'ler boyunca ve bilhassa 1991'de Saddam'ın yaptığı zulümden ve katliamdan kaçan yaklaşık 100,000 Iraklı Şii İran'a sığınmıştır. 2003'ten buyana İran'a sığınan Şiiilerin çoğunluğu tekrar Irak'a dönmüşler ve ülkenin eğitim, askeri, yargı ve polis teşkilatlarında görev almışlardır (Nasır, 2006). Bunların yanında,

Saddam'ın yıkılmasından sonra Şii mezhebi açısından kutsal kabul edilen Irak'ın Necef şehri her gün binlerce İran vatandaşı tarafından ziyaret edilir hale gelmiştir (Alam, 2008).

Öyle ya da böyle, İran ile bir şekilde bağlantı halinde bulunan Şii gruplar Saddam sonrası siyasal güç dağılımına hakimiyet sağlamışlar ve İran'ın bu ülke üzerinde nüfuz sahibi olmasına zemin hazırlamışlardır. Suudi Arabistan ise İran'ın Irak'taki gruplar ile yakınlığı sayesinde artan etkisini tedirginlikle izlemiş ve bu etkinliği kırmaya büyük gayret göstermiştir. Öyle ki Suudi yönetimi, Irak'ta gerçekleştirilen seçimler sonrasında kurulan hükümeti kaygı ile karşılamış, Maliki hükümetine karşılık İyad Allavi'yi desteklemiştir (Ataman, 2012). Çünkü seçimlerden galip çıkan iki grup Irak İslam Cumhuriyeti Yüksek Konseyi ve Dava partisiydi ve bu iki grubun liderlerinin İran ile irtibatı Suudiler tarafından bilinmekteydi. Üstelik Irak'ta kurulan yeni hükümeti istikrarsızlaştırmak ve nihayetinde yıkmak için Şiiler ve ABD güçleri ile savaşan Sünni grupları destekleyerek ülkenin iç savaşa sürüklenmesinde rol oynamıştır (Gause III, 2010).

Saddam sonrası Irak'ta iç siyasal yapıdaki güç dağılımının mevcut şeklinin devamından yana tavır alan Suudiler, menfaatine olan bölgesel dengeleri korumak adına anti-Amerikancı bir politika yürütmeye başlamıştır (Ataman, 2009). Riyad yönetiminin Irak özelinde Amerikan karşıtı bir tavır içerisine girmesi bilhassa 2007 yılında belirmeye başlamıştır. Çünkü 2007'ye gelindiğinde, Irak'ta İran'a sıcak bakan Şii hükümet kurulmuş, Lübnan'da İran destekli ve yanlısı Hizbullah gücünü kanıtlamış, Filistin'de İran ile yakın işbirliğinde bulunan Hamas seçimleri kazanmış ve Bush yönetimi Irak'tan askeri gücünü geri çekme planı üzerinde kafa yoruyordu. Tüm bunlar birlikte düşünüldüğünde, İran'ın Ortadoğu'daki üstünlüğü Suudileri derinden kaygılandırmaya başlayınca Riyad ABD'yi eleştirmeye başlamıştır. 28 Mart 2007 tarihinde Suudi Arabistan'ın Başkenti Riyad'da yapılan Arap Birliği zirvesinde ABD'yi eleştiren Kral Abdullah, "Irak'ın haksız bir işgal altında iç savaş yaşadığını" ifade etmiştir (Ataman, 2009).

Irak'ın istikrar ve güvenliğinin temini maksadıyla İran ile yakınlaşan

Washington, 28 Mayıs 2007’de İranlı diplomatik temsilcilerle Bağdat’ta görüşme gerçekleştirdiler. Anılan görüşmeler iki ülke arasında 1979’dan o zamana kadar ilk resmi görüşme hüviyetini taşımaktaydı (Alam, 2008). Bunlara ek olarak, İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad, Mart 2008’de Irak’a ziyaret gerçekleştirmiş ve Cumhurbaşkanı Celal Talabani ve Başbakanı Nuri el-Maliki ile resmi temaslarda bulunmuştur. Bu, İslam Devrimi’nden bu yana devlet başkanları seviyesinde yapılan ilk ziyaretti. Resmi temaslarda bulunan Ahmedinecad, Irak’ın yeniden yapılanması hususunda bir milyar dolar kredi yardım yapacaklarını duyurmuştur. İki ülke, karşılıklı savunma işbirliğinin güçlendirilmesine ilişkin Mutabakat Zaptı imzalamışlardır (Pradhan, 2011).

Bu bağlamda genel bir değerlendirme yaptığımızda açıkça görünen o ki, Suudi Arabistan ve diğer Arap devletleri tarafından Şii, Fars ve devrimci İran yayılmacılığı karşısında tampon bölge olarak değerlendirilen Irak’ta artan istikrasızlık ve Sünni hâkimiyetindeki monarşinin Şii hâkimiyetinde demokratik bir yönetim ile yer değiştirmesi, İran’a bölgede etkinliğini artıracak tarihi bir fırsat sunmuştur (Bahgat, 2008). Taliban rejiminin yıkılmasının yanında Saddam’ı deviren ABD, İran’ın doğuya ve batıya doğru yayılmasına engel teşkil eden bölgesel hasımlarından kurtulmasını sağlamıştır. Üstelik Baas rejiminin devrilmesinin ardından ortaya çıkan siyasi boşluktan yararlanan İran, Irak’taki siyasi nüfuz alanını hızla genişletmiştir. Suudi Arabistan bakış açısından, tarihsel olarak Sünni Arap milliyetçiliğinin kalbi olan Irak, Baas rejimin yıkılması ile ilk Şii Arap devletine dönüşmüştür. Irak işgali ile yükselişe geçen Şia, İslam dünyasında Şiilere liderlik yapan İran’ın etki sahasını genişletmekle kalmamış, aynı zamanda Sünni devletlerin hakimiyetinin söz konusu olduğu verili düzeni derinden sarsmıştır (Barzegar, 2009).

Bu durum Suudi Arabistan başta olmak üzere bölgenin diğer Sünni Arap monarşilerini derinden kaygılandırmaya başlamıştır. İran’ı bölgede kontrol eden Sünni ve Arap Irak’ın bölgesel güç oyununda dışarıda bırakılması, Suudi Arabistan’ın bölgesel saygınlık, konum ve duruşunu zayıflatmıştır. Çünkü 1979’da İran’da liderliğe geçen ve bölgede Şiilerin monarşileri yıkarak yönetime geçmeleri için Humeyni’nin büyük çabalarına rağmen başarılı olamamıştı. Ancak şimdi, İran’ın yapamadığını Sünni

Arap devletlerinin büyük çoğunluğunun müttefiki ABD, Irak'ta Saddam'ı devirerek buna ortam hazırlamıştır. Ortadoğu bölgesinde Sünni hâkimiyeti ve aşırıcılığının karşısında en güçlü dinsel meydan okuma Şiilerin yükselişinden gelmeye başlamıştır. Dolayısıyla, 11 Eylül 2001 sonrası dönemde Şiilik, bölgede Vahhabilik ve aşırıcılık karşısında bunları dengeleyebilecek gücü haiz yeni bir güç merkezi olarak görülmeye başlanmıştır (Ataman, 2012). Neticede, bölgede demokrasinin yayılması, çoğunlukta olunan ülkelerde Şiileri iktidara getirirken, azınlıkta olunan ülkelerde seslerini yükseltebilecekleri yeni bir dönemi başlatmıştır (Nasır, 2007a).

Şiilerin siyasal güç merkezinde hak ettikleri konuma gelerek geleneksel siyasal güç dengesini değiştirmeleri bir tarafa, İslam dünyasında Sünniler çoğunlukta olmasına rağmen, Şiiler devasa petrol ve doğal gaz rezervlerinin bulunduğu Basra Körfezi'nde çoğunluğu oluşturmaktadırlar (Bahgat, 2008). Hatta dünyanın en zengin hidrokarbon yataklarının bulunduğu bölgelerde Şii Müslümanlar ağırlığı oluşturmaktadır. Güney İran ve Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan'ın doğu bölgesi ve Körfez monarşileri düşünüldüğünde hem stratejik önemi haiz Basra Körfezi'nde hem de zengin petrol yataklarının bulunduğu ve üretiminin yapıldığı bölgelerde Şii mezhebine mensup Müslümanlar çoğunluğu oluşturmaktadır.

Irak nüfusunun çoğunluğunu oluşturan ve tarihi ezilmişlik ve dışlanmışlıklarından sıyrılan Şiilerin iktidara gelmeleri bölgedeki diğer Şiilere güçlü bir ilham kaynağı olabilme ihtimalini taşımaktadır. Bu ise tüm Ortadoğu'nun geleneksel mezhepsel güç dengesini yıkarak, Şiilerin etkinliğinin arttığı bir milat olabilme ihtimalini taşımaktadır. Nitekim Suudi Arabistan'da %10, Bahreyn'de %75, Lübnan'da %45, Katar'da %16 ve Kuveyt'te %30 civarında Şii nüfus bulunmaktadır (Nasır, 2006). Suriye'de çok az sayıda Şii nüfus bulunmasına rağmen yönetim seküler Şii gurubun (Nusayri) elinde bulunmaktadır. Lübnan iç siyasal yapısında en güçlü grup Şiilerden oluşmaktadır. Suudi Arabistan Şiileri ülkenin en zengin petrol yataklarının bulunduğu el-Hasa bölgesinde yaşamaktadır ve petrol çıkaran şirketlerde çalışan personelin ise ezici çoğunluğunu yine bölge Şiileri oluşturmaktadır. Dolayısıyla ülkenin en jeopolitik ve jeostratejik bölgesinde çoğunlukta olan Şiilerin muhtemel bir ayaklanması veya ayrılıkçı bir pozisyon izlemeleri Suudi rejimini ayakta tutan sütunlardan biri olan

finansal kaynağı istikrarsızlığa sürükleyebilir.

Suudi Arabistan, 11 Eylül hadisesi ve beraberinde meydana getirdiği bölgesel jeopolitik gelişmeler ve bunların doğal sonucu İran ve Şiiilerin yükselişi karşısında ikili bir meydan okuma ile karşı karşıya kalmıştır. Bunlardan ilki, dışarıdan gelen bir meydan okumaydı. Bir taraftan İran, kendisini bölgede sınırlayan Sünni rejimlerden kurtularak, bölgede ağırlığını ve gücünü olabildiğine artırmıştır. Bu, Basra Körfezi, Ortadoğu, Arap dünyası ve İslam âleminde liderlik peşinde olan Suudi Arabistan'ın stratejik hesaplarını akamete uğratacak bir gelişmeydi. En azından Suudilerin bölgesel liderliği tehlikeye düşmekte ve bölgedeki menfaatleri tehdit edilmekteydi. Riyad yönetiminin bu konuda temel dış politika önceliği artan İran etkisini kırmak ve Ortadoğu'da İran'ı dengelemek olmuştur. Suudi yönetimi, Ortadoğu bölgesinde artan İran etkisi karşısında Sünni, statükocu ve Batı yanlısı devletlerden müteşekkil olacak bir eksen oluşturarak, İran'ın etkisini kırmaya çalışmıştır. İran-Irak-Suriye-Lübnan (Hizbullah) olmak üzere Şii ve revizyonist eksen karşısına, Suudi-Mısır-Ürdün-Lübnan (Sünni grup)'dan oluşan Sünni ve statükocu eksen çıkarılmaya çalışılmıştır.

Sünni eksen, özellikle 2005 sonrasında Ortadoğu bölgesinde İran'ın lehine olacak gelişmelerin belirmesi üzerine bölgesel ve uluslararası platformlarda İran'ın etkinliğinden ve bölgeyi muhtemel bir kaosa sürükleyebileceğinden ısrarla bahsetmeye koyulmuşlardır. Suudi Arabistan'ın Irak'ta artan İran etkisi ve İran ile iyi geçinen Şii ve Kürtlerden oluşan hükümete karşı terörist saldırıları ve ayaklanmaları aktif bir şekilde destekleyerek ülkede güvenlik ve istikrarı tehlikeye düşürmüştür. Suudi yönetimi Saddam sonrası Irak'ın Başbakanı olan Maliki'yi İran'ın bir ajanı olarak telakki etmesinden dolayıdır ki, ona şüphe ile yaklaşmış ve yakın bir işbirliğine gitmemiştir. Washington ve Tahran Bağdat'ta demokratik süreci destekleyip ve Maliki liderliğinde kurulan hükümeti desteklerken, Suudi liderliğindeki Körfez ülkeleri ihtiyatlı davranıyorlardı.

Post-Saddam Irak'ta ülkeyi kargaşa ve istikrarsızlığa sürükleyen Sünni militanların Suudi yönetiminden ve halkından aldığı finansal ve lojistik destek sır değildi, Washington ve Bağdat yönetimlerini derinden kaygılandırıyordu. Amerikan ve

Irak menşeli bazı verilere göre, Irak'ta güvenlik güçlerini, masum insanları ve ABD askerlerini hedef alan terörist saldırıları gerçekleştiren yabancı militanlardan yaklaşık %45'i Suudi Arabistan'dan gelmekteydi (Parker, 2007). Hatta bazı kaynaklara göre, siyasi istikrar ve güvenliğin sağlanamadığı ilk yıllarda Irak'ta savaşmak üzere 3,000'e yakın Suudi vatandaşı aktif bir şekilde faaliyet yürütüyordu (Masalha ve Corin, 2011).

Bu anlamda artan İran etkisi ve Şii yayılmacılığı karşısında tedirginliğe kapılan geleneksel Sünni Arap monarşileri bölgede seslerini çıkarmaya başlamışlardır. En sert eleştiriyi getiren 2004 yılında Ürdün Kralı Abdullah'a göre, Körfez ülkelerinin istikrar ve güvenliğini bozan ve ABD'ye tehdit oluşturan İran'dan başlayıp Irak ve Suriye üzerinden Lübnan'a uzanan bir "Şii Hilali" oluşmaktaydı. Nitekim Suriye, Irak ve Lübnan, İran açısından bölgede en mühim üç ülkedir. Bu ülkeler üzerinde İran ve Suudi Arabistan arasında şiddetli bir rekabet verilmektedir. III. Körfez Savaşı'nın Şiileri yönetime getirmesiyle birlikte Tahran-Bağdat-Şam-Beyrut eksenini tamamlanmış ve İran bu ülkelerle kurduğu yakın işbirliği sayesinde etkisini Akdeniz'e uzatır seviyeye gelmiştir (Kösebalaban, 2011). Bu hususu Nasır (2007a:212) şöyle değerlendirmektedir:

Irak'ta Şii yükselişi, Ortadoğu'da İran'ın bölgesel bir güç olarak belirmesi gibi diğer bir önemli gelişmeyi doğurdu ve aynı zamanda onun tarafından desteklendi. Şii uyanışı kaçınılmaz bir şekilde İran'ın yükselişiyle aynı anlama gelmektedir. %90'ının Şii olduğu yaklaşık 70 milyon nüfusuyla İran, en büyük Şii ülkedir. İran'ın Ortadoğu'daki Şii yükselişinin diğer kolları olan Basra Körfezi'nde ekonomik yönden etkili ve çoğu Şii asıllı topluluklar Lübnan'da güçlü siyasi gruplar ve Irak gibi ülkeler ile yakın bağları bulunmaktadır. Şii yükselişi Irak'ta başladı, fakat ondan fayda sağlayan, ona liderlik etmede önemli rol oynayacak ve onu belirleyecek olan İran olacaktır.

Diğer taraftan Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek, Şiilerin çoğunun kendi ülkelerinden ziyade, İran'a sadakat duyduğunu dile getirmiştir. Son olarak Suudi Kralı Abdullah, Kuveyt menşeli bir gazeteye verdiği mülakatta Sünnilerin tarihi gücünü azaltan ve Sünni dünyasını Şiizme çevirmeye çalışan İran destekli hareketin durdurulması gerektiğine vurgu yapmıştır. Tüm bu kaygılar, daha önce de dile

getirdiğimiz gibi Bush yönetimin Ortadoğu bölgesinde mezhepsel çatışmayı körükleyecek düzeyde Şii uyanışına neden olması ve Şiilerin Irak'ta güç kazanmasından kaynağını almaktadır. Hiç şüphesiz Suudi yönetimi, İran ve destekçilerinin güçlenmesini bölgesel ve iç siyasal yapıda meşruiyetine tehdit olarak algılamaktadır (Ataman, 2009).

2005 sonrasında, İran'ın bölgedeki üstün konumunun farkına varmasıyla atağa geçen Suudi Arabistan, anti-İran eksen oluşturmak yanında, Tahran yönetimi ile temaslarını artırma ve bölgesel sorunları İran ile istişare halinde bir çözüme kavuşturmaya çalışmıştır. Daha doğrusu, Suudiler, bölgede itibarı artmış ve büyük oranda sözü dinlenir hale gelmiş olan bir İran ile işbirliğinde bulunarak bölgesel istikrar ve güvenliği sağlayacaklarını düşünmeye başlamışlardır. Öyle ki, İran'ın bölgedeki rolünün farkında olan süper güç ABD bile Irak'ta İran ile birlikte hareket ederek güvenlik ve istikrarı sağlayabileceğini düşünmeye başlamıştır. Nitekim Başkan Bush'un oluşturduğu Irak Çalışma Grubu, Kasım 2006'da Irak'a ilişkin sunduğu raporda, İran'ın Irak'taki gruplara silah, eğitim ve finansal destek temin ettiğini ve Şii siyasal partileri siyasal destek sağladığını dile göstermiştir (Alam, 2008). Bu bağlamda, yıl boyunca Suudiler İranlı diplomatlarla üst düzey görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Riyad, Bağdat ve Beyrut'ta gerçekleştirilen Suudi-İran görüşmelerinin Suudiler açısından temel amacı İran'ın yardımını alarak, Irak ve Lübnan gibi Ortadoğu sorunlarına bir çözüm üretmektir. Ekim 2007'de Şii-Sünni çatışmasına bir son vermek amacıyla meşgul olan Kral Abdullah (Ataman, 2009), Irak'ın ana dini grupları arasındaki tansiyonu düşürmek amacıyla Ekim 2006'da önde gelen Iraklı Şii ve Sünni yetkilileri Suudi Arabistan'da ağırlamış ve sorunun halline yönelik adımlar atılmasını istemiştir (Kostiner, 2009).

2007 yılına gelindiğinde, Tahran ve Riyad çeşitli düzeylerde rekabetlerini sürdürmelerine rağmen bölgede güvenlik ve istikrarı bozan sorunların çözümü konusunda görüşmelerin düzeyini artırmışlardır. Bu çerçevede, Kral Abdullah bir ilki gerçekleştirerek, İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad'ı Hac ibadeti yapmak üzere Suudi Arabistan'a davet etmiştir. Suudiler tarafından yapılan davete icabet eden Ahmedinecad, Mart 2007'de Mekke ve Medine'yi ziyaret etmiş ve Mekke'de bir araya gelen iki lider İslam dünyasında işbirliği ve dayanışmanın gerekliliğini dile

getirmişlerdir (Ataman, 2012). Bölgesel sorunlara bir çözüm üretmek amacıyla bir araya gelen Abdullah ve Ahmedinecad, Irak'ta Şii-Sünni çatışması, Filistin sorunu ve Lübnan'da iç siyasal istikrarsızlık gibi konuların barışçıl çözümüne katkı sağlama kararı almışlardır. Diğer taraftan Suudi Arabistan'ın davetiyle Aralık 2007'de Doha'da yapılan KİK zirvesine katılan Ahmedinecad, KİK zirvesine davet edilen ve zirveye katılan ilk İran Cumhurbaşkanı olmuştur (Bahgat, 2008).

Zirveye katılan Ahmedinecad, Körfez ülkeleri ile var olan çok boyutlu bağlarını genişletme iradesi göstermiştir. Nitekim zirvede İran tarafı KİK ülkelerine muhtemel bir serbest ticaret anlaşması üzerine müzakere çağrısında bulunmuştur. Ayrıca, Cumhurbaşkanı Ahmedinecad, dostluk bağlarının güçlendirilmesi ve işbirliğinin ilerletilmesi maksadıyla ekonomik işbirliği örgütü oluşturulması, vize uygulamasının kaldırılması, ikili ve çok boyutlu yatırımların artırılması, serbest ticaret, turizm ve Basra Körfezi'nin eko-sisteminin korunması için ortak çaba gösterilmesi gibi teklifleri içeren 12 maddelik işbirliği paketi sunmuştur.

İkinci bir meydan okuma içeriden kaynaklanmaktaydı. Bölgede gittikçe güçlenen Şiiler, Suudi Arabistan'daki Şiilerinde tekrar geçmiş yıllarda olduğu gibi siyasal, ekonomik ve toplumsal dışlanmışlıklarını dile getirmeye ve nihayetinde Suudi rejiminden hak taleplerinde bulunmaya başlamışlardır. Suudi yönetimi ise bölgesel konjonktürü göz önüne alması, Şiilere yönelik bazı kolaylıklar sağlayarak ülkenin güvenlik ve istikrarını sağlamaya çalışmıştır. III. Körfez Savaşı, Suudi yöneticiler üzerinde Şii nüfusa yönelik reform yapılması ve kendi inanç şekilleri ile kabul edilmeleri yönünde baskı yapmıştır. Aynen Irak'ta olduğu gibi daha fazla siyasal haklar elde edebilecekleri bir dönemi başlatmıştır. Suudi Arabistan'da yaşayan yaklaşık 3 milyon Şiinin azınlıkta olan bir kısmı Mekke, Medine ve Riyad'da yaşamakta, kahir ekseriyeti ise ülkenin doğu bölgesi olan el-Hasa ve özellikle Katif bölgesinde bulunmaktadır.

Gerek Suudi hanedanı gerekse Vahhabi ulema Suudi Şiilerinin varlığını 20.yüzyılın son çeyreğine kadar tanımamışlardır. İslam Devrimi ile Suudi Şiilerinin mobilize olması ile Riyad yönetiminin bakışı kısmen değişmişse de uzun vadede bu

grubun dinsel, siyasal, toplumsal ve ekonomik dışlanmışlığını gidermemiştir. 20. yüzyılın sonuna kadar, Suudi Şiileri devletin önemli kurumlarında görev alamamaktaydılar. Ordu ve güvenlik güçlerinin kritik bölümleri Şiilerin etkinliği dışında tutulmaktaydı (Nasır, 2007a).

İslam Devrimi'nden sonra Suudi Arabistan Şiilerini harekete geçiren ikinci bir dinamik 11 Eylül saldırılarının meydana getirdiği köklü bölgesel değişiklikler ve İslam dünyasında Şii grupların güçlerini artırmalarıdır. Suudi Arabistan'ın Katif kasabası nüfusunun ezici çoğunluğu Şiilerden oluşmaktadır ve 2003'te Irak'ta meydana gelen gelişmelerinde etkisiyle mezhepsel aktivitelerini daha açık bir şekilde yapmaya başlamışlardır. Bölgede Aşure günü kutlamaları sınırlı bir şekilde de olsa yapılmıştır. Şiilerin çoğunlukta olduğu bölgelerde Şii ibadethanelerinin yapımına izin verilmiştir. Suudi Arabistan Şura Meclisinde 21. yüzyılın başına kadar her hangi bir Şii üye bulunmamaktaydı. Ancak, 11 Eylül sonrasında o dönem itibariyle 120 üyeli mecliste iki Şii kontenjan açılmıştır. 2005 yılında meclisin üye sayısı 150'ye çıkarılmış ve Şiilere 4 kontenjan tanınmıştır (Nasır, 2007a).

Suudi Arabistan Şiileri, Saddam rejiminin yıkılmasının hemen akabinde kendi monarşi yönetimlerinden siyasal anlamda devletin vatandaşı, mezhepsel anlamda Şii olarak kabul edilmeyi talep etmişlerdir. Iraklı Şiilerin iktidara gelmesinin verdiği özgüvenle Suudi ailesinden, Şii mezhebinin de İslam'ın bir parçası olduğu yönünde bir resmi açıklama yapılmasını ve Vahhabi ulemanın Şiiler üzerine yaptığı dışlayıcı saldırıları sonlandırması talep etmişlerdir (Nasır, 2007a). O dönem itibariyle Veliaht Prens olan Abdullah, Şii grupların bu minvaldeki reform taleplerine pragmatist bakış açısıyla uzlaşmacı duruş sergilemiştir. Mesela Abdullah, Şiilerin sorunlarını dinlemek üzere Şiilerden oluşan heyeti kabul etmiştir. Bu heyet Veliaht Abdullah ile görüşmesinde ona Şii kadın ve erkeklerden müteşekkil 450 kişinin imzasını taşıyan ve ülkede eşit haklara vurgu yapan bir dilekçe sunmuşlardır. Söz konusu dilekçede, fanatik mezhepsel düşüncelerin nefret uyandırmasının önüne geçilmesi, Şiilerin resmi ve gayri resmi odaklar tarafından uğradığı ayrımcılığın engellenmesi ve yerel ve ulusal yönetimlerde Şii temsiliyetinin sağlanması gibi talepleri içeriyordu (Jones, 2005). Şii grupların böyle bir girişimle Suudi yönetiminden mezhepsel, siyasal ve toplumsal

ayrımcılığın sona erdirilmesi yönünde bir istekte bulunmaları, Vahhabi hareketinin Şiilere karşı tarihi düşmanlığı ve Suudi devletinin Şiilere karşı ikinci sınıf muamelesi yapması gibi sorunlara hukuksal yolların denenerek çözüme kavuşturulması çabası olarak görülmektedir.

Buradan hareketle Veliahd Prens Abdullah, Şiiler ve Sünniler arasında daha fazla anlayış çağrısı yapmış ve dini aşırıcılık ile mücadele bağlamında oluşturulan resmi “ulusal diyalog” forumuna önemli Şii din adamlarını davet etmiştir. Bununla birlikte Şiilerin çoğunlukta bulunduğu doğu bölgesinde bazı uygulamalar üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmıştır. 2005 yerel seçimleri Suudi Arabistan Şiileri açısından büyük önem arz ediyordu. Çünkü Irak’ta iktidara gelen ve Lübnan’da siyasal mekanizmanın en önemli kolu olan Şiiler, ancak serbest seçimlerle bu kazanımlarını elde etmişlerdi. Suudi Arabistan’da yaşayan Şii gruplarda benzer yolu takip ederek ülkenin siyasal yapısında söz sahibi olabiliyorlardı. Bu minvalde, Suudi Arabistan’da kaldırılan kısıtlamalar sonucunda uzun bir sürgün hayatından sonra ülkesine dönen en önemli Şii lider Şeyh Hasan el-Saffar, seçimlerin önemine dikkat çekmiş ve halkı Irak-Suudi Arabistan benzetmesi yaparak seçimlere katılmaları yönünde telkin etmiştir (Nasır, 2007a).

Hasan el-Saffar, dini ve siyasal özgürlüklerin genişletilmesi maksadıyla 1970’lerin sonunda İslami Reform Hareketi (el-Hareke el-İslâhiye el-İslamiye)’ni kurmuştur (Goldberg, 1986). 1977’de Suudi Arabistan’ın Katif bölgesine dönen el-Saffar, İran’da meydana gelen devrimden esinlenerek Suudi Arabistan’da Şii ayaklanma ve gösterilere önayak olmasıyla bilinmektedir. 1979’da Suudi Arabistan’da Şiilerin Suudi yönetimine karşı gösteriler düzenlemesi üzerine güvenlik güçleri ağır bir şekilde bastırmış ve el-Saffar İran’a geçmiştir. İran’da dini ve siyasal faaliyetlerine devam eden el-Saffar, burada, İslami Reform Hareketi’ni dönüştürerek, Arap Yarımadası İslam Devrimi Örgütü’nü kurmuş ve Suudi Arabistan monarşisine karşı muhalefetini sürdürmüştür (Al-Rasheed, 2001).

Sonuç olarak, 11 Eylül saldırıları neticesinde şekillenen Amerikan dış politikasının bir sonucu olan Irak Baas rejiminin sonlandırılmasının İran-Suudi Arabistan ikili ilişkileri üzerinde derin yansımaları olmuştur. Suudi Arabistan’a

kuzeyden komşu olan ve İran ile Suudi Arabistan arasında hem coğrafi, hem de siyasi anlamda tampon bölge vazifesi gören Irak'ın bu tarihi görevi Baas rejiminin yıkılması ile sona ermiştir. Irak, Şii ve Fars İran karşısında Sünni ve Arap bir devlet olarak yıllarca İran'ın bölgeye yayılmasını engellemiştir. Ama şimdi, ülkede dümenin başına Şii gruplar geçmiş ve İran ile samimi pozlar vermeye başlamışlardır. Bu jeopolitik gelişmenin doğal sonucu, öteden beri Ortadoğu bölgesinde etkinliğini artırma ve Basra Körfezi'nde üstünlük kurma tahayyülü içerisinde bulunan İran'a tarihi bir fırsat sunmasıdır. Tahran yönetiminin fırsatları kazanıma geçirme hamleleri ise Suudi Arabistan'ı bölgede fazlasıyla rahatsız etmiştir. İş te bu nedenle Riyad, İran'ın bölgede üstünlüğü ele geçirme durumu karşısında pro-aktif bir dış politika izleyerek İran'ı dengelemeye büyük gayret göstermiştir.

Suudi Rejimi (Vahhabi ve Monarşi)'nin Batı tarafından ötekileştirilmesi

11 Eylül saldırılarının Tahran-Riyad ilişkileri üzerindeki bir diğer yansıması; siyasi anlamda monarşi ve dinsel anlamda Vahhabi ideolojisinin bir sentezi olan Suudi rejiminin Batı, özellikle ABD tarafından ötekileştirilmesi ve Riyad-Washington geleneksel ittifakının nispeten bozulmaya başlaması yönünde olmuştur. 11 Eylül hadisesi akabinde Batılı siyaset ve güvenlik uzmanları, uluslararası sistemin istikrar ve güvenliğine ve dolayısıyla Batının menfaatlerine hanel getirecek tehlikenin Şii ideolojisinden değil, bilakis Sünni akımının bir sürümü olan Vahhabi ideolojisinden ve otoriter, monarşik ve diktatöryal yönetim şekillerinden kaynaklandığını ileri sürmeye başlamışlardır. İran'ın bölgesel stratejik çıkarları bağlamında olumlu bir gelişme olan ABD-Suudi kadim ittifakının bozulma ihtimali göstermesi; akıllara Afganistan'da Taliban, Irak'ta Baas rejimlerinin değiştirilmesinden sonra Suudi Arabistan'da Suudi-Vahhabi rejiminin de değiştirileceği düşüncesini getirmiştir.

Batı'da, gerek devlet adamları düzeyinde, gerek kamuoyu nezdinde 11 Eylül saldırılarının müsebbibi olarak genel olarak İslam ve Arap dünyası, özel olarak Ortadoğu ve Suudi rejimine işaret edilmeye başlanmıştır. Bu karara varılmasında şüphesiz birçok veri bulunmaktaydı. Batının ve bilhassa ABD'nin Suudi Arabistan özelinde ötekileştirici bir tavır ve davranış içerisinde girmesine iten ana değişken 11

Eylül saldırılarını gerçekleştiren şahısların kimlikleri ve inandıkları ideoloji ile ilintilidir. Diğer bir deyişle, saldırıyı gerçekleştirenlerin ideolojik düşünceleri ve vatandaşlık bağlarının da ABD tarafından ulusal güvenliğe ve küresel istikrara tehlike oluşturmaları hasebiyle hedef tahtasına konulması Tahran-Riyad ilişkilerinde derin etkiler meydana getirmiştir.

Nitekim saldırıların meydana gelmesinin hemen ardından açıklama yapan ABD istihbarat kurumları, eylemin sorumlusunun Usame bin Ladin öncülüğündeki el-Kaide olduğunu açıklamışlardır. Üstelik saldırıyı gerçekleştiren 19 kişiden 15'i'nin Suudi vatandaşı olduğu iddia edilmiştir (Bronson, 2006). Saldırıyı el-Kaide'nin yapmış olması, bu örgütün liderinin Suudi Arabistan doğumlu Usame bin Ladin olması, örgütün ideolojik altyapısında Vahhabiliğin etkili olması ve saldırganlar arasında Suudi vatandaşlarının bulunması gibi faktörler Suudi yönetimini uluslararası ilişkilerin ana sorunlarından bir haline getirmiştir. Dahası, Ekim 2001'de Afganistan'a yapılan müdahalede yaklaşık 45 Suudi vatandaşı işgalci güçler tarafından ölü ele geçirilirken, 240'tan fazla Suudi vatandaşı ise canlı yakalanmıştır (Peterson, 2002). Tüm bunları birlikte değerlendiren Batılı güvenlik ve siyaset uzmanları, 11 Eylül 2001 saldırıları ile Suudi rejimi arasında bir ilişki kurmaya başlamışlardır. Diğer taraftan, gerek resmi kanallardan gerek halk nezdinde olsun Suudi Arabistan'ın ABD'nin ulusal güvenliği ve bölgesel menfaatleri konusunda dost-düşman tartışması başlamıştır. Bu tarihten itibaren ABD'de makaleler, kitaplar, konferanslar, paneller ve tartışma programları Krallığın dini inanış şeklini, kültürel geleneklerini ve Suudi hanedanlığını sert bir şekilde eleştiren muhtevaya sahip olmaya başlamıştır (Boukhars, 2006).

11 Eylül sonrası ABD-Suudi özelinde meydana gelen gelişmelere bir göz attığımızda açıkça söyleyebiliriz ki, Bush idaresi, Suudi Arabistan'ın hem siyasal yönetim şeklini hem de dinsel inanış şeklini ulusal güvenliğine tehdit olarak görmeye başlamıştır. Dolayısıyla, Suudilerin bakış açısından, Suudi devletinin iki meşruiyet kaynağı olan Suudi hanedanı ve Vahhabi ulema; ABD'nin 11 Eylül sonrasında yeniden tanzim ettiği dış politika doktrini bağlamında büyük bir meydan okuma ile karşı karşıya kalmıştır. Çünkü 11 Eylül'de meydana gelen saldırıların siyasal, ekonomik ve toplumsal nedenlerini araştıran Batı dünyası şunun farkına vardı ki, Ortadoğu bölgesinde

demokratik olmayan otoriter siyasal yapıların özgürlükleri kısıtlaması, ekonomik refahın eşit dağıtılmaması ve Sünni mezhebinin radikal sürümü Vahhabiliğin ideolojik prensipleri ile bölge halkı radikalleşmektedir.

ABD’de Suudi Arabistan’a ilişkin oluşan terörün dolaylı kaynağı ve destekçisi olduğu algısı, hem ABD halkının hem de Washington yönetiminin Suudilere bakış açısını derinden etkilemiştir. Daha doğrusu, ABD’de yönetime geçen liderler, 1971’de İngiltere’nin bölgeden çekilmesinden bu yana bölgedeki menfaatlerinin zarar görmemesi amacıyla Suudi Arabistan ile askeri, ekonomik ve siyasal anlamda sıkı bağlar tesis etmişlerdi. İslam Devrimi ve Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgali gibi önemli bölgesel gelişmeler neticesinde Batı güvenlik sistemi bağlamında Suudi Arabistan’ın rolü ve önemi had safhaya çıkmıştı. İslam Devrimi’yle Ortadoğu’daki en güçlü ve en yakın müttefikini kaybeden ABD, Sovyetler Birliği’nin de Afganistan işgaliyle Basra Körfezi’ne doğru yayılma temayülü göstermesi ile birlikte, Suudi Arabistan ve rejiminin bir ayağı olan Vahhabi ideolojisi ABD’nin bölgedeki çıkarlarının korunması ve statükonun sürdürülebilmesi açısından hayati önem arz ediyordu.

Genel olarak İslam ve hususiyetle Suudi Vahhabi düşüncesinin sahip olduğu temel ilkeler sayesinde, İslam dünyası ve daha dar ölçekte Ortadoğu bölgesinde Sovyetler Birliği destekli ve yanlısı, Batı karşıtı seküler ve milliyetçi ideolojiler ile mücadele eden ABD, Suudi Arabistan ve onun din anlayışını etkili bir araç olarak görmekteydi (Enazy, 2009). 1979 öncesinde Nasır yönetimi altındaki sosyalist Mısır, Baas rejimi ile yönetilen Irak ve Suriye, sosyalist Cezayir ve Güney Yemen’e karşı verilen ideolojik rekabette Vahhabi düşüncesi stratejik bir rol üstlenmiştir.

Bu tarihten sonra, bölgede yayılma eğilimi gösteren Moskova ve revizyonist politika izleyen Tahran’ın önüne geçilmesi ve dengelenmesi açısından Suudi Vahhabiliği aktif bir görev icra etmeye koyulmuştur. Nitekim hem Afganistan’da hem de İran’da meydana gelen gelişmeler Suudi hanedanını ve Vahhabi ulemayı rahatsız edecek nitelikteydi. Afganistan’da Müslümanlar, gayrimüslim bir devletin işgali altına girmişler, İran’da ise Vahhabi ulema tarafından düşman olarak görülen Şii ulema yönetime hakim olmuştu. Böylece İran ve Sovyetler Birliği, Suudi Arabistan ve

ABD'nin ortak düşmanı haline gelmiş ve sıkı bir işbirliği yapılarak iki ideolojinin de bölgede yayılmasının önüne geçilmeye gayret gösterilmiştir. Buradan bakınca, devasa kaynakları ile petrol arzını temin etmesinin yanında, siyasal anlamda otoriter ve dinsel/ideolojik anlamda Sünni mezhebinin daha radikal ve sert bir yorumundan müteşekkil Suudi rejimi, Batının ve hususiyetle ABD'nin bölgedeki çıkarlarının korunması hususunda güvenlik ve istikrar sağlamaktaydı. Bu ittifak ilişkisi Soğuk Savaş sonrası dönemde ise kısmen devam etmiştir.

Fakat 21. yüzyılın hemen başında meydana gelen gelişmeler Riyad-Washington kadim ittifak ilişkisini derinden sarsmıştır. ABD'de meydana gelen terörist saldırılarının müsebbibini aramaya koyulan Batılı uzmanlar, ekonomik, toplumsal ve siyasal kökenleri üzerine odaklanarak, Ortadoğu bölgesindeki otoriter rejimleri işaret etmişlerdir. II. Dünya Savaşı'ndan bu yana Ortadoğu'da hayati çıkarlarını korumak amacıyla İran, Suudi Arabistan ve Mısır gibi otoriter rejimlerle ittifak ilişkisi içerisine girmek, ABD'ye bölgede güvenlik ve istikrar kazandırıyordu. Ancak Washington perspektifinden 11 Eylül saldırıları, ABD'yi daha yakın bir güvenlik tehlikesi ile baş başa bırakmış ve bölgenin demokratik olmayan yönetimleri bunda büyük rol oynamıştı. Bu nedenle Bush yönetimi, Ortadoğu bölgesine yönelik dış politika anlayışında köklü bir değişikliği gitmiştir. 11 Eylül saldırılarının hemen akabinde ABD "teröre karşı savaş" stratejisini belirlemiştir. Batılı güvenlik uzmanlarına göre Soğuk Savaş dönemin ve Soğuk Savaş sonrası Clinton yönetiminde olduğunun tersine, tehdidin mekânı ve zamanı açıkça belli değildi ve ona İslam dininin bazı katı uygulamaları ideolojik kaynaklık etmekteydi.

Batılı uluslararası ilişkiler uzmanlarına göre Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'nin Batı ve ABD'ye açık bir ideolojik ve askeri tehdit oluşturmasının tersine, 11 Eylül ile beliren radikal siyasal İslam tehdidi açık değil, belirsiz ve sınırları muğlak idi. İslam dünyası ve Arap ülkelerinde temel özgürlüklerin yokluğu bu ülkelerdeki halkları harekete geçiren tek araç İslam olmakta ve genel olarak Batı ve ABD'ye karşı kullanılan aşırıcılıkla sonuçlanmaktadır (Wright, 2008). Bu nedenle, 11 Eylül'le birlikte ABD'nin Ortadoğu'daki öncelikleri değişmiştir. Daha önce, bölgede güvenlik ve istikrar temin edildiği sürece bölgenin demokratik olmayan siyasal sistemleri sorun

teşkil etmiyordu. Ancak şimdi güvenlik ve istikrarı bozan bizzat bu siyasal sistemler olarak görülmeye başlanmıştır. ABD'ye tehlike oluşturan otoriter Arap ülkelerinin siyasal sistemlerinin demokrasiye doğru evrilmesi Bush yönetiminin temel ulusal güvenlik stratejisi haline getirilmiştir (Cook, 2005). Bush liderliğinin bu yeni güvenlik stratejisine göre Ortadoğu'da demokrasinin ilerletilmesi, Amerikan siyasal değerlerinin yayılmasının yanında, ABD'nin güvenliğine katkı sağlayabilirdi. Arap dünyasında demokrasi geliştikçe ve yayıldıkça, bölgedeki anti-Amerikan terörizm ortadan kaybolabileceği düşünülüyordu (Gause III, 2005). Bu anlamda Ortadoğu'da demokratikleştirme politikası ABD'nin güvenlik politikası ile uyumluydu.

Aslında, 2002'de Ulusal Güvenlik Stratejisi kapsamında şekillenen “Bush Doktrini”, uluslararası ilişkiler teorilerinden hem realist gelenek hem de liberal gelenek içerisinde bir yere oturtulabiliyordu. Realist paradigmanın penceresinden 11 Eylül hadisesi değerlendirildiğinde, saldırı devlet dışı bir örgüt tarafından gerçekleştirilmiş ancak söz konusu örgütün arkasında ona sponsorluk yapan devletler bulunmaktadır. Bu nedenle, sadece eylemi gerçekleştiren örgüt ile mücadele etmek ulusal güvenlik ve istikrarı sağlamayacak, bununla birlikte ona destek çıkan rejimlerde değişmelidir. Öte yandan liberal paradigmadan olayları analiz ettiğimizde, 11 Eylül saldırılarının meydana gelmesinde etkili olan temel ekonomik, toplumsal ve siyasal faktörlere inmek gerekmektedir. Bu faktörler incelendiğinde eylemi gerçekleştiren grubun neşet ettiği bölge, ekonomik olarak geri kalmış ve toplumsal olarak dışlanmış grupların bulunduğu ve siyasal olarak temsili kurumların olmadığı, bu nedenle halkın siyasal sistemin dışına itildiği otoriter/totaliter rejimlerden meydana gelmektedir

Bu çerçevede, Bush Doktrini temel iki sütuna dayandırılarak bir taraftan teröre destek veren ve ABD'nin ulusal güvenliğini tehdit eden rejimler (Şer Ekseni) değiştirilmeye çalışılmış, diğer taraftan benzeri terörist örgütlerin zemin bulmasını engellemek maksadıyla Ortadoğu bölgesinde demokratikleştirme politikası uygulanmaya konulmuştur. Böylece, Büyük Ortadoğu Projesi adı altında Kuzey Afrika ve Ortadoğu'dan oluşan geniş coğrafya bu strateji kapsamında dönüştürülmeye çalışılmıştır. 11 Eylül sonrası Amerikan dış politikası üzerinde etkili olan algı, Ortadoğu bölgesinin demokratik olmayan rejimlerinin farklı grupların siyasal sisteme

katılmalarına imkân vermediğini ve dolayısıyla kendisini sistem içerisinde ifade edemeyen grupların aşırılaşmaya kaydığını. Bu düşünceden hareketle Bush yönetimi, bölgede Saddam'ı devirip istikrarlı ve demokratik bir Irak'ı kurdukları takdirde bölgede demokratik reformların önünün açılacağını düşünüyordu. Diğer bir deyişle, Irak'ın otoriter bir rejimden demokrasiye dönüştürülmesi ile Ortadoğu bölgesinde kendiliğinden ortaya çıkacak halk hareketleri üzerinde pozitif bir domino etkisi üreteceği umuluyordu.

Bu bakış açısı, 1990'ların tersine demokratikleşme gündemini güçlendirmiştir. Bu çerçevede, Kasım 2003'te ülkesinde Başkan Bush tarafından açıklanan Geniş Ortadoğu İnisiyatifi (Greater Middle East Initiative) ve 2008 G-8 zirvesinde duyurulan Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ortaklık İnisiyatifi (The Broader Middle East and North Africa Partnership Initiative), 11 Eylül sonrasında ABD'nin Ortadoğu coğrafyasında demokratikleştirmeye verdiği önemi ortaya koymaktadır. Ne var ki, demokratikleştirme stratejisi bağlamında düşünüldüğünde olumlu gelişmeler olan Irak'ta Şiiilerin iktidara gelmesi, Lübnan'da Hizbullah'ın güçlenmesi ve siyasal sistemde etkinliğini artırması ve Filistin'de Hamas'ın serbest seçimleri kazanması, ABD'nin bu stratejisinden geri adım atmasına neden olmuştur.

Bush yönetiminin Ulusal Güvenlik Stratejisi çerçevesinde teorik olarak İran, Irak ve Kuzey Kore “şer eksen” diye tabir edilen ülkeler yukarıda değindiğimiz realist paradigma çerçevesinde hedef tahtasına yerleştirildiyse de Suudi Arabistan, liberal paradigma çerçevesinde hedef tahtasına konulmuştur. 11 Eylül'de ABD ana kıtasının saldırıya uğraması ile Suudi Arabistan'ın dini ve siyasal yapısının bölgede Amerikan çıkarlarına hizmet ettiği algısı yıkılmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi eylemi gerçekleştirenlerin ezici çoğunluğunun Suudi vatandaşı olması, eylemin baş mimarının Suudi doğumlu Usame bin Ladin olması ve Afganistan ve Irak'ı işgal eden ABD, burada kendilerine karşı savaşan Suudi vatandaşları ele geçirmeleri gibi değişkenler bir araya getirildiğinde, ABD tarafından Suudi rejiminin 11 Eylül saldırılarında sorumlu olduğu ve ABD'nin teröre karşı savaş stratejisine destek vermediği kanısına varılmıştır.

11 Eylül eylemi ardından güvenlik uzmanlar, ABD'nin neden böyle bir

saldırıya maruz kaldığı ve Suudi rejiminin nasıl bu saldırıyı gerçekleştirenler arasına terörist yetiştirdiği soruları üzerinde çalışmaya başlamıştır. Bu çalışmalarda iki faktör öne çıkmıştır: Suudi monarşisi ve Suudi Vahhabiliği. Batı ve özellikle ABD’de kabul gören görüş, Suudi Arabistan’ın siyasal, ekonomik ve toplumsal problemleri eylemi gerçekleştiren kişi ve örgütlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır (Okruhlik, 2002). Uzun yıllar hem Suudi yönetimi hem de devlet dışı kurum ve bireyler Vahhabi ideolojisini yayan cami, medrese ve okulların açılması ve faaliyet yürütmesini İslam dünyasında olduğu gibi Batı ve özellikle ABD’de de desteklemişlerdir. Suudi hanedanlığı ile Vahhabi ideolojisi arasında patronaj ilişkisi bulunmakta ve hem içeride hem de dışarıda Vahhabi hareketi desteklenmektedir. Suudi rejimi, Muhammed ibni Abdülvahhab ile Muhammed ibni Suud arasında 1744’te yapılan ittifaktan beri Suudi hanedanlığı Vahhabi ideolojisinin yayılmasını askeri, ekonomik ve siyasal araçları ile kolaylaştırmaktadır. Bu durum, ABD açısından, çıkarlarına hanel getirmedığı sürece 11 Eylül saldırılarına kadar sorun edilmemiştir. Ancak 11 Eylül ile birlikte Vahhabi ideolojisinin temel olarak Batı karşıtı olduğu ve militarist bir şekilde kendi demokratik değerlerine yöneldiği kanısı oluşmaya başlamıştır (Hoveyda, 2002).

Bu durumu Ataman (2009: 65) şöyle açıklamaktadır:

On yıllardır ABD’nin bölgedeki en yakın müttefiki ve stratejik ortağı olan ve hemen her konuda ABD’yle paralel hareket eden Suudi Arabistan, ilk kez 11 Eylül olaylarından sonra Amerika’da tartışma konusu olmaya başlamıştır. Suudi Arabistan başta olmak üzere bütün bölge ülkeleri için bir milat olan bu saldırılardan sonra ABD ile ilişkilerinde önemli bir yeniden yapılanma yaşanmıştır. 11 Eylül saldırılarını gerçekleştiren kişilerin Suudi vatandaşı olmalarından dolayı ABD’nin ülkeye bakışında önemli değişimler gözlenmiş ve ülkenin Batı’daki imajı değişmeye başlamıştır.

11 Eylül 2001 sonrasında gerek Amerikan kamuoyu düzeyinde olsun gerekse resmi kurumlar ve temsilciler düzeyinde olsun Suudi Arabistan’ın dayandığı iki sütun olan monarşi/Suudi hanedanı ve Vahhabilik/ulema ağır suçlamalara maruz kalmıştır. Devlet adamları düzeyinde meydana gelen Suudi düşmanlığına baktığımızda, ABD’de

Kongre üyeleri Suudi yönetimini rahatsız edecek ifade ve girişimlerde bulunmuşlardır. Bunlardan en önemlisi, Kasım 2003'te bir grup senatör, Suudi Arabistan Sorumluluk Yasası'nı Kongre'ye sunmasıdır. Anılan yasa, terörizme verdiği eğitim, finansal ve ideolojik desteği kesmesi amacıyla Suudi Arabistan'a diplomatik ve askeri yaptırımları öngörüyordu (Fürtig, 2007). Amerikalı senatör John McCain, Suudi Arabistan'ı topraklarında aşırıların faaliyet göstermesine izin vermesi ve onlara finansal destek çıkması nedeniyle “çifte oyun” oynamakla suçlamıştır. Dışişleri Komitesi Başkanı Joseph Biden, Suudi okullarının anti-Amerikan düşüncelerin zemini olduğunu iddia etmiştir. Silahlı Kuvvetler Komitesi Başkanı olan diğer bir Kongre üyesi ise ABD'nin Suudi Arabistan'dan askeri güçlerini geri çekmesi gerektiğini ileri sürmüştür (Peterson, 2002). Üstelik Dışişleri Bakanlığı tarafından idare edilen Uluslararası Dinsel Özgürlükler Komitesi'nin Başkanı, İslam'ın farklı bir sürümü olan Vahhabiliği ihraç etmeye ve finansal kaynak sağlamaya devam etmesi nedeniyle Suudi Arabistan'ı ABD'ye stratejik tehdit olarak tanımlamıştır (Gause, 2004).

Diğer taraftan Suudi Arabistan'a ilişkin suçlamalara kamuoyu seviyesinde bakıldığında, en dikkate değer gelişme Amerikan halkı üzerinde Suudi algısı üzerine yapılan anket sonuçlarıdır. Arap Amerikan Enstitüsü tarafından Ocak 2001 ve Aralık 2001 dönemlerinde yapılan iki ankette Amerikan halkının Suudi Arabistan algısı radikal bir şekilde değişmiştir. Ankete göre, Ocak 2001'de Amerikan halkı %56 oranında Suudi Arabistan'a olumlu ve %28 oranında olumsuz bakarken, Aralık 2001'de %58 seviyesinde olumsuz ve %24 seviyesinde ise olumlu bakılmaya başlanmıştır (Peterson, 2002). Bunun yanında, Suudi Arabistan'da 11 Eylül hadisesinden tam bir yıl sonra Eylül 2002'de yapılan ankette, katılımcıların %87'sinin ABD hakkında olumsuz düşündüğü görülmüştür (Nibbloc, 2006). Yine, Pentagon Danışma Kurulu'na bir rapor sunan araştırma kuruluşu RAND, 11 Eylül 2001 eyleminde Suudi hükümetinin doğrudan sorumluluğu olduğunu iddia etmiştir. Daha da ileri giderek, Suudi Arabistan'ın ABD'nin düşmanı olduğunu ve Washington'un Suudi hükümetine teröristlere desteğini kesmesi yönünde bir ultimatoma vermesi gerektiğini ileri sürmüştür (Hoveyda, 2002).

Riyad-Washington hattında gerilimin tırmandığının en somut göstergesi

ABD'nin Suudi Arabistan'daki Prens Sultan hava üssünü Ağustos 2003'te kapatmasıdır. II. Körfez Savaşı'nda tesis edilen ve III. Körfez Savaşı'na kadar Irak'ı havadan kontrol altında tutan bu askeri üs, iki ülke ilişkilerinin soğuması ve Suudi iç muhalefetine uzun zamandır yabancı askeri varlığını sorun etmesi nedeniyle Katar'ın el-Udayid kampına taşınmıştır (Fürtig, 2007). Suudi yönetimi, bir taraftan ABD'nin rejimin yapısal değerlerine karşı suçlamalarda bulunması ve demokratikleştirme stratejisi, diğer taraftan Suudi rejiminin içeriden güçlü bir muhalefet ile karşılaşması nedenleri ile dinsel ve siyasal konularda değişim çabası içerisine girmiştir. İlk etapta Suudi yönetimi Ekim 2003'te yaptığı açıklama ile ülke de 12 ay içerisinde yerel seçimlerin yapılacağı ilan edilmiştir. Suudi Arabistan'da yapılan yerel seçimlerde ülkenin doğu bölgesinde yaşayan Şiiilerin siyasal sisteme katılmasının önünü açmıştır. Nitekim el-Hasa bölgesine tanınan altı kontenjandan beşini bölgede yaşayan Şii gruplar kazanmıştır (Kapiszewski, 2006).

2003 işgali ile Irak'ta başlayan kanlı iç savaş ve ABD ile savaşan gruplar arasında Suudi vatandaşlarında bulunması iki ülke ilişkilerini iyice germiştir. Bazı verilere göre, dışarıdan gelerek Irak'ta ABD'ye karşı savaşan grubun yaklaşık %25'i Suudi vatandaşlarından oluşmaktaydı (Nibbloc, 2006). Böylece Bush yönetimi, Suudi Arabistan'ı yalnızca 11 Eylül saldırılarının siyasal, ekonomik ve toplumsal temelini hazırlamakla değil, bununla birlikte teröre karşı verilen savaşta ABD'nin karşısında konumlanmakla itham etmiştir. Bunun karşısında Batının ve özellikle ABD'nin daha fazla suçlama ve baskılarına dayanamayan Suudi yönetimi, ulema ile irtibata geçerek fetva yayınlattır. 1 Ekim 2007'de yayınlanan fetva, genç Suudi vatandaşlarının ülke dışında cihat yapmalarını yasaklamıştır (Saab ve Riedel, 2008).

11 Eylül saldırılarının sorumluları arasında Suudi vatandaşlarının bulunması, ABD'nin Afganistan ve Irak'ta kendilerine karşı savaşan Suudi vatandaşlarını ele geçirmeleri ve son olarak Suudi Arabistan'ın otoriter ve Vahhabi ideolojisiyle insanları radikal düşüncelere sevk ediyor olduğu iddiası gibi önemli gelişmeler sonucunda Suudi Arabistan, ABD tarafından hedef tahtasına oturtulmuştur. Afganistan'da Taliban ve Irak'ta Baas rejiminin alaşağı edilmesi kadar bu durum da İran tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Suudilerin kadim müttefiki ve "güvenlik muhafızları" (Batı) bu değerlere

karşı savaş açmış ve az da olsa Ortadoğu'da İran'ın karşısında Suudileri zayıflatmıştır.

İran'ın nükleer programı ve Suudi Arabistan

11 Eylül 2001 sonrası teşekkül eden yeni bölgesel ve uluslararası denklemde Tahran-Riyad ikili ilişkileri üzerinde büyük oranda etkili olan diğer bir önemli değişken İran'ın zaten öteden beri düşük yoğunluklu bir şekilde devam eden nükleer çalışmalarının üzerine daha yoğun bir şekilde odaklanmasıdır. İran'ın nükleer programının bu dönemde önemli oranda mesafe kaydetmesi ve nükleer silah elde edebilecek düzeye ulaşması Basra Körfezi'nin diğer bir önemli gücü Suudi Arabistan'ı derinden kaygılandırmıştır. Yukarıda da defaten belirttiğimiz gibi II. Körfez Savaşı (1990-91) sonucu askeri, ekonomik ve diplomatik anlamda Irak'ın zayıflaması ve III. Körfez Savaşı (2003 ABD'nin Irak'ı işgali) sonucunda Irak'ın bölgesel güç mücadelesinin dışında kalması ile Suudi Arabistan, bölgede İran ile rekabete girebilecek tek güç olarak kalmıştır.

Böyle bir konjonktürde Tahran'ın nükleer silah kapasitesine ulaşarak askeri gücünü artırması, Riyad yönetimi açısından ulusal güvenlik ve bölgesel üstünlük meselesi olarak görülmektedir. Şüphe götürmez bir gerçek ki, İran'ın nükleer silah programı onun büyük güçlere karşı ulusal güvenlik politikasının ve onlarla girdiği stratejik rekabetin bir sonucudur. Ancak bu ulusal güvenlik ve stratejik rekabetin nükleer boyutunun yan etkisi ise bölgenin diğer bir önemli aktörü Suudi Arabistan'ın tedirginliğinin artması olmuştur. Başta Suudi Arabistan olmak üzere KİK ülkeleri nükleer silaha sahip bir İran'ı Ortadoğu ve Basra Körfezi'nde en etkili devletlerden biri haline geleceği varsayımıyla son derece önemli bir tehdit olarak görmektedirler. Böyle bir İran karşısında Riyad yönetiminin temel stratejisi İran'ın artan askeri gücünü engellemek ve bölgesel nüfuzunu kırmak maksadıyla kendi askeri kapasitesini artırmak olmuştur.

II. Körfez Savaşı'ndan buyana yumuşama ve normalleşme temayülü göstermiş olan Tahran-Riyad ilişkileri, İran'ın nükleer silah teknolojisine ulaşması ve bunun doğal sonucu Suudilerin tekrar İran hakkında şüphe ve kaygı hissetmeye başlamaları ile

bozulmaya başlamıştır. Bu bölümde cevabı aranacak olan soru; İran'ı nükleer silah teknolojisine ulaşma hususunda motive eden temel dinamiğin ne olduğu ve Suudi Arabistan'ın İran'ın böyle bir çaba içerisine girmesine nasıl bir tepki verdiği? Diğer bir soruyla, bölgesel askeri ve siyasal dengeleri yerinden edecek kapasiteye sahip nükleer program, normalleşme yolunda ilerleyen Tahran-Riyad ilişkileri üzerindeki etkisi ne olduğudur? Bu sorulardan hareketle hâlihazırda İran'ı bu konuda harekete geçiren dinamikler ve nükleer çalışmalarının tarihsel boyutuna değinelim.

Tahran yönetimi açısından, nükleer teknoloji ve nihayetinde muhtemelen nükleer silaha sahip olma durumu ulusal güvenlik, ulusal gurur ve ulusal çıkar meselesi olarak görülmektedir. İran yönetimlerini öteden beri motive eden bu faktörleri Shahram Chubin şöyle açıklamıştır: “İran'ın nükleer kapasite arayışı belirli kilit hedeflere referans yapılarak anlaşılabilir: caydırma (rejimin devamlılığı), bölgesel nüfuz için araç, rejimin meşruiyeti bağlamında milliyetçi bir kart ve pazarlık kartı” (Chubin, 2006). Bu anlamda, tarihi tecrübeleri ve mevcut coğrafi zorunluluklar dikkate alındığında Tahran yönetiminin nükleer programı yeniden başlatma ve sürdürme stratejik düşüncesi rasyonel bir aklın neticesidir (Brzezinski, 2004).

Irak'ın İran topraklarını işgal etmesi ile başlayan I. Körfez Savaşı'nın İran üzerinde bıraktığı etki halen canlılığını korumaktadır. Anılan savaşta yaklaşık 500,000 İran vatandaşı hayatını kaybetmiştir (Barzegar, 2009a). Özellikle bu savaşta Saddam Hüseyin'in 1988'de İran'a karşı kimyasal ve biyolojik silahlar kullanması, İranlı yöneticileri ülkenin ve rejimin güvenliğinin teminatını nükleer silah teknolojisine sahip olmakta görmelerine neden olmuştur (Dorraj, 2006). Tahran-Bağdat arasında ateşkes anlaşmasının imzalanmasının kimyasal ve biyolojik silahların kullanılmasının ardına gelmesi söz konusu savaşın kaybedilmesi kısmen buna bağlanmıştır (Browen ve Kidd, 2004). Irak ile verilen uzun ve yıkıcı savaştan sonra ülkenin muhafazakâr siyasal elitlerinin nükleer programı İran'ın nüfuz ve güvenliğinin nihai garantisi olarak gören dünya görüşü ülkenin nükleer teknoloji yönünde ilerlemesinde rol oynamıştır (Chubin ve Liwak, 2003). Son olarak Saddam liderliğindeki Irak'ın I. Körfez Savaşı'nda İran şehirlerine Scud füzeleri ile saldırması ve bu nedenle birçok sivilin hayatını kaybetmesi, İran halkının kolektif şuur altında en azından caydırmak maksadıyla kitle imha

silahlarına sahip olunması gerektiği fikrini doğurmuştur (Dorraj, 2006).

Diğer taraftan, İran'ın tarihsel hafızası, müdahale ve aşağılanma zihinsel alt yapısı ile doludur. İran, asırlar boyunca yabancı güçler tarafından ya işgale uğramış ya da içişlerine müdahale edilmiştir. İran'da uzun ve acılarla dolu yabancı müdahalesi İranlılar için bağımsızlık konusunu önemli bir unsur haline getirmiştir. Yüzyıllardır İran halkı ve toprakları bölgede emelleri olan büyük güçler tarafından birkaç kere işgale uğramıştır. Hatta İran'ın; asırlardır Araplar, Moğollar, İngiltere ve Rusya tarafından müdahale edilerek yarı-sömürge bir şekilde yaşadığı söylenebilir (Perthes, 2010). Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında İran, sahip olduğu stratejik konumu nedeniyle dönemin büyük güçleri İngiltere ve Rusya tarafından müdahale edilerek nüfuz alanlarına ayrılmıştır. Diğer taraftan, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ülkenin sahip olduğu petrolü millileştiren Muhammed Musaddık, Birleşik Devletler ve Birleşik Krallık'ın istihbarat örgütleri olan CIA (Central Intelligence Agency) ve MI6 (Military Intelligence-Section 6)'nın da içerisinde bulunduğu bir darbe ile yönetimden indirilmiş ve Muhammed Rıza Şah tekrar görevine geç(iril)miştir (Amirahmadi ve Shadidsaless, 2013). Tüm bunlar İran halkının bağımsızlık ve ezilmişlik duygularını meşrulaştıran tarihsel gelişmeler olarak görülmektedir. Aynı zamanda öteden beri yabancı müdahalesinin önüne geçmek maksadıyla nükleer silah gibi caydırıcılığı bulunan bir savunma aracının elde edilmesi ulusal dava haline gelmiştir.

Nükleer programın ulusal güvenlik bağlamında değerlendirildiği bir diğer dinamik, 11 Eylül sonrası bölgesel ve uluslararası politikanın mevcut statükosunun derinden değişmesi ve İran'ın bu konjonktür içerisinde kendisini nükleer silahlara haiz devletler arasında sıkışmış olarak hissetmesidir. Diğer bir anlatımla, İran rejimi açısından tehlikeli bir dönemi başlatan bölgesel ve uluslararası bağlamda ulusal güvenlik meselesi Tahran yönetimini nükleer silaha yönlendirmektedir. 11 Eylül'ün ardından İran yönetiminin tehdit algılaması içerisine girdiği en önemli devlet ABD olmuştur. Evveliyatla İran'da, 1979'da ABD'nin müttefiki Pehlevi rejiminin yıkılmasından bu yana iki ülke ilişkilerinin temel işleyiş şekli karşılıklı düşmanlık ve güvensizlik şeklinde olmuştur. İran'da yönetime geçen siyasal erkin ABD'ye ilişkin tarihi nefret duygusu, Washington yönetiminin Ortadoğu bölgesindeki rolünü İran'ın

ulusal güvenliğine bir saldırı olarak görmelerini meydana getirmektedir (Ehteshami, 2000). Tahran'ın Washington'a yönelik endişeli duruşu, 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması ve 11 Eylül sonrası meydana gelen bölgesel gelişmeler nedeniyle iyice güçlenmiştir.

11 Eylül ile değişen ABD'nin dış politika stratejisi, Eylül 2002'de yayınlanan "Birleşik Devletler Ulusal Güvenlik Strateji" belgesi ve Aralık 2002'de yayınlanan Kitle İmha "Silahları ile Mücadelede Ulusal Strateji" belgesi olmak üzere iki temele dayandırılmıştır. Bu stratejiye göre, Soğuk Savaş döneminde düşman açık bir şekilde ortadaydı(Sovyetler Birliği) ve askeri tehdidi çevrelemek için caydırma stratejisi kullanışlı olmaktadır. Ancak şimdi haydut devletler ve onlardan destek alan terörist gruplar önceki tehdit algılamasından farklılık göstermekte ve dolayısıyla bu tehditlerin ortadan kaldırılması gerektiği ileri sürülmüştür. Bu bağlamda Bush yönetimi "şer eksenini" olarak bir düşman devletler grubu şekillendirmiş ve İran'ı da buna dahil etmiştir. İran'ın bu gruba eklenmesinde ABD ile İran'ın Ortadoğu bölgesinde çatışan çıkar algılamaları ve bölgenin sorunları üzerine karşıt görüşleri savunmalarından da kaynaklanmaktaydı. Washington yönetimi perspektifinden İran, Ortadoğu bölgesinde silahlı ve terörist grupları desteklemekte(Hamas, Hizbullah), Filistin-İsrail çatışmasında muhtemel bir barışı getirecek olan iki devletli çözümü reddetmekte, hatta İsrail devletinin varlığını kabul etmemekte ve kitle imha silahlarına haiz olarak ABD'nin bölgedeki hakimiyetine meydan okumaktadır (Amirahmadi ve Shadidsaless, 2013). Bu dinamikler nedeniyle Washington yönetimleri İran'ı kaygı ile izlemektedirler.

11 Eylül hadisesinin gerçekleşmesi ise zaten uzun zamandan beri var olan karşılıklı düşmanlık ve güvensizlik algılamasını daha da sertleştirerek devamlılığına katkı sağlamıştır. Bu minvalde, İran devleti ve halkı 11 Eylül saldırılarında her hangi bir rol almamalarına rağmen Bush idaresi Tahran'ı da "şer eksenini"ne eklemiştir. Tahran yönetiminin Afganistan'da Taliban rejimine karşı verilen savaşta yapıcı ve kolaylaştırıcı bir rol üstlenmesine rağmen, Bush yönetimindeki birçok neo-muhafazakâr devlet adamı tarafından suçlanmaya çalışılmıştır (Sariolghalam, 2003). Bunlara ek olarak karşılıklı tedirginliği artıran faktör ABD'nin Ortadoğu ve Orta Asya'ya askeri olarak yerleşmesidir. Amerikan askeri güçleri Ekim 2001'de Afganistan ve Mart 2003'te

Irak'a konuşlanmıştır.

Her ne kadar İran rejimine düşman Taliban ve Baas rejimleri ABD tarafından ortadan kaldırıldılarsa da İran'ın doğu ve batısına ABD güçlerinin yerleşmesi İran'ın ulusal güvenlik kaygılarını artırmıştır. Daha geniş ölçekte ABD'nin Orta Asya cumhuriyetlerinde askeri üsler tesis etmesi ve Basra Körfezi monarşilerinde askeri üslere sahip olması ve savaş gemisi filosu bulundurması, Tahran yönetiminin stratejik algılamasında düşman ABD tarafından kuşatılmışlık düşüncesini doğurmuştur (Chubin, 2006). İran'ın mücavir coğrafyasında ABD'nin yoğun askeri varlığı, onun rejim değiştirme politikası ve İran'ın nükleer tesislerine saldırı düzenleme ihtimali bu dönemde Tahran yönetiminin ana tehdit algılamaları haline gelmiştir. ABD ile olumsuz tarihi arka planı da göz önüne alan İran yönetimi, bu uzun dönemli Amerikan tehdidinin bertaraf edilmesinin çaresini nükleer silah gibi stratejik silahlarda görmeye başlamıştır (Takeyh ve Dueck, 2007).

11 Eylül hadisesi akabinde meydana gelen bölgesel gelişmeler nedeniyle artan İran etkisi, Suudi Arabistan'ı kaygılandırıldığı gibi ABD'yi de tedirginliğe sevk etmiştir. Buna paralel olarak, 2003'te Irak'ı işgal eden Birleşik Devletler'in burada bataklığa saplanması bir sonraki rejim değiştirme durağının İran olma olasılığını ortadan kaldırmıştır. Bunları göz önüne alan Washington yönetimi, ileride nükleer silaha sahip olacak ve Ortadoğu bölgesinde ağırlığı ve saygınlığı büyük oranda ivme kazanmış olan İran'ı çevreleme stratejisi izlemeye başlamıştır. İran'ın çeşitli sebeplerle artan nüfuzunun kontrol edilmesi ve azaltılması çevreleme politikasını gerekli kılmıştır (Nasır ve Takeyh, 2008). Bu nedenle İran'ın hem Ortadoğu'da yükselen profilinin önüne geçmek hem de nükleer silah üretmesini engellemek amacıyla ABD tarafından İran'a bir dizi yaptırım uygulanmaya başlanmıştır.

Öte yandan İran, stratejik olarak nükleer silahlara sahip devletlerle aynı coğrafyada bulunmaktadır. Bu durum da İran'ın bölgesel stratejik hesaplarında nükleer silah teknolojisine önem kazandırmaktadır. Şöyle ki, İran'ın doğu komşusu ve Sünni Pakistan'ın nükleer silahları bulunmaktadır. Benazır Butto ve Pervez Müşerref yönetimindeki Pakistan, Afganistan'da İran'a karşı Taliban rejimini desteklemiş ve

onun yönetime geçmesinde büyük rol oynamıştır (Dorraj, 2006). İran, komşusu Pakistan ile 1990'lar boyunca özellikle Afganistan konusunda sorunlar yaşamış ve güvenlik tehdidi olarak bakmıştır Pakistan'a. Bu bağlamda 1998'de Pakistan yönetiminin nükleer test yaparak nükleer güce sahip olduğunu kanıtladığında bu durum İran yönetiminde endişe kaynağı olmuştur. Böylece, eski Cumhurbaşkanı Rafsancani, Pakistan'ın nükleer denemesini, nükleer silahların bölgede yayılması hususunda büyük bir adım olduğunu dile getirmiştir (Takeyh ve Dueck, 2006). Bu aslında, bölgenin silahlanma yarışına gideceğinin ilk göstergesiydi.

İkinci ve İran'ın en fazla tehdit algılaması içerisinde olduğu nükleer silaha sahip devlet İsrail'dir. İsrail'in 1960'lardan beri nükleer silahları bulunmakta ve 1968 Nükleer Silahların Yayılmasını  nleme Anlaşması (NPT)'na taraf olmayan bir nükleer g c olarak İran'ı tedirgin etmektedir (Bahgat, 2005). Ortadoğu bölgesinde nükleer silah kapasitesine sahip tek  lke İsrail'dir. Gerek şah döneminde gerekse 1979 sonrasında olsun, İranlı yöneticiler İsrail'in nükleer silah teknolojisine sahip olması ve NPT Anlaşması'nı imzalamaması ve bunun doğal sonucu olarak bölgesel güvenlik ve istikrara zarar vermesi nedeniyle İsrail yönetimini eleştirmişlerdir. İki  lke arasındaki diplomatik ilişkiler İran'da meydana gelen devrimle kopmuş ve Tahran ve Tel Aviv karşılıklı olarak birbirlerini d şmanlaştırmayı günümüze kadar devam ettirmişlerdir. Tahran, varlığının bile meşruiyetinin tartışmalı olduğunu d ş nd ğu İsrail'in bu teknolojiye sahip olmasından büyük rahatsızlık duymakta ve ulusal güvenliğine tehlike olarak görmektedir. İşte bu nedenle İsrail'in tehditleri karşısında kendini güvence altına alma ve Ortadoğu'da askeri g c dengesinde kendi lehine değişiklik yapma düşüncesi, İran'ı nükleer program konusunda motive eden başka bir faktördür.

Bunların yanında, İran'ın daha uzak komşuları olan Rusya, Çin ve Hindistan'da nükleer kapasiteye sahip devletlerdir. Kısa vadede İran yönetimi bu devletlerden güvenlik tehdidi algılamamakta ancak, yakın coğrafya üzerinde üstünlük mücadelesi nedeniyle söz konusu devletler karşısında nükleer kapasiteye ulaşarak bölgede ve bu devletler nezdinde konumunu g clendirme ve saygınlığını artırma hesabı içerisinde bulunmaktadır. İran'ı nükleer teknoloji konusunda kararlı kılan ikinci bir dinamik ise ulusal çıkar meselesi olarak görülmesidir. Yani, artan nüfusu ve gelişmekte

olan sanayisi ile İran, nükleer teknolojiye ihtiyaç duymakta. Zaten İranlı yöneticiler, nükleer teknoloji elde etme çabalarını bu argümana dayandırmakta ve NPT Anlaşması'nın kendilerine hak tanıdığı çerçevede çalışmalar yürüttüklerini ileri sürmektedirler.

Üçüncü dinamik, İran liderliği ve halkı nükleer teknoloji ve silah kapasitesini ulusal gurur meselesi olarak görmektedirler. Bunda, İran'ın güçlü bir Fars kimliğine ve milliyetçiliğine sahip olması ve buna zıt bir şekilde yabancı güçler tarafından müdahale edilerek gururunun kırılması önemli rol oynamıştır (Dorraj, 2006). İran'ın 2,500 yıllık bir medeniyet birikimi ve devlet geleneğine sahip olması, fakat bunun yanında Batı'nın emperyalizmi karşısında hep ezilmiş ve küçük düşürülmüş bir yarı-sömürge durumu, nükleer programını ulusal gurur ve saygınlık meselesi şekline dönüştürmektedir. Bu paralelde İran, Basra Körfezi'nde üstünlüğünü kanıtlama ve tüm Ortadoğu bölgesinde ise etkinliğini genişletme siyaseti izlemektedir. Bu da ona bölge devletleri karşısında üstün bir konum sağlayacak ve bölgesel bir süper güç kapasitesine ulaştıracaktır.

İran'ın nükleer teknoloji elde etme çabaları 1950'lere kadar götürülebilir. Bu konuda ilk girişim Muhammed Rıza Pehlevi'nin 1957'de ABD ile imzaladığı Sivil Nükleer İşbirliği Anlaşması'dır. Daha sonraki yirmi yıl boyunca ABD'nin yanında Almanya ve Fransa ile işbirliği yapan İran Şahı, nükleer programını bir hayli ilerletmiştir (Alam, 2008). İslam Devrimi ile yönetime geçen Humeyni, nükleer silah teknolojisinin İslam ile bağdaşmadığı düşüncesiyle Şah döneminde başlatılan program askıya alınmıştır (Takeyh ve Dueck, 2007). I. Körfez Savaşı'nın getirdiği savunmasızlık durumu, İranlı yöneticilerde tekrar nükleer çalışmalara başlanması düşüncesini meydana getirmiş ve 1985'te faaliyetlere başlanmıştır (Bahgat, 2005). Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra ise nükleer silah teknolojisine sahip olan ve BM Güvenlik Konseyi üyesi iki ülke olan Rusya ve Çin, İran'ın barışçıl nükleer programına yardımcı olmuştur. Bölgesel ve küresel yansımaları olan gelişme ise Ağustos 2002'de İran'ın silahlı muhalefet örgütü Halkın Mücahitleri, Natanz ve Tahran'da bulunan, uluslararası toplumdan gizlenen iki nükleer tesisi açığa çıkarmasıdır (Brzezinski, 2004). İran yönetiminin gizli nükleer programının ortaya çıkması ile Batılı devletler yanında Ortadoğu bölgesinde başta Suudi Arabistan olmak üzere diğer Arap devletleri ve İsrail'i

derinden kaygılandırmıştır.

İran'ın nükleer programı kapsamında dikkatlerden kaçmaması gereken temel nokta 2005'te İran'da cumhurbaşkanlığı koltuğuna geçen Ahmedinecad'ın dünya görüşü ve bölge siyasetine dair bakış açısı, nükleer silah konusundaki bölgesel ve küresel tansiyonu tırmandırmıştır. Batı ile ilişkileri söz konusu olduğunda son derece temkinli davranan reformist Hatemi, Ekim 2003'te Avrupa Birliği üyeleri Almanya, Fransa ve İngiltere (AB-3/EU3) ile yapılan müzakereler neticesinde nükleer silah kapasitesine ulaşacak çalışmalarını gönüllü bir şekilde askıya almıştır. İran'ın baş müzakerecisi Hasan Ruhani, AB-3 grubu Dışişleri Bakanları ile anlaşmaya vararak, Ek Protokol'ü kabul etmiş ve uranyum zenginleştirme programını rafa kaldırmıştır (Chubin, 2010). Bununla ilgili olarak, 2005 yılında Cumhurbaşkanı Hatemi, İslam Devrimi'nin 26. yıldönümünde yaptığı konuşmasında şöyle diyordu: “Biz inanıyoruz ki, uranyum zenginleştirmek hiçbir şekilde vazgeçmeyeceğimiz düzeyde doğal bir hakkımızdır. İyi niyetimizi göstermek açısından zenginleştirmeyi askıya aldık” (Agency France Press, 9 Şubat 2005).

Ne var ki, 2005'te liderliğe geçen Ahmedinecad, Hatemi yönetiminin askıya aldığı uranyum zenginleştirme projesini yeniden başlatmıştır (Alam, 2008). Ayrıca, Nisan 2006'da yaptığı bir açıklamada Ahmedinecad, endüstriyel ölçekte nükleer yakıt üretme kapasitesine gelen İran'ın artık nükleer kulüp içerisinde olduğunun altını çizmiştir. İran yönetimi bu politikasını NPT Anlaşması çerçevesinde ve barışçıl amaçlarla yerine getirmeye çalıştığını ısrarla vurgularken, başta ABD olmak üzere Batılı devletler İran'ın bu çabalarının nükleer silah elde etmeye matuf olduğunu dile getirmektedirler (Khaitous, 2009). Bu yöne açıklamalarda bulunan İran yönetimi bölge devletlerinin ve uluslararası toplumun dikkatini üzerine çekmiştir.

İran yönetiminin nükleer programı konusundan en temel dayanağı, NPT Anlaşması ve Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu gözetiminde barışçıl amaçlar doğrultusunda sivil nükleer teknolojiye ulaşmak kendi meşru hakları olduğu düşüncesidir. Bu konuda seçimi kazanan Ahmedinecad, 26 Haziran 2005'te yaptığı basın açıklamasında şöyle demiştir:“ modern teknolojinin elde edilmesi ve bütün

alanlarda ileriye gidilmesi İran halkının meşru hakkıdır. Nükleer teknoloji İran gençliğinin bilimsel ilerlemesinin bir neticesidir” (IRNA, 26 Haziran 2005).

Bu kapsamda Ahmedinecad yönetimi 10 Ağustos 2005’te İsfahan ve 10 Ocak 2006 tarihinde Natanz’da nükleer faaliyetlerini tekrar başlatarak (Alam, 2008), Batının ve bölge devletlerinin dikkatlerini üzerine toplamıştır. İran’ın nükleer teknoloji konusundaki kararlılığı ve ısrarı, Şah dönemi veya 1979 sonrası olsun, ülke yönetiminde pragmatist Rafsancani, reformist Hatemi veya muhafazakâr Ahmedinecad olsun milli bir dava olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Özellikle Ahmedinecad yönetimi açısından, nükleer programın yeniden başlatılması ve kararlılıkla sürdürülmesi onu İran milliyetçiliğinin ve ABD ve İsrail tehditlerine karşı kuvvetlenerek ve devletin uzun dönemli enerji ihtiyaçlarını karşılayarak, milli çıkarların savunucusu haline getirmektedir.

Çalışmaya ilişkin olarak Suudi Arabistan’ın İran’ın nükleer programına dair tutum ve davranışına gelecek olursak, derin bir ikilem içerisinde bulunduğunu söylemek abartı olmaz. Bölgenin önemli bir oyuncusu olarak Suudi Arabistan, İran’ın nükleer silah kapasitesine haiz olmasına askeri, siyasi ve güvenlik gerekçeleri nedeniyle karşı çıkmaktadır. Suudi Arabistan yönetiminin bu konuda İran’a karşı bir pozisyon takınmasında rol oynayan temel parametreleri şöyle sıralayabiliriz. Birinci ve en önemlisi, Tahran ve Riyad, bilhassa 2003 Baas rejiminin yıkılmasından sonra, bölgesel üstünlük ve etkinlik alanında birbirlerini rakip olarak görmektedirler. Böyle bir bakış açısının egemen olduğu ikili ilişkilerde zaten Irak’ın oyun sahnesinden atılmasından beri yükselişte olan İran’ın, bir de nükleer silah teknolojisine sahip olarak bölgesel nüfuzunu karşı konulamaz düzeye çıkarması Suudi yönetiminin ulusal güvenlik ve bölgesel etkinlik politikaları bağlamında kabul edilemez olarak değerlendirilmektedir.

İkinci olarak, 1970’lerden ve hususiyetle İslam Devrimi’nden sonra İran, Basra Körfezi üzerinde hâkimiyet kurma gayreti içerisinde bulunmaktadır ve bu amaca ulaşma pahasına bölgede mezhepsel ve ideolojik kanalları olabildiğince yüksek düzeyde zorlamaktadır. Bu politika ise başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez monarşilerinin iç ve dış güvenliğini tehlikeye düşürmektedir. İş te buradan hareketle Suudi Krallığı,

askeri kapasitesini kuvvetlendiren nükleer bir İran'ın bölgede daha fazla revizyonist hareket edebileceğini düşünmektedir. Riyad yönetiminin bölgesel ve ulusal güvenlik hesapları açısından değerlendirildiğinde, Nükleer silah kapasitesi ile askeri gücünü artıran İran'ın daha saldırgan bir şekilde bölgeye müdahale edeceği ve bölgede etkinliğini mümkün mertebe yukarı taşıyacağı düşünülmektedir. Diğer bir deyişle, Suudiler açısından Tahran'ın nükleer silah teknolojisine ulaşması bölgeyi İran'ın siyasal hesapları içerisine hapsedeceği ileri sürülmektedir ve hatta Irak'ta Şiilerin iktidara geçmeleri ile birlikte düşünüldüğünde nükleer bir İran, bölgede mezhepsel bağlarını daha aktif bir şekilde kullanarak Sünni Arap monarşilerinin varlığına hayati tehlike oluşturabileceği düşünülmektedir (Kaye ve Wehrey, 2007).

Üçüncü olarak, İran'ın nükleer silah üretmesi tüm Ortadoğu bölgesini silahlanma yarışı içerisine itme potansiyeli taşımaktadır. Silahlanma yarışına itilmiş olan bölge askeri, ekonomik ve siyasal istikrarsızlık ve güvensizliği beraberinde getirerek bölgesel kaos ortamı doğurabilir. Bu minvalde 9-11 Aralık 2006'da Riyad'da toplanan KİK ülkeleri temsilcileri, sivil nükleer enerji konusunda ön çalışmalara başlama kararı almışlardır. 5 Mart 2007'de Riyad'da toplanan KİK Dışişleri Bakanları, ortak nükleer enerji programındaki gelişmeleri tartışmışlardır. Diğer taraftan, Mart 2007'de gerçekleştirilen Arap Ligi Zirvesinde İran'ı, nükleer silah teknolojisi konusunda ilerlemesi bölgede sonuçları ağır ve yıkıcı olacak nükleer silahlanma yarışının başlaması ile sonuçlanacağı konusunda uyarılmışlardır (Alam, 2008). Suudi Arabistan'ın İran nükleer programı konusunda sahne arkasındaki duruşu konusunda en somut veriler Wikileaks belgeleri ile ortaya çıkmıştır. 2010'un son çeyreğinde uluslararası kamuoyuna teşhir edilen Wikileaks belgelerine göre Suudi Kralı Abdullah, İran'ın nükleer silah ürettiği takdirde Suudi Arabistan dahil bölgedeki diğer devletlerin aynı yolu izleyeceği konusunda ABD'yi uyarış, hatta daha ileri giderek Washington yönetimine yılanın başının daha küçükken ezilmesi gerektiği telkininde bulunmuştur (Masalha ve Croin, 2011).

Suudi Arabistan'ı İran'ın nükleer programı hususunda endişeye sevk eden son bir değişken, nükleer tesislerin çevresel sorunlar doğuracak olmasıdır. İran'ın nükleer çalışmalar yürüttüğü merkezler Basra Körfezi ve dolayısıyla Körfez ülkelerine çok

yakın mesafededir. Muhtemel bir deprem veya doğa olayında zarar görecektir nükleer tesisin çevreye yayacağı radyasyon tehlikesi 1986 Çernobil ve 2011 Fukuşima örnekleri nedeniyle Suudi Arabistan ve diğer Körfez monarşilerini derinden kaygılandırmaktadır. Tüm bu değişkenleri birlikte düşündüğümüzde neden Riyad yönetiminin nükleer teknoloji konusunda İran'dan rahatsızlık duyduğunu rahatlıkla anlayabiliriz.

Suudi yönetimi, kaygılandığı İran'ın nükleer programının engellenmesi noktasında derin bir ikilem içerisindedir. Bu konuda Suudilerin önünde izleyebilecekleri üç seçenek bulunmaktadır: Uluslararası düzeyde yapılan nükleer müzakereler üzerinden bir netice alınması, ABD'nin muhtemel bir askeri saldırısına destek verilmesi ve İran'ın bu hedefine ulaşmasına seyirci kalınması. Bu üç seçenek de Suudiler açısından sıkıntı teşkil etmektedir. Şöyle ki, İran'ın nükleer teknoloji konusunda başarı sağlaması demek onun zaten yükselişte olan bölgesel üstünlüğü üzerinde çarpan etkisi yapacaktır. Diğer taraftan, askeri müdahaleye çanak tutmak ve bir şekilde destek vermek İran'ın misilleme yapacağı ihtimali nedeniyle Suudilerin güvenlik tehlikesi ile karşı karşıya gelmeleri söz konusudur. İran'ın askeri saldırılara karşılık vermesi, Ortadoğu ve daha dar anlamda Basra Körfezi'nin korkunç bir savaş içerisine sürüklenme potansiyeli taşımaktadır. Bu çerçevede KİK Genel Sekreteri Abdurrahman el-Atiyye, KİK ülkelerinin İran ve nükleer tesislerine yapılacak askeri müdahaleye karşı olduklarını belirtmiştir (Alam, 2008).

Bu nedenle Suudi yönetimi bu üç seçeneğin karışımı bir politika izlemeye çalışmıştır. İran'ın nükleer silah üretmesinin engellenmesi noktasında Suudi Arabistan ve ABD hemfikirdirler. Ancak Suudiler, ABD ve İsrail'in muhtemel bir askeri müdahalesinden endişe etmektedir. İran'ın askeri misilleme tehditleri ve Suudi iç siyaseti üzerinde istikrarı bozacak etkiler doğurması ihtimali nedenleriyle Riyad yönetiminin böyle bir saldırının muhtemel neticeleri konusunda ciddi şüpheleri bulunmaktadır. İran tarafından bu konuda yapılan açıklamalar önem arz etmektedir. İran Devrim Muhafızları komutanı Muhammed Ali Caferi'nin el-Cezire televizyonuna yaptığı açıklamada, ABD'nin Körfezde bulunan askeri üslerinin İran'a karşı bir saldırı amacıyla kullanıldığı takdirde İran'ın derhal buna karşılık vereceğinin altını çizmiştir (Ehteshami, 2009a).

Bu anlamda Suudi Arabistan ve diğer Körfez monarşileri İran'ın nükleer programı ve doğuracağı bölgesel istikrarsızlık ve güvensizlik hasebiyle rahatsızlıklarını açık veya zimmî bir şekilde, bütün platformlarda dile getirmeye çabalamışlardır. Suudi Arabistan yönetiminin nükleer silah teknolojisine dair temel dış politika çizgisi tüm Ortadoğu bölgesinin nükleer silahlardan arındırılmış bir bölge haline getirilmesidir (Bahgat, 2006). Suudi monarşisinin nükleer silahlara ilişkin temel politikasının somut göstergesi Suudi Dışişleri Bakanı Suud el-Faysal'ın 2006'dak yaptığı açıklamadır. Söz konusu açıklamada Suud el-Faysal, tüm Ortadoğu'nun nükleer silahlardan ve kitle imha silahlarından temizlenmesini amaçlayan çalışmalarına İran'ın da dahil olması yönündeki çağrıda bulunduklarını ifade etmiştir (The Times, 16 Ocak 2006). Bu nedenle İsrail'in nükleer santralleri ve İran'ın nükleer programı Suudi Arabistan'da savunma ve güvenlik alanlarında derin bir güvenlik tartışması meydana getirmiştir.

İran'ın nükleer programı Tahran ve Riyad arasında anlaşmazlık ve gerilime neden olmakta, bu konuda Suudi yöneticiler pragmatist bir politika izlemeye çalışmaktılar. Bölgesel düzeyde İran ile doğrudan anlaşmazlığa düşmemek için onun uluslararası yükümlülükler çerçevesinde barışçıl amaçlarla yürütülen nükleer çalışmalarını desteklenirken, uluslararası düzeyde ABD'ye yakın durulmakta ve İran'ın bu planından duyduğu endişeleri dile getirilmektedir. Diğer bir anlatımla, Körfez Arap ülkeleri ve bilhassa Suudi Arabistan bir taraftan ABD ile resmi kanallardan tehdidin yok edilmesi noktasında bir çizgi izlerken, diğer taraftan ABD ile açık bir şekilde İran'ın nükleer programı üzerine bir bağlantı kurmayarak İran ile iyi geçinmeye çalışmaktadır.

Mesela, Suudi Dışişleri Bakanı Suud el-Faysal, ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton ile Şubat 2010'da yaptığı bir görüşmede onu, İran'ın nükleer programının doğurduğu tehditler konusunda ekonomik ve diplomatik yaptırımlar yerine, acil bir çözüm tekniğinin bulunması konusunda uyarmıştır (Sadeghi ve Ahmadian, 2011). Buna ek olarak, Suudi Arabistan açık bir şekilde askeri müdahale yolu ile İran'ın nükleer programının durdurulması yöntemine karşı olduğunu dile getirse de sahnenin arkasında farklı bir duruş sergilemiştir. Dönemin Washington büyükelçisi Prens Bender bin Sultan, 2007'de ABD Başkan yardımcısı Dick Cheney ile yaptığı görüşmede askeri seçeneğe başvurulması durumunda kendilerinin karşı gelmeyeceklerini dile getirmiştir

(Mattair, 2007). Abu Dabi merkezli düşünce kuruluşu Stratejik Çalışmalar Merkezi (The Emirates Center fo Straregic Studies) yöneticisi Cemal el-Suvaiddi, İran'ın nükleer bomba yapması ve İsrail'in bu silaha sahip olması karşısında sessiz kalmayacaklarını dile getirerek, bölgenin ve Arap devletlerinin en önemli iki gücü Mısır ve Suudi Arabistan'a bu hususta görev düştüğünün altını çizmiştir (Gulf News, 21 Mart 2007).

Arap ülkelerinin uluslararası toplumu da arkalarına alarak İran'ın nükleer silahlanmasına ilişkin kaygılarını açık ve güçlü bir şekilde deklare ettikleri toplantı Birleşik Arap Emirlikleri'nde gerçekleştirilmiştir. 16 Aralık 2005'te toplanan 6 KİK ülkesi, 5 Güvelik Konseyi daimi üyesi, Mısır, Irak, Ürdün ve Almanya, İran'ın bu politikası ile alakalı kaygılarını ve çözüm önerilerini tartışmışlardır (Khaitous, 2009). Uluslararası toplumun önde gelen ülkeleri ve Arap devletlerinin bir araya gelerek İran tehdidi üzerine görüş alış verişinde bulunmaları Tahran yönetimi üzerinde büyük bir baskı oluşturmaya yönelik bir toplantı olarak anlaşılmıştır.

Ortadoğu bölgesinde NPT'ye taraf olmayan ve nükleer silaha sahip olan tek ülke İsrail ve nükleer silah teknolojisi yolunda ilerleyen İran karşısında diğer bölge devletleri de nükleer silah teknolojisine meyledecekleridir. Bölgenin nükleer silah yarışına sürüklenmesinde bölge devletlerine göre İsrail ve Batının tavrının da büyük rol oynadığı düşünülmektedir. Nitekim Londra'da yapılacak güvenlik zirvesi öncesi, Suudi Dışişleri Bakanı Suud el-Faysal, 16 Ocak 2006'da BBC'ye verdiği mülakatta, İsrail'in nükleer silah geliştirmesine izin vermesi nedeniyle hâlihazırda İran ile yaşanan krizden Batının da kısmen sorumlu olduğunu ifade etmiştir (IRNA, 16 Ocak 2006).

Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Basra Körfezi'nin önemli bir gücü ve Suudilerin rakibi olarak İran'ın nükleer silah teknolojisine ulaşmasının Arap devletleri ve bilhassa Suudi Arabistan üzerinde derin yansımaları olmuştur. İran'ın nükleer programı karşısında Suudi Arabistan'ın temel stratejisi kendi askeri kapasitesini artırarak İran'ın artan askeri üstünlüğünü dengelemek olmuştur. Böylece, nükleer silah üretmesi karşılığında İran'ın Arap komşuları Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ile daha aktif bir işbirliğine gitmişlerdir. Daha doğrusu geleneksel olarak, KİK ülkelerinin ne nüfus kapasiteleri ne de askeri güçleri İran'ı dengeleyebilecek güçte

olması sebebiyle bu ülkeler bölge dışından İran'ı dengeleyebilecek devletlerle askeri işbirliğine gitmektedirler. Bu anlamda İran'ın bölgede etkinliğini artırmasının karşısında önemli bir engel teşkil eden Baas rejiminin 2003'te ortadan kaybolması Suudileri, bölgede askeri kapasitesi, nüfus miktarı ve tarihi derinliği ile İran'ın bölgede hakim statü elde etmesini engelleyebilecek özelliğe haiz Sünni Türkiye ile daha fazla yakınlaşmaya ve hatta stratejik ortaklığa gitmeye yöneltmiştir (Ataman, 2012a).

Suudi Arabistan ve diğer KİK ülkeleri algıladıkları stratejik tehditler karşısında bölgesel düzeyde Türkiye ile safları sıkılaştırırken, bölge dışından NATO ile askeri işbirliğine yönelmişlerdir. Bu konuda en somut gelişme 2004 yılında İstanbul'da toplanan NATO üyelerinin İstanbul İşbirliği İnisiyatifi kapsamında güvenlik ve istikrarın temini hususunda bölge devletleri ile diyalog ve işbirliğini ilerleteceklerini ilan etmeleri olmuştur. NATO ve Türkiye ile askeri işbirliğine giden Körfez ülkelerinin bu hamlesi nükleer İran karşısında nükleer silahlara sahip devlet veya devlet gruplarının şemsiyesi altına girme politikası olarak değerlendirilmektedir. ABD tarafından yapılan açıklamalar da KİK ülkelerinin bu yöndeki taleplerinin karşılanacağı göstermekteydi. ABD Başkanlık seçimleri esnasında açıklama yapan Hillary Clinton, ABD'nin Arap dostlarını İran'ın nükleer silahından korumaya ilişkin nükleer şemsiyesini genişleteceğini deklare etmiştir. Ayrıca Suudi yönetimi geleneksel stratejik müttefiki ABD ile nükleer teknoloji konusunda temaslarda bulunmaya başlamıştır. Bu minvalde Suudi Arabistan, 2008'de ABD ile nükleer enerjinin barışçıl kullanımına ilişkin Mutabakat Zaptı imzalamıştır (Khaitous, 2009).

Diğer taraftan Riyad yönetimi, bölgesel rakibi İran'ın nükleer teknoloji konusunda başarı elde etmesini kendinin bölgesel statüsünün zayıflayacağı ve İran'ın bölgesel pozisyonunun sağlamlaşacağı bir gelişme olarak görmektedir. Bu zayıflığını telafi etmek için sadece ABD ile değil diğer nükleer kapasiteye sahip Güvenlik Konseyi üyeleri ile bu konuda işbirliğine gitmiştir. Bu amaçla, Şubat 2012'de Çin Başbakanı'nın Suudi Arabistan'ı ziyaretinde taraflar, Pekin'in Suudi Arabistan'a iki nükleer tesis inşa edeceği konusunda anlaştıklarını deklare etmişleridir. Ayrıca, Suudi yönetimi kendi ülkelerine nükleer tesis inşa edilmesine dair Fransa'ya teklif götürmüştür. (Ademi ve Pouresmaeili, 2013).

Yukarıda da altını çizdiğimiz gibi nükleer silahlara sahip bir İran, Ortadoğu’da mevcut güç dengesini kökünden değiştirebilecek çok güçlü bir ihtimali taşımaktadır. Bu ihtimalin meydana gelmesi İran’ı bölgede en etkili ve karşı konulamaz güç haline getirme potansiyeli taşımaktadır. Bu nedenle, KİK ülkeleri ve özellikle Suudi Arabistan askeri kapasitesini modernize etmeye başlamışlardır. Örneğin, 2010’da Washington ile Riyad arasında kapsamlı bir silah anlaşmasına imza atılmıştır. Söz konusu silah anlaşması iki ülke arasındaki tarihin en büyük silah anlaşmasıydı ve 60 milyar dolara tekabül etmekteydi. Bu anlaşma hükümlerine göre ABD, Suudilere savaş jetleri ve saldırı helikopterleri temin etme taahhüdünde bulunmuştur. Böylece Suudi Arabistan 84 F-15 savaş uçağı ve 132 helikopteri askeri kapasitesine dahil etmeyi planlamıştır (Cordesman, 2010).

Suudi Arabistan ve ABD arasında imzalanan bu tarihi nitelikteki silah anlaşması bu dönemde nükleer silah teknolojisi yolunda önemli bir mesafe kaydeden İran’ın stratejik bir sonucu olarak görülmektedir. Suudileri bu denli kapsamlı bir silahlanmaya iten değişkenlere baktığımızda müttefik ve küçük Körfez ülkeleri ve zayıf Irak’tan herhangi bir tehdit algılanmamaktadır. Diğer taraftan Türkiye ve Pakistan Suudilere karşı bir düşmanlık beslememekteler. Sonuç olarak Suudi Arabistan’ı bölgede çok boyutlu bir şekilde rakip olarak gören ve ona düşmanlık besleyen tek bir ülke kalmaktadır: İran (Ademi ve Pouresmaeili, 2013).

Kapalı kapılar ardında Suudilerin İran’ı düşmanlaştırmalarının yanında, bölgesel düzeyde İran ile nükleer konusunda daha ılımlı bir tavır sergilemektedirler. Suudi Arabistan böyle bir politika şekli ile bölgesel çerçevede işbirliği olanağı sunarak, İran’ın nükleer programı üzerinde kısmen kontrol sağlama niyetinde olmuştur. İran yönetimi ise Körfez ülkelerinin tehdit algılamalarının farkında olduğu için bu devletlerin korkularını gidermek amacıyla nükleer işbirliği teklifi yapmıştır. Aralık 2007 KİK zirvesi Ahmedinecad’a Körfez Arap monarşilerinin nükleer programa dair kaygılarının giderilmesi konusunda son derece önemli bir fırsat sunmuştur. Doha’da yapılan KİK zirvesine katılan Ahmedinecad, üye devletlere ekonomi, güvenlik ve siyasal alanlarda işbirliği artırılması önerisinde bulunmuştur. Bunun yanında İran, tarafların karşılıklı güven ortamını artırmak maksadıyla nükleer teknoloji alanındaki

deneyim ve bilgi düzeyini (Know How) KİK ülkeleri ile paylaşabileceğini ve nükleer araştırma tesislerini KİK ülkelere açabileceğini dile getirmiştir (Pradhan, 2011). Öte yandan Suudi Arabistan, bölgesel nükleer yakıt merkezi kurulması önerisinde bulunmuştur. Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Suud el-Faysal, KİK ülkelerinin Ortadoğu'da zenginleştirilmiş uranyum kullanıcıları için bir konsorsiyum oluşturulması hususunda istekli olduklarını dile getirmiş ve böylece İran'a zenginleştirilmiş uranyum temin edebileceklerinin altını çizmiştir (Masalha ve Croin, 2011). Netice olarak her iki tarafta (İran ve Arap) nükleer teknoloji konusunda çok hassas davranarak çatışmadan imtina ederek sorunu çözmeye çalışmışlardır.

Hasılı, birkaç anlamda Basra Körfezi'nin en güçlü ülkesi olarak İran'ın nükleer silaha sahip olarak askeri kapasitesi üzerinde çarpan etkisi yapması, bölgenin diğer bir güçlü devleti olarak Suudi Arabistan'ı ciddi bir şekilde rahatsız etmektedir. Suudi rejiminin bu durumdan rahatsızlık duyduğu faktörlerin başında İran ile 1979'dan beri Ortadoğu bölgesinde rekabet içerisinde bulunmasıdır ve nükleer silah teknolojisi ile İran'ın karşısında askeri kapasite kapsamında bir adım daha geriye düşmek istememektedir. Böyle bir hedefin İran tarafından kazanılması, zaten 11 Eylül sonrasında bölgesel güç dengesinin İran lehine bir değişim gösterdiği atmosferde İran'ın bölgede yükselişine ivme kazandırması çok güçlü bir ihtimaldir. Siyasal ve askeri faktörler yanında insani ve çevresel boyutunun da hesaba dahil edilmesiyle Suudi Arabistan'ın temel politikası Ortadoğu'nun nükleer silahlardan arındırılması olarak ortaya çıkmıştır.

3.3.3. Yakın çevrede rekabet: Lübnan ve Filistin

İran ve Suudi Arabistan'ın Basra Körfezi'ndeki üstünlük mücadelesi, merkezde verilen rekabet olarak tanımlanabilir. Genel olarak Ortadoğu, Arap dünyası ve İslam aleminde nüfuz alanı oluşturma politikası ise çevrede yapılan rekabet olarak adlandırabiliriz. Dolayısıyla, bu bölümde şimdiye kadar Tahran-Riyad arasındaki hâkimiyet ve üstünlük mücadelesi üzerinde durulmuş; ancak şimdi tüm Ortadoğu coğrafyasında etkinlik alanı oluşturma veya genişletme rekabetine dikkatler toplanacaktır. Çalışmanın genel argümanı içerisinde daha önce de altını çizdiğimiz gibi

hâlihazırda Basra Körfezi, İslam ve Arap dünyası ve Ortadoğu'nun iki önemli güç merkezi Suudi Arabistan ve İran, genel olarak Ortadoğu bölgesinde nüfuz alanı oluşturma ve özel olarak Basra Körfezi'nde hâkimiyet kurma rekabet ve çekişmesi içerisinde bulunmaktadır.

Her iki ülke içinde yayılma alanı olarak görülen Ortadoğu bölgesinde etkinlik kurma politikası özellikle Lübnan ve Filistin topraklarında uygulamaya konulmuştur. Daha doğrusu, Lübnan ve Filistin'in iç siyasal ve bölgesel kargaşa içerisinde doğrudan bulunmaları ve her iki ülke ile de tarihi kültürel ve siyasal irtibatlarının olması nedeniyle bu ülkeleri Tahran ve Riyad'ın bölgesel rekabetinde birer saha haline getirmektedir. Bir anlamda Tahran ve Riyad yönetimleri anılan ülkelerde kendilerine yakın siyasal veya dini grupları destekleyerek vekâlet savaşlarına yol açmaktadırlar.

İran ve Suudi Arabistan'ın Lübnan üzerinde tutuştukları rekabeti göz önüne aldığımızda, her iki ülkenin de Lübnan ile tarihi, kültürel, ekonomik ve siyasal bağları bulunduğunu ve bu bağların uzun bir geçmişi olduğunu görürüz. Hem İran hem de Suudi Arabistan'ın dış politikaları ve bölgesel siyasetlerinde Lübnan önemli bir yer işgal etmektedir. İran açısından, Lübnan'da hatırı sayılır derecede Şii nüfus bulunmaktadır (%40) ve bunların siyasal sistemden ve toplumsal yapıdan dışlanmışlıklarının giderilmesi konusunda İran yardımcı olmaktadır. Bundan da önemlisi, Hizbullah üzerinden Lübnan ile kurduğu yakın ilişki sayesinde İran, Ortadoğu bölgesinde stratejik derinlik kazanmakta ve Doğu Akdeniz (Levant)' bölgesinde önemli bir oyuncu haline gelebilmektedir (Dorraj, 2010). Şüphesiz, Tahran yönetimi Hizbullah'ı, İsrail'in muhtemel bir hava saldırısı karşısında caydırıcı güç/tampon bölge olarak değerlendirmektedir (Bahgat, 2006). Hemen sınırında İran tarafından desteklenen askeri güç Hizbullah varken İsrail'in İran'a saldırı düzenlemesi stratejik açıdan rasyonel görünmemektedir. Bu sayede İran, İsrail'i kontrol altında tutabilmektedir. Bu nedenle, İslam Devrimi'nden bu yana Tahran yönetimi Lübnan'a önemli derecede askeri, ekonomik ve siyasal taahhütlerde bulunmuştur.

Suudi Arabistan açısından Lübnan, ezici çoğunluğu Arap (%95) olan bir ülkedir. Aynı zamanda Lübnan'da önemli ölçüde Sünni nüfus bulunmaktadır. Suudi rejimi, Şii Hizbullah'ın Lübnan'da askeri, ekonomik ve siyasal gücünü artırmasını

Lübnan'a yönelik dış politikası ve bölge siyaseti açısından tehlikeli görmektedir. Hizbullah mezhepsel bağları ve siyasal çıkarları açısından İran ile yakın işbirliğinde bulunmakta ve İran'ın bölgedeki nüfuzuna katkı sağlamaktadır. Lübnan'da Hizbullah'ın güçlü bir pozisyona gelmesi doğal olarak İran'ın bölgede daha güçlü bir konuma gelmesini beraberinde getirmektedir.

İran'ın Lübnan ile olan bağlarının kökeni, İslam Devrimi öncesi Şah dönemine kadar götürülebilir. Lübnan, demografik olarak Hristiyan Marunî, Sünni ve Şii Arap ve Durzilerden oluşmaktadır. Lübnan'ın geleneksel siyasal güç merkezinde ağırlıklı olarak Hristiyan Marunîler ve Sünni Araplar bulunmuşlardır. Şii topluluklar marjinalleştirilmiş ve ülkenin ekonomik siyasal alanlarında temsil edilmesi yok denecek kadar düşük düzeyde kalmışlardır. 1943'te Lübnan Fransa'dan bağımsızlığını kazandığında, Sünni Araplar ve Hristiyan Marunîlerin yanında Şii Araplar da üçüncü büyük toplumsal grup olarak tanınmıştır. 1943'te oluşturulan Milli Pakt'a dayalı Lübnan'ın iç siyasal yapısında yapılan yetki taksiminde, Hristiyan Marunîlere ülke cumhurbaşkanlığı, Sünni Araplara başbakanlık ve Şii'lere ise sembolik parlamento sözcülüğü verilmiştir (Bahgat, 2006). Anılan siyasal taksim Lübnan'ın dini unsurları merkeze alınarak yapılmıştır.

Böylece, Marunî Hristiyan ve Sünni Müslümanların Lübnan siyasal sistemine egemen olduğu dönem devam etmiştir. Lübnan'da da %40 civarında Şii nüfus bulunmaktadır. Diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi Lübnan'da da Şii gruplar ülke siyasetinde söz sahibi değillerdi. Ancak Şah döneminde İran, Lübnanlı Şii'ler ile temaslarda bulunmuştur. Hatta İran Şahı, Lübnan Şii'lerine finansal destek çıkmış ve 1974'te kurulan EMEL hareketinin kurucusu Şii Molla Musa el-Sadr'ın politikalarını desteklemiştir (Hunter, 2010). EMEL olarak adlandırılan örgüt, İran (Kum) doğumlu Şeyh Musa el-Sadr tarafında Lübnan'da 1974'te Lübnan Makavemet Tugayı olarak kurulmuştur.

İslam Devrimi, İran'ın Lübnan ve Şii'ler ile ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmıştır. İran'da Şii'lerin yönetimi ele geçirmesi tüm Ortadoğu'da olduğu gibi Lübnan'da bulunan Şii'leri de güçlendirerek harekete geçirmiştir. 1982'de İsrail'in

Lübnan'ı işgal etmesi, İranlı yöneticilerin Lübnan'a ilgilerini büyük oranda artırmıştır. 1979'da yönetime geçen Şii liderliğin Lübnan ile olan diplomatik ilişkileri, İran'ın dinsel vurgulu bölgesel siyaseti ve Batı karşıtı dış politikası nedeniyle laik ve pragmatist EMEL yüzünden kopmuş ve ancak 1984'de yeniden diplomatik ilişkiler kurulmuştur (Hunter, 2010).

Bu nedenle İranlı yöneticilerin kafasında İslami bir Şii hareket fikri doğmaya başlamıştır. İran'da devrim ile yönetime Şiilerin geçtiği ve düşman İsrail'in Lübnan'ı işgale koyulduğu böyle bir konjonktürde İran'ın desteği ile Hizbullah kurulmuştur. İsrail'in Lübnan'ı 1982'de işgal etmesinin hemen ardından Beka Vadisi'nde yaklaşık 1.500 İran Devrim Muhafızı'nın eğitim verdiği eğitim kampı kurulmuştur (Frankel, 2012). Böylece İran'ın askeri, ekonomik ve ideolojik desteği ile Lübnan'da kurulan Hizbullah, ülkenin iç ve dış siyasetinde her geçen gün ağırlığını artırmıştır. Hizbullah'a askeri eğitimi verenler arasında Filistin Kurtuluş Örgütü savaşçıları da bulunmaktaydı (Bahgat, 2006). Bu anlamda Hizbullah'ın temel kuruluş amacı 1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgal etmesine karşı savaşmak ve direnç göstermektir. 2000'de İsrail geri çekilene kadar İran'ın aktif bir şekilde askeri, ekonomik ve lojistik desteğini alan Hizbullah, güney Lübnan'ı işgal eden İsrail askerleri ile savaşmıştır (Dorraj, 2010). Birçok Devrim Muhafızı, Lübnan'da Hizbullah saflarında İsrail'e karşı savaşmıştır. Çoğu İranlı, Hizbullah'ı kendi devrimlerinin Arap ülkeleri arasında ihraç edilmiş bir emsali olarak değerlendirmekteydiler. Hatta Ayetullah Humeyni'nin kurguladığı Velayet-i Fakih kuramına Şiiler arasında en yakın grup Hizbullah olmuştur (Nasır, 2012).

Hizbullah'ın siyasal ve askeri gücü sadece Lübnan iç siyasetinde değil, aynı zamanda bölge siyaseti üzerinde de etkili olmaktadır. Lübnan'ın iç siyasal istikrarında en güçlü siyasal grup olarak Hizbullah kilit rol oynamaya başlamıştır. Mesala, Saad Hariri'nin başbakanlık yaptığı ulusal birlik hükümeti, Hizbullah'ın çekilmesi sonucu 12 Ocak 2011'de çökmüştür (Khatip, 2011). Öte yandan askeri gücü bağlamında ise Hizbullah 2006'da İsrail ile girdiği savaşta gücünü göstermiş ve İsrail'i ateşkese zorlamıştır. Hizbullah, devrimden önce 1974'te kurulan diğer bir Şii hareket EMEL ile Şiilerin liderliği konusunda rekabete girmiştir. Bu rekabet 1980'ler ve 1990'lar boyunca

devam etmiş ve 2000’de İsrail’in 1982’de işgal ettiği güney Lübnan’dan çekilmesi ile Hizbullah bu bölgede hakimiyetini tahkim ederek EMEL karşısında güçlenmiştir.

Suudi Arabistan’ın Lübnan’a yönelik politikasına gelecek olursak, Riyad yönetiminin Beyrut üzerindeki nüfuzu 1989 Taif Anlaşması ile başlar. Taif Anlaşması, 1975-90 arasında meydana gelen Lübnan iç savaşına son vermesi hasebiyle Lübnan ve bölge açısından son derece önemli bir anlaşmadır ve Suudi Arabistan bu anlaşmanın taraflarca imzalanması ve iç savaşın bitmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu anlaşmanın hükümlerine göre Hristiyan Marunîlere cumhurbaşkanlığı, Sünni topluma başbakanlık ve Şiilere de meclis başkanlığı verilmiştir (Salem, 2006). Taif anlaşması, 1943 Milli Paktını andırmasına rağmen birçok değişiklik getirmiştir. Bunlardan en önemlisi Marunî cumhurbaşkanının yetkilerinin bazıları Müslüman başbakana aktararak, Cumhurbaşkanı’nın yetkileri sınırlandırılmıştır. Öte yandan parlamentoya Şii Müslüman kontenjanı tahsis edilerek, Hristiyan-Müslüman üye sayısı eşitlenmiştir (Cleveland, 2008) Suudi Arabistan’ın Lübnan iç savaşına son veren Taif Anlaşması’nda aldığı rol nedeniyle artık bu tarihten sonra Lübnan iç politikası ve Lübnan’ın yeniden yapılandırılması hususlarında etkin bir şekilde var olmaya başlamıştır. Taif Anlaşması’nın getirdiği barış ve sükûnet ortamında 1992’de Suudi yanlısı Refik Hariri Lübnan Başbakanı olmuş ve iki kez bu göreve gelmiştir (Terrill, 2011). İran’ın bilhassa 1982’de İsrail’in Lübnan’ı işgal etmesi ile Lübnan’a yönelik yoğun ilgisi, 1989’da Suudilerin himayesinde gerçekleştirilen barış anlaşması neticesinde artan Suudi Arabistan’ın nüfuzu ile geri planda kalmıştır.

2000’lere gelindiğinde, Lübnan konusunda Tahran ve Riyad’ı daha yoğun bir çekişme içerisine çeken üç önemli gelişme yaşanmıştır. Bunlardan birincisi İsrail’in 1982’de işgal ettiği güney Lübnan’dan 2000 yılında geri çekilmesidir. İkincisi, Lübnan Başbakanı Refik Hariri’nin 2005 yılında yapılan suikast sonucu hayatını kaybetmesi ile ortaya çıkan siyasal kargaşa ortamı. Son olarak, Lübnan’ın güçlü siyasal grubu Hizbullah’ın İsrail ile 2006’da savaşa girmesi ve bu savaşta İran’ın aldığı pozisyonudur. Hizbullah’ın Lübnan iç ve dış siyasetinde bu denli etkili bir aktör haline gelmesi başlıca nedeni İsrail’in güney Lübnan’dan çekilmesi ve Hizbullah’ın bu bölgeyi hâkimiyeti altına almasıdır. Tel Aviv yönetiminin bu bölgeden çekilme kararı alması Hizbullah’ın

Lübnan’da daha rahat manevra yapacağı yeni bir süreci başlatmıştır.

İran ve Suudi Arabistan’ın Lübnan’da şiddetli bir şekilde rekabete girmelerine, 14 Şubat 2005’te Lübnan Başbakanı Refik Hariri’nin suikast sonucu öldürülmesi ve ülkede beliren siyasal kargaşa ortamı zemin hazırlamıştır. Lübnan iç siyaseti Suudi Arabistan ve ABD tarafından desteklenen Hariri’nin oğlu Saad Hariri öncülüğündeki 14 Mart koalisyonu ile Suriye ve İran tarafından desteklenen Hizbullah öncülüğündeki 8 Mart koalisyonu arasında derin bir şekilde bölünmüştür (Kösebalaban, 2011). Hizbullah liderliğindeki 8 Mart koalisyonu İran ve Suriye yanlısı gösteriler düzenlemiştir. İsmi de 8 Mart 2006’da Suriye’yi Refik Hariri suikastından sorumlu tutmanın doğru olmayacağını ve Suriye’nin Lübnan’a yaptığı desteğe vurgu yapan gösterilerden almıştır.

Diğer taraftan 14 Mart koalisyonu Sünni, Durzi ve Marunî gruplardan oluşmakta ve ismini 14 Mart 2005’te Beyrut’ta yapılan gösterilerden almaktadır. Hariri’nin suikasta uğraması Lübnan’da Suriye ve İran karşıtı popüler bir hareket tetiklemiştir. Sokaklara dökülen Sünni, Marunî ve Dürzi gruplar yaklaşık 14.000 civarındaki Suriye askerinin Lübnan’ı terk etmesini, Hariri suikastının uluslararası bir komisyon tarafından soruşturulmasını, Suriye yanlısı hükümetin yıkılmasını ve adil seçimlerle tarafsız bir hükümetin kurulmasını talep etmişlerdir (Özpek, 2012). Bu gösteriler neticesinde Nisan 2005’te Suriye askeri birliklerini Lübnan’dan geri çekmiştir. Anılan gösteriler uluslararası literatürde Lübnan ulusal bayrağındaki sedir ağacından esinlenilerek Sedir Devrimi olarak adlandırılmıştır. Söz konusu devrim/gösteriler Şii İran, Nusayri Suriye ve Hizbullah’ın bölgede ağırlığının artmasından kaygılanan Sünni ve muhafazakâr Arap devletleri tarafından desteklenmiştir (Hunter, 2010). Lübnan’da bulunan farklı gruplar İran ve Suriye’nin ülkedeki ağırlığına karşı Suudi Arabistan’a yakınlaşmaktadırlar. Lübnan’da Başbakan olan Saad Hariri, yaptığı bir açıklamada kendilerinin Lübnan’da İran’ın himayesini kabul etmediklerini ve Suudi Arabistan’ın ise Lübnan’ın istikrarına büyük katkıları olduğunu ifade etmiştir (Terrill, 2011). Netice itibarıyla genel olarak bakıldığında 2005 sonrasında Lübnan iç siyaseti İran ve Suudi Arabistan tarafından desteklenen vekâlet savaşları ile uğraşmak zorunda kalmıştır.

Lübnan ile bağlantılı olarak Tahran-Riyad ilişkilerinde tansiyonu yükselten diğer bir bölgesel gelişme Hizbullah ile İsrail'in 2006'da savaşa girmiş olmalarıdır. İsrail'in 2000'de Lübnan'ı terk etmesi ve Suriye'nin 2005'te Lübnan'dan askerlerini çekmesi ile İran'ın pozisyonu güçlenmiş ve bölgesel nüfuzu genişlemiştir (Menashri, 2007). Buna bir de Hizbullah'ın İsrail'e 2006'da yenilmemesi eklenince İran'ın bölgesel itibar ve saygınlığı bir hayli yükselmiştir. 12 Temmuz 2006'da Hizbullah'ın İsrail-Lübnan sınırında 3 İsrail askerini öldürmesi ve 2 İsrail askerini kaçırması, 33 gün süren İsrail-Hizbullah savaşının kıvılcımı olmuştur. İsrail 2006 yılının Temmuzunda Hizbullah'a karşı başlattığı savaşla iki amaca ulaşmayı hedefliyordu: Kendisinin çekilmesi ile nüfuzunu iyice sağlamlaştıran ve İsrail için hayatı tehlike arz eden Hizbullah'ın Lübnan'ın güneyinden defedilmesi ve onun askeri kapasitesinin zayıflatılması (Barnea, 2006). Ancak İsrail hükümeti her iki amacına da ulaşamamış, Hizbullah'ın saygınlığını artırmıştır.

İsrail'in şiddetli ve kapsamlı hava saldırısına rağmen Hizbullah, Suriye ve İran'dan aldığı askeri mühimmat ve teçhizat desteği ile İsrail'e karşı mukavemet göstermiş ve İsrail'i ateşkese zorlamıştır (Hunter, 2010). Daha doğrusu ABD'nin verdiği desteğe rağmen İsrail, askeri ve siyasal hedeflerine ulaşamamıştır. Hizbullah bu savaştan bölgesel düzeyde saygınlığını artırarak çıkmıştır (Mearsheimer ve Walt, 2009). 1948'de kuruluşundan bu yana İsrail ile tam dört kez (1948, 1956, 1967, 1973) savaş meydanlarında karşı karşıya gelen Arap ülkeleri İsrail'i mağlup edememişlerdi. Ancak şimdi Hizbullah, 2006'da bir aydan daha fazla İsrail'e karşı direnç göstermiş, bir anlamda İsrail'e haddini bildirmiştir.

Ortadoğu'da Arap ülkeleri tarafından düşman olarak görülen İsrail'in Hizbullah eliyle kısmen dizginlenmesi bu ülkeler nezdinde Hizbullah ve onun arkasındaki güç İran'ın saygınlığını artırmıştır. Şii olmalarına rağmen İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad ve Hizbullah lideri Hasan Nasrallah'ın Arap sokaklarında popülaritesi zirveye çıkmıştır (Yamani, 2008). Muhakkak ki, Hizbullah'ın İsrail karşısında güçlü bir pozisyon kazanmasının doğal sonucu olan İslam ve Arap dünyasında itibar kazanma durumu, İran'ın aynı coğrafyada yumuşak gücüne katkı sağlamaktadır. İslam ve Arap davalarının Fars olan İran tarafından savunuluyor olması,

İran'ı bölge halkı nezdinde liderliğe yükseltmektedir. Bu ise Suudi rejimini derin bir şekilde kuşkulandıran diğer bir değişken olmuştur.

Pek çok Arap başkentinde yüzbinlerin katılımıyla gösteriler düzenlenmiş ve Hizbullah lideri Nasrallah ve onun arkasındaki İran'a karşı hayranlıklarını ve desteklerini göstermişlerdir. Hizbullah'ın İran ile olan stratejik ve ideolojik bağlantısı göz önüne alındığında, bu askeri çatışmada İran'ın kilit rol oynadığı rahatlıkla söylenebilir (Bahgat, 2006). Lübnan konusunda aktif bir şekilde dış politika yaklaşımı göstermesi, İran'ın Arap dünyasında liderlik konusunda Suudi Arabistan'dan rol çalması anlamına gelmektedir. Bu durum ise Başta Suudi Arabistan olmak üzere Sünni, muhafazakâr ve Batı yanlısı Arap rejimlerini tedirginliğe sevk etmiştir. İran'ın ve özellikle Şii Hizbullah'ın Lübnan ve Arap dünyasında nüfuzunun genişlemesinden rahatsız olan Suudi Arabistan, Hizbullah'ın İsrail ile savaşı girmesini eleştirerek onu bölgede macera yapmakla suçlamıştır. Hatta Suudi yönetimi, İsrail karşısında savaşan Müslüman ve Arap bir direniş cephesini eleştiren ilk Arap ülkesi olma "hüviyetine" kavuşmuştur (Yamani, 2008). Açıkça görüldüğü gibi Suudi rejimi, bölgede rekabet halinde bulunduğu İran karşısında mevzi kaybetmemek uğruna İsrail'i bile haklı görür hale gelmiştir.

Suudi Arabistan perspektifinden 33 Gün Savaşı, Ortadoğu ve İslam/Arap dünyasında İran'ın nüfuzunun bir kat daha arttığı diğer bir bölgesel gelişme olmuştur. Hizbullah ve İsrail'in yenilememesi üzerine Suudi Krallığı, tarihi rakibi İran'ı Lübnan'da dengelemek maksadıyla ekonomik, siyasal ve dinsel irtibatını daha aktif bir şekilde devreye soktuğu tarihi bir dönemi başlatmıştır. Buradan hareketle Riyad yönetimi, Lübnan'da Sünni gruplara büyük oranda ekonomik yardımlar sağlamış ve Lübnan'daki Selefi grupları, Şii Hizbullah'a karşı desteklemekten uzak durmamıştır. Savaşta zarar gören Lübnan altyapısının yeniden onarılması için Riyad, 1,5 milyar dolar yardım vaadinde bulunmuştur. Siyasal anlamda 14 Mart koalisyonu ile daha yakın işbirliğine gitmiştir. Bu koalisyonun lideri Saad Hariri, Suudi Arabistan'dan aldığı finansal destekle Sünni toplumun yaşadığı kuzeyde altyapı çalışmalarına büyük paralar (Yaklaşık 52 milyon dolar) harcamıştır (Wehrey, Karasik, Nader, Ghez, Hansel ve Guffey, 2009). Lübnan konusunda aktif bir dış politika izleyen Riyad yönetimi, İran'ın

bu ülkedeki artan etkisini asgari düzeye indirmeye azami gayret göstermiştir.

2003'te Irak'ta Şiilerin yönetime geçmesi, Suriye'de Şiiliğin farklı bir kolu Nusayri azınlığın iktidarı elinde bulundurması ve İran'ın büyük desteği ile İsrail'e karşı Hizbullah'ın zafer kazanması ve Lübnan'da siyasal istikrarın anahtar aktörü olması gibi bölgesel dinamikler, Sünni Arap devletlerine doğuda İran'dan başlayıp Irak, Suriye ve Lübnan üzerinden Doğu Akdeniz'e uzanan Şii direniş cephesi oluştuğu korkusunu beraberinde getirmiştir. İran, bu direniş cephesi kanalını kullanarak hem Ortadoğu bölgesinde etkinliğini artırmakta hem Arap ve İslam dünyasında itibar ve saygınlık kazanmakta hem de bölgesel rakibi Suudi Arabistan ve İsrail'i kuşatmaya çalışmaktadır.

Son zamanlarda Tahran-Riyad ilişkilerinde gerilimi tırmandıran diğer bir bağımsız değişken İran'ın Filistin davası ile fazla meşgul olması ve Filistin'de önemli bir aktör olan Hamas'a siyasi, ekonomik ve askeri destek sağlamasıdır. İsrail'in Filistin toprakları üzerinde gayri meşru olarak kuruluşundan beri kendi yurtlarında yabancı konumuna düşen Müslüman Filistin halkı işgal güçleri tarafından şiddetli bir şekilde zulüm görmektedir. İsrail devleti Batı'dan aldığı cömert askeri, ekonomik ve diplomatik destekler sayesinde günümüze kadar Filistin toprakları üzerindeki hâkimiyetini olabildiğince tahkim etmiştir (Mearsheimer ve Walt, 2009). Filistin halkının İsrail'e karşı haklı mücadelesi tüm İslam aleminin dikkatini çektiği gibi bölgenin önemli devletlerinden İran ve Suudi Arabistan'ında dış politika gündemi haline gelmektedir.

Suudi Arabistan İslam dünyası açısından iki önemli kutsal şehir Mekke-i Mükەرreme ve Medine-i Münevvere, bu şehirlerde bulunan sırasıyla Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevi'ye ev sahipliği yapmaktadır. Suudi Arabistan sahip olduğu bu değerler üzerinden İslam dünyasında liderlik etmekte ve söz sahibi olmaktadır. İki kutsal mescide ev sahipliği yapan Suudi Arabistan'ın diğer kutsal mescidin işgal altında bulunmasına seyirci kalma lüksü bulunmamaktadır.

Hali hazırda, Arap milliyetçiliğinin bayraktarlığını yapacak ne Nasır'ın ideolojisinin hakim olduğu Mısır, ne de Baas rejiminin hakim olduğu Irak bulunmaktadır. Dolayısıyla, Arap milliyetçiliğinin önderliğini ve savunuculuğunu

Ortadoğu bölgesinde yapacak devletlerin ve ideolojilerin kalmaması doğal olarak diğer bir potansiyel lider Suudi Arabistan'ı Arap milliyetçiliğinin merkezi haline getirmiştir. II. Dünya Savaşı sona erdiğinden beri Arapçılık ideolojisinin dış politikada bir anlam ifade edebilmesi için Arap olan Filistin halkının İsrail karşısında desteklenmesi en önemli faktör olmuştur. Genel olarak şunun altı çizilmeli ki, sahip olduğu tarihi, kültürel geçmişi ile İslam âlemi ve Arap dünyasında saygınlığını ve itibarını artırmak istemesinden dolayı Suudi Arabistan, Filistin davasını dış politika temel önceliklerinden biri haline getirmektedir. Riyad yönetimi, eskiden beri Filistin halkının meşru haklarını güçlü desteğini göstermiş ve İsrail devletini eleştirmiştir.

İran, Ortadoğu ve İslam dünyasında belli bir saygınlığı olan devlettir ve en başından beri Filistin-İsrail anlaşmazlık ve çatışmalarında Filistin halkının yanında yer almıştır. Filistin sorununu dış politika önceliklerinden biri haline getiren İran yönetimi İslam âlemi ve Arap dünyasında Suudi Arabistan'dan rol çalmaktadır. Buna ilaveten, İran'ın Filistin sorununa yaklaşımını belirleyen diğer bir faktör İsrail-İran düşmanlığıdır. İran yönetimi Lübnan'da izledikleri dış politika stratejisine paralel bir şekilde Filistin davası üzerinden İsrail ve Suudi Arabistan'ı bölgede sıkıştırırken diğer taraftan İslam dünyasında itibarını artırmaktadır.

Gerek Tahran yönetimi gerek Riyad yönetimi olsun, İsrail yayılcılığı karşısında ta öteden beri Filistin halkının yanında yer almışlardır. Ne var ki; her iki yönetimin de sorunun çözümüne yaklaşımları farklılık arz etmektedir. Suudi Arabistan, daha yapıcı ve ılımlı hareket etmekte, İsrail-Filistin arasında bir barış anlaşmasının imzalanarak, sorunun çözümünden yana tavır sergilemektedir. Bu nedenle Filistin'de iki temel siyasal grup olan el-Fetih ve Hamas'tan, kesin çizgileri olan Hamas yerine daha ılımlı olan ve Batı ile diyalog halindeki el-Fetih'e yakın durmaktadır. Bu barış anlaşmasının temeli iki devletli bir yapının inşa edilmesidir. Bu anlamda Suudi yönetimi, taraflar arasında barış sağlanması amacıyla birkaç kez inisiyatif almıştır.

Hem 1980'lerde ve 1990'larda hem de 2000'lerde olsun Suudi rejimi Filistin sorununun barışçıl bir çözüme kavuşturulmasına büyük gayret göstermiştir. 1991 Madrid ve 1993 Oslo görüşmeleri Suudi Arabistan tarafından desteklenen barış

girişimleridir. Yine 2002’de Arap Birliği zirvesinde açıklanan barış planı (Kral Abdullah Barış Planı), İsrail’in 1967’de işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi ve egemen bir Filistin devletinin kurulması karşılığında tüm Arap Ligi ülkelerinin İsrail’i resmi olarak tanıyacıklarını teklif ediyordu. Bu barış planı başarıya ulaştığı takdirde İsrail bölgede izole olmaktan çıkacak ve Arap ülkeleri ile diplomatik ilişkiler tesis edilecekti. Fakat Tel Aviv yönetimi barış planını pozitif gördüğünü dile getirmesine rağmen reddetmiştir (Terrill, 2011).

İran’ın Filistin sorununa yaklaşımı Suudi Arabistan’inkinden çok farklı bir seyir izlemektedir. İslam Devrimi’nden önce Tahran-Tel Aviv ilişkileri bölgedeki hiçbir devletle olmadığı kadar çok ileri düzeydeydi. İran’da devrimin meydana gelmesi ile Tahran-Tel Aviv ilişkileri bozulmuş ve diplomatik ilişkiler bir daha kurulamamıştır. İran yönetiminin İsrail’e yaklaşımı onun Filistin-İsrail çatışmasına yönelik politikasını biçimlendirmektedir. Hâlihazırda yönetimde bulunan Ahmedinecad, Yahudi soykırımını kabul etmediğini dile getirmekte ve İsrail’i haritadan silmekle tehdit etmektedir. Dolayısıyla, Filistin sorununun çözümüne ilişkin olarak değişmez çizgileri bulunmaktadır. İran’ın Filistin sorununa yönelik temel değişmez çizgisi, zaten varlığı ve meşruiyeti tartışmalı bir devletle müzakere edilemeyeceğini düşünmekte ve iki devletli çözüme sert bir şekilde karşı çıkmaktadır.

Bu bağlamda İran, Batı ile sıkıntılar yaşayan, ABD tarafından terörist örgütler listesine alınan ve Filistin davası konusunda daha katı davranışları olan Hamas ve İslami Cihad ile irtibata geçmekte ve bunlara askeri, ekonomik ve diplomatik desteğini esirgememektedir. İran’ın Filistin’de direniş cephesine verdiği askeri desteğin en somut göstergesi, 3 Ocak 2002’de İsrail askerlerinin ele geçirdiği Karine-A adlı gemide Filistin’e getirilmek üzere mühimmat ortaya çıkarmalarıdır. Söz konusu gemideki askeri mühimmat İran’dan yüklendiği iddia edilmiştir (Bahgat, 2003). Bu, İran’ın Hamas’a olan askeri desteği noktasında somut bir delil iken, diğer taraftan İran’ın ABD ve İsrail ile gergin ilişkilerini iyice tırmandırmıştır. Suudi Arabistan ise daha ılımlı bir tavır sergileyen ve Batı ile iyi ilişkileri bulunan el-Fetih örgütüne ekonomik ve diplomatik desteğini sunmaktadır. Suudi Arabistan’ın Filistin’e yaptığı finansal yardımlar el-Fetih’in kontrolü altında bulunan Batı Şeria’ya gitmektedir. Daha doğrusu iki ülkenin

Filistin topraklarında verdiği çetin rekabet neticesinde Suudiler el-Fetih'i desteklerken, İranlılar Hamas'ı desteklemektedirler. Böylece birbirlerinin etkinliğini kırmayı hedeflemektedirler.

Kral Abdullah, İran'ın Arap dünyasındaki ve özellikle Filistin sorunu konusundaki aktif politikasından rahatsız olmuş olacak ki; Filistin sorununun çözümünün Arap devletlerini ilgilendiren bir konu olduğunu ve buna diğer devletlerin müdahil olmaması gerektiğini dile getirmiştir (Sadeghi ve Ahmadian, 2011). Tahran-Riyad Filistin üzerindeki rekabetini en yüksek noktaya çıkaran gelişme İsrail'in Aralık 2008'de Gazze'ye saldırması ve İran'ın bu savaşta Hamas'a destek vererek İsrail karşısında direncini artırmasıdır. Söz konusu savaş esnasında başta Suudi Arabistan ve Mısır olmak üzere Arap devletleri İsrail'in zulmü karşısında sessiz kalırken, İran yönetimi Filistin halkının yanında yer alarak, Arap halkları ve İslam dünyası nezdinde saygınlığını biraz daha artırmıştır.

Sonuç olarak, dar anlamda Basra Körfezi'nin ve geniş anlamda Ortadoğu'nun iki rakip devleti olan İran ve Suudi Arabistan'ın diğer bir mücadele alanı Filistin toprakları olmaktadır. İran, Hamas ve İslami Cihad bağlantıları sayesinde Filistin üzerinde daha fazla söz sahibi oldukça Suudi Arabistan, Arap ve İslam dünyasının merkezi olarak Filistin konusunda kilit oyuncu olması gerekirken, kendini oyun dışına itilmiş hissetmektedir. Diğer bir ifade ile İran Filistin davasında en etkili devletlerden biri haline gelerek, Filistin davasında başrol oynayacak olan Suudi Arabistan'ı tecrit etmektedir. Bundan büyük rahatsızlık ve endişe duyan Suudi Krallığı, ekonomik, askeri ve diplomatik girişimleri ile Filistin'de İran'ın etkisini azaltma politikası izlemektedir.

BÖLÜM IV

4. ARAP BAHARI'NIN İRAN-SUUDİ İLİŞKİLERİNE ETKİSİ, SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

2010 yılının sonlarına doğru patlak veren, 2011 yılında hemen hemen Kuzey Afrika ve Ortadoğu'nun tümünü etkisi altına alan ve uluslararası literatürde Arap Baharı olarak nitelendirilen toplumsal hareketler/devrim dalgası, bölgede aktif rol oynayan bölgesel oyuncular (Türkiye, İran, Suudi Arabistan ve İsrail) ve bölgede menfaatleri söz konusu olan küresel aktörlerin (ABD, AB, Rusya ve Çin) Arap dünyası ve Ortadoğu'ya yönelik politikalarını gözden geçirecekleri yeni bir bölgesel düzenin temellerini atmış bulunmaktadır. Dolayısıyla Arap ayaklanmaları, Ortadoğu'nun ve bilhassa Arap halkları tarihinin yönünü değiştirmiş ve bölge siyasetini yeniden şekillendirmiştir (Ataman, 2012). 2011 yılından beri Ortadoğu'da meydana gelen gelişmeler Tunus, Mısır Libya ve Yemen'de yönetimleri değiştirmiş; Suudi Arabistan, Bahreyn, Kuveyt, Ürdün ve Fas'ta rejim karşıtı gösterileri meydana getirmiş ve en önemlisi Suriye'de Ortadoğu'nun en kanlı iç savaşının fitilini ateşlemiş bulunmaktadır.

Ortadoğu'da meydana gelen jeopolitik gelişmeler açısından değerlendirildiğinde söz konusu değişim dalgası, mevcut bölgesel denklem üzerinde derin yansımaları olan mühim bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Bu bağlamda, bölgenin iki önemli aktörü İran ve Suudi Arabistan ikili ilişkileri de yukarıda değinilen bölgesel devrim dalgasından önemli ölçüde etkilenmiş ve Tahran ve Riyad'ı yeniden ve daha ciddi bir şekilde zıt kutuplara yerleştirmiştir. Esasen Arap Baharı, Tahran-Riyad ikili ilişkileri bağlamında yeni rekabet alanlarını beraberinde getirmiştir. 2010 yılının ardından teşekkül eden yeni bölgesel denklemde İran ve Suudi Arabistan kendi bölgesel çıkarları çerçevesinde gelişmeleri yönlendirmeye azami gayret göstermiş ve bölgesel güç dengesini kendi lehlerine çevirmeye çalışmışlardır. Söz konusu iki ülkenin Arap

Baharı'nda izledikleri politikalar ve takındıkları tavırların incelenmesi bölümün anlaşılmasını kolay kılacaktır.

4.1. Suudi Arabistan Krallığı'nın Arap Baharı Algısı

Suudi Arabistan'ın Arap Baharı algılamasına bakıldığında, Riyad yönetiminin ulusal güvenlik algılaması perspektifinden söz konusu devrimler güvenlik ve istikrarı zedeleyen bölgesel meydan okumalar olarak değerlendirilmiştir. Suudi yetkililer İran'ın bölgesel etkinliğini ve saygınlığını artıracak bölgesel bir dönüşümü ülkenin ulusal menfaatleri ve bölgesel konumuna tehdit oluşturacağı için kaygıyla izlemişlerdir (Torabi, 2012). Zira Suudi Krallığı, 1971'in sonunda İngiltere'nin bölgedeki hâkimiyetine son vermesi ile ortaya çıkan bölgesel düzenin sürdürülmesini, kendi rejiminin güvenlik ve istikrarı ve bölgesel menfaatlerine hâlel gelmemesi açısından daima desteklemiştir. Dünya genelinde en büyük petrol rezervlerine sahip, dünyanın en fazla petrol ihraç eden ve Körfez ülkeleri arasında en istikrarlı ve en güçlü ülke olan Suudi Arabistan'da meydana gelecek muhtemel bir yönetim değişikliği sadece bölgesel dengeleri değil, aynı zamanda küresel ekonomiyi çok boyutlu bir şekilde etkileme potansiyeline sahiptir (Ataman ve Demir, 2012). Bu nedenle, ABD başta olmak üzere Batı dünyası uluslararası petrol fiyatları ve küresel ekonomi üzerinde meydana gelebilecek istikrarsızlıktan çekindikleri için Suudi Arabistan'daki rejim karşıtı ayaklanmalara karşı nispeten sessiz kalmışlardır.

Buradan hareketle Suudi Arabistan'ın geleneksel dış politika parametrelerine bakıldığında iki unsur dikkatleri üzerine çekmektedir. Bunlardan ilki ve en hayati olanı Suudi rejiminin güvenlik ve istikrarının muhafaza edilmesidir. Tabiatıyla Suudi Arabistan'ın Ortadoğu ve Basra Körfezi'nin cari düzenine ilişkin politikası statükoculuktur. Hem içeride hem de bölgede mevcut düzenin varlığını sürdürmesi bir anlamda Suudiler için devletin varlığını idame ettirmesi ile ilintilidir. Bu, hem ulusal düzeyde rejimin değişmeyeceği ve varlığını sürdürmesinin bir garantisi iken, hem de Riyad yönetiminin ulusal çıkarlarına hâlel getirmeyecek bölgesel düzenin teminat altına

alınması anlamına gelmektedir. Gerek içeriden gerekse dışarıdan rejimin varlığına yönelik aktif ve potansiyel tehdit algılamaları Suudilerin bölge devletleri ile ilişkilerinin düzeyini ciddi oranda belirlemiştir. Bölgede statükonun korunması maksadıyla Riyad'ın takip ettiği dış politika stratejisi güç dengesi politikasıdır. 1971'den beri Riyad yönetimi, kendine yönelen yakın ve etkin tehdidi, uzak ve potansiyel tehdit ile dengelemeye çalışmış ve nispeten başarılı da olmuştur. Bu minvalde dar kapsamda Basra Körfezi'nde üstünlük mücadelesi içerisinde buluna İran ve Irak'ı birbirlerine karşı denge unsuru olarak kullanmış ve bölgesel statükoyu kısmen korumayı başarmıştır. Daha geniş ölçekte Ortadoğu'da Mısır ile yakınlaşarak anti-statükocu rejimler olan İran, Irak ve Suriye'ye dengelenmeye çalışılmıştır.

Suudi Arabistan'ın dış politikası ve bölgesel siyasetini şekillendiren diğer bir parametre İslam âlemi, Arap dünyası, Ortadoğu ve Basra Körfezi gibi potansiyel alanlarda hâkimiyet kurma ve nüfuz elde etme arzusudur. Dış politikanın belirlenmesinde rol oynayan diğer bir faktör olan rejim güvenliği ile mukayese edildiğinde etkinlik kurma amacı dış politikada ikincil önemde kalmaktadır. Riyad yönetiminin dış politika çizgisini belirleyen bu iki dinamiği merkeze alarak yapılan durum analizinde, söz konusu değişim/devrim dalgasının hem rejimin güvenlik ve istikrarını tehlikeye düşürecek hayati bir tehlikeyi ihtiva ettiği, hem de bölgesel statükoyu yerle bir ederek Suudilerin aleyhine olacak yeni bir bölgesel düzenin işaretlerini verdiği rahatlıkla görülebilmektedir. Bu durum ise Suudi rejiminin kaygılarını olabildiğince artırmış ve içeride rejimi yıkabilecek ve bölgede ise ülkenin geri planda kalabileceği muhtemel bir durumu doğurmuştur.

Suudi rejimi devrimlerin meydana geldiği diğer Arap devletleri gibi otoriter bir yapıya sahiptir ve hatta diğerleri yönetsel anlamda cumhuriyet olmalarına rağmen kendisi monarşi ile yönetilmektedir. Bu nedenle Kuzey Afrika'dan doğuya doğru yayılan devrim dalgası Suudi Arabistan'ı da içine alacağı ta başından öngörülmüştür. Bununla birlikte Suudi Arabistan'da hatırı sayılır derecede Şii nüfus bulunmakta ve kendilerine ayrımcılık yapıldığı gerekçesiyle bazı dönemlerde rejime karşı ayaklanmışlardır. Dolayısıyla, Riyad yönetimi açısından meydana gelen önemli

gelişmelere yönelik en rasyonel davranış bu değişim dalgasının karşısında yer almak olmuştur. Haklı bir şekilde, bölgesel statükoyu değiştirecek güçte yakın bir tehdit ve Suudi rejimini yıkacak düzeyde en hayati tehlike olarak değerlendirilen Arap ayaklanmaları/sosyal patlamalar Riyad yönetimini bu konuda ivedi ve etkili tedbirler almaya yöneltmiştir. Sonuç olarak Riyad yönetimi, devrim dalgasını ülkenin ulusal güvenlik ve siyasal istikrarına hanel getirecek bir gelişme olarak değerlendirmiş ve bunun karşısında bir pozisyon belirlemiştir.

Bu paralelde Suudi Arabistan, devasa petrol kaynaklarının getirdiği finansal gücü ve Sünni İslam dünyasının güçlü bir temsilcisi olmasının getirdiği dinsel meşruiyetine dayanarak Mısır, Yemen ve Suriye ve hatta askeri gücünü kullanarak Bahreyn'deki ayaklanmaları rejimin çıkarları çerçevesinde yönlendirerek ülkenin bölgesel konumunu korumayı kısmen başarmıştır (Barzegar, 2012). Ancak Kuzey Afrika'dan doğuya doğru esmeye başlayan devrim rüzgârı Suudi Arabistan'daki rejimden rahatsız olan grupları, bilhassa el-Hasa bölgesi Şii'lerini harekete geçirmiş ve gösteriler başlamıştır (Gause III, 2011). Ülkedeki gösterilerin Mart ayında artması üzerine Suudi rejimi yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya gelmiş ve askeri, ekonomik ve dini meşruiyet araçlarını kullanarak acil tedbirler almıştır. Bu çerçevede dinsel anlamda alınan önlemler bağlamında 7 Mart 2011'de bir açıklama yapan Alimler Üst Konseyi, reform talebiyle yapılan gösterileri ülkede fitne çıkarmaya çalışan grupların işi olduğunu ileri sürmüştür (Khaleej Times, 7 Mart 2011). 11 Mart 2011 tarihini "Gazap Günü" ilan eden göstericiler Suudi Arabistan'da kitlesel bir gösteri düzenlemeye çalışmışlardır (Ataman ve Demir, 2012).

Askeri tedbirler anlamında ise Suudi Arabistan'ın Şii çoğunluğun yaşadığı el-Hasa bölgesinde yapılan gösterilerden sonra büyük gösterilerin yapılması amacıyla çağrı yapan gruplara bunu yapmaları halinde sert güvenlik tedbirleri alınacağı açıklanmıştır. Askeri önlemler kapsamında Suudi rejimi 150 bin kişilik olan orduyu 275 bine çıkarma, Ulusal Muhafız Gücü'nün yaklaşık 25 bin artırılması ve hava ve deniz güçlerinin yeni savaş uçağı ve gemisi alınarak tahkim edilmesi kararı alınmıştır. Yine "Harbe Hazırlık" olarak nitelenen askeri program çerçevesinde İçişleri Bakanlığı'ndan

yapılan açıklamada kendilerine bağlı güvenlik gücü sayısını 60 bine çıkaracakları duyurulmuştur (Dünya Bülteni, 19 Kasım 2011). Son olarak Ekonomik tedbirler alan Suudi Kral'ı Abdullah, devlet bütçesinden 37 milyar dolar para ayırarak eğitim, barınma ve sosyal güvenlik alanlarında iyileştirmelerin yapılmasını ve devlet çalışanlarının maaşlarının artırılması talimatını vermiştir (Ataman ve Demir,2012).

Genel olarak bakıldığında rejimin güvenlik ve istikrarını tehlikeye düşürecek bir potansiyel taşıması ve bölgesel dengeleri İran lehine çevirerek ülkenin bölgesel konumuna zarar verecek olması gibi faktörler üzerinden okuması nedeniyle Suudi Arabistan, Arap devrimlerine karşı pozisyon almıştır. Riyad, Kuzey Afrika bölgesinde meydana gelen rejim karşıtı gösteriler patlak verdiğinde belirlediği politika mevcut rejimlerin varlıklarını sürdürmeleri yönünde olmuştur. Suudi yönetimi ayaklanmaların ilk ortaya çıktığı ve başarıya ulaştığı Tunus'ta devrik lider Zeynel Abidin bin Ali'ye destek çıkmış ve rejimin yıkılmasından sonra ise onun sığınma talebini kabul etmiştir (Ataman ve Demir, 2012). Diğer bir Sünni ve statükocu Arap devleti olan Mısır'da halk rejime karşı ayaklanınca Hüsnü Mübarek'e desteğini esirgememiştir. Suudi Arabistan gerek Tunus gerekse Mısır örneklerinde değişim dalgasının önünde durarak yalnızca söz konusu devrim dalgasının ilerleyerek kendi rejiminin güvenlik ve istikrarını bozmasına engel olmaya çalışmamış, aynı zamanda Sünni, statükocu ve Batı yanlısı Arap müttefiklerinin varlıklarını koruyarak İran ile Ortadoğu'da giriştiği rekabette bölgesel müttefiklerden yoksun kalmamaya oldukça özen göstermiştir.

Nitekim 11 Eylül 2001 eylemlerinin sonucunda 2003'te Irak'ta Baas rejiminin yıkılmasından sonra İran'ın Arap dünyasına yönelik nüfuzunu genişletmesinin önündeki en büyük engel ortadan kalkmıştır. Özellikle Körfez Arap ülkeleri Baas rejimi ile yönetilen Irak'ı güvenlik tehdidi olarak görmelerine rağmen onun Arap kimliği ve milliyetçiliğini İran'ın bölgeye yayılmasına karşı tampon bölge olarak görüyorlardı. 2003 ve sonrasında meydana gelen gelişmeler Irak'ın Arap kimliğini Şii kimliği ile ikame etmiş ve diğer Şii ve komşu ülke olan İran ile olan ilişkilerini farklı bir mecraaya taşımıştır. Bölgede meydana gelen radikal düzeydeki jeopolitik dönüşüm, Suudi Arabistan'ı derinden endişelendirmiş ve bu eksenı caydıracak diğer Sünni Arap ve Batı

yanlısı devlet olan Mısır ile yakınlaşmasına yol açmıştır. Diğer bir deyişle, 2003 sonrası Ortadoğu bölgesinde İran, Irak ve Suriye'den müteşekkil Şii, Batı karşıtı ve revizyonist eksen karşısında; Suudi Arabistan, Mısır ve Ürdün'den oluşan Sünni, statükocu ve Batı yanlısı diğer bir eksen belirlemiştir. Birbirleri ile bölgesel düzeyde ve çok boyutlu olarak rekabet halinde bulunan Tahran ve Riyad bu iki eksen üzerinden bölgedeki güçlerini tahkim etmişleridir. Ancak, son yıllarda gerçekleşen Arap devrimleri bu iki eksen oluşturarak devletlerin güvenlik ve önceliklerini değiştirerek blokların dağılmasına neden olabilecek atmosferi doğurmuştur.

Arap dünyasında Hüsnü Mübarek rejiminin yıkılmasından en fazla rahatsızlık duyan ülkelerin başında Suudi Arabistan gelmektedir. Çünkü Mısır'da meydana gelen kitlesel gösteriler Suudilerin Ortadoğu ve Arap dünyasındaki en sağlam müttefiki Hüsnü Mübarek rejimini yıkararak eksenlerden birini çökertmiştir. Bu nedenledir ki Suudi Arabistan, Mısır'daki rejim karşıtı gösterilere karşı çıkarak Mübarek'in arkasında durmaktan çekinmemiştir. Arap dünyasında İran'ı dengeleyebilecek bölgesel bir güç olan Irak'tan sonra Mısır'ı da kaybeden Suudiler bir anlamda bölgenin kaotik ortamı içinde politika değişikliğine giderek bugün gelinen noktada Suriye'de muhaliflerin yanında yer almaktadırlar.

4.2. İran İslam Cumhuriyeti'nin Arap Baharı Algısı

Arap Baharı, İran İslam Cumhuriyeti'nin İslam Devrimi'nden bu yana bölgede izlediği dış politika çizgisine yakın bir atmosferi doğurmuştur. Bundan dolayıdır ki İran, bölgede meydana gelen rejim karşıtı kitlesel gösterileri Arap Baharı veya Arap ayaklanması şeklinde değil, İslami Uyanış şeklinde tanımlamış ve en başından itibaren gösterilere destek vermiştir. Özellikle Dini Lider Seyyid Ali Hamaney ve birçok hükümet yetkilisi, meydana gelen gelişmeleri uluslararası ve bölgesel literatürün dışında bir tanımlamaya giderek, İslam Devrimi ile bağlantı kurmuşlardır. Mesela İran Meclis Başkanı Ali Laricani, Arap dünyasında beliren demokrasi hareketlerini İslam Devrimi'nde meydana gelen demokrasi ve özgürlük talebinin bir devamı olarak

değerlendirmiştir(Çakmak, 2012). Bizzat Dini Lider Ayetullah Hamaney, Arap dünyasında son zamanlarda meydana gelen gelişmeleri İslami Uyanış olarak nitelendirmiştir (Haji-Yousefi, 2012). Tunus ve Mısır'da halk ayaklanmalarının başarıya ulaşmasının ardından 4 Şubat 2011'de verdiği Cuma hutbesinde Hamaney, anılan devrimleri 1979'da gerçekleşen İslam Devrimi'nin doğal uzantısı ve İslami özgürlük hareketi olarak nitelendirmiş ve meydana gelen dönüşümü ABD ve İsrail açısından telafisi zor bir yıkım olarak tanımlamıştır (Al Jazeera, 4 Şubat 2011).

İslam Devrimi ile meşruiyetini halktan almayan seküler Şah rejimi yıkılmış, yerine meşruiyetini halktan alan teokratik İran İslam Cumhuriyeti ikame edilmiştir. İran'da yönetime geçen Ayetullah Humeyni liderliğindeki devrimci yeni liderlik Ortadoğu ve tüm İslam dünyasında Şah rejimine benzer yönetimlerin hâkim olduğunu ve İran halkının emsal alınarak benzer İslami devrimlerin yapılması hususunda büyük gayret sarf etmiştir. İran, 1979'da kuruluşundan beri Ortadoğu'da köklü bir değişim çağrısı yapmaktadır. Bu bakış açısı Arap liderlerini demokratik olmayan, Batı'nın bölgedeki çıkarlarına hizmet eden rejimler olarak görmüş ve söz konusu rejimleri yıkmak ve İslami düzeni tesis etmek üzere bölge halkını ayaklanmaya teşvik etmiştir. Söz konusu Arap liderler İran liderliğine göre kendi halkları nezdinde meşruiyeti olmayan ve varlıklarını petrol ve Batı'ya dayanarak sürdüren rejimler olarak görülmüştür. Dolayısıyla, 1979 sonrası başa geçen İran liderliği Batı ve özellikle ABD karşıtı ve İslami bölgesel değişimi İran'ın bölgesel konumunun güçlenmesi açısından gerekli görmüştür.

Tahran yönetiminin bu telkinleri Irak ve Suudi Arabistan olmak üzere birçok Arap ülkesinde karşılık bulmuş, rejim karşıtı gösterilere neden olmuş fakat başarıya ulaşamamıştır. İran'ın böyle bir muhtevaya sahip dış politika çizgisi komşu Arap devletlerinin tedirginlik duymasına mahal vermiş ve İran'ın bu devletler ile ilişkilerinin bozulmasına yol açmıştır. Bu noktadan hareketle, Arap dünyasında patlak veren toplumsal gösteriler İran'ın otuz yıldır yapamadığını gerçekleştirmeye dönük gelişmeler olarak görülebilir. Nitekim Suriye dışındaki diğer bütün Arap rejimleri 1979 yılından bu yana İran'ın bölgeye ilişkin politikalarından rahatsızlık duymakta ve onu caydırmaya

yönelik politikalar izlemekteydiler. Diğer bir bakış açısıyla, Batı yanlısı ve İran ile normal ilişki düzeyine sahip olmayan rejimlerin değişim dalgasından olumsuz etkilenerek yıkılmaları 1979'dan sonra Arap dünyasında tecrit edilmiş, Hamas ve Hizbullah gibi devlet dışı aktörlerle müttefiklik ilişkisi kurmuş olan İran'a düşmanlık beslemeyen ve onunla işbirliği yapma niyetinde olan yeni yönetimleri iktidara getirmiş bulunmaktadır.

1979 yılında kurulan İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politika ana parametrelerine göz atıldığında, Suudi Arabistan'ınkilere paralel bir şekilde iki unsur ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, İslam Devrimi ile oluşturulan rejimin varlığının sürdürülmesidir. Bu faktör İran dış politikasının ve bölge siyasetinin en temel önceliğidir. Tahran yönetiminin dış politika çizgisi üzerinde etkili olan bir diğer faktör İslam ve Arap dünyası, Ortadoğu'da etkinliğini artırmak ve Basra Körfezi'nde hâkim güç statüsüne kavuşmaktır. Bu iki dış politika parametresine bakıldığında özet olarak ulusal güvenlik ve ulusal saygınlığın ülke dış politikasında son derece önemli bir yer tuttuğu açık bir şekilde görülmektedir. Böylece, İran ve Suudi Arabistan'ın dış politika parametrelerini aynı önceliklerin kontrol etmesi bu iki devleti bölgede yoğun bir rekabet içerisine çekmektedir. Ancak iki ülkenin dış politika önceliklerinin sağlanmasında izlenecek yol farklılık arz etmektedir. Bu anlamda İran bölgede revizyonist davranırken, Suudiler statükocu pozisyonuna girmektedirler. Bunun doğal sonucu olarak, Arap Baharı'nın meydana getirdiği ve tüm Ortadoğu denklemini radikal bir şekilde değiştiren değişim dalgası İran tarafından olumlu karşılanırken, Suudi Arabistan tarafında hayati bir tehlike olarak değerlendirilmiştir.

Neticede; Tunus, Mısır, Libya, Suudi Arabistan, Bahreyn ve Yemen'de meydana gelen rejim karşıtı gösteriler Tahran yönetimi tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Söz konusu ülkelerin Libya hariç tümü, Batı ile yakın işbirliğinde bulunan, Şii İran'a karşı Sünni bloğu temsil eden ve İran'ın bölgedeki konumunun güçlenmesinden rahatsızlık duyan devletleri temsil etmektedirler. Dolayısıyla, Arap Baharı'nın beraberinde getirdiği bölgesel konjonktür İran karşıtı ve Batı yanlısı eksenin bir bakıma son bulması anlamına gelmektedir. Bundan dolayıdır ki, Tahran yönetiminin meydana gelen bölgesel gelişmeler esnasında takındığı tutum gösterilerin karşısında

değil, bizzat yanında yer almak olmuştur. Suriye krizi İran'ın bu çizgideki politikaları konusunda istisna teşkil etmektedir. Bu konu aşağıda tafsilatlı bir şekilde incelenecektir. Bu politika İran'ın ulusal güvenliği ve bölgesel menfaatleri ile büyük oranda da uyumaktadır.

Sonuç olarak İran açısından, Arap Baharı'nın meydana getirdiği bölgesel denklemler İslam Devrimi'nden beri ilk defa ideolojik hedefler ile ulusal çıkarların örtüştüğü yeni bir dönemi başlatmıştır. Bölgesel dengelerin sarsıldığı bu yeni konjonktür, İran'ın dış politika öncelikleri olan ulusal güvenliğin sağlanması ve bölgesel gücünün artırılması gibi hedeflere ulaşılabileceği yeni bir dönemi başlatmış oldu. Ne var ki, Arap dünyası ve Ortadoğu bölgesini etkisi altına alan siyasal, ekonomik ve toplumsal hayattan dışlanmış halk kitlelerinin cari düzene karşı kalkışma hareketleri Suudi Arabistan'ı etkisi altına aldığı gibi İran'a da ulaşmıştır. 2009 genel seçimlerinde ortaya çıkan Yeşil Hareket, Arap devrimlerinden ilham alarak yeniden siyaset sahnesine çıkmış ve Mısır ve Tunus'taki özgürlük hareketlerine destek vermek üzere 14 Şubat 2011'de gösteri yapma kararı almıştır. Fakat gösteriler rejim tarafından sert bir şekilde bastırılmış ve iki kişi hayatını kaybetmiştir. Bunlara ek olarak hareketin öncüleri olan Mir Hüseyin Musavi ve Mehdi Kerrubi ev hapsine alınmışlardır (Şen, 2012). Batı yanlısı Arap rejimlerindeki halk ayaklanmalarını İslam Devrimi ile ilinti kurarak açıklayan ama içerideki muhalefeti sindirme konusunda geri durmayan Tahran yönetiminin bu tutumu onun tutarsızlığını ortaya koymaktadır.

4.3. Arap Baharı'nda İran-Suudi Arabistan Rekabet Alanları: Mısır, Suriye ve Bahreyn

Arap Baharı olarak adlandırılan bölgesel dengelerin yerinden oynadığı bu dönemi İran-Suudi ilişkileri bağlamında dönüm noktası olarak değerlendirmek isabetli olmaz. Zira söz konusu bölgesel gelişmeler Tahran ve Riyad'ın bölgesel pozisyonlarını farklı bir mecraya taşımamış, bilakis mevcut duruşları konusunda onları daha muhkem hale getirmiştir. İki ülke 1971 yılından beri ortaya çıkan güç boşluğunu fırsat bilerek bölgesel ağırlıklarını artırma konusunda rekabet halinde bulunmuşlardır. 2011 yılında

meydana gelen gelişmelerin Tahran-Riyad ilişkilerine etkisi bu rekabet atmosferini değiştirmedigi, tersine rekabetin alanlarını çeşitlendirerek yoğunluğunu artırdığı rahatlıkla söylenebilir.

Arap ayaklanmaları ile teşekkül eden kartların yeniden karıldığı bir ortamda Basra Körfezi ve Ortadoğu'da ezeli iki rakip İran ve Suudi Arabistan karşıt kutuplarda konumlanmış ve kendi bölgesel çıkarları çerçevesinde azami düzeyde menfaat sağlamaya çalışmışlardır. Bu nedenle genel olarak Arap ayaklanmaları esnasında ve özel olarak Mısır, Suriye ve Bahreyn'de meydana gelen gelişmelerde izledikleri politikalar İran ve Suudi Krallığı'nın rakip pozisyonları aldığının somut bir göstergesi olmuştur. Daha önce de değinildiği üzere bu yeni dönem her iki ülke açısından da tehdit ve fırsatları beraberinde getirmiştir. Örneğin, Mısır'da Mübarek rejiminin yıkılması İran açısından fırsat olarak değerlendirilirken, Suriye'de Esad rejiminin devrilme ihtimali Suudi Arabistan açısından bir fırsat olarak görülmektedir. Gerek Tahran hükümeti gerekse Riyad hükümeti yukarıdaki ülkelerde meydana gelen rejim karşıtı muhalefet hareketlerinde ulusal çıkarları ön plana alarak mümkün mertebe pragmatist bir politika icra etmişleridir. Her iki ülke de bu ülkelere karşı izledikleri dış politika çizgilerinde gıfte standart uygulamışlardır.

Bu çerçevede 25 Ocak 2011'de meydana gelen Mısır Devrimi'nin Tahran-Riyad ikili ilişkileri üzerinde ne gibi etkileri olduğuna bakıldığında bölgesel güç dengeleri açısından son derece önemli bir gelişme olarak görülmektedir. Mısır'da meydana gelen rejim karşıtı gösteriler, Hüsnü Mübarek rejiminin İran ile ilişkilerinin iyi bir düzeyde olmaması, Suudi Arabistan ile birlikte Ortadoğu'da Sünni-ılımlı eksenini temsil etmesi ve İran'ın azılı düşmanı ABD'nin bölgedeki en sağlam müttefiklerinden biri olması gibi faktörler, Tahran yönetimini muhalefetin yanında konumlandırmıştır. İran'ın rejim karşıtı gösterilere destek vermesinin bir diğer nedeni ise Mübarek rejiminin seküler olması ve muhalefetin İslami hareketlerden oluşmasıdır. Bu, İslam Devrimi'nin getirdiği İslami hareketlere ve ezilen halk hareketlerine destek çıkma düşüncesiyle de örtüşmektedir.

İran, Mısır'daki devrimi ABD destekli rejimin yıkılması ve İslami hareketlerin (Müslüman Kardeşler) yönetime geçmesi olarak görmüş ve devrimi destek vermiştir. İslam Devrimi'nin yıl dönümünde konuşma yapan İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad, Mısır'da Hüsnü Mübarek'in yıkılışını İsrail ve ABD'nin bölgedeki çıkarları hilafına olan yeni bir Ortadoğu'nun şekillendiğine ilişkin son derece mühim bir gelişme olarak tanımlamıştır (Associated Press, 11 Şubat 2011). Nitekim 25 Ocak Mısır Devrimi'nden sonra yönetime geçen liderlik büyük oranda İslami hareketlerden oluşmuştur. Bu ise Mısır'ın dış politikası ve bölgesel siyasetini değiştirmiş ve İran ile yakınlaşacakları atmosferi doğurmuş ve ikili ilişkilerde yeni bir sayfa açmıştır. Örneğin, Mısır Devrimi ardından yönetime geçen yeni yönetim, Şah rejiminin 1979'da yıkılışından sonra ilk defa İran savaş gemilerinin Süveyş Kanalı'ndan geçişine izin vermiştir (Şen, 2012). Yine bu minvalde, Mısır Devrimi ardından Tahran-Kahire yakınlaşmasının en somut göstergesi yaklaşık otuz yıl aradan sonra Mısır yönetimi İran ile diplomatik ilişkilerini yeniden başlatma kararı almış ve Tahran'a Büyükelçi atamıştır (Çakmak, 2012).

Görülüyor ki, Arap Baharı ile Mısır'da meydana gelen devrimin ardından dümenin başına geçen hükümet ülkenin 1980'lerden beri izlediği bölge siyaseti ve dış politikasını büyük oranda değiştirmiş ve diplomatik bağlantı bile kurmadığı İran ile yakınlaşmaya başlamıştır. Buradan bakıldığında Mısır'da meydana gelen devrim ve ardından Kahire'nin eski dış politika çizgisinden tamamen başka bir yöne doğru ilerlemesi bölgenin Arap dünyası ve Ortadoğu'nun önemli bir aktörü Suudi Arabistan açısından önemli bir kayıp olarak görünmektedir.

Diğer taraftan, Suudi Arabistan-Mısır ilişkileri Hüsnü Mübarek döneminde herhangi bir sorunla karşılaşmamış ve ABD'nin Ortadoğu'daki en sağlam iki müttefiki olmaları nedeniyle bölgede paralel dış politika çizgisi takip etmişlerdir. Suudi Arabistan, 1950-60'larda Nasır'ın sosyalist Arap milliyetçiliği çizgisindeki dış politikasını ülkenin bölgesel konumu ve rejimin güvenlik ve istikrarına tehlike olarak görmekteydi. Bu nedenle bölgede anti-statükocu ve Sovyetler Birliği destekli Nasır'ın Mısır'ına karşı Suudi Krallığı, ABD müttefiki ve statükocu Şah İran'ı ile yakınlaşmaya

giderek onu Arap dünyası ve Ortadoğu’da dengelemeye çalışmıştır. İran-Suudi bölgesel ittifakı Mısır’da Nasır’ın ölmesi ve İran’da meydana gelen devrim ile çökmüştür. Riyad-Kahire ilişkileri devrimci olmayan ve Batı yanlısı Enver Sedat döneminde rayına oturmuş, 1982’de Hüsnü Mübarek’in iktidara gelmesinden sonra ise ivme kazanarak bu çizgide devam etmiştir.

Ulusal güvenlik stratejileri ve bölgesel amaçları bağlamında değerlendirildiğinde Suudiler için Mısır’ın bölgede aldığı konumun ayrı bir yeri bulunmaktadır. Sahip olduğu nüfus kapasitesi (83.688,164) (Telci, 2012), askeri gücü, Sünni İslam mezhebine mensup olması ve Batı ile yakın ilişki içerisinde bulunması gibi özellikleriyle Mısır, Suudi Arabistan açısından Arap dünyası ve Ortadoğu bölgesinde İran’ı dengeleyebilecek tek güç olarak görülmektedir. Özellikle 2003’te Irak’taki Baas rejiminin yıkılmasından sonra İran’ın Arap dünyasına doğru yayılmasının önündeki en önemli engelin ortadan kalkması ile birlikte İran’ın genişlemesinin önüne geçilmesi ve bölgesel dengeler açısından Mısır’ın Suudiler nezdinde ki önemi bir kez daha artmıştır. Buradan hareketle, 2003 III. Körfez Savaşı (ABD’nin Irak’ı İşgali) ile radikal bir şekilde değişen Ortadoğu güç dengesinde İran ile girdiği bölgesel rekabet nedeniyle Suudi Arabistan’ın Arap dünyasının tarihi aktörü Mısır ile ilişkilerini geliştirme yoluna gittiği söylenebilir. Bu durum 2003 sonrası Ortadoğu siyasetinde iki eksen ortaya çıkarmıştır: İran-Suriye ve Suudi-Mısır.

Ortadoğu’nun 2003’ten sonra böyle bir bölgesel kutuplaşma eğilimi göstermesindeki ana muharrik güç İran ve Suudi Arabistan arasındaki dar ölçekte Basra Körfezi’nde üstünlük kurma ve geniş ölçekte Ortadoğu’da nüfuz alanı oluşturma gayretleridir. İran; İsrail, Lübnan ve Akdeniz’e sınırı olan Suriye’yi kendi etkinliğinin ve ulusal güvenliğinin ön cephesi olarak değerlendirirken öte yandan Suudi Arabistan, geleneksel dış politika stratejisini bu dönemde de devam ettirerek İran’ın artan bölgesel gücünü kırmak için İran’dan pek hoşlanmayan, Batı yanlısı, Sünni Arap ve statükocu Mısır ile işbirliği yapmıştır. Bu noktada Arap Baharı ile Mısır’da gerçekleşen devrim ile 2003 III. Körfez Savaşı sonrası oluşmuş olan bölgesel bloklaşmada Mısır-Suudi eksenini çökmüş bulunmaktadır. Mısır’da yönetimi eline alan yeni liderliğin ortaya koyduğu dış

politika çizgisi bu argümanı desteklemektedir.

2011 yılında yaşanan devrim ile birlikte Mısır'da sadece iç siyasal yapıdaki güç merkezleri ve liderliği değişmemiş, bunun yanında Mısır'ın dış politika çizgisinin Mübarek döneminden çok farklı olacağının işaretleri verilmiştir. Mısır'da yönetime geçen Müslüman Kardeşler'in temsilcisi Muhammed Mursi, geleneksel bölge siyasetini terk ederek bölgede daha aktif ve önemli bir oyuncu olarak Mısır'ı tekrar geri getirmiştir. Bölgesel konulara daha aktif bir şekilde müdahil olmaya başlayan Kahire yönetimi, Hamas ve el-Fetih arasında arabuluculuk üstlenerek iki hareketi İsrail karşısında daha güçlü kılmak için birleştirme çabası içerisine girmiştir (Şen, 2012). Yine bu liderlik İslam Devrimi'nden buyana devam eden İran ile Mısır arasındaki gergin ve soğuk ilişki düzeyini değiştirmiş ve bölgesel sorunların çözümü konusunda İran tezlerine yakın duracağı ve onunla işbirliğine gideceği eğilimi göstermiştir.

Yukarıda da değinildiği gibi Ortadoğu ve Basra Körfezi'nde geleneksel olarak tehditleri caydırmak için güç dengesi politikası takip eden Suudi Krallığı, bölgede güçlü bir Arap devleti ile yakınlaşarak İran'ın etkinliğini kırmaya çalışmıştır. Ne var ki, 2003'te Baas rejiminin yıkılması ve 2011'de Mübarek rejimin yıkılması ile Suudilerin bölgede İran'a karşı yaslanabileceği güçlü bir Arap devleti kalmamıştır. Bu, İran ile rekabet halinde bulunan Suudi Krallığı'nı derin bir endişeye sevk etmiş ve tedbirler almaya itmiştir. Özellikle Irak'ta Saddam Hüseyin'in ABD'nin askeri müdahalesiyle yönetimden indirilmesiyle birlikte Başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez monarşileri Türkiye ile işbirliği olanaklarını artırmışlar. Suudi Arabistan'da 2005'te ülke yönetimine geçen Kral Abdullah 2006 ve 2007'de olmak üzere bir yıl arayla Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirmiş ve bu esnada birçok anlaşma imzalanmıştır. Kral Abdullah'ın 2006'da gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti 1966'da Kral Faysal'ın Türkiye'yi ziyaretinden sonra ilk olma özelliğini taşımaktadır (Ataman, 2012) Baas ideolojisi ve askeri kapasitesi ile Irak, seksen milyondan fazla nüfusu, Batı yanlısı ve statükocu dış politika çizgisi ile Mısır, İran'ın bölgesel hâkimiyetine ve artan etkinliğine karşı koyabilecek yegâne iki güçlü Arap devletleriydiler. Ancak 2003 III. Körfez Savaşı ve 2011 Mısır Devrimi söz konusu iki güçlü Arap devletinin bölgesel pozisyonlarını ve

dış politika eğilimlerini kapsamlı bir şekilde değiştirdi. Özellikle her iki ülkenin de İran ile samimi ilişkiler kurma niyetleri Suudi Arabistan'ı Ortadoğu ve Arap dünyasında İran karşısında yalnız bıraktı. Bu ise zaten 2003'ten beri artan İran'ın bölgesel gücünü Suudi Arabistan karşısında bir kat daha artırmıştır.

Tüm bu gelişmelere genel olarak bakıldığında Sünni, statükocu ve Batı müttefiki Kahire-Riyad eksenin 2011'de Mısır Devrimi ile yıkıldığı ve Suudileri bölgede derin bir endişeye sevk ettiği söylenebilir. Mevcut Kahire yönetiminin yıkılması küresel düşman ABD ve bölgesel rakip Suudi Arabistan'ın müttefiklerinden birinin yok olması bunun doğal sonucu olarak bölgede İran'ın gücünün artması anlamına gelmekteydi. Bu nedenle Arap Baharı'yla birlikte Mısır, İran-Suudi rekabetinin en önemli arenalarından biri haline gelmiştir. Suudi yönetimi genel olarak Arap ayaklanmalarına, özel olarak Mısır Devrimi'ne kuşkuyla yaklaşmış ve Hüsnü Mübarek rejiminin devrilmemesi için rejime destek çıkmaktan imtina etmemiştir. Bunun sonucunda Mısır halkı Suudi Arabistan'ın Kahire Büyükelçiliği önünde toplanarak gösteriler düzenlemişlerdir. Devrimin başarıya ulaşması ve Mübarek'in yönetimden çekilmesinin ardından Mısır'da oluşacak muhtemel bir İran nüfuzunu kırmak amacıyla finansal zenginliğini araç olarak tedavüle sokmuştur. Bu maksatla Suudi Krallığı Kahire'de yönetime geçen yeni liderliğe 4 milyar dolar yardım tahsis etmiştir (The Nation, 22 Mayıs 2012).

Sonuç olarak Tunus, Mısır ve Libya'da başarıya ulaşan; Suudi Arabistan, Yemen, Bahreyn ve Suriye'de iç çatışmalara meydan veren Arap ayaklanmaları, Libya ve Suriye dışında diğer tüm ülkelerde meydana gelen değişim dalgasına bakılacak olduğunda söz konusu değişim dalgası Ortadoğu'da Arap ülkesi olmayan İran'ın İslam Devrimi'nden bu yana tecrit edilmiş durumundan kurtulma ve yönetime geçen yeni liderlerle işbirliğine koyulma olanağı doğurmuştur (Barzegar 2012). Doğal olarak İran, Arap Baharı'nın getirdiği bölgesel konjonktür ve stratejik fırsatlar sayesinde bölgesel etkinliğini ve rolünü tahkim edecek yeni bir dönem ile karşılaşmıştır.

Arap ayaklanmalarının doğurduğu bölgesel konjonktürde İran ve Suudi

Arabistan arasında bölgesel güç mücadelesine sahne olan diğer bir ülke Bahreyn olmuştur. Hem Tahran hem de Riyad'ın bölgesel politikalarında Basra Körfezi'nin stratejik konumdaki ülkesi Bahreyn'in önemi göz ardı edilemez. Bu bağlamda Basra Körfezi'nin küçük ülkesi Bahreyn Krallığı'nın jeopolitik özelliklerine şöyle bir göz atalım. Bahreyn nüfusunun ezici çoğunluğu İslam'ın Şii mezhebine bağlı halktan oluşmaktadır. 1. 248.348 seviyesinde olan Bahreyn nüfusunun %70'den fazlasını Şiiler oluşturmaktadır (Öztürk, 2012). Ülkenin çoğunluğunu oluşturan Şii gruplar öteden beri toplumsal, siyasal ve ekonomik alanlarda ayrımcılığa uğradıklarını ifade ederek Sünni azınlık yönetimine karşı birçok kez ayaklanmışlardır. 2011'de meydana gelen Şii ayaklanmaları da bu minvalde değerlendirilmelidir. Bunlara ek olarak Bahreyn, ABD'nin 5.filosuna ev sahipliği yapmaktadır. Bu, bölgede üstünlük kurmaya çalışan İran'ı bu amacına ulaşma konusunda engellemesinin yanında, onun ulusal güvenliğine de büyük bir tehdit olarak görmektedir. Bahreyn'de Şiilerin lehine gerçekleşecek rejim değişimi İran'ın stratejik çıkarları ve ulusal güvenliği açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

İran'ın Bahreyn'e yönelik politikaları 1970'lerden bu yana Körfez'in diğer bir önemli aktörü Suudi Arabistan'ı büyük ölçüde rahatsız etmektedir. Gerek İran gerekse Suudiler Basra Körfezi'nin iki önemli aktörü olarak söz konusu bölgeyi doğal yayılma alanı olarak görmekteler ve bu alana dair taraflardan birinin hamlesi diğerini harekete geçirmektedir. Nitekim 2011'de Bahreyn'de meydana gelen gelişmeler açık bir şekilde İran-Suudi bölgesel rekabetine işaret etmektedir. Tunus'ta başlayan Arap Baharı kısa sürede tüm Arap dünyasını etkisi altına aldığı gibi Körfez'e de ulaştı. Zaten uzun yıllardır Sünni rejim ile halk arasında, bilhassa Şiiler, bazı sorunların bulunduğu Bahreyn'de Arap Baharı'nın getirdiği bölgesel atmosferde kitlesel gösteriler yapılmaya başlanmış ve muhalif Şii hareketleri 14 Mart 2011'i "Öfke Günü" ilan ederek sokaklara dökülmüşlerdir.

Devam eden ve gittikçe büyüyen kitlesel gösteriler karşısında yetersiz kalan Bahreyn hükümeti bölgenin güçlü oyuncusu ve müttefiki Suudi Arabistan'dan gösterileri bastırmak üzere destek talep etmiştir. Riyad yönetimi bu talebi kabul ederek

Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) bünyesinde 14 Mart 2011’de Suudi askerlerini gösterileri bastırmak üzere Bahreyn’e göndermiştir (Gause III, 2011). Başta Suudi Arabistan olmak üzere Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri’nin katılımıyla oluşturulan KİK bünyesindeki Yarımada Kalkanı askeri güçleri Mart 2011’de Bahreyn’i Suudi Arabistan’a bağlayan 24 kilometre uzunluğundaki Kral Fahd köprüsünden geçerek Manama hükümetini korumaya almışlardır. Bahreyn üzerinde hak iddialarında bulunan, ülkedeki Şiilerin mahrumiyetinin giderilmesi için öteden beri çaba gösteren ve Körfez’de Riyad ile üstünlük mücadelesi veren Tahran’ı derinden rahatsız etmiş ve iki ülke arasında gerilim tırmanmıştır. İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad, Bahreyn’e yapılan askeri müdahaleyi kınayarak sorumlu ülkeleri ABD ve İsrail’in çıkarlarına hizmet etmekle suçlamıştır (Öztürk, 2012).

İran’da 6 Nisan 2011’de toplanan Şura Meclisi, altında 200 meclis üyesinin imzasının bulunduğu ortak bildiriye ilan ederek, yapılan askeri müdahaleyi işgal olarak nitelendirmiştir (Dünya Bülteni, 6 Nisan 2011). Bu bildiriden önce de Şura Meclis 257 meclis üyesinin desteğiyle yaptığı açıklamada Suudi rejiminin meşruiyetinin olmadığına vurgu yaparak, gerçekleştirilen askeri müdahalenin Riyad açısından tehlikeli sonuçları olabileceği ifade etmiştir (Financial Times, 16 Mart 2011). İran’ın askeri müdahale hususundaki ağır eleştirileri karşısında Manama yönetimi tepki olarak Tahran’daki Büyükelçisini geri çağırmıştır (Çakmak, 2012). 31 Ağustos 2011’de verdiği hutbede Dini Lider Hamaney, Bahreyn’e yapılan askeri müdahaleyi eleştirerek ülkede insanların baskı altında yaşadığını ancak tıpkı 1979’da İran’da olduğu gibi halktan kaynağını alan her hareketin başarıya ulaşacağını altını çizmiştir. Öte yandan Suudi yönetimi ise Bahreyn’deki Şiilerin rejime karşı ayaklanmasını İran’ın bir oyunu olarak değerlendirmiş ve ülkenin güvenlik ve istikrarına hanel getirdiğini ileri sürmüştür (Şen, 2012).

Suudi Arabistan ülke nüfusunun kahir ekseriyetini oluşturan Şiilerin Bahreyn’de iktidara gelmesini Suudi rejiminin varlığına hayati tehlike ve bölgesel konumuna yakın bir tehdit olarak gördüğü için Bahreyn üzerinden Basra Körfezi’nin siyasal statükosunun sürdürülmesini bölge politikalarında “kırmızı çizgi” olarak

belirlemiştir. Bahreyn’de Şiilerin lehine meydana gelecek muhtemel değişim Suudi rejimini yakından tehdit etmektedir. Suudi Arabistan nüfusunun yaklaşık %10’u Şiilerden oluşmakta, Bu Şii nüfus ülkenin petrol kaynakları açısından en zengin bölgesinde çoğunluğu oluşturmakta ve yine bu bölge Bahreyn’e coğrafi olarak yakın bulunmaktadır. Bu faktörler göz önüne alındığında Bahreyn’de meydana gelebilecek değişimin ilk önce Suudi Arabistan’a sıçrama ihtimali Suudileri derinden endişeye sevk etmiştir. Suudi rejimin güvenlik ve istikrarına hayati bir tehdit oluşturma durumunun yanında bunun bir de Riyad’ın bölgesel konumu ve İran ile tutuştuğu bölgesel rekabet boyutu mevcuttur.

Yukarıda da serdedildiği gibi Basra Körfezi’nin iki önemli gücü İran ve Suudi Arabistan, 1971’den beri Ortadoğu bölgesinde nüfuzunu artırma ve Basra Körfezi’nde hâkimiyet kurma mücadelesi içerisindeyler. Bu nedenle Riyad yönetimi bölgesel statükonun devamından yana tavır sergilerken, Tahran revizyonist bir dış politika çizgisi takip etmektedir. Bu, İran’ın bölgesel konumunu güçlendirirken Suudilerin konumunu zayıflatmaktadır. Dolayısıyla Bahreyn’de Şiilerin lehine meydana gelebilecek iktidar değişimi dar anlamda Basra Körfezi’nde, geniş anlamda Ortadoğu’da İran’ın 2001’den sonra yükselen bölgesel konumuna katkı sağlayacaktır. İşte bu nedenle Suudi yönetimi İran’ın bölgede daha fazla güçlenmesini endişeyle karşılamakta ve İran ile girdiği çok boyutlu rekabette Bahreyn’i ileri karakol olarak görmektedir. Diğer bir ifadeyle, KİK bünyesinde Mart 2011’de iç siyasal statükoyu korumak maksadıyla Bahreyn’e yapılan askeri müdahale ile Suudi Arabistan, 2001’de Taliban ve 2003’te Baas rejimlerinin son bulması ile zaten büyük ölçüde İran’ın artmış olan bölgesel gücünün daha fazla ileri bir düzeye ulaşmasını engellemeye ve bölgesel statükonun devamını sağlamaya çalışmıştır.

İran ve Suudi Arabistan’ı Bahreyn’de karşı karşıya getiren diğer bir değişken her iki ülkenin de Bahreyn üzerinde hâkimiyet kurarak Basra Körfezi’nin hâkim gücü olmaya çalışmalarıdır. İran, 1971’de İngiltere bölgeden çekilirken Bahreyn üzerindeki hak iddialarından, ülkenin plebisit ile kendi kaderini tayin etmesi ve diğer bir Körfez ülkesi ile birleşmemesi karşılığında vazgeçmiştir. Ancak 1971’den bu yana bazı dönemlerde İranlı yetkililer Bahreyn üzerinde hak iddialarında bulunmuşlardır. Bunun

son örneği 2011’de ülkede meydana gelen ayaklanmalar esnasında olmuştur. Suudi yetkililer ise söz konusu ayaklanmalar esnasında Bahreyn’in Suudi Arabistan’a bağlanmasını gündeme getirmişlerdir (Adami ve Pourresmaeili, 2013). Suudi Krallığı bununla hem Basra Körfezi’nde etkinliğini ve topraklarını genişleterek İran’ın hegemonyasını kırmayı hedeflemekte hem de ülke nüfusunun çoğunluğunu Şiilerin oluşturduğu Bahreyn’i kendi ülkesine dahil ederek Şii çoğunluğu azınlığa dönüştürme çabası içerisine girmektedir.

Bahreyn’de meydana gelen ayaklanmalar konusunda sonuç olarak şu söylenebilir. Suudi Arabistan gerek kendi rejimlerinin güvenlik ve istikrarı, gerekse Riyad’ın bölgesel konumu bağlamında olayları yorumlayarak, Manama rejiminin varlığını sürdürmesini bölgedeki hayati menfaatleri arasında görmekte ve bu çerçevede karşılık vermektedir. Suudiler açısından Bahreyn’de rejimin yıkılması, 2003’te Irak’ta Baas rejiminin yıkılması ile benzer bölgesel sorunları doğuracağı, ülkedeki Şiilerin yönetimi devralması Körfez’deki diğer Şiileri mobilize ederek tüm Körfez ülkelerini yıkılma tehlikesi ile baş başa bırakacak olması ve tüm bunların sonucu olarak Basra Körfezi’nde üstünlük mücadelesi veren İran’ın tarihte hiç olmadığı kadar rahat bir şekilde yayılacağı bir bölgesel atmosferi doğurması ile aynı anlama gelmektedir. İran’ın dış politika öncelikleri bağlamında Bahreyn’deki gelişmeler her şeyden önce İslam Devrimi ile bağ kurarak mahrum, mazlum ve yoksun bırakılan halkın zalim yönetime karşı ayaklanması olarak görülmüştür. Öte yandan, bölgesel menfaatleri ve emelleri bağlamında ise Mename’da meydana gelecek muhtemel rejim değişimi, Mısır ve Tunus’tan sonra bir diğer ABD ve Suudi müttefiki Arap rejiminin yıkılma ihtimaline göre değerlendirilmiş ve gösterilere destek çıkılmıştır.

Kısa sürede tüm Arap dünyasını etkisi altına alan devrim rüzgârı 2011 yılında Suriye’ye de ulaşmış ve ülkede iki yılı aşkın bir zamandır rejim ile devrimciler arasında kanlı bir iç savaşa neden olmuştur. Tunus, Mısır ve Libya’dan esinlenen halkın rejime karşı ayaklandığı Suriye, İran-Suudi bölgesel rekabetinin en şiddetli ve yoğun bir şekilde yaşandığı arenalardan biri haline gelmiştir. Hiç şüphesiz Suriye krizi, İran ve Suudi Arabistan’ın bölgesel politikaları konusunda bir anlamda turnusol kâğıdı vazifesi

görmüştür. Hem İran hem de Suudi Krallığı Arap ayaklanmalarının başından beri izledikleri politika ve aldıkları pozisyonlarını Suriye söz konusu olunca radikal bir şekilde değiştirmişlerdir. Suriye özelinde tamamen farklı bir tutum ve davranış içerisine giren Tahran ve Riyad, ikili ilişkilerini daha da gerilimli bir ortama taşımış ve hatta sorunun çözümü konusunda alınan inisiyatiflerde birbirlerini karşılıklı olarak dışlamışlardır. Esasen bölgede yoğun bir şekilde güç mücadelesine girmiş olan bu iki devletin Suriye politikaları kendilerince isabetli ve rasyoneldir. İran, Suriye konusunda statükocu davranarak son on yılda ve Arap devrimleri ile elde ettiği jeopolitik kazanımlarını koruma hususunda teyakkuza geçerken, Suudiler ise anti-statükocu dalganın (Arap ayaklanmaları) neden olduğu kayıplarını geri alma mücadelesi içerisine girmişlerdir. Dolayısıyla İran-Suudi çekişmesinin en açık bir şekilde görüldüğü alan Suriye olmuştur.

Suriye krizi öncesinde Arap ayaklanmaları konusunda Suudi Arabistan, değişimin ve halkların yanında değil, statüko ve rejimlerin yanında yer alırken buna karşılık İran, değişim ve halkların safında konumlanmış ve rejimlere karşı tavır sergilemiştir. Ancak Suriye'ye gelince her iki ülkenin pozisyonu yer değiştirmiş ve anılan ülkeler yine rakip konuma gelmişlerdir. Suriye'de Baas rejimine karşı yapılan barışçıl gösterileri güvenlik güçlerinin kanlı bir şekilde bastırmaya başlamasının ardından Riyad yönetimi Ağustos 2011'de büyükelçisini geri çağırarak (Haykel, 2011) rejime karşı olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte Suudi Kral'ı Abdullah, açık bir şekilde sivil insanların öldürülmesinin kabul edilemez olduğunu ifade ederek, göstericilere karşı aşırı güç kullanımını durdurması yönünde Şam yönetimine çağrıda bulunmuştur (Gause III, 2011). İran'ın Suriye meselesindeki tutumuna gelince, Tahran yönetimi Baas rejimine karşı yapılan ayaklanmaları ABD ve İsrail gibi dış güçlerin gizli bir oyunu olarak açıklamış ve rejimin yanında duracağının sinyallerini vermiştir. Bu bağlamda, Arap Baharı sürecinde meydana gelen toplumsal ayaklanmalara ilişkin aldıkları pozisyonlar niçin bu iki ülkeyi Suriye konusunda tamamen zıt kutuplara yerleştirdiği sorunun gündeme getirmiştir. Bu sorunun cevabı İran ve Suudi Arabistan'ın Suriye ile olan ilişki düzeyleri ve Suriye'nin büyük güçlerle olan ilişkisinde aranmalıdır.

Suriye'nin İran'ın bölgesel çıkarları ve ulusal güvenliği bağlamında ne anlam ifade ettiğine kısaca göz atacak olursak her şeyden önce Suriye, İslam Devrimi'nden sonra Arap dünyasında tecrit edilen İran'a karşı tavır almayan tek Arap ülkesi olmuştur. İran topraklarını işgal ederek Basra Körfezi'nde I. Körfez Savaşı'nı (1980-88) başlatan Irak'ı çoğu Arap ülkesi çeşitli düzeylerde desteklerken, Suriye bu devletler arasında yer almayarak bir istisna teşkil etmiştir. Dolayısıyla Tahran yönetimi en zor günlerinde bölgede kendilerine karşı tavır almayan Suriye'yi bu kargaşa ortamında yalnız bırakmamayı bölgesel menfaatlerinin yanında tarihi bir zorunluluk ve ilkeli davranış olarak görmektedir. İkinci olarak İran, Suriye'yi bölgedeki politikalarının ve ulusal güvenlik stratejilerinin bir parçası olarak algılamakta ve sonuç olarak bu ülkedeki rejimin düşmesini kendi varlığına en hayati tehlike olarak addetmektedir. Çünkü İran, Suriye ve onun sayesinde Hizbullah ve Hamas ile birlikte Ortadoğu'da ABD ve İsrail'e karşı direniş eksenini temsil etmektedir. Suriye'de Baas rejiminin son bulması İran'ın ABD ve İsrail karşısında oluşturduğu direniş ekseninin dağılması anlamına gelmektedir. Son olarak Suriye'deki Baas rejimi Nusayri azınlıktan müteşekkildir. Azınlığı oluşturmalarına rağmen ülkede siyasal iktidar bu grubun elinde bulunmaktadır. Şii İran, Suriye'yi değerlendirirken onun Nusayri olmasını ve Hizbullah'ın Şii olmasını da hesaplarına dahil etmekte ve dış politika hamlelerinde mezhep dayanışmasına da önem vermektedir.

İran, Suriye üzerinden Hizbullah ve Hamas ile bağlantı kurmakta ve nüfuzunu Lübnan ve Filistin'e ve oradan tüm Ortadoğu'ya yaymaya gayret göstermektedir. Diğer bir anlatımla, İran dış politikasının temel parametreleri olan rejimin güvenliğini koruma ve ülkenin Basra Körfezi'nde üstünlüğünü sağlama ve Ortadoğu'da nüfuzunu genişletme hedefleri bağlamında Suriye stratejik bir yer tutmaktadır. İran'ın ulusal güvenliğine tehdit oluşturan ülkelere bakıldığında İsrail ve ABD ön plana çıkmakta olup, bu iki devletin İran'a yönelik muhtemel bir askeri saldırısında Suriye üzerinden bağlantı halinde bulunduğu İsrail'in düşmanları Hizbullah ve Hamas'ın büyük olasılıkla İran'ın yanında yer almaları durumunda İsrail ile komşu olan Lübnan ve Filistin İran'ın ön cephesi haline gelecektir. Bir anlamda İran'ın ulusal güvenliğinin ön savunma hattı

Lübnan olarak düşünölmekte ve Suriye krizine bu hayati çıkar üzerinden bakılmaktadır. Bir karşılaştırma yapmak gerekirse, nasıl ki Riyad yönetimi, Bahreyn’de Sünni rejimin yıkılmasını kendi rejimine hayati bir tehlike ve bölgesel konumuna en büyük bir tehdit olarak görmektedir, Tahran yönetimi de Suriye meselesini aynı gerekçelerle değerlendirmekte ve bu bağlamda politikalarını belirlemektedir.

Suriye konusuna genel olarak bakıldığında İran, İslam Devrimi’nden beri Ortadoğu bölgesinde elde ettiğı jeopolitik kazanımlarını kaybetmek istememekte, başını çektiğı bu direniş ekseninde Ortadoğu bölgesinde ABD, İsrail ve Suudiler karşısındaki üstün konumunu zayıflatmak istememektedir. Şöyle ki, Suudi Arabistan kendi rejiminin güvenlik ve istikrarının ve ülkenin bölgesel etkinliğinin ileri karakolu olarak Bahreyn’i görmekte ve askeri müdahaleden imtina etmemektedir. Aynı düşüncelerle İran da kendi ulusal güvenliğini ve bölgesel etkinliğini Suriye’ye bağlamış bulunmaktadır. Suriye’de meydana gelecek muhtemel rejim değişimi, ABD ve İsrail’in hasmı Baas rejimini bu devletler ile yakın işbirliğine giden yeni bir Sünni rejim ile ikame edebilir. Bu ise İran’ın tek bölgesel müttefik Suriye’yi ABD, İsrail ve Suudilere dost bir ülke haline getireceğı için İran bu ülkedeki rejime ne pahasına olursa olsun desteğini esirgememektedir.

Suudi Arabistan’ın Suriye politikasına gelince, Riyad yönetiminin Suriye Baas rejimi ile ilişkileri ne Soğuk Savaş döneminde ne de sonrasında olumlu seyir izlemiştir. Yukarıda da değinildiğı gibi Suudi Krallığı’nın geleneksel dış politika eğilimi statüko yanlısı bir tutum sergilemek ve devrimci/değişimci hareketler veya ideolojilere karşı tedbirler almak olmuştur. Buradan hareketle, Irak’taki Baas rejiminde olduğu gibi Suriye Baas rejiminin Arap milliyetçiliğı ve devrimci yanı Suudi rejimini endişeye sevk etmiş ve bu durum iki ülke arasında yakınlaşmaya fırsat vermemiştir. Diğer yandan Suriye, Ortadoğu’da İran ile birlikte hareket etmekte ve Hizbullah ve Hamas’ı askeri olarak tahkim ederek direniş cephesinin varlığını sürdürmesinde kilit bir rol oynamaktadır. Bu ise İran’ın bölgesel ağırlığını artırmakta ve Suudileri rahatsız etmektedir. Son olarak, Mısır’da gerçekleşen devrim ile beraber statükocu Riyad-Kahire ekseninin son bulmuş olması Suudileri, bu eksenin karşısında bulunan revizyonist İran-

Suriye ekseninin yıkılması hususunda harekete geçirmiştir. Suudi Arabistan bölgede meydana gelen değişim dalgası esnasında İran ile girdiği rekabeti sıfır toplamı bir oyun olarak görmekte ve önceden de değinildiği gibi Hüsnü Mübarek'in yıkılmasını kendi bölgesel stratejik çıkarları açısından net bir kayıp saymaktadır. Bu nedenle İran'ın müttefiki Suriye Baas rejiminin yıkılmasını kendi hanesine kazanç olarak kaydederek İran ile rekabetinde elini güçlendirme hesabı yapmaktadır. Tüm bunlar birlikte düşünüldüğünde Suriye'de Baas rejiminin yıkılması ile İran-Suriye eksenini de yıkılmış olacak ve 2003'te Baas rejiminin yıkılmasından beri artan İran etkisinin nispeten önüne geçilmiş olacaktır.

Sonuç olarak genel bir değerlendirme yapıldığında, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da ekonomik, siyasal ve toplumsal alanlarda sistem dışına itilerek mahrum bırakılan yığınların otoriter rejimlere karşı kalkışmaları kısa bir sürede bir kaç Arap ülkesinde başarıya ulaşarak, bölge dengeleri üzerinde derin sonuçları beraberinde getirmiştir. Tunus, Mısır, Libya ve Yemen'de meydana gelen yönetim değişiklikleri ve Suudi Arabistan, Bahreyn ve Suriye'de ortaya çıkan rejim karşıtı ayaklanmalar gerek bölgenin önemli aktörleri, gerekse büyük güçlerin dış politika gündemlerinde en üst sıraya oturmuşlardır. 1970'lerden kalma bölgesel statükoyu tamamen değiştirme gücüne sahip bu değişim dalgası, Basra Körfezi'nin iki hâkim gücü ve Ortadoğu'nun iki önemli aktörü İran ve Suudi Arabistan'ı tekrar ve daha keskin bir şekilde zıt kutuplara yerleştirmiştir. Yapısal özelliklerinden (Şii-Sünni, Fars-Arap ve Cumhuriyet-Monarşi ayrışmaları), ulusal güvenlik anlayışlarından ve bölgesel emellerinden dolayı Tahran ve Riyad, söz konusu bölgede 1971'de İngiltere'nin çekilmesinin hemen ardından rekabete tutuşmuş ve bunu günümüze kadar devam ettirmişlerdir.

Bu çerçevede, Arap Baharı'nın Tahran-Riyad ikili ilişkileri üzerindeki yansıması ulusal güvenlik anlayışları ve rakip bölgesel menfaatleri nedeniyle anılan ülkeleri farklı taraflarda konumlandırarak rekabeti derinleştirmiştir. İran ve Suudi Arabistan meydana gelen ve bazı ülkelerde başarıya ulaşan halk ayaklanmalarına farklı anlamlar yüklemişler ve ona göre bir politika belirlemişlerdir. Suudi Arabistan geleneksel olarak bölgedeki anti-statükocu hareketleri kendi rejimine ve ülkenin

bölgesel konumuna hanel getireceği için her zaman karşı bir pozisyon almıştır. Dolayısıyla Riyad yönetimi, 2011 yılında hemen hemen tüm Arap dünyasını saran ve mevcut statükoyu değiştirme gücüne sahip olan değişim dalgasını da bu anlayış üzerinden okumuş ve buna engel olmaya gayret göstermiştir. Buna karşılık İran ise İslam Devrimi'nden beri Basra Körfezi ve Ortadoğu'da revizyonist bir dış politika çizgisi izlemiş ve Batı yanlısı Arap rejimlerinin yıkılmasını ulusal güvenliği ve bölgesel etkinliği açısından stratejik hedef olarak belirlemiştir. Son yıllarda bölgede meydana gelen ayaklanmaları da bu paralelde stratejik fırsatlar olarak değerlendiren Tahran, İslam Devrimi ile ilişki kurarak İslami Uyanış olarak nitelendirmiş, değişim rüzgârına destek vermekten imtina etmemiştir.

Bugün itibariyle Arap Baharı'nın İran-Suudi ilişkileri üzerindeki en somut etkisi Riyad'ın bölgedeki müttefiklerini yıkması dolayısıyla İran'ın lehine bölgesel bir atmosferi doğurması ve tabiatıyla Suudi Arabistan'ı endişeye sevk etmesidir. Mevcut bölgesel statükonun korunamaması Suudi Arabistan'ı İran karşısında bölgede zayıf bir konuma düşürmüştür. Batı yanlısı, Sünni ve statükocu rejimler olan Tunus, Mısır ve Yemen'de yönetimler değişirken, Batı karşıtı, Şii ve İran müttefikleri Suriye'de rejimin yıkılmaması İran'ın bölgesel konumunu daha da güçlendireceği yeni bir dönemi beraberinde getirmiştir. 2003'te İran'ın bölgesel etkinliğini önleyen ve Arap dünyasının İran'a karşı ön cephesi olan Irak'ta Baas rejiminin yıkılması ve 2011'de statükocu dış politika çizgisi, Batı yanlısı ve Suudi müttefikleri Hüsnü Mübarek'in Mısır'da yönetimden düşürölmesi ile Suudi Arabistan bölgede güçlü bir müttefikten yoksun kalmaya başlamıştır. Diğer bir anlatımla, Suudileri geleneksel dış politika stratejisi olan bölgede statükocu ve güçlü bir Arap devleti ile işbirliğine giderek revizyonist güçleri dengeleme politikası 2011 yılında Arap Baharı ile çökmüştür. Geline nokta da Arap dünyasında İran'ı dengeleyebilecek güçlü bir müttefikin kalmaması, Suudi Arabistan'ı Arap olmayan ancak askeri kapasitesi, nüfus miktarı, ekonomik gücü ve tarihi derinliği ile İran'ı bölgede dengeleyebilecek kapasiteye sahip olan Türkiye ile yakınlaşmaya yöneltmiştir (Ataman, 2012). Arap ayaklanmalarının İran-Suudi ilişkileri bağlamında önemli bir sonucu da Türkiye-Suudi ilişkilerine ivme kazandırmasıdır. Sonuç olarak, Türkiye ile askeri, ekonomik ve siyasi işbirliğini geliştiren Suudi Krallığı, özellikle

Suriye’de rejimin yıkılması ve İran’ın etkisinin kırılması amacıyla Ankara ile birlikte yoğun bir mesai harcamaya başlamıştır.

4.4. Sonuç

Bu tez çalışması ile temelde, 1979 İran İslam Devrimi ile 2011 Arap Baharı arasındaki dönemde İran İslam Cumhuriyeti ile Suudi Arabistan Krallığı ikili münasebetleri etrafı bir incelemeye tabi tutulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın giriş kısmında da ifade edildiği gibi bu çalışmanın temel araştırma sorusu Tahran-Riyad ikili ilişkilerinin ana karakteristik özelliğinin ne olduğu ve ilişkilerin bu karakteristik yapısını şekillendiren başlıca unsurların neler olduğudur. Diğer bir ifade ile Tahran ve Riyad’ın birbirlerine karşı tutum ve davranışlarının ne olduğu ve bunların oluşmasında etkili olan ana dinamiklerin neler olduğudur. İkili ilişkilerde 1979-2011 arası dönem bu soru merkeze alınarak detaylı bir araştırma yapılmaya gayret gösterilmiştir. Bu çerçevede yapılan araştırmada İran-Suudi Arabistan ikili ilişkilerinin temel karakteristik yapısı çok boyutlu rekabet olarak ortaya çıkmış ve bir dönem yoğunluğu düşmekle birlikte yaklaşık 30 yıllık dönem boyunca iki ülkenin birbirlerine yönelik dış politikalarını derin bir şekilde belirlemiştir.

Yukarıda anılan çalışma sorusu etrafında odaklanarak gerçekleştirilen bu çalışma ile geniş ölçekte Ortadoğu bölgesinin iki etkili aktörü ve dar ölçekte Basra Körfezi’nin iki hâkim gücü İran-Suudi Arabistan’ın ilişkilerini büyük oranda belirleyen ve yönlendiren iki farklı bağımsız değişkenler grubu tespit edilmiştir. Bunlardan ilki, ikili ilişkileri belirleyen süreklilik unsurlarıdır. Bu süreklilik unsurlarının ortaya çıkmasında etkili olan faktörler söz konusu ülkeleri meydana getiren yapısal özelliklerdir. İran ve Suudi Arabistan’ı meydana getiren yapısal unsurlar esas itibarıyla birbirinin ötekisi olması hasebiyle bu iki ülkeyi şiddetli bir rekabet ortamına sürüklemektedir.

Bu ülkeleri oluşturan yapısal unsurlara bakıldığında Suudi Arabistan Krallığı,

Arap, Sünni ve monarşi unsurlarını ihtiva ederken, diğer yandan İran İslam Cumhuriyeti, Fars, Şii ve cumhuriyet unsurlarını ihtiva etmektedir. Bu yapısal unsurlar halihazırda İran ve Suudi rejimlerinin kurucu sütunlarını oluşturmakta ve rejimlerin meşruiyet kaynaklarını temsil etmektedirler. Bu faktörlere yönelik muhtemel bir güvenlik tehdidi Tahran ve Riyad yönetimlerini derhal harekete geçirmekte, önlemler almaya yönlendirmektedir. Sayılan süreklilik unsurları bağlamında, Suudi Arabistan ile ilgili olanlar, devletin 1932 yılında modern anlamda kurulmasına rağmen 1744 yılında yapılan ittifaka dayanmakta iken, İran ile ilgili olanlar tarihsel kökleri çok eskilere dayanmasına rağmen İslam Devrimi ile gündeme gelmeye başlamıştır. Dolayısıyla 1979 yılı İran-Suudi ilişkilerinde tarihi bir dönemeç olarak kabul edilmiş ve o tarihten başlamak üzere günümüze kadar devam eden çok boyutlu rekabetin temelleri atılmıştır.

Bu çerçevede, Tahran-Riyad ilişkilerine ilişkin olarak farklı mezhep anlayışlarına sahip olmaları hasebiyle mezhepsel rekabet, farklı etnik grupları oluşturmaları nedeniyle etnik rekabet ve son olarak farklı yönetim tarzları olmasından dolayı rejim rekabeti olmak üzere üç farklı rekabet alanı tespit edilmiş ve bunların iki ülke özelinde süreklilik özelliği gösterdiği saptanmıştır. Söz konusu bu unsurlar gerek İran gerekse Suudi Arabistan'ın dış politikaları üzerinde son derece etkili olmuş ve birbirlerine karşı tutum ve davranışları üzerinde sonuçları olmuştur. İran ve Suudi Arabistan kendi kurucu faktörlerinden hareketle genel olarak Ortadoğu'da nüfuz alanı oluşturma, hususiyetle Basra Körfezi'nde hakimiyet kurma niyetiyle hareket etmişlerdir. Yönetimsel, etnik ve dinsel olmak üzere bu üç rakip yapısal faktör Ortadoğu ve Basra Körfezi'nde Tahran ve Riyad'ı karşı karşıya getirmiş, bu ülkelerin karşılıklı olarak tehdit algılamalarına yol açmıştır. Doğal olarak iki ülke nezdinde diplomatik ilişkiler devam etmiş olsa da karşılıklı olarak yanlış anlama, güvensizlik ve tehdit algılamaları birbirlerine yaklaşımları üzerinde son derece büyük oranda etkili olmuştur. Diğer bir deyişle yukarıda sayılan ve her iki ülke için meşruiyet kaynağı olarak değerlendirilen yapısal faktörler bu ülkeleri bulundukları bölgede doğal rakip haline getirmiş ve süreklilik arz etmiştir.

İran-Suudi Arabistan ikili ilişkileri üzerinde büyük etkileri olan ikinci bir grup,

ikili ilişkileri belirleyen değişiklik unsurları olarak belirlenmiştir. Yukarıda değindiğimiz süreklilik unsurları yapısal faktörlerden kaynaklanmakta ve süreklilik durumu göstermekteydiler, ancak değişiklik unsurları ise ulusal, bölgesel ve küresel ölçeklerde meydana gelen önemli gelişmelerin etkisiyle dönemsel olarak Tahran-Riyad ilişkileri üzerinde etkili olan değişkenlerden müteşekkildir. Bu değişkenler İslam Devrimi'nden 2011 Arap Baharı'na kadar geçen sürede farklı dönemlerde ortaya çıkmış ve iki ülke ilişkilerinde kendi dönemleri açısından yeni bir sayfa açmış son derece mühim gelişmeler olarak tanımlanmıştır. İran ve Suudi Arabistan'ın dış politika yönelimleri ve bölgesel politikaları üzerinde büyük etkileri olan bu konjoktürel gelişmeler iki ülkenin birbirlerine yaklaşımlarını ve birbirlerinin dönemsel algılamalarını değiştiren bağımsız değişkenler olarak karşımıza çıkmıştır.

Bu bağlamda, Tahran-Riyad ilişkilerinde 1979-2011 dönemi üç alt dönem halinde incelenmiştir. Birinci dönem 1979-89 arası yılları kapsamaktadır. Anılan dönemin temel hâkim politik anlayışı iki ülke ilişkilerinde doğrudan rekabet ve çatışmadır. Bu dönemi belirgin kılan temel bağımsız değişkenler devrim ihracı politikası, I. Körfez Savaşı (1980-88) ve Körfez İşbirliği Konseyi'nin kurulmasıdır. Bu on yıllık süreçte İran'ın dış politika çizgisi revizyonist bir eğilim göstermiş ve geleneksel olarak bölgede statükocu bir tavır sergileyen Suudi Arabistan'ı derinden endişelendirmiştir. Doğal olarak bu dönemde Suudi Arabistan, revizyonist İran'ı bölgede yayılmasının önüne geçmek amacıyla bir çok tedbir almak zorunda kalmıştır. İşte bu noktada Suudi yönetimi, 1980 yılında Saddam Hüseyin'in İran'a saldırması ile patlak veren I. Körfez Savaşı'nda Bağdat'ı desteklemiştir. Suudi Krallığı, güç dengesi politikası izleyerek İslam Devrimi ile yakın ve etkin tehdit haline gelen İran'ı, uzak ve potansiyel tehdit ile dengelemeye çalışmıştır. Yine bu politika ekseninde buna ilaveten Suudi Arabistan, revizyonist İran'dan tehdit algılayan Katar, Kuveyt, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman'ı yanına çekerek 1981'de Körfez İşbirliği Konseyi'ni kurmuştur. Suudi Arabistan'ın bu dönem zarfında bölgede izlediği politikalarla İran'ı Arap dünyasında tecrit etmeyi başarmıştır. Sonuç olarak gerek İran'ın anti-statükocu ve devrim ihracı eksenli dış politika yönelimi, gerekse bunlardan hayati tehdit algılayan Suudi Arabistan'ın yoğun çabası Tahran-Riyad ilişkilerinde gerilimi tırmandırmış ve

1988 yılında diplomatik ilişkilerin kopmasına yol açmıştır.

İslam Devrimi sonrası dönemde Tahran-Rayad ilişkilerinde ikinci bir dönem 1989-2001 yılları arasını kapsamaktadır. Söz konusu dönemin temel özelliği ikili ilişkilerde yumuşama aşamasının başlamış olmasıdır. Bu dönemi oluşturan ana dinamikler 1989 yılında İran’da meydana gelen siyasi ve dini liderliğin değişimi ve II. Körfez Savaşı (1990-91)’nın başlamasıdır. Bu döneme dolaylı yönden etkisi açısından bir de 1988’de I. Körfez Savaşı’nın sona ermesi durumu eklenmiştir. Bu bağımsız değişkenler İran-Suudi ilişkilerinde yeni bir sayfa açmış ve 1990’lar boyunca artarak devam eden işbirliği olanağı sağlamıştır. 1988’de Humeyni’nin Irak ile 8 yıldan beri süren savaşa ilişkin ateşkesi kabul etmiş olması, 1989’da Ayetullah Humeyni’nin vefat etmesi, yerine Ayetullah Ali Hamaney’in geçmesi, yine 1989’da pragmatist bir dış politika çizgisine yakın duran Haşimi Rafsanca’ninin cumhurbaşkanı olması ve son olarak Saddam Hüseyin’in 1990 yılında güney komşusu Kuveyt’i işgal ederek II. Körfez Savaşı’nı başlatması genel olarak Arap dünyası, özel olarak Suudi Arabistan ile İran’ın ilişkileri üzerinde pozitif yansımaları olmuştur.

Yukarıda belirtilen konjonktürel değişkenler sayesinde İran’ın Arap dünyası nezdindeki imajı olumlu yönde değişmiş, Tahran-Riyad ilişkilerinde yumuşama dönemi başlamış ve 1991 yılında karşılıklı olarak diplomatik ilişkiler tekrar tesis edilmiştir. Haşimi Rafsanca’ninin cumhurbaşkanı olması ile birlikte İran dış politikasının beklenti, hedef ve öncelikleri büyük ölçekte değişmiş ve bölgede izlenen politikalarda ideolojik hedeflerden ziyade, jeopolitik zorunluluklar merkeze alınmıştır. Diğer bir ifade ile 1989’da yönetime geçen pragmatist liderlik ülke dış politikasında orta vadeli ulusal menfaatleri uzun vadeli ideolojik hedeflerin üzerine çıkararak, bölge devletleri ile tansiyonu düşürme ve işbirliğini olabildiğince artırma politikası takip edilmiştir. Tahran yönetiminin bu paralelde takip eden bölgesel siyasetinin ilk samimiyet testi Baas rejimi ile yönetilen Irak’ın Kuveyt’i işgali neticesinde ortaya çıkmış ve İran revizyonist Irak’a karşı dolaylı olarak Arap devletlerinin yanında yer almıştır. Üstelik Kuveyt ve Suudi Arabistan’ın I. Körfez Savaşı’nda Irak’a askeri, ekonomik, lojistik ve diplomatik destek vermiş olmalarına rağmen İran II. Körfez Savaşı’nda “aktif tarafsızlık” politikası

izlemiştir.

Suudi Arabistan bakış açısından bu dönem açıklanacak olursa, 1990'lara gelindiğinde Riyad'ın dış politika parametrelerini değiştiren bir gelişme yaşanmamış ve geleneksel dış politika öncelikleri çerçevesinde yeni dost ve düşmanlar oluşturulmuştur. Bu bağlamda, Irak'ın 1990'da Kuveyt'i işgali, Suudi rejiminin güvenliğini ve ülkenin bölgesel konumunu tehlikeye düşürmüştür. Dolayısıyla Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak, Suudiler açısından daha yakın ve etkin tehdit olarak algılanmaya başlanmış ve ona göre tedbirler alınmıştır. Başka bir deyişle, Suudi Arabistan'ın geleneksel siyaset tarzıyla uyumlu olarak İran, 1988'den beri izlediği yapıcı ve güven tazaleyci politikaları sayesinde uzak ve potansiyel tehdit haline gelirken Irak, bölgede izlediği revizyonist ve yayılcı çizgisi ile yakın ve etkin tehdit halini almıştır. Bu ise başta Suudi Arabistan olmak üzere Arap devletlerinin İran'a ilişkin bakış açıları ve yaklaşımlarında değişimi beraberinde getirmiştir.

1979 sonrasında İran-Suudi ilişkilerinde üçüncü dönem 2001-2011 sürecini kapsamaktadır. Bu dönem 11 Eylül 2001 saldırıları ile başlamış, 2011 Arap Baharı ile son bulmuştur. Tahran-Riyad ilişkilerinde bu dönemi belirgin kılan temel ve en etkili muharrik güç ABD'nin 11 Eylül 2001'de büyük bir saldırıya uğraması ve bunun sonucunda Ortadoğu'nun güç dengelerinin radikal bir şekilde değişmesidir. ABD, 2001 sonrasında izlemeye başladığı müdahaleci, saldırgan ve revizyonist dış politika çizgisi ile küresel güç dengelerini yerinden oynattığı gibi beklenmedik bir şekilde Ortadoğu'nun güç dengesini İran lehine bozmuştur. 2001'de Afganistan'da Taliban rejimi ve 2003'te Irak'ta Baas rejiminin ABD'nin müdahalesi ile yıkılması, İran'ın bölgedeki iki azılı düşmanını ortadan kaldırmış ve bölgesel düzeyde manevra sahasını genişletmiştir.

Taliban rejimi, Suudi Arabistan tarafından tanınmakta ve Suudiler ile yakın işbirliğinde bulunmaktaydı. Üstelik 1989'da Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesinden sonra İran ve Suudi Arabistan burada nüfuz mücadelesine girmişler ve 1996'da Suudilerin desteklediği Taliban'ın iktidarı eline geçirmesi ile sonuçlanmıştır. Suudilerin desteklediği Taliban 1996'da yönetime geldikten sonra İran'a karşı güvenlik

tehlikesi oluşturmaya başlamış ve iki ülke arasında bazı çatışmalar yaşanmıştır. Öte yandan Irak'taki Baas rejimi 1960'ların sonunda iktidarını sağlamlaştırmasından bu yana İran ile Ortadoğu ve Basra Körfezi'nde rekabete girmiş ve İran'ın Arap dünyasına açılmasının önünde büyük bir engel teşkil etmiştir. Özellikle Suudi Arabistan, geleneksel olarak Arap ve Sünni Baas rejimini, Fars ve Şii İran'a karşı tampon bölge olarak değerlendirmiş ve bu minvalde politikalar icra etmiştir. Suudi Arabistan'ın bölgesel politikaları bağlamında bakıldığında, Taliban ve Baas rejimlerinin yıkılması ile iki düşman komşu rejimden kurtulan İran'ın Ortadoğu bölgesinde daha rahat hareket edeceği bir dönemi başlatmış ve Riyad yönetimini derinden kaygılandırmıştır.

11 Eylül sonrası teşekkül eden bölgesel konjonktürde İran açısından fırsatlar doğurduğu gibi tehditleri de beraberinde getirmiştir. ABD'nin müdahaleci dış politika uygulamaları ile Afganistan'da ve Irak'ta askeri ve siyasi nüfuzunu kurmuş olması ABD'yi hem doğu hem de batıdan İran'a dolaylı olarak komşu yapmıştır. Washington-Tahran ilişkileri İslam Devrimi ile hususiyetle ABD'nin Tahran büyükelçiliğinin İran halkı tarafından işgal edilip elçilik çalışanlarının rehin alınmasıyla kopmuş ve bir daha tesis edilememiştir. 1979'dan bu yana İran ve ABD, karşılıklı olarak birbirlerini düşmanlaştırmışlar ve İran kendi ulusal güvenliğine tehdit algılaması içerisine girerken, ABD ise Basra Körfezi'ndeki çıkarlarına tehlike algılamıştır. Üstelik Bush yönetiminin 2002'de "şer eksenini" yaftalamasıyla İran, Irak ve Kuzey Kore'yi hedef tahtasına oturtmuş olması ve bu ülkelerden Irak'ın 2003'te işgale uğraması Tahran yönetimini iyice tedirginliğe itmiştir. Dolayısıyla, ABD'nin bölgeye askeri olarak yerleşmesi İran'ın ulusal güvenliğini tehlikeye düşürmüş ve İran'ı söz konusu tehdidin caydırılmasının tek yolunun nükleer silah teknolojisine sahip olmak olduğu konusunda ikna etmiştir. Suudi Arabistan ise Basra Körfezi'nde zaten İran ile rekabet içerisinde bulunurken, onun nükleer silah teknolojisine sahip olmasını güç dengesinin tamamen İran lehine değişmesi ile aynı değerlendirmiş ve büyük rahatsızlık duymuştur.

Tüm bunların yanında 11 Eylül'ün İran-Suudi ilişkileri bağlamında diğer bir sonucu Suudi rejiminin meşruiyet kaynakları olan Vahhabilik ve monarşi yönetiminin Batı tarafından 11 Eylül saldırılarının müsebbibi olarak görülmeye başlanmasıdır. İslam Devrimi'nden beri İran ve onun Şii ideolojisinin bölgede Batı için tehlike arzettiği ileri

sürülürken, 2001 ile birlikte Vahhabilik/selefilik ve otokratik yönetimler tehlike olarak görülmeye başlanmıştır. Bunun doğal sonucu, Batının bölgedeki en eski, en sağlam ve en istikrarlı müttefiki Suudi Arabistan'ı uluslararası siyasette yalnızlaştırmış ve İran karşısında zayıflatmıştır. Son olarak, 2005'te Ahmedinecad'ın cumhurbaşkanı olması ile İran Ortadoğu'da daha aktif bir siyaset takip etmiş ve Hizbullah üzerinden Lübnan'da, Hamas üzerinden Filistin'de etkinliği olabildiğince artırmış, nüfuzunu Arap dünyasında genişletmiştir. Böylece 2001 sonrası Ortadoğu bölgesinde İran, Irak, Suriye, Lübnan (Şii gruplar) ve Filistin (Hamas)'den müteşekkil “direniş eksen” ve Suudi Arabistan, Mısır, Ürdün, Lübnan (Sünni gruplar) ve Filistin (El Fetih)'den oluşan “statükocu eksen” diye iki blok ortaya çıkmış ve 2011 Arap Baharı'na kadar bölgede etkisini sürdürmüştür. Anti-statükocu, Batı karşıtı ve siyasal meşruiyetlerini halktan alan (Suriye hariç) “direniş eksen”nin liderliğini İran yaparken; statükocu, Batı yanlısı ve meşruiyetlerini halktan almayan “statükocu eksen”in liderliğini ise Suudi Arabistan üstlenmiştir.

Son olarak, 2010'un Aralık ayında Tunus'ta patlak verip oradan Libya, Mısır ve hemen hemen tüm Arap dünyasını hızlı ve beklenmedik bir şekilde etkisi altına alan değişim ve dönüşüm dalgası, Ortadoğu'nun iki önemli aktörü İran ve Suudi Arabistan'ı da yakından ilgilendirmiştir. Hatta değişim rüzgârları söz konusu iki ülkeye de ulaşmış ancak başarılı olamamıştır. Uluslararası literatürde Arap Baharı olarak nitelendirilen bu anti-statükocu hareket bölgesel dengeler bağlamında İran için fırsatlar doğururken, Suudi Arabistan için tehditler getirmiştir. Bu perspektiften bakıldığında, 1979'dan bu yana süregelen Tahran-Riyad rekabeti değişmemiş ve hatta bu son gelişmeler ile yoğunluğunu iyice artırmıştır. Mısır'da yaklaşık 30 yıldır yönetimde bulunan Batı yanlısı, Sünni ve statükocu Mübarek rejiminin 2011'de yıkılması, 2001-2011 döneminde “direniş eksen”nin karşıt ağırlığı olan “statükocu eksen”i çökertmiş ve İran'ın bölgesel konumunu güçlendirmiştir. 2003'te Baas rejiminin yıkılması sonucu Irak'ın İran eksenine kayması ve 2011'de Sünni, ılımlı ve Batı müttefiki Hüsnü Mübarek'in yıkılması ile Ortadoğu siyaset sahnesinde İran karşısında müttefiklik ilişkisi içerisine girecek devlet kalmadığı için Suudi Arabistan yalnız kalmıştır. Suudi yönetiminin bu müşkül durumu onu bölge dışından ama İran'ın bölgedeki etkinliğini

dengeleyebilecek kapasitede olan Türkiye ile yakınlaşmasına yol açmıştır.

KAYNAKÇA

- Abir, M. (1988). *Saudi Arabia in the oil era: Regime and elites, conflict and collaboration*. UK: Boulder.
- Abir, M. (2002). *Saudi Arabia: Government, society and the Gulf Crisis* (5. Baskı). New York, NY: Routledge.
- Abrahamian, E. (2008). *A history of modern Iran*. UK: Cambridge University Press.
- Adami, A. ve Pourresmaeili, N. (2013). Saudi Arabia and Iran: The Islamic awakening case. *Iranian review of Foreign Affairs*, 3(4), 153-178.
- Adib-Moghaddam, A. (2006). *The international politics of Persian Gulf: A cultural genealogy*. New York, NY: Routledge.
- Ahady, A. (1994). Security in the Persian Gulf after Desert Storm. *International Journal*, 36(2), 219-240.
- Ahmadi, K. (2011). The myth of Iranian-Arap enmity: A deconstructive approach. *Iranian Review of Foreign Affairs*, 2(2), 79-103.
- Ahmedinejad: Iran needs technology for civilian purposes. *IRNA*, 26. 06. 2005.
- Ahmedinejad: Egyptian protests herald new Mideast. *Associated Press*, 11 Şubat 2011.
- Ahrari, M. E. (1992). Iran, GCC and the security dimensions in the Persian Gulf. H. Amirahmadi ve N. Entessar (eds.), *Reconstruction and regional diplomacy in the Persian Gulf* (ss.147-162) içinde. London: Routledge.
- Ahrari, M. E., Starkey, B. ve Entessar, N. (1996). Iran, Persian Gulf and post-Gulf War order. M.E. Ahrari (ed.), *Change and continuity in Middle East: Conflict resolution and prospect for peace* (ss.175-193) içinde. London: MacMillan.

- Ahrari, M. E. (1993). Iran in the post-Cold War Persian Gulf order. M.E. Ahrari ve J. H. Noyes (eds.), *The Persian Gulf after the Cold War* (ss.81-98) İçinde. London: Praeger.
- Alam, S. (2008). Nuclear and foreign policy of Iran. *India Quarterly: The Journal of International Affairs*, 64, 109-141.
- Allison, M. (2010). *U.S and Iranian strategic ompetition: Saudi Arabia and the Gulf states*. Washington DC: Center for Strategic and International Studies.
- Al-Mani, S. (1996). Ideological dimension in Saudi-Iran relations. J. S. Suwadi (ed.), *Iran and the Gulf: A search for stability* (ss.158-174) İçinde. Abu Dhabi: The Emirates Center for Strategic Studies and Research.
- Al-Rasheed, M. and Al-Rasheed, L. (1996). The politics of encapsulation: Saudi policy towards tribal and religious opposition. *Middle Eastern studies*, 32(1),96-119.
- Al-Rasheed, M. (2001). *A history of Saudi Arabia*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Al Suud, F. B. S. (2004). *Iran, Saudi Arabia and the Gulf: Power politics in transition*. London: I.B.Tauris.
- Amirahmadi, H. (1993). Iran-Saudi Arabistan relations since the Revolution. H. Amirahmadi ve N. Entessar (eds.), *Iran and the Arab world* (ss.139-160) İçinde. London: Macmillian.
- Amirahmedi, H. (1993). Iran and the Persian Gulf Crisis. H. Amirahmadi ve N. Entessar (eds.), *Iran and the Arab World* (ss.94-125) İçinde. London: Macmillian.
- Amirahmadi, H. ve Shahir, S. (2013). Avoid repeating mistake toward Iran. *The Washington Quarterly*, 36(1) 145-162.
- Amiri, E. R. , Samsu, H. ve Fereidouni, H. G. (2011). The Hajj and Iran's Foreign Policy towards Saudi Arabia. *Journal of Asian and African Studies*. 46(6), 678-690.

- Amiri, R. E., Samsu, H., Khorsidi, M. ve Piri, D. (2005). Iran and the Saudi Arabia relationship under Iran's pragmatic approach (1989-1993). *Journal of American Science*, 7(5), 856-863.
- Ansari, M. A. (1999). Security in the Persian Gulf: The evolution of a concept. *Strategic Analysis*, 23(6), 857-871.
- Ansari, A. M. (2000). Iranian foreign policy under Khatami: reform and reintegration. A. Ehteshami and A. Muhammedi (eds.), *Iran and Eurasia* (ss.35-58) içinde. Lebanon: Ithaca.
- Ansari, A. M (2007). *Confronting Iran*. New York, NY: Basic Books.
- Arı, T. (2008). *Geçmişten günümüze Ortadoğu* (4.Baskı). Bursa: MKM.
- Arjomand, S. A. (2009). *After Khomeini: Iran under his successors*. New York, NY: Oxford University Press.
- Armaoğlu, F. (2005). *20. yüzyıl siyasi tarihi 1914-1995* (15. Baskı). İstanbul: Alkım.
- Aras, B. (2001). Transformation of the Iranian political system: Towards a new model? *Middle East Review of International Affairs*, 5(3), 12-19.
- Assadi, B. (2001). Iran and the Persian Gulf. *Discourse: An Iranian Quarterly*, 3(1), 111-130.
- Assl, N.K. (16 Mayıs 2012) İran'ın üç adalar sorunu. *Zaman*.
- Ataman, M. (2005). Kingdom of Saudi Arabia. C. Kullmann, K. İnat, W. Gieler (eds.), *Foreign policy of states: A hand book on world affairs* (ss.417-426) içinde. İstanbul: Tasam Publications.
- Ataman, M. (2009). Suudi Arabistan dış politikasında yeniden yapılanma: Kral Abdullah dönemi. *Ortadoğu Analiz*, 1(7-8), 64-73
- Ataman, M. (2012) Turkish-Saudi Arabian relations during the Arab uprisings: Towards

- a strategic partnership. *Insight Turkey*, 14(4), 121-136.
- Ataman, M. (2012). Turkey and Saudi Arabia: Newly discovered partners? *Policy Brief*, 57, 1-23.
- Ataman, M. ve Gökcan, Ö. (2012). Bush dönemi Amerikan dış politikası: Bir aşırı yayılmacılık denemesi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(2), 213-244.
- Ataman, M. (2007). İran-Irak üstünlük mücadelesi: Çok boyutlu sorunlar. K. İnât, B. Duran ve M. Ataman (eds.), *Dünya çatışma bölgeleri* (ss.83-93) İçinde. Ankara: Nobel.
- Ataman, M. (2009). Suudi Arabistan 2008. K. İnât, B. Duran ve M. Ataman (eds.), *Ortadoğu yillığı 2008* (ss.179-206) İçinde. İstanbul: Küre Yayınları.
- Ataman, M. ve Demir, G. N. (2012). Suudi Arabistan 2011. K. İnât, M. Ataman, F. Aydın ve B. Yıldırım (eds.), *Ortadoğu yillığı 2011* (ss.184-212) İçinde. Sakarya: Açılım Kitap.
- Badeeb, S. M. (1993). *Saudi-Iran relations 1932-1982*. London: Center for Arab and Iranian Studies.
- Bahgat, G. (2007). İslam'ın siyasal coğrafyası: Basra Körfezi'ndeki Şiiler (çev. B. Ergül). *Avrasya Dosyası*, 13(3), 145-159.
- Bahgat, G. (1996). Peace in the Persian Gulf. *International Studies*, 33(3), 307-321.
- Bahgat, G. (1997). The future of Iran. *The Journal of Social, Political and Economic Studies*, 22(1), 39-71.
- Bahgat, G. (1998). The new Iran: A myth or a reality. *Asian Affairs*, 29(2), 141-160.
- Bahgat, G. (1999). Peace in the Persian Gulf: The Shi'is dimension. *Peace&Change*, 24(1), 76-90.
- Bahgat, G. (2000). Iranian-Saudi rapprochement: Prospects and implications. *World*

Affairs, 162(3), 108-115.

Bahgat, G. (2003). Iran, The United States and the War on Terrorism. *Studies in Conflict and Terorism*, 26(2), 93-104.

Bahgat, G. (2005). Nuclear proliferation in the Middle East: Iran and Israel. *Contemporay Security Policy*, 26(1), 25-43.

Bahgat, G. (2006). Israel and Iran in the new Middle East. *Contemporary Security Policy*, 27(3), 363-375.

Bahgat, G. (2008). Security in the Persian Gulf: Perils and opportunities. *Contemporary Security Policy*, 29(2), 303-321.

Bakhash, S. (2002). Slouchin toward the twenty first century. R. O. Freedman (ed.), *The Middle East enters the Twenty First Century* (ss.35-61) İçinde. US: University Press of Florida.

Bakhash, S. (2004). The troubled relationship: Iran and Iraq 1930-80. L. G. Pottery ve G. G. Sick (eds.), *Iran, Iraq and legacy of war* (ss.11-28) İçinde. New York, NY: Palgrave, Macmillian.

Bakhash, S. (2006). Iran's foreign policy under Islamic Republic 1979-2000. L. C. Brown (ed.), *Diplomacy in the Middle East* (3. Baskı) (ss.247-258) İçinde. New York, NY: I.B. Tauris.

Baktiari, B. (1993). Revolutionary Iran's Persian Gulf policy: The quest for regional supremacy. H. Amirahmedi ve N. Entessar (eds.), *Iran and the Arab World* (ss.69-93) İçinde. London: Macmillan.

Barnea, N. (2006). Israel vs. Hezbollah. *Foreign Policy*, 157, 22-28.

Barzegar, K. (2000). Detente Khatami's foreign policy and its impact on improvement of Iran-Saudi relations. *Discourse: An Iranian Quarterly*, 2(2), 155-178.

- Barzegar, K. (2007). Iran, new Iraq and the Persian Gulf political security architecture. *The Iranian Journal of International Affairs*, 20(1), 93-110.
- Barzegar, K. (2008). Iran and the Shiite crescent: Myths and realities. *Brown Journal of World Affairs*, 15(1), 87-99.
- Barzegar, K. (2009). Iran, the Middle East and international security. *Ortadoğu Etütleri*, 1(1), 27-39.
- Barzegar, K. (2009). The paradox of Iran's nuclear consensus. *World Policy Institute*, 26(3), 21-30.
- Barzegar, K. (2012). Arap Uprising and changing geopolitics in the Middle East. *Discourse: An Iranian Quarterly*, 10(1-2), i-xi.
- Behestani, M. ve Shahidani, M. H. (2001). Taliban's factor in US-Iran relations: 2001-2009. *Iranian Review of Foreign Affairs*, 2(2), 157-182.
- Boukhars, A. (2006). At the crossroads: Saudi Arabia's dilemmas. *The Journal of Conflict Studies*, 26(1), 16-34.
- Bowen, W. Q. ve Joanna, K. (2004). The Iranian nuclear challenge. *International Affairs*, 80(2), 257-276.
- British Petroleum Company BP Statistical Review of World Energy 2011, London.
- Bronson, R. (2006). *Thicker than oil: America's uneasy partnership with Saudi Arabia*. New York, NY: Oxford University Press.
- Brzezinski, Z. ve Gates, R. M. (2004). *Iran: Time for a new approach*. New York, NY: Council on Foreign Relations.
- Chubin, S. (2006). *Iran's nuclear ambitions*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace.

- Chubin, S. (1992). Iran and regional security in the Persian Gulf. *Survival*, 34(3), 62-80.
- Chubin, S. (2001). Terrorism and the Middle East quastion. *The Adelphi Papers*, 41(342), 87-107.
- Chubin, S. (2009). Iran's power in context. *Survival*, 51(1), 165-190.
- Chubin, S. (2010). The Iranian nuclear riddle after June 12. *The Washington Quarterly*, 33(1), 163-172.
- Chubin, S. ve Litwak, R. S. (2003.) Debating Iran's nuclears aspirations. *The Washington Quarterly*, 26(4), 99-114.
- Chubin, S. ve Tripp, C. (1996). The record of relations 1979-1991. *The Adelphi Papers*, 36(304), 9-19.
- Chubin, S. ve Tripp, C. (1988). *Iran and Iraq at war*. London: I.B. Tauris.
- Christin, M. (2003). Iran's *Persian Gulf policy from Khomeini to Khatemi*. New York, NY: Routledge Curzon.
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu tarihi*. (çev. M. Harmanacı). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Cook, S. A. (2005). The right way to promote Arab reform. *Foreign Affairs*, 84(2), 91-102.
- Cordesman, A. H. (2009). *Saudi Arabia: National security in a troubled region*. Washington: Center for Strategic an International Studies.
- Cordesman, A. H. (2010). The new saudi arms deal. *Center for Strategic and International Studies*, (<http://csis.org/publication/new-saudi-ars-deal>, 12.04,2013 tarihinde erişildi).
- Çakmak, C. (2012). Iran 2011. K. İnat, M. Ataman, F. Aydın ve B. Yıldırım (eds.), *Ortadoğu yıllığı 2011* (ss.70-98) İçinde. Sakarya: Açılım Kitap.

- Çalış, Ş.H., Akgün, B. ve Kutlu, Ö. (2006). *Uluslararası Örgütler ve Türkiye*. Konya: Çizgi Kitapevi.
- Dadwal, S. R. (1998). Iran sets out to win friends in the Arab world. *Strategic Analysis*, 22(2), 263-279.
- Dannreuther, R. (2003). Bridging the Gulf: Iran, Central Asia and the Persian Gulf. *The Review of International Affairs*, 2(4), 32-46.
- Dorraj, M. (2006). Behind Iran's nuclear pursuit? *Peace Review: A Journal of Social Justice*, 18(3), 325-332.
- Dorraj, M. (2010). Iran's regional foreign policy. D. S. Sorenson(ed.), *Interpreting Middle East: Essential themes* (ss.363-381) İçinde. US: Boulder, Westview Press.
- Ebu Zehra, M. (2009). *Mezhepler tarihi* (çev. S. Kaya). İstanbul: Çelik Yayınevi.
- Ehteshami, A. (2000). Tehran tocsin. *The Washington Quarterly*, 23(3), 191-176.
- Ehteshami, A. (2003). Iran-Iraq relations after Saddam. *The Washington Quarterly*, 26(4), 115-129.
- Ehteshami, A. (2003). Iran-Iraq relations after Saddam. *The Washington Quarterly*, 26(4), 115-129.
- Ehteshami, A. (2004). Iran's international posture after the fall of Baghdad. *Middle East Journal*, 58(2) 179-194.
- Ehteshami, A. (2007). Iran's politics and regional relations: Post-detente. *Center for Strategic Research, Perception*. 29-44.
- Ehteshami, A. (2009). *Developments in Iran and impact on Iran-GCC relations, Gulf yearbook 2008-2009*. Dubai: Gulf Research Center.
- Ehteshami, A. (2009). Iran's regional policies since the end of the Cold War. A.

- Gheissori (ed.), *Comtemporary Iran: Economy, society and politics*. New York, NY: Oxford University Press.
- Ehteshami, A. (1992). *Wheels within wheels: Iran's foreign policy towards the Arab world*. H. Amirahmedi ve N. Entessar (ed.), *Reconstruction and regional diplomacy in the Gulf* (ss.117-146) İçinde. London: Routledge.
- Ehteshami, A. (1995). *After Khomeini: Iranian second republic*. New York, NY: Roudledge.
- Ehteshami, A. (2002). The Foreign Policy of Iran. R. Hinnebusch and A. Ehteshami (eds.), *The foreign policy of Middle East states* (ss283-310) İçinde. US: Lynne Reinner Publisher.
- Ehteshami, A. ve Zweiri, M. (2007). *Iran and rise of its neoconservatives*. London: I:B:Tauris.
- Eilts, H. F. (2004). Saudi Arabia's foreign policy. L. C. Brown (ed.), *Diplomacy in the Middle East* (3. Baskı) (ss.219-244) İçinde. New York, NY: I.B.Tauris.
- El Marashi, İ. (2007). Şii hilali mitini inşa etmek: İran Devrimi'nden 2003 Irak Savaşı'na. *Avrasya Dosyası*, 13(3), 7-36.
- Emadi, H. (1990). *State, revolution and superpowers in Afghanistan*. New York, NY: Praeger.
- Emadi, H. (2010). *Dynamics of political development in Afghanistan*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Emadi, H. (1995). Exporting Iran's revolution. *The Middle East Studies*, 31(1), 1-12.
- Enazy, A.H. (2009). Saudi Wahhabi Islam in the service of Uncle Sam. *Middle East Institute*, 1-4.

- Ensari, A. M. (2006). Iran, an the US in the shadow of 9/11: Persia and the Persian question revisited. *Iranian Studies*, 39(2), PP.155-170.
- Entessar, N. (1984). Cahanging pattern of Iranian-Arab relations. *Journal of Social, Political and Economic Studies*, 9(4), 341-358.
- Entessar, N. (2004). Iran's security challenges. *The Muslim World*, 94(4), 537-554.
- Entessar, N. (1992). Non-provocative defence in the Persian Gulf. H. Amirahmadi ve N. Entessar (eds.), *Reconsruvtion and regional diplomacy in the Persian Gulf* (ss.163-180) İçinde. London: Routledge.
- Fığlalı, E. R. (2007). Şiiliğin ortaya çıkışı ve İran'da din-siyaset ilişkisi. *Avrasya Dosyası*, 13(3), 191-229.
- Frankel, R. D. (2012). Keeping Hamas and Hezbollah out of a war with Iran. *The Washington Quarterly*, 35(4), 53-65.
- Fuller, G. E. (1991). *The Center of universe: Geopolitics of Iran*. New York, NY: Westview Press.
- Furtig H. (2006). *Iran's rivalry with Saudi Arabia between Gulf Wars* (2. Baskı). UK: Ithaca Press.
- Fürtig, H. (2007). Conflict cooperation in the Persian Gulf: The interregional order and US policy. *Middle East Journal*, 61(4), 628-640.
- Fürtig, J. W. (2010). *A brief history of Saudi Arabia* (2. Baskı). New York, NY: Infobas Publishing.
- Ganji, B. (2006). *Politics of confrontation: The foreign policy of US and revolutionary Iran*. London: I.B.Tauris.

- Garthwaite, G. R. (2010). *Pers İmparatorluğundan günümüze İran tarihi* (çev. F. Aytuna). İstanbul: İstanbul.
- Gause III, F. G. (1994). *Oil monarchies: Domestic and security challenge in the Arap Gulf states*. New York, NY: Council on Foreign Relations Press.
- Gause III, F. G. (2002). The Foreign Policy of Saudi Arabia. R. Hinnebusch ve A. Ehteshami (eds.), *The Foreign Policy of Middle East States* (ss.193-211) İçinde. US: Lynne Reinner Publisher.
- Gause III, F. G. (2010). *The international relations of Persian Gulf*. New York, NY: Cambridge.
- Gause III, F. G. (2000). Saudi Arabia over barrel. *Foreign Affairs*, 79(3), 80-94.
- Gause III, F. G. (2005). Can democracy stop terrorism? *Foreign Affairs*, 84(5), 62-76.
- Gause III, F. G. (2007). Tehreats and threat perceptions in the Persian Gulf region. *Middle East Policy*, 14(2), 119-124.
- Gause III, F.G. (1994). The illogic of dual containment. *Foreign Affairs*, 73(2), 56-66.
- Gause III, F.G. (1997). The Gulf conundrum: Economic change, population growth and political stability in the GCC states. *The Washington Quarterly*, 20(1), 145-165.
- Gause III, F.G. (2004). Saudi Arabia challenged. *Current History*, 103(669), 21-24.
- Gause III, F.G. (2011). Saudi Arabia in the new Middle East. *Council on Foreign Relations*, Council Special Report, 63.
- Ghazanfar, A.K. (2012). GCC to discuss Ahmadinejad's Abu Musa visit, www.arabnews.com, 16 Nisan 2012 tarihinde erişildi).
- Goldberg, J. (1986). The Shi'i minority in Saudi Arabia. J. R. Cole ve N. R. Kddie (eds.), *Shi'ism and social poretest* (ss.230-246) İçinde. New Haven ve London: Yale University Press.

- Grotto, A. (2009). Is Iran a martyr state? *Brown Journal of World Affairs*, 17(1), 45-61.
- Gündoğan, Ü. (2010). *İran ve Ortadoğu*. Ankara: Adres Yayınları.
- Hafizan, M. H. (2011). Iran-GCC relations under President Ahmedinejad: 2005-2009. *Iranian Review of Foreign Affairs*, 1(4), 87-114.
- Haji-Yousefi, A.M. (2012). İran and the 2011 Arap revolutions: Perceptions and actions. *Discourse: An Iranian Quarterly*, 10(1-2), 23-60.
- Hashim, A. S. ve Abthony H. C. (1997). *Iraq sanctions and beyond*. London: Westview Press.
- Haykel, B. (2011). Saudi Arabia and the Arap Spring. *Project Syndicate*, 6 Ağustos 2011.
- Hegghammer, T. (2009). Jihad, yes, but not revolution: Explaining the extraversion of Islamist violence in the Saudi Arabia. *British Journal of Middle East Studies*, 36(3), 395-416.
- Hinnebuch, R. ve Ehteshami, A. (1997). *Syria and Iran: Middle powers in a penetrated regional system*. London: Routledge.
- Hokayem, E. (2011). Chapter Twelve: Saudi Arabia. *Adelphi Series*, 51(425-426).
- Hooglund, E. (2002). Iran and Persian Gulf. E. Hooglund (ed.), *Twenty years of Islamic Revolution* (ss.156-178) İçinde: New York, NY: Syracuse University Press,
- Hoveyda, F. (2002). Saudi Arabia: Friend or foe? *American Foreign Policy Interests*, 24(6), 491-503.
- Hunter, S. T. (1990). *Iran and the world: Continuity in a revolutionary decate*. US: Bloomington Indiana University Press.
- Hunter, S. T. (1992). *Iran after Khomeini*. Washington: Praeger.

- Hunter, S. T. (2010). *Iran's foreign policy in the post-Soviet era: Resisting the new international order*. California: Greenwood Publisher Group.
- Hunter, S. T. (1998). Iran and the spread of revolutionary Islam. *Third World Quarterly*, 10(2), 730-749
- Hunter, S. T. (2003). Iran's pragmatic regional policy. *Journal of International Affairs*, 56(2), 133-147.
- Iran could reverse nuclear policy amid psychological warfare: Hatemi. *Agence France Press*, 9. 02. 2005.
- Iran Presents 12 Proposals at PGCC Summit. (<http://www.tehrantimes.com/ncms/2007.asp?code>, 25.04.2013 tarihinde erişildi).
- İran'dan Arabistan'a Bahreyn tepkisi. *Dünya Bülteni*, 6 Nisan 2011.
- İşcan, M. Z. (2012). *Selefilik: İslami köktencilikğin tarihi temelleri*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- İzzeti, İ. (2006). *İran ve bölge jeopolitiği* (2.Baskı) (çev: H. Uygur). İstanbul: Küre Yayınları.
- Jahner, A. (2012). Saudi Arabia and Iran: The struggle for power and influence in the Gulf. *International Affairs Review*, 20(3), 38-50.
- Jones, T. (2005). The Iraq effect in Saudi Arabia. *Middle East Report*, 237, 20-25.
- Kapiszewski, A. (2006). Saudi Arabia: Steps toward democratization or reconfiguration of autoritarianism? *Journal of Asian and African Studies*, 41(5/6), 459-482.
- Katzman, K. (1993). The Gulf Cooperation Council: Prospects for collective security. M. E. Ahrari ve J. H. Noyes (eds.), *The Persian Gulf after the Gulf War*. (ss.197-221) İçinde. London: Praeger.
- Kaye, D. D. ve Wehrey, F. M. (2007). A nuclear Iran: The reactions of neighbours.

- Survival*, 49(2), 111-128.
- Kechichian, J. A. (1985). The Gulf cooperation council: Search for security. *Third World Quarterly*, 7(4), 853-881.
- Kechichian, J. A. (2000). Saudi Arabia's will to power. *Middle East Policy*, 7(2), 47-60.
- Kechichian, J. A. (2001). *Succession in Saudi Arabia*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Kelly, J. B. (1980). *Arabia, Gulf and West*. New York, NY: Basic Books.
- Kemp, G. (1998-99). The Persian Gulf remains the strategic prize. *Survival*, 40(4), 132-49.
- Keneş, B. (2012). *İran: Tehdit mi, fırsat mı*. İstanbul: Timaş.
- Keskin, A. (2007). Şii jeopolitiği ve İran. *Avrasya Dosyası*, 13(3), 65-100.
- Keskin, A. (2008). Şii jeopolitiği ve İran. M. Tuncel (Haz.), *Ortadoğu'da güç savaşları: Hedef neden İran* (ss29-66) İçinde. İstanbul: Etkileşim.
- Khaitous, T. (2009). Arab reactions to a nuclear-armed Iran. *The Washington Institute for Near east policy, Policy Focus*, 94, 1-24.
- Khamenei hails "islamic uprising", *al Jazeera*, 4 Şubat 2011.
- Khatib, L. (2011). Hizbullah's political strategy. *Survival*, 53(2), 61-76.
- Korany, B. ve Fattab, A. M. (2008). Irreconcilable role-patterns: Saudi foreign policy between ulama and US. B. Korayn ve A. E. H. Dessouki (eds.), *Foreign policy of Arab states: The challenge of globalization* (ss.343-396) İçinde. Cairo: American University Press.
- Kostiner, J. (2009). Saudi Arabia and the Arab-Israeli peace process: The fluctuation of regional coordination. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 36(3), 417-429.

- Kostiner, J. (1987). Shi'i unrest in the Gulf. M. Kramer (ed.), *Shi'ism, resistance and revolution*(ss.173-186) İçinde. London: Westview Press.
- Kösebalaban, H. (2011). Turkey and the new Middle East: Between liberalism and realism. *Perceptions*, 16(3), 93-114.
- Lake, A. (1994). Confronting backlash states. *Foreign Affairs*, 73(2), 45-55.
- Lewis, B. (1987). The Shi'a in Islamic history. M. Kramer (ed.), *Shiism, resistance and revolution* (ss.21-30) İçinde. Boulder: Westview Press.
- Maisel, S. (2011). Kingdom of Saudi Arabia. D. E. Long, B. Reich ve M. J. Gasiorowski (eds.), *The government and politics of the Middle East and North Africa* (ss.91-122) İçinde. US: Westview Press.
- Malek, M. H. (1991). *Iran after Khomeini: Perpetual crisis and opportunity*. London: Research Institute for the Study of Conflict and Terrorism.
- Maloney, S. (2002). Identity and change in Iran's foreign policy. S. Telhami and M. Bornett (eds.), *Identity and Foreign Policy in the Middle East* (ss.88-116) İçinde. US: Cornell University Press.
- Marr, P. (2008). US Strategy towards the Persian Gulf: From Rogue States to Failed States. M. Kaim (ed.), *Great powers and regional orders: The United States and the Persian Gulf* (ss.11-34) İçinde. US: Ashgate Publishing Group.
- Marschall, C. (2003). *Iran's Persian Gulf policy*. New York, NY: Rotledge Curzon.
- Masalha, N. ve S. Croin. (2011). The Islamic Republic of Iran and the GCC states: revolution to realpolitik. *The London School of Economics and Political Science*, 17, 1-37.
- Mattair, T. R. (2007). Mutual threat perceptions in the Persian gulf: GCC perceptions. *Middle East Policy*, 16(2), 133-140.
- Mearsheime, J. J. ve S. M. Walt. (2009). *İsrail lobisi ve Amerikan dış politikası*.

İstanbul: Küre.

Menashri, D. (2001). *Post-revolutionary politics in Iran: Religion, society and power*. London: Frank Cass Publisher.

Menashri, D. (2007). Iran's regional policy: Between radicalism and pragmatism. *Journal of International Affairs*, 60(2), 153-167.

Milani, M. M. (2009). Iran's Persian Gulf policy in the post-Saddam era. A. Gheissari (ed.), *Contemporary Iran: Economy, society and politics* (ss.349-366) içinde. New York, NY: Oxford University Press.

Milani, M. M. (1992). Iran's active neutrality during the Kuwaiti Crisis: Reasons and ramifications. *New Political Science*, 11(1-2), 41-60.

Milani, M. M. (1994). Iran's post-Cold War policy in the Persian Gulf. *International Journal*, 49(2), 328-354.

Milani, M. M. (2005). Iran, the status quo power. *Current History*, 104(678), 30-36

Milani, M. M. (2006). Iran's policy towards Afghanistan. *The Middle East Journal*, 60(2), 235-256.

Monshipouri, M. (1998). Iran's search for the new pragmatism. *Middle East Policy*, 6(2), 95-112.

Monshipouri, M. (2003). The September 11 tragedy and the Muslim world. *Journal of Church and State*, 45(1), 15-40.

Moshaver, Z. (2005). Revolution, theocratic leadership and Iran's foreign policy: implications for Iran-EU relations. Gerd Nonneman (ed), *Analyzing Middle East foreign policy and relationship with Europa* (ss.174-196) içinde. New York, NY: Routledge.

Nabavi, S. A. (2003). The evolution of Ayatullah Khomeini's political thought. *Discourse: An Iranian Quarterly*, 5(1), 95-120

- Nasır, V. (2007). *The Shia revival*. New York&London: W.W.Norton&Company.
- Nasır, V. (2012). *İslam, kapitalizm ve Türk modeli: İslami sermayenin yükselişi* (çev. İ. Durdu). İstanbul: Ufuk Yayınları.
- Nasır, V. (2004). Regional implications of Shi'a revival in Iraq. *The Washington Quarterly*, 27(3), 7-23.
- Nasır, V. (2006). When the Shiites rise. *Foreign Affairs*, 85(4), 58-74.
- Nasır, V. (2007). Şii Yükselişi (çev. S. Ergül). *Avrasya Dosyası*, 13, 101-108.
- Nasır, V. ve Takey, R. (2008). The cost of containing Iran. *Foreign Affairs*, 87(1), 85-94.
- Nibbloc, T. (2006). *Saudi Arabia power, legitimacy and survival*. New York, NY: Roudladge.
- Nonneman, G. (2004). The Gulf states and the Iran-Iraq War: Pattern shift and continuities. L. Potter ve G. Sick (eds.), *Iran, Iraq and the legacies of war* (ss.167-192) İçinde. US: Palgarve Macmillan.
- Ochsenwald, W. (1981). Saudi Arabia and islamic revival. *International Journal of Middle East Studies*, 13(3), 271-286.
- Okruhlik, G. (2002). Network of dissent: Islamisim and reform in Saudi Arabia. *Curreny History*, 101(651) 22-28.
- Okruhlik, G. (2003). Saud Arabian-Iranian relations: External rapprouchemen and internal consolidation. *Middle East Policy*, 10(2), 113-125.
- Onley, J. (2009). Britain and Gulf shaikhdoms, 1820-1971: The politics of protections. *Center for International and Regional Studies*, 4, 1-44.

OPEC Annual Statistical Bulletin 2012.

Özpek, B. B. (2012). En uzun on yıl: 11 Eylül sonrası Ortadoğu. *Ortadoğu Etütleri*, 3(2), 183-215.

Öz, M. (2011). *Başlangıçtan günümüze İslam mezhepleri tarihi*. İstanbul: Ensar.

Özcan, M. (2003). *Sorunlu miras Irak* (3. Baskı). İstanbul: Küre Yayınları.

Öztürk, A. (2012). Bahreyn 2011. *Ortadoğu Yıllığı*, 7, 457-484.

Panahi, M. H. (2004). The roots of Islamic movements in the Muslim world. *Discourse: An Iranian Quarterly*, 5(4), 91-106.

Parveen, T. (2006). *Iran's policy towards Gulf*. New Delhi: Concept Publishing Company.

Perthes, V. (2010). Ambition and fear: Iran's foreign policy. *Survival*, 52(3), 95-114.

Peterson, J. E. (2002) Chapter 1: Saudi conceptions of national and Gulf security. *The Adelphi Papers*, 42(348), 13-42.

Peterson, J. E. (2002). The Impact of September 2001. *The Adelphi Papers*, 42(348), 59-77.

Pollack, K. M. (2005). *Persian puzzle: Conflict between Iran and America*. New York, NY: Random House Trade Paperback.

Pradhan, P. K. (2011). The GCC-Iran conflict and its strategic implications for the Gulf region. *Strategic Analysis*, 35(2), 265-276.

Rakel, E. P. (2007). Iranian foreign policy since the Iranian Islamic Revolution: 1979-2006. *Perspective on Global Development and Technology*, 6, 159-187.

Ramazani, R. K. (1986). Shi'ism in Persian Gulf. J. R. Cole ve N. R. Kiddle (eds.), *Shi'ism and Social Posttest*, New Haven and London: Yale University Press.

- Ramazani, R. K. (1988) *Revolutionary Iran: Challenge and response in the Middle East* (4. Baskı). London: The Johns Hopkins University Press.
- Ramazani, R. K. (2008). Iran's foreign policy: Independence, freedom and the Islamic Republic. A. Ehteshami ve M. Zweiri (eds.), *Iran's foreign policy: From Khatami to Ahmadinejad* (ss.1-15) İçinde. UK: Ithaca Press.
- Ramazani, R. K. (1980). Constitution of Islamic Republic of Iran. *The Middle East Journal*, 34(2), 190-204.
- Ramazani, R. K. (1980). Iran's revolution: Patterns, problems and prospects. *International Affairs*, 56(3), 443-457.
- Ramazani, R. K. (1992). Iran's foreign policy both north and South. *The Middle East Journal*, 46(3), 393-412.
- Ramazani, R. K. (1998) The shifting premise of Iran's foreign policy: Towards democratic peace. *Middle East Journal*, 52(2), 177-187.
- Ramazani, R. K. (1998). The emerging Arab-Iranian rapprochement: Towards an integrated U.S. policy in the Middle East. *Middle East Policy*, 7(1), 45-62.
- Ramazani, R. K. (2010) Reflections on Iran's foreign policy: Spiritual pragmatizm. *Iranian Review of Foreign Affairs*, 1(1), 53-88.
- Rashid, A. (1999). The Taliban: Exporting extremism. *Foreign Affairs*, 78(6), 47-60.
- Şen, G. (2012). İran ve Arap Baharı: bağlam, söylem ve siyaset. *Ortadoğu Etütleri*, 3(2), 95-118.
- Saab, B. Y. ve Bruce, R. (2008). Al Qaeda's third front: Saudi Arabia. *The Washington Quarterly*, 32(2), 33-46.
- Sadeghi, H. ve Hassan, A. (2011). Iran-Saudi relations: Past pattern, future Outlook. *Iranian Review of Foreign Affairs*, 1(4), 115-148.

- Safran, N. (1985). *Saudi Arabia: The ceaseless quest for security*. US: Harvard University Press.
- Sajedi, A. (1993). Iran's relations with Saudi Arabia. *India Quarterly: A Journal of International Affairs*, 49(75), 75-96.
- Salamay, I. ve Zanoobia, O. (2011). Shia revival and Welayat Al Faqih in the making of Iranian foreign policy. *Politics, Religion and Ideology*, 12(2), 197-212.
- Salem, P. (2006). The future of Lebanon. *Foreign Affairs*, 85(6), 13-22.
- Sander, O. (2005). *Siyasi Tarih 1918-1994* (13. Baskı). İstanbul: İmge.
- Sariolghalam, M. (2003). Undersitanding Iran: Getting past stereotypes and mythology. *The Washington Quarterly*, 26(4), 69-82.
- Saudi Arabia grands egypt 4 billiyon dolars aid. *The Nation*, 22 Mayıs 2011.
- Saudi beheads four men for Riyad blast. *Reuters*, 31. 05. 1996.
- Saudis warn Iran that its nuclear plan risks disaster. *The Times*, 16. 01. 2006.
- Seifzadeh, H. S. (1997). Revolution, ideology and the war. Farhang Rajaei (ed.), *Iranian perspectives on the Iran-Iraq war* (ss.90-97) İçinde. US: Board of Regent of the State Florida.
- Sepehri, V. *Iran: Tehran's proposal for Iraq finds few takers at conference*. (<http://www.rferl.org/content/article/1079086.html>, 20.04. 2013 tarihinde erişildi).
- Sick, G. (1987). *Iran's quest for superpower status*. *Foreign Affairs*, 65(4), 697-715.
- Sick, G. (2003). Confronting terrorism. *The Washington Quarterly*, 26(4), 83-98.
- Sinkaya, B. (2007). Şii ekseni tartışmaları ve İran. *Avrasya Dosyası*, 13(3), 37-63.
- Soren, S. (2009). The three Gulf war: Regional and global power politics in the Persian

- Gulf. *World Affairs*, 13(3), 78-96.
- Suudiler silah için kesenin ağzını açtı. *Dünya Bülteni*, 19 Kasım 2011.
- Takey, R. ve Dueck, C.(2007). Iran's nucleer challenge. *Political Science Quartely*, 122(2), 189-205.
- Takeyh, R. (2008). Iran's new Iraq. *Middle East Journal*, 62(1), 13-30.
- Taremi, K. (2003). Iranian perspective on security in the Persina Gulf. *Iranian Studies*, 36(3), 381-391.
- Tarock, A. (1994). Iran's foreign policy since the Gulf War. *Australian Journal of International Affairs*, 48(2), 267-280.
- Ted, G. C. and Innocent, M. (2007). The Iraq war and Iranian power. *Survival*, 49(4), 67-82.
- Telci, İ.N. (2012) Mısır 2011.*Ortadoğu Yıllığı*, 7, 213-255.
- Terrill, W. A. (2011). The Saudi-Iranian rivalry and the future of Middle East security. *Strategic Studies Institute*, 1-78
- Top Saudi scholars back ban on protests, *Khaliji Times*, 1 Mart 2011.
- Torabi, G. (2012). Arab revolution and Iran's security. *Discourse: An Iranian Quarterly*, 10(1-2), 97-117.
- Uygur, H. (2012). İran ve Arap Baharı. *Seta Analiz*, 52, 1-27
- Walt, S. M. (2013). Iran is the main beneficiary of the Iraq War. Conversation with The European, 20.02.2013.
- We can not sit idle watching Iran develop n-bomb. *Gulf News*, 21.03. 2007.
- Wehrey, F., Karasik, T. W., Nader, A., Ghez, J., Hansel, L. ve Guffey, R. A. (2009). Saudi-Iranian relations since the fall of Saddam. US: RAND.

West partly to blame for nuclear crisis, says Saudi Foreign Minister. *IRNA*, 16. 01. 2006.

World Bank (1984). World Development Report, New York: Oxford University Press, 1984

World Bank (1998). World Development Report, New York: Oxford University Press. 1998

World Fact Book 2012.

Wright, S. M. (2008) US foreign policy and the changed definition of Gulf security. A. Ehteshami (ed.), *Reform in the Middle East oil monarchies* (ss.229-245) İçinde. UK: Ithaca

Wright, R. Iran's new revolution. *Foreign Affairs*, 79(19, 133-145.

Wynbrandt, J. (2010). *A brief history of Saudi Arabia* (2. Baskı). New York, NY: Infobas Publishing.

Yamani, M. (2008). The two faces of Saudi Arabia. *Survival*, 50(1), 143-156.

Yazdani, E. ve Hussain, R. (2006). United States' policy towards Iran after the Islamic Republic: An Iranian perspective. *International Studies*, 43(3), 267-288.

Yeşiltaş, M. (2009). İran 2008. K. İnât, B. Duran ve M. Ataman (eds.), *Ortadoğu yillığı 2008* (ss.70-101) İçinde. İstanbul: Küre Yayınları.

Yetiv, S. (1995). The Middle East in world politics: The rise of Saudi Arabia. *The Journal of Conflict Studies*, 15(1), 60-75.

Yetiv, S. (1999). Evolving Persian Gulf (1979-97):Comparative analysis. *Defence Analysis*, 15(2), 147-166.

Zarif, M. J. (2007). Tackling the Iran-US crisis: The need for a paradigm shift. *Journal of International Affairs*, 60(2), 73-94.

Zubaida, S. (1994). *İslam, halk ve devlet* (çev. S. Oğuz). İstanbul: İletişim.